

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

LYKIA VE PAMPHYLIA BÖLGELERİNDE HEKİMLER

Yüksek Lisans Tezi

BEYZA ERDURAN

Ankara, 2022

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

LYKIA VE PAMPHYLIA BÖLGELERİNDE HEKİMLER

Yüksek Lisans Tezi

BEYZA ERDURAN

**Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi AYŞE YAKUT**

Ankara, 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ DİLLERİ VE KÜLTÜRLERİ ANABİLİM DALI
YUNAN DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

LYKIA VE PAMPHYLIA BÖLGELERİNDE HEKİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

- 1-** Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT (Danışman)
- 2-** Dr. Öğr. Üyesi Esra YALAZI
- 3-** Dr. Öğr. Üyesi Erdiñ BURULDAĞ

.....
.....
.....

Tez Savunması Tarihi

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,**

..... danışmanlığında hazırladığım
“.....(Ankara.20.....) ”
adlı yüksek lisans ☐ - doktora/bütünleşik doktora ☐ tezimdaki bütün
bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp
sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada
eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik
kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda
her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

**Tarih:
Beyza ERDURAN**

ÖNSÖZ

Antik Çağ'da tıp mesleğini yürüten hekimlerin canlı varlıkları iyileştirebilme yetileri, bu yetileri nasıl kazandıkları ve uyguladıkları her daim bir merak konusu olmuş ve beni de bu merak, söz konusu araştırmayı yapma konusunda yüreklendirmiştir.

Yunan Dili ve Edebiyatı'nda Lisans derecemi tamamladıktan sonra, 2019 yılında aynı bölümde, Yüksek Lisans Programı'na başladım. Tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT'un konu olarak getirdiği öneri sayesinde bugün, araştırmaktan bir hayli zevk duyduğum ve araştırdıkça merakımın katbekat artmasını sağlayan Antik Çağ'da tıp ve hekimler hakkında bir çalışma yapmaya karar verdim. Sayın Hocam Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'nun önerisi doğrultusunda da çalışmamın sınırlarını, Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimler olarak belirledim. 2020 yılında patlak veren Covid-19'un sebep olduğu olumsuzluklar tez yazma sürecimi sekteye uğratmış olsa da bu sancılı süreçte çalışmamı tamamlayabildim.

Bu çalışmanın oluşmasında öncelikle bir tezin yazılması için gerekli olan incelikleri ve çalışma prensiplerini en iyi şekilde bizlere daha lisans döneminde aşıl原因, tez sırasında aklıma takılan her soruyu sabırla cevaplayan ve bana yol gösteren Hocam Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'ya; beni her konuda bilgilendiren, çalışmam boyunca hatalarımı sabırla düzelten, her umutsuzluğa düştüğümde beni yüreklendiren ve büyük bir özveriyle kendi dinlenme zamanlarını bile bana ayıran Tez Danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT'a öncelikli olarak teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmamın tıkanıdığı ve hiçbir kaynağa ulaşamadığım dönemlerde eserinin oldukça büyük katkısı olacağına inandığım, dijital ortamda erişemediğim eserini hiçbir çıkar gütmenden, büyük bir istekle bana Finlandiya'dan gönderdiği için Jukka KORPELA'ya; ihtiyaç duyduğum çalışmalarını benimle paylaşan ve başka bir yazarın ulaşamadığım kitabını bile, sırf kaynak yetersizliğinin çok zor bir durum olduğunu bildiği ve benim de mağdur olmamam için posta yoluyla gönderen ve araştırmam dahilinde olan bir hekim hakkındaki bibliyografyasını benimle paylaşan Johannes NOLLÉ'ye; yayımlamamış olduğu bir yazıtı benimle

paylaşıp, tezde kullanmama izin veren ve beni, söz konusu hekim yazıtının kronolojisi hakkında bilgilendiren Helmut ENGELMANN'a; çalışmam için önemli gördüğüm bir husus üzerine sorduğum soruyu, incelikle ve ayrıntıyla cevaplayıp beni bu konuda bilgilendiren Vivian NUTTON'a; eserlerindeki belirli sayfalara ihtiyacım olduğu için söz konusu sayfaların fotoğraflarını çekip bana gönderen ve tez konum hakkında bilgilendirmeler yapan María Ángeles ALONSO'ya, Caroline PETIT'e ve Natacha MASSAR'a; dijital platformda biriktirdiği kaynaklarını benimle paylaşan ve kendisine yardıma ihtiyacım olduğu her an ulaşabileceğimi söyleyerek desteğini hissettiğim Arş. Gör. Türkan Banu GÜLER'e teşekkürlerimi sunarım.

Yunan dili grameri konusunda üzerimde emeği olan ve tez yazmamda beni finanse eden yoga eğitmenliği mesleğine adım atmamı sağlayıp, bana bu yolda en büyük desteği sağlayan Hocam Dr. Öğr. Üyesi Esra YALAZI'ya; maddi ve manevi olarak en zor günlerimde stüdyosunda beni sevgiyle kucaklayıp bana sınıf açan ve ders çalışmam gereken zamanlarda beni memnuniyetle idare eden Yogafiz Stüdyosu sahipleri Nefise GÜMÜŞ ve Burcu GÜMÜŞ'e bana güvendikleri, inandıkları ve destekledikleri için çok teşekkür ederim.

Hem Lisans hem de Yüksek Lisans eğitimim boyunca yanımda olan, sıkıştığımız anlarda birbirimizi destekleyip bilgi alışverişinde bulunduğumuz arkadaşım Çağdaş KARAAHMET'e; tez sürecinde bizlere her anlamda yardım eden arkadaşım Arş. Gör. Nalan BURULDAĞ'a; Latince eser çevirilerinde yardımlarını esirgemeyen arkadaşım, Irmak ÇETİK'e; yaptığım araştırmalar esnasında tarihi meselelerde beni aydınlatan ve her anlamda bana destek olan, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Lisans ve Yüksek Lisans mezunu Abdullah ÖNEN'e ve tez sürecinde psikolojik devinimler yaşadığımda beni dinleyen ve alttan alan tüm sevdiklerim ve dostlarıma şükranlarımı sunarım. Son olarak, üzerimde büyük emekleri olan Sevgili Annem Elif ERDURAN'a ve Babam Duran ERDURAN'a beni maddi manevi destekledikleri, bana her zaman güvendikleri ve benimle her daim gurur duydukları için teşekkür ederim.

Ankara, 2022

Beyza ERDURAN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	V
GİRİŞ	1
1. Konuya İlişkin Antik Kaynakların ve Modern Literatürün Durumu.	1
2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı	7
3. Araştırmada Uygulanan Yöntem (Kuruluş Düzeni)	8
4. Teknik Noktalar	9
I. PROSOPOGRAFİK BÖLÜM	10
1. Lykia	10
1.1. Ameinias nam-1 diğer Aristoboulos.	10
1.2. Antiokhis.	12
1.3. Asiatikos.	19
1.4. M. Aurelius Ptolemaios nam-1 diğer Aristodemos.	22
1.5. M. Aurelius Ptolemaios nam-1 diğer Aristoteles.	24
1.6. Calestrios ...ρστ.	26
1.7. Tib. Claudius Epagathos.	27
1.8. Claudius Epiktetos.	29
1.9. P. Glitius Ariston.	30
1.10. Herakleitos.	32
1.11. Hermogenes.	42
1.12. C. Iulius Diophantos.	44
1.13. Kapaneus III.	48
1.14. Leontios.	49
1.15. Lysandros II.	50
1.16. Menophilos.	52
1.17. Moskhos.	54
2. Pamphylia	56
2.1. Artemidoros.	56
2.2. Asklepiades.	60
2.3. Athenaios.	67
2.4. Cornelius Artemidoros.	96
2.5. T. Flavius Coelius Severus.	102
2.6. Marcellus.	104
2.7. Mnemon	120
2.8. Polydeukes.	128
2.9. <i>Anonymus</i>	130
3. Pamphylia (?).	132
3.1. P. Aelius Pius Curtianus.	132
3.2. Aurelius Akhilleus.	133

3.3. Aurelius Varianus Pantauchos.	135
II. TARİHSEL BÖLÜM	137
A. Hekimlerin Mesleki Bağlamda Değerlendirilmesi	137
a. Eğitim Durumları	137
b. Unvanları ve Çalışma Alanları	143
c. Uzmanlık Konuları ve Alanları.	160
B. Hekimlerin Sosyokültürel Bağlamda Değerlendirilmesi.	167
a. Kent ve Toplum Yaşamına Katılımları	167
b. Roma Vatandaşlığına Sahip Olanlar	174
c. Entelektüellik Durumları	179
GENEL DEĞERLENDİRME	186
ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ	194
1. Edebî Kaynaklar	194
2. Epigrafik Kaynaklar	197
ÖZET	200
ABSTRACT.	201

KISALTMALAR LİSTESİ

Antik Literatur

- Aet. (Aetius Amidenus, *Libri Medicinales*) = A. OLIVERI (ed.), *Libri medicinales I–IV, V–VIII*, Leipzig–Berlin 1935–1950 (CMG VIII/1–2).
- Alex. Trall. Ther. (Alexander Trallianus, *Therapeutica*) = *Alexander von Tralles. Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung. Ein Beitrag zur Geschichte der Medicin*, II, with an German Translation by T. PUSCHMANN, Wien 1879.
- Anth. Pal. (*Anthologia Palatina*) = *The Greek Anthology, Book 7: Sepulchral Epigrams. Book 8: The Epigrams of St. Gregory the Theologian*, with an English Translation by W. R. PATON, II, Cambridge, MA/London 1917 (*Loeb Classical Library*).
- Aristoph. ach. (Aristophanes, *Acharnenses*) = *Acharnians. Knights*, with an English Translation by J. HENDERSON, MA/London 1998 (*Loeb Classical Library*).
- Aristot. eth. Nic. (Aristoteles, *Ethica Nicomachea*) = *Nicomachean Ethics*, with an English Translation by H. RACKHAM, Cambridge MA/London 1926 (*Loeb Classical Library*).
- Aristot. pol. (Aristoteles, *Politica*) = *Politics*, with an English Translation by H. RACKHAM, Cambridge MA/London 1932 (*Loeb Classical Library*).
- App. civ. (Appianos, *Bella Civilia*) = *Appian's Roman History: Civil Wars, Books I–II*, with an English Translation by B. MCGING, IV, Cambridge, MA/London 2020 (*Loeb Classical Library*).
- Cael. Aurel. cel. pas. lib. (Caelius Aurelianus, *Celerum passionum libri*) = *Caelii Aureliani Celerum passionum libri III, Tardarum passionum libri*, with an German Translation by I. PAPE, Berlin 1990–1993 (CML VI/1).
- Cass. Dio (Cassius Dio, *Historiae Romanae*) = *Roman History, Books LXI–LXX*, with an English Translation by E. CARY / H. B. FOSTER, VIII, London 1925 (*Loeb Classical Library*).
- Cels. med. (Cornelius Celsus, *De Medicina*) = *On Medicine, Books I–IV / VII–VIII*, with an English Translation by W. G. SPENCER, I/III, London 1935–1938 (*Loeb Classical Library*).

- Cic. ad. Brut. (M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Brutum*) = *Letters to Quintus and Brutus. Letter Fragments, Letter to Octavian. Invectives, Handbook of Electioneering.*, with an English Translation by D. R. S. BAILEY, Cambridge, MA/London 2002 (*Loeb Classical Library*).
- Cic. Att. (M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Atticum*) = *Letters to Atticus*, with an English Translation by D. R. S. BAILEY, Cambridge, MA/London 1999 (*Loeb Classical Library*).
- Cic. fam. (M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Familiares*) = *Letters to Friends, Letters I–CXIII*, with an English Translation by D. R. S. BAILEY, I, Cambridge, MA/London 2001 (*Loeb Classical Library*).
- Cic. Verr. (M. Tullius Cicero, *In Verrem Actio Secunda*) = *The Verrine Orations, Against Caecilius. Against Verres, Books I–II*, with an English Translation by L. H. G. GREENWOOD, I, Cambridge, MA/London 1928 (*Loeb Classical Library*).
- Dig. (Digesta, *Corpus Iuris Civilis*) = T. MOMMSEN *et alii.* (ed.), *Corpus iuris civilis*, Berlin 1892–1895.
- Diog. Laert. (Diogenes Laertios) = *Lives of Eminent Philosophers, Books I–V*, with an English Translation by R. D. HICKS, I, Cambridge, MA/London 1925 (*Loeb Classical Library*).
- Diosk. de mat. med. (Dioskorides, *De Materia Medica*) = C. G. KÜHN (ed.), *Pedanii Dioscoridis Anazarbei De materia medica libri quinque / 1*, XXV, Leipzig 1829.
- Gal. ars med. (Galenos, *Ars Medica*) = *Galen: In the Constitution of the Art of Medicine, The Art of Medicine, a Method of Medicine to Glaucón*, with an English Translation by I. JOHNSON, Cambridge, MA/London 2016 (*Loeb Classical Library*).
- Gal. de anat. administr. (Galenos, *De Anatomicis Administrationibus*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, II, Leipzig 1821.
- Gal. de antid. (Galenos, *De Antidotis*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIV, Leipzig 1827; *Galens Schrift "De Antidotis": ein Beitrag zur Geschichte von Antidot und Theriak*, Trans by L. WINKLER, Marburg–Lahn 1980).
- Gal. de causis content. (Galenos, *De Causis Contentivis*) = *Galenus De partibus artis medicativae, De causis contentivis*, with an English Translation by M. LYONS, Berlin 1969 (*CMG Suppl. Or. II*).
- Gal. de comp. med. sec. loc. (Galenos, *De Compositione Medicamentorum Secundum Locos*) = *De compositione medicamentorum per genera* = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XII–XIII, Leipzig 1826–1827.
- Gal. de comp. med. per. gen. (Galenos, *De Compositione Medicamentorum per Genera*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIII, Leipzig 1827.

- Ps.-Gal. def. med. (Pseudo-Galenos, *Definitiones Medicae*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIX, Leipzig 1830.
- Gal. de diff. febr. (Galenos, *De Differentiis Februm*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, VII, Leipzig 1824.
- Gal. de dign. puls. (Galenos, *De Dignoscendis Pulsibus*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, VIII, Leipzig 1824.
- Gal. de elem. ex Hipp. sent. (Galenos, *De Elementis ex Hippocratis Sententia*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, I, Leipzig 1821.; *Galenus De elementis ex Hippocratis sententia* Trans. by P. DE LACY, Berlin 1992 (CMG V 1,2).
- Gal. de libris propr. (Galenos, *De Libris Propriis*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIX, Leipzig 1830; *Galen: Selected Works*, Trans. by P. N. SINGER, Berlin/Boston 1997.
- Gal. de ord. libror. suor. (Galenos, *De Ordine Librorum Suorum ad Eugenianum*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIX, Leipzig 1830.
- Gal. de puls. diff. (Galenos, *De Pulsuum Differentiis*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, VIII, Leipzig 1824; *Galenus Sobre la diferencia de los pulsos*, Trans. by L. M. PINO CAMPOS, Madrid 2010.
- Ps.-Gal. de rem. parab. (Pseudo-Galenos, *De Remediis Parabilibus*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XIV, Leipzig 1827.
- Gal. de sem. (Galenos, *De Semine*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, IV, Leipzig 1822; *Galenus De semine*, Trans. by DE LACY, Berlin 1996 (CMG V 3,1).
- Gal. de sympt. causis. (Galenos, *De symptomatum causis*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, VII, Leipzig 1824; *Galen, On Diseases and Symptoms*, Trans. by I. JOHNSON, New York 2006.
- Gal. de temp. (Galenos, *De Temperamentis*) = *Galen: On Temperaments. On Non-Uniform Distemperment. The Soul's Traits Depend on Bodily Temperament*, with an English Translation by I. JOHNSON, Cambridge, MA/London 2020 (Loeb Classical Library).
- Gal. de ther. ad Pis. (Galenos, *De Theriaca ad Pisonem*) = *On Theriac to Piso, Attributed to Galen*, with an English Translation by R. LEIGH, Leiden/Boston, 2016.
- Gal. de trem. palp. convuls. et rig. (Galenos, *De Tremore, Palpitatione, Convulsione et Rigore*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, VII, Leipzig 1824.; «On tremor, palpitation, spasm and rigor.», şurada: *Transactions & studies of the College of Physicians of Philadelphia*, 183–210, Trans. by D. SIDER, / M. McVAUGH 1979.
- Gal. de venae sect. adv. Erasistr. (Galenos, *De Venae Sectione Adversus Erasistratum*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XI, Leipzig 1826; *Galen on Bloodletting*, Trans. by P. BRAIN, Cambridge (1986).

- Gal. in Hipp. epid. comm. (Galenos, *In Hippocratis Epidemias Commentaria*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XVII, Leipzig 1828.
- Gal. in Hipp. de nat. hom. comm. (Galenos, in *Hippocratis De Natura Hominis Commentaria*) = Galien. IX, 1ère partie, *Commentaire au régime des maladies aiguës d'Hippocrate, livre I*, with an French Translation by A. PIETROBELLI, Paris 2019 (*Collection des Universités de France Série Grecque*).
- Gal. In Hipp. de victu acut. comm. (Galenos, *In Hippocratis De Victu Acutorum Commentaria*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, XV, Leipzig 1828.
- Ps.-Gal. medicus. introd. (Galenos, *Introductio Sive Medicus*) = Galien: Tome III: *Le médecin. Introduction.*, with an French Translation by C. PETIT, Paris 2009 (*Collection des Universités de France Série Grecque*).
- Gal. meth. med. (Galenos, *Methodus Medendi*) = Galen: *Method of Medicine, Books I–XIV*, with an English Translation by I. JOHNSON / G. H. R. HORSLEY, I–III, Cambridge, MA/London 2011 (*Loeb Classical Library*).
- Gal. quod opt. med. sit etiam philos. (Galenos, *Quod Optimus Medicus sit Quoque Philosophus*) = C. G. KÜHN (ed.), *Claudii Galeni opera omnia*, I, Leipzig 1821; *Galen: Selected Works*, Trans. by P. N. SINGER, Berlin/Boston 1997.
- Hdt. (Herodotos, *Historiae*) = Tarih, çev.: M. ÖKMEN, İstanbul 2006.
- Hes. erg. (Hesiodos, *Opera et Dies*) = İşler ve Günler, çev.: S. EYİBOĞLU / A. ERHAT, Ankara 1991.
- Hier. Iovin. (Hieronymus, *Adversus Iovinianum Libri Duo*) = *A Select library of Nicene and post-Nicene fathers of the Christian church. Second series*, Trans. by P. SCHAFF / H. WACE, Oxford–London 1890.
- Hippokr. aphor. (Hippokrates, *Aphorismi*) = *Hippocrates: Nature of Man, Regimen in Health, Humours, Aphorisms, Regimen 1-3, Dreams, Heracleitus: On the Universe*, with an English Translation by W. H. S. JONES, Cambridge, MA/London 1931 (*Loeb Classical Library*).
- Hippokr. de flat. (Hippokrates, *De Flatibus*) = *Hippocrates: Prognostic, Regimen in Acute Diseases, The Sacred Disease, The Art, Breaths, Law, Decorum, Physician (Ch. 1), Dentition.*, with an English Translation by W. H. S. JONES, Cambridge, MA/London 1923 (*Loeb Classical Library*).
- Hippokr. de off. med. (Hippokrates, *De Officina Medici*) = *Hippocrates: On Wounds in the Head, In the Surgery, On Fractures. On Joints, Mochlicon.*, III, with an English Translation by E. T. WITHINGTON, Cambridge, MA/London 1928 (*Loeb Classical Library*).
- Hippokr. epid. (Hippokrates, *Epidemiarum Liber I, III*) = *Hippocrates: Ancient Medicine, Airs, Waters, Places. Epidemics 1 and 3, The Oath, Precepts, Nutriment,*

with an English Translation by W. H. S. JONES, Cambridge, MA/London 1923 (*Loeb Classical Library*).

Hippokr. lex. (Hippokrates, *Lex*) = *Hippocrates: Prognostic, Regimen in Acute Diseases, The Sacred Disease, The Art, Breaths, Law, Decorum, Physician (Ch. 1), Dentition.*, with an English Translation by W. H. S. JONES, Cambridge, MA/London 1923 (*Loeb Classical Library*).

Hippokr. medic. (Hippokrates, *De Medico*) = *Hippocrates: Places in Man, Glands, Fleshes, Prorrhetic 1-2, Physician, Use of Liquids, Ulcers, Haemorrhoids and Fistulas.*, with an English Translation by P. POTTER, Cambridge, MA/London 1995 (*Loeb Classical Library*).

Hom. Il. (Homer, *Ilias*) = *İlyada*, çev.: A. ERHAT / A. KADİR, İstanbul 2005.

Marcell. med. (Marcellus, *De Medicamentis Liber*) = *De medicamentis liber*, with an German Translation by J. KOLLESCH / D. NICKEL, Berlin 1968 (CML V).

Marcel. Sid. (Marcellus Sideta) = J. L. IDELER (ed.), *Physici et medici graeci minores*, Berlin 1841.

Nik. Myr. dyn. (Nikolaos Myrepsos, *Dynameron*) = I. VALIAKOS (ed.), *Nikolaos Myrepsos' Dynameron*, Larissa–Greece 2019.

Nik. ther. (Nikandros, *Theriaka*) = *Oeuvres: Les Thériaques*, with an French Translation by J. M. JACQUES, Paris 2002.

Orb. coll. med. (Oribasios, *Collectiones Medicae*) = J. RAEDER (ed.), *Oribasii Collectionum medicarum reliquiae libri IX-XVI*, Leipzig–Berlin 1929 (CMG VI 1,2); *Oeuvres d'Oribase. Tome I*, Trans. by C. BUSSEMAKER, / U. C. DAREMBERG, Paris 1851.

Orb. lib. inc. (Oribasios, *Collectiones Medicae, Libri Incerti*) = J. RAEDER (ed.), *Oribasii Collectionum medicarum reliquiae libri XLIX-L, libri incerti, eclogae medicamentorum*, Leipzig–Berlin 1933 (CMG VI 2,2); *Oeuvres d'Oribase. Tome III*, Trans. by C. BUSSEMAKER, / U. C. DAREMBERG, Paris 1858.

Paul. Aeg. (Paulus Aegineta, *Epitome Medica*) = *The seven books of Paulus Aegineta*, Trans. by F. ADAMS, London 1844–1847.

Plat. Gorg. (Platon, *Gorgias*) = *Plato: Lysis, Symposium, Gorgias.*, with an English Translation by W. R. M. LAMB, Cambridge, MA/ London 1925 (*Loeb Classical Library*).

Plat leg. (Platon, *Leges*) = *Plato: Laws*, with an English Translation by R. G. BURY, VII–XII, MA/London 1926 (*Loeb Classical Library*).

Plat. Prot. (Platon, *Protagoras*) = *Plato: Laches, Protagoras, Meno, Euthydemus.*, with an English Translation by W. R. M. LAMB, Cambridge, MA/ London 1924 (*Loeb Classical Library*).

- Plat. Tim. (Platon, *Timaios*) = *Plato: Timaeus, Cleitophon, Menexenus, Epistles.*, with an English Translation by R. G. BURY, IX, London 1929 (*Loeb Classical Library*).
- Plin. nat. (Plinius Maior, *Historia Naturalis*) = *Pliny: Natural History*, with an English Translation by W. H. S. JONES, XX–XXIII, Cambridge, MA/London 1951 (*Loeb Classical Library*).
- Plin. epist. (Plinius Minor, *Epistulae*) = *Pliny: Letters*, with an English Translation by B. RADICE, I–VII, Cambridge, MA/London 1969 (*Loeb Classical Library*).
- Plut. de Pyth. or. (Plutarkhos, *De Pythiae Oraculis*) = *Plutarch: Moralia Volume V: Isis and Osiris, The E at Delphi, The Oracles at Delphi No Longer Given in Verse, The Obsolescence of Oracles.*, with an English Translation by F. C. BABBITY, Cambridge, MA 1936 (*Loeb Classical Library*).
- Plut. symp. (Plutarkhos, *Quaestiones Convivales*) = *Plutarch: Moralia, Volume IX: Table-Talk, Dialogue on Love.*, with an English Translation by W. C. HELMBOLD / E. L. MINAR / F. H. SANDBACH, VII–IX, Cambridge, MA/London 1961 (*Loeb Classical Library*).
- Ruf. frag. (Rufus, *Fragmenta*) = *Oeuvres de Rufus d'Éphès*, with an French Translation by C. DAREMBERG / É. RUELLE, Paris 1879.
- Steph. Byz. ethn. (Stephanos Byzantinos, *Ethnika*) = *Stephani Byzantii Ethnica: Volumen 1: Alpha-Gamma (Corpus Fontium Historiae Byzantinae 43/1)*, with an English Translation by M. BILLERBECK, Berlin / New York 2006.
- Strab. (Strabon, *Geographika*) = *Strabo: Geography*, with an English Translation by H.L. JONES, XIII–XIV, Cambridge, MA/London 1929 (*Loeb Classical Library*).
- Suda (Suidas) = A. ADLER, (ed.), *Suidae Lexicon* I–IV, Leipzig 1928–1971.
- Suet. Iul. (Suetonius, *Divus Iulius*) = *Lives of the Caesars. Julius, Augustus, Tiberius, Gaius, Caligula*, with an English Translation by J. C. ROLFE, I, Cambridge, MA/London 1914 (*Loeb Classical Library*).
- Tac. ann. (Cornelius Tacitus, *Annales*) = C. D. FISHER (ed.), *Cornelii Taciti annalium ab excessu Divi Augusti libri*, Oxford 1906.
- Xen. mem. (Xenophon, *Memorabilia*) = *Memorabilia, Oeconomicus, Symposium, Apology*, with an English Translation by J E. C. MARCHANT / O. J. TODD, Revised by J. HENDERSON, Cambridge, MA/London 2013 (*Loeb Classical Library*).

Modern Literatür

- ADAK, M. / ÖNEN, N. / ŞAHİN, S. (2006): «Neue Inschriften aus Phaselis I», *Gephyra* 2, 1–20.
- ADAK, M. / ONUR, F. (2007): «Side'de Epigrafik Çalışmalar», şurada: *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu*, 52–55.
- ADAK, M. / AKDOĞU–ARCA, E. / OKTAN, M. (2015): «Neue Inschriften aus Side», *PHILIA* 1, 89–122.
- ADAMS, F. (1849): *The Genuine Works of Hippocrates*, London.
- AE = *L'Année épigraphique*
- AJPh = *American Journal of Philology*
- AJH = *Athens Journal of Health*
- AKAR–TANRIVER, D. (2017): «Smyrna'da Asklepios Kültü», *GSED* 38, 117–130.
- AKDOĞU–ARCA, E. N. (2001): *Antik Çağ Lykia ve Pamphylia Kentlerinde Euergesia*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- AKDOĞU–ARCA, E. / GÖKALP, N. / TÜNER–ÖNEN, N. (2011): «Pamphylia Bölgesi'nin Mısır ve Kıbrıs ile Olan İlişkileri», *OLBA* XIX, 287–312.
- AKGÜN–KAYA, E. (2015): «II. Sofistik Dönem: Lykia, Pisidia, Pamphylia ve Kilikia – Isauria Bölgesi Filizofları, Sofistleri ve Retorları», *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması II: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2015*, 35–50.
- AKIN, H. (2014): *Antikçağ'dan Yeniçağ'a Delilik, Melankoli ve Cinlenme Avrupa'da Aykırı Olma Halleri Üzerine Tarihsel Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AKURGAL, E. *et alii* (1988): «Die Publizierten Inschriften Von Perge», *EA* 11, 97–168.
- ALONSO, M. Á. (2014): *Médicos y Otros Profesionales de a Salud En la Epigrafía Latina de Roma y Las Regiones Italicæ Augustæ*, Universidad de Cantabria Departamento de Ciencias Históricas Facultad de Filosofía y Letras, Doktora Tezi, İspanya/ Cantabria.
- ALONSO, M. Á. (2018): Los médicos en las inscripciones latinas de Italia (siglos II-III d.C.) Aspectos Sociales y Profesionales, Espana.
- ALONSO, M. Á. (2018): «Greek Physicians in the Eyes of Roman Elite (from the Republic to the 1st Century AD)», *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 73 sectio F, 119–137.

- ALONSO, M. Á. (2019): «Physicians and Display of Identity in Roman Funerary Monuments», *BES Autumn Colloquium*, ICS 16.
- ANDRÉ, J. (1987): *Être medecin a Rome*, Paris.
- ANWR = *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*
- ARENA, G. / CASSIA M. (2016): *Marcello Di Side Gli Imperatori Adottivi E Il Potere Della Medicina*, Roma.
- ARENA, G. (2018): «Marcello di Side: protomedico urbano o archiatra imperiale?», *ὄρυος - Ricerche di Storia Antica* 10, 1–20.
- ARSLAN, A. (2008): *İlkçağ Felsefe Tarihi 4, Hellenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular, Stoacılar Septikler*, İstanbul.
- AS = *Anatolian Studies*
- AST = *Araştırma Sonuçları Toplantısı*
- AVCU, F (2014): *Lykia Bölgesi Mezar Yazıtlarında Cezalar ve Ceza Tahsil Kurumları*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- AVCU, F. / UZUNOĞLU, H. (2019): «The Ancient Roads and Routes around Sidyma and New Inscriptions from its Vicinity», *ADALYA* 22, 319–344.
- AYDEMİR, L. (2020): *Eskiçağ Dünyasında Kadın Şifacılar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- AYTAÇLAR, P. Ö. (2005): *Yazıtlar ve Antik Kaynaklar Işığında Batı Anadolu'da Entelektüeller*, İzmir.
- BAKER, P. A. (2015): «Images of Doctors and their Implements: A Visual Dialogue between the Patient and the Doctor», şurada: *Studies in Ancient Medicine* Vol. 45, 365–389.
- BAYAT, A. H. (2016): *Tıp Tarihi*, İstanbul.
- BAYKAN, D. (2012): «Roma Dönemi Tedavi Mekânları», şurada: *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı*, 43–49.
- BARBARA, S. (2014): «Memorial Strategies of Court Physicians in the Imperial Period», şurada: *'Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts* 42, 25–42.
- BASALAK, M. (2012): *Aulus Cornelius Celsus ve De Medicina Eserinde İdeal Hekimin Nitelikleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Anabilim Dalı Latin Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BEAN, G. E. / HARRISON, R. M. (1967): «Choma in Lycia», *JRS* 57, 40–44.

- BEAN, G. E. / MITFORD, T. B. (1970): *Journeys in Rough Cilicia*, 1964–1968, Wien.
- BELL, M. (2007): «An Archaeologist's Perspective On The Lex Hieronica In: La Sicile de Cicéron: lecture des Verrines», *ISTA* 1030, 187–204.
- BERREY, M. (2017): «Ancient Medical Friendship», şurada: *Ab omni parte beatus: Classical Essays in Honor of James M. May.*, 75–96.
- BHC = *Bulletin de Correspondance hellénique*
- BHM = *Bulletin of the History of Medicine*
- BJM = *The British Medical Journal*
- BOSSERT, H. TH. (1950): «Schrift Und Sprache Der Sideten», *BELLETEN* XIV 53, 1–14.
- BRANDT, H. / KOLB, F. (2005): *Lycia et Pamphylia: eine römische Provinz im Südwesten Kleinasiens*, Mainz am Rhein.
- BURTON, R. (2001 (1621)): *The Anatomy of Melancholy*, New York.
- Cal West Med = *California and Western Medicine*
- CALDWELL, L. (2018): «Roman Medical Sects: The Asclepiadeans, the Methodists, and the Pneumatists», şurada: *Oxford Handbook of Science and Medicine in the Classical World*, 637–654.
- CAN, L. (2012): *Trakya'da Yayılış Gösteren Sütleg n (Euphorbia) (Euphorbiaceae) Türleri  zerinde Karpolojik ve Amilotaksonomik Araştırmalar*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Biyoloji Anabilim Dalı Botanik Programı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- CHAPOT, V. (1904): *La province romaine proconsulaire d'Asie depuis ses origines jusqu'à la fin du Haut-Empire*, Paris.
- CHASE, J. M. (2015): «Notes on Squill in Antiquity», şurada: *Miroirs de la mélancolie: Mirrors of melancholy*, 29–48.
- CHENEY, W. F. (1925): «Democedes Of Crotona», *Cal West Med.* 23 (5), 593–595.
- Childs Nerv. Syst. = *Child's Nervous System*
- Chin Med J = *Chinese Medical Journal*
- CHJ = *The Cambridge Historical Journal*
- CIG = *Corpus Inscriptionum Graecarum*
- CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*
- CJ = *The Classical Journal*
- CMG = *Corpus Medicorum Graecorum*
- CML= *Corpus Medicorum Latinorum*

- COHN-HAFT, L. (1956): *The Public Physicians of Ancient Greece*, Northampton Mass. 1956.
- COJOCARU, V. (2010): «Inscripția greacă de la Dragomirna», *Pontica* 43 (Constanța), 323–345.
- CORTSEN, T. (2002): «Die Inschriften von Kibyra, I: Die Inschriften der Stadt und ihrer näheren Umgebung», *IK* 60, Bonn.
- COUGHLIN, S. (2018): «Athenaeus of Attalia on the Psychological Causes of Bodily Health», şurada: *Mental Illness in Ancient Medicine*, 109–142.
- COUGHLIN, S. / LEWIS, O. (2020): «Pneuma and the Pneumatist School of Medicine», şurada: *The Concept of Pneumaa after Aristotle*, 203–236.
- COUSIN, G. / DIEHL, C. (1886): «Inscriptions de Cadyanda en Lycie», *BCH* 10, 39–65.
- COWLES, F. H. (1917): *Gaius Verres: An Historical Study*, Ithaca.
- CRAIK, E. (2010): «The Teaching of Surgery», şurada: *Hippocrates and Medical Education*, 223–321.
- CRISTOFORI, A. (2006): «Medici «stranieri» e medici «integrati» nella documentazione epigrafica del mondo romano», Şurada: *Medicina e società nel mondo antico. Atti del Convegno di Udine (4-5 ottobre 2005)*, 111–141.
- ÇAĞ, Ç. (2018): *Roma İmparatorluk Dönemi Küçük Asya'sında Bir Kent Memuriyeti Olarak Strategos'luk*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.
- ÇEVİK, N. / KIZGUT, İ. / BULUT, S. (2010): «Rhodiapolis, as a Unique Example of Lycian Urbanism», *Adalya* XIII, 29–63.
- DARGA, M. (1967): «Side Dili ile Yazısı Hakkında Notlar ve Side Doğu Şehir Kapısında Bulunan Yazıt», *BELLETEN* XXXI 121, 49–66.
- DAVIES, M. / POMEROY, S. B. (2012): «Marcellus of Side's Epitaph on Regilla (IG XIV 1389): An Historical and Literary Commentary», *Prometheus* 38, 3–34.
- DEAN-JONES, L. (1994): *Women's Bodies in Classical Greek Science*, Oxford.
- DEAN-JONES, L. (2003): «Literacy and the Charlatan in Ancient Greek Medicine», şurada: *Written Texts and the Rise of Literate Culture in Ancient Greece*, 97–121.
- DEAN-JONES, L. (2010): «Physician. A Metapaedagogical Text», şurada: *Hippocrates and Medical Education*, 53–72.
- DEBRU, A. (1995): «Les démonstrations médicales à Rome au temps de Galien», şurada: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context* Vol.1, 69–82.
- DEICHGRABER, K. (1930): *Die griechische Empirikerschule. Sammlung der Fragmente und Darstellung der Lehre*, Berlin–Zurich.

- DILLER, H. (1918): «Hippokratische Forschungen V.V. Eine neue Fassung des XIX. Hippokratesbriefes », *Hermes* 53, 1, 57–87.
- DILLER, H. (1936): « Eine stoisch-pneumatische Schrift im Corpus Hippocraticum », şurada: *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* 29, 3, 178–195.
- DİNÇ, S. (2012): «Hellenizm ve Roma Çağları Likyası'nda Sympoliteia'lar», şurada: *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyumu 04-07 Kasım 2009 Bildirileri*, 77–87.
- DİNÇ, S. (2015): Hellenistik ve Roma Çağlarında Küçükasya'da Okul Vakıfları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DMITRIEV, S. (2005): *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*, New York.
- DNP= *Der Neue Pauly, Enzyklopädie der Antike*
- DÖNMEZ-ÖZTÜRK, F. (2011): *Lykia Bölgesi'nde Roma Vatandaşlık Hakkı Verme Politikası (Principatus'un Başlangıcından M.S. 212'ye Kadar)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- DRABKIN, I. E. (1944): «On Medical Education in Greece and Rome», *BHM* 15 (4), 333–351.
- DURMAZ, M. (2010): *Bergamalı Lokman Hekim Galenos*, İzmir.
- DURMAZ, N. (2019): «Antalyalı Athenaeus'un Felsefesinde Ruh (Pneuma) ve Beden İlişkisi», *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 60: 2, 379–393.
- EA = *Epigraphica Anatolica*
- EAH = *Encyclopedia of Ancient History*
- EANS = KEYSER, P. T. / IRBY-MASSIE, L. (2008): *Encyclopedia of Ancient Natural Scientists*, New York.
- EFFE, B. (1977): *Dichtung und Lehre: Untersuchungen zur Typologie des antiken Lehrgedichts*, Munich: Beck.
- EIJK, P. van der (2005): *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity. Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*, Cambridge.
- EIRENE = *Eirene. Studia Graeca et Latina*
- ENGELMANN, H. (2007): «Die inschriften von Patara. eine übersicht», şurada: *griechische epigraphik in lykien. eine zwischenbilanz akten des int*, 133–140.
- ENGELMANN, H. / KNIBBE, D. / MERKELBACH, R. (1980): « Die Inschriften von Ephesos. Teil 4: Nr. 1001–1445 », *IK* 14, Bonn.

- ERDAL, Y. S. (2008): «Perge’den bir Trepanasyon: Olası Nedenleri», şurada: *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı EUERGETES Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, 421–434.
- ESCHEBACH, H. (1984): *Die Arzthäuser in Pompeji*, Mainz.
- FABRICIUS, C. (1972): *Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen*, Berlin.
- FAGAN, G. G. (1999): *Bathing In Public In the Roman World*, Philadelphia.
- FLASHAR, H. (1966): *Melancholie und Melancholiker in den medizinischen Theorien der Antike*, Berlin.
- FLEMMING, R. (2007): «Women, Writing and Medicine in the Classical World», *Classical Quarterly*, 57 (1), 257–79.
- FLEMMING, R. / TOTELIN L. M. V (2020): *Medicine and Markets in the Graeco-Roman World and Beyond: Essays on Ancient Medicine in Honour of Vivian Nutton*, Swansea.
- FORBES, J./ TWEEDIE, A./ CONOLLY, J. (1833): *The Cyclopaedia of Practical Medicine* Vol.II, Boston.
- Forschungen in Ephesos = Forschungen in Ephesos. Veröffentlicht vom Österreichischen Archeologischen Institute. Band III.*
- FOX, R. L. (2020): *The Invention of Medicine: From Homer to Hippocrates*, New York.
- FULTON, J. F. (1953): «History of Medical Education», *BMJ* 2 (4834), 457–461.
- FRASER, P. M. (1972): *Ptolemaic Alexandria, I–III volume*, Oxford.
- FRAZEL, T. D. (2009): *The Rhetoric of Cicero’s in Verrem*, Göttingen.
- FREZOULS, E. / MORANT, M. J. (1985): «Inscriptions de Sidyma et de Kadyanda», *Ktema* 10, 233–242.
- GANGLOFF, A. (2007): «Les poètes dans les inscriptions grecques de Rome: esquisse d’une approche socioculturelle», şurada: *Cahiers du Centre Gustave Glotz* 18, 349–374.
- Gephyra = Gephyra. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Antike auf dem Gebiet der heutigen Türkei*
- GILLIAM, J. F. (1961): «The Plague under Marcus Aurelius», *AJPh* 82 (3), 225–251.
- GİLGİL, E. (2004): *Antik Çağda Pamphylia Kentlerinin Ünlü Hekimleri*, Antalya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Eski Yunan Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- GOLDEN, M. (1988): «Did the Ancients Care When Their Children Died?», *Greece & Rome* 35 (2), 152–163.

GOUREVITCH, D. (1984): *Le Triangle Hippocratique Dans Le Monde Gréco-Romain. Le Malade, Sa Maladie et Son Médecin*, Paris.

GÖNEN, İ. (2010): *Türkiye'deki Hekimlerin Kuduz Hastalığıyla İlgili Bilgi ve Tutumlarının Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Uzmanlık Tezi, İstanbul.

GSED = Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi

GUARDUCCI, M. (1987): *L'epigrafia greca dalle origini al tardo impero*, Roma.

GUARDASOLE, A. (1997): *Eraclide di Taranto, Frammenti*, Napoli.

GUMMERUS, H. (1932): *Der Ärztestand im römischen Reiche nach den Inschriften*. Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum III. 6, Helsinki.

GVI = *Griechische Versinschriften*

HANDIS, M. W. (2013): «Myth and History Galen and the Alexandrian Library», şurada: *Ancient Libraries*, 364–376.

HARRIS C. R. S. (1973): *The Heart and the Vascular System in Ancient Greek Medicine*, Oxford.

HAUTALA, S. (2014): «The Addresses to the Reader in Greek and Latin Poetry», *Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts*, şurada: *Studies in Ancient Medicine Vol. 42*, 183–200.

HEBERDEY R. / KALINKA E. (1896): *Bericht uber zwei Reisen im sudwestlichen Kleinasien*, Wien.

HICKS, E. L. (1889): «Inscriptions from Caesarea, Lydae, Patara, Myra», *JHS* 10, 46–85.

HILL, G. F. (1895): «Inscription from Lycia and Psidia», *JHS* 15, 116–131.

HOLLEAUX, M. (1886): «Inscriptions d'Oenoanda», *BCH* 10, 216–235.

HORSLEY, G. H. R. (1982): *New Documents Illustrating Early Christianity: A Review of the Greek Inscriptions and Papyri Published in 1977*, Liverpool University Press.

HOWATSON, M. C. (2013): *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, İstanbul.

HSCP = *Harvard Studies in Classical Philology*

ICS = *Institute of Classical Studies*

IDélos = *Inscriptions de Délos*

IDidyma = *Didyma, II: Die Inschriften*

IG = *Inscriptiones Graecae*

IGR = *Inscriptiones Graecae Ad res Romanas pertinentes*

IK = Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien

ILBERG, J. (1895): «De Hippocratis Epidemiorum libri tertii characteribus», *Philologus* 54, 396–401.

IMRIE A. (2018): *The Antonine Constitution: An Edict for the Caracallan Empire*, Boston.

IMagnMai = Inschriften von Magnesia am Maeander

IRVING, J. (2012): «Restituta: The Training of the Female Physician», *Melbourne Historical Journal*, 40 (2), 44–56.

IRVING, J. (2015): *The Greek Epigraphic Evidence for Healer Women in The Greek World*, Macquarie University Department of Ancient History, Doktora Tezi, Sidney.

ISRAELOWICH, I. (2015): *Patients and Healers in the high Roman Empire*, Baltimore–Maryland.

IScM = Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae

ISTA = Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité,

İŞIKLIKAYA, I. R. (2010): *Perge Mozaikleri: Macellum, Güney Hamam ve Geç Dönem Meydanı Doğu Portiği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Klasik Arkeoloji Bölümü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

IGUR = Inscriptiones Graecae urbis Romae

İNAN, J. (1983): «Perge Kazısı 1981 Çalışmaları», *TAD C. XXVI–2*, 1–63.

İNAN, J. (1985): «Perge Kazısı 1984 Çalışmaları», şurada: *VII. KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI Ankara– 20-24 Mayıs*, 397–420.

İPLİKÇİOĞLU, B. (1997): *Eski Batı Tarihi: Giriş Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara.

İPLİKÇİOĞLU, B. (2004): «Batı Pamphylia ve Doğu Lykia’da Epigrafi Araştırmaları 2004», *AST* 23. 1, 219–224.

İPLİKÇİOĞLU, B. (2010): «Heraklit von Rhodiapolis, ein gefeierter Arzt der traianischen Zeit», *Der Beitrag Kleinasiens zur Kultur und Geistesgeschichte der griechisch-römischen Antike, Tagung der Kleinasiatischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 231–256.

JACKSON, R. / NIECE, S. (1986): «A Set of Roman Medical Instruments from Italy», *Britannia* Vol. 17, 119–167.

JACKSON, R. (1988): *Doctors and Diseases in the Roman Empire*, Norman–London.

JAEGER, W (1943): *Paideia, The Ideals of Greek Culture Volume III: The Conflict of Cultural Ideals in the Age of Plato*, New York–Oxford.

JHS = Journal The of Hellenic Studies

J Hist Med Allied Sci = Journal of the History of Medicine and Allied Sciences

JOHNSON, H. A. (2005): «Fish Bile And Cautery: Trachoma Treatment İn Art», *Journal Of The Royal Society Of Medicine (J.R.Soc.Med.)* 98, 30–32.

JONES, A. H. M. (1940): *The Greek City from Alexander to Justinian*, Oxford.

JONES, A. H. M. / MARTINDALE, J. R. / MORRIS, J. (1971): *The Prosopography of the Later Roman Empire: Volume 1, AD 260-395*, Cambridge.

JORI, A. (1995): «Le *pepaideumenos* et la médecine», şurada: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context* Vol.2, 411–424.

JÖAI = Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts in Wien

J.R.Soc.Med = Journal of The Royal Society of Medicine

JRS = The Journal of Roman Studies

KAŞKA G. (2017): *Hellenistik Apoikia'dan Roma Colonia'sına: Antiocheia Ad Pisidiam Örneğinde Bir Koloni Kentinin Yerleşim ve İdari Tarihi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

KAYGUSUZ, İ. (1982): «Deux inscriptions de Gangra-Germanicopolis (Çankırı)», *ZPE* 49, 177–183.

KENNEL, N. M. (1997): «Herodes Atticus and the Rhetoric of Tyranny», *Classical Philology* 92 No. 4, 346–362.

KNEEBONE, E. (2017): «The Limits of Enquiry in Imperial Greek Didactic Poetry», *In Authority and Expertise in Ancient Scientific Culture*, 203–230.

KORPELA, J. (1987): *Das Medizinäpersonal im antiken Rom: Eine sozialgeschichtliche Untersuchung*, Helsinki.

KUDLIEN, F. (1962): «Poseidonios und die Ärzteschule der Pneumatiker», *The History of Medical Education*, 3–37.

KUDLIEN, F. (1970): «Medical Education in Classical Antiquity», şurada: *Hermes* 9, 3/4, 187–200.

KUDLIEN, F. (1974): «Dialektik und Medizin in der Source», *Hermes* 9, 3/4, 187–200.

KUDLIEN, F. (1976): «Medicine as a 'Liberal Art' and the Question of the Physician's Income», *J. Hist, Med. Allied Sci.* XXXI 4, 448–459.

KÜNZL, E. (2013): *Medica: Die Ärztin*, Berlin.

LAES, C. / STRUBBE, J. (2014): *Youth in the Roman Empire: The Young and the Restless Years?*, New York.

LBW= P. LE BAS / W. H. WADDINGTON (1870): Inscriptions grecques et latines

- LEADBETTER, W. (2007): «The Heroon of Erpidase Sarpedonis and the Aperlite Sympolity», şurada: *Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz. Akten des Internationalen Kolloquiums, München* 24.–26., 141–148.
- LEFKOWITZ, M. R. / FANT, M. B. (2005): *Women's Life in Greece and Rome: A Source Book in Translation*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- LEITH, D. (2016): «How Popular Were the Medical Sects?», şurada: *Popular Medicine in Graeco-Roman Antiquity*, 231–251.
- LEWIS / SHORT = LEWIS, C. T. / SHORT C., *A Latin Dictionary*, 1980.
- LGPN= P.M. FRASER (1987): *A Lexicon of Greek Personal Names*
- LIEBENAM, W. (1900): *Städteverwaltung im Römischen Kaiserreiche*, Amsterdam.
- LITTRÉ, E. (1841): *Oeuvres complètes d'Hippocrate* vol. 3, Paris.
- LLOYD, G. E. (1975): «A Note on Erasistratus of Ceos», *JHS* 95, 172–175.
- LYONS A.S. / PETRUCELLI R. J. (1999): *Çağlar Boyu Tıp*, Çev. Nilgün Güdücü, İstanbul.
- LONGRIGG, J. (1963): «Philosophy and Medicine: Some Early Interactions», *HSCP* 67, 147–175.
- LONIE, I. M. (1963): «Erasistratus, The Erasistrateans, and Aristotle», *BHM* 38, 426–443.
- LOUGOVAYA, J. (2019): «Medici Docti in Verse Inscriptions», şurada: *Greek Medical Papyri*, 141–159.
- LS = LEWIS, C.T. / SHORT, C. (1980): *A Latin Dictionary*.
- LSJ = LIDDELL, H.G. / SCOTT, R. / JONES U.A. (1940): *A Greek-English Lexicon*.
- MAGIE, D. (1950): *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century After Christ I- II*, Princeton, New Jersey.
- MAIERON, M. A. (2018): «On the hellebore trail an anthropological research into madness» *Medicina Historica* 2 no. 1, 5–18.
- MAJNO, G. (1975): *The Healing Hand: Man and Wound in the Ancient World*, Cambridge.
- MAMA = *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*
- MARASCO, G. (1998): «I medici di corte nell'impero romano: Prosopografia e ruolo culturale», *Prometheus* 28, 243–263.
- MAREK, C. / FREI, P. (2010): *Geschichte Kleinasiens in der Antike*, München.
- MASSAR, N. (2001): «Un Savoir-faire à l'honneur: "Médecins" et "discours civique" en Grèce hellénistique», *RBelgPhilHist* 9, 175–201.

- MASSAR, N. (2020): «Skilled Workers in the City. Public Employment, Selection Methods and Rewards», şurada: *Skilled Labour and Professionalism in Ancient Greece and Rome*, 68–93.
- MASTROCINQUE, A. (1995): «Les médecins des Séleucides», şurada: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context* Vol.1, 143–152.
- MATTERN, S. (1999): «Physicians and the Roman Imperial Aristocracy: The Patronage of Therapeutics», *Bulletin of the History of Medicine* Vol. 73 no.1, 1–18.
- MAZZINI, I. (2014): «References to Medical Authors in Non-Medical Latin Literature», şurada: «Greek' and 'Roman' in Latin Medical Texts 42, 77–91.
- MERKELBACH, R. / STAUBER, J. (2002): *Die Südküste Kleinasiens, Syrien und Palaestina*, New York.
- MILLAR, F. (1983): «Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status», *JRS* 73, 76–96.
- MILLER, H. W. (1949): «Philosophy and Medicine in Ancient Greece», *CJ* 44 (5), 309–318.
- MILNER, N. P. (1998): *An Epigraphical Survey in the Kibyra-Olbasa Religion*, Oxford.
- MILNER, N. P. (2000): «Notes and Inscriptions on the cult of Apollo at Oinoanda», *AS* 50, 139–150.
- MONTALBANO, M. J. *et alii* (2017): «The Ancient Syrian Physician Archigenes and His Contributions to Neurology and Neuroanatomy», *Childs Nerv. Syst.* 33, 1419–1420.
- NISSEN, C. (2006): *Prosopographie Des Médecins De L'asie Mineure Pendant L'antiquité Classique–I. Catalogue Des Médecins*, Université de Liège École Pratique Des Hautes Études Sciences historiques et philologiques, Doktora Tezi, Liège.
- NISSEN, C. (2010): «Iatreion et ergastèrion, les noms des lieux d'exercice des médecins privés dans le monde grec», *L'Antiquité classique* 79, 117–135.
- NOLLÉ, J. (1983): «Die «Charaktere» im 3. Epidemienbuch des Hippokrates und Mnemon von Side», *EA* 2, 85–98.
- NOLLÉ, J. (1993): *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse. Bd. 1: Geschichte und Zeugnisse*, IK 43, Bonn.
- NOLLÉ, J. (2015): «Ein Fehler mit Folgen: Marcellus von Side, ein Leibarzt des Kaisers Hadrian?», *Gephyra* 12, 245–249.
- NUTTON, V. (1976): «Menecrates of Sosandra, Doctor or Vet?», *ZPE* 22, 93–96.
- NUTTON, V. (1977): «Archiatri and the Medical Profession in Antiquity», *PBSR* 45, 191–226.

- NUTTON, V. (1995): «The medical meeting place», şurada: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context* Vol.1, 3–26.
- NUTTON, V. (1997): *Ancient Medicine*, London.
- NUTTON, V. (2014): «Rhodiapolis and Alliano: two missing links in the history of the hospital?», *Early Christianity* 5, 371–389.
- OBERHELMAN, J. H. (1975): «Anatomical Votive Reliefs as Evidence for Specialization at Healing Sanctuaries in the Ancient Mediterranean World», *AJH* 1 (1), 47–62.
- OLIVER, J. H. (1949): «Two Athenian Poets», şurada: *Hesperia Supplements Vol.8, Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear*, 243–258.
- OLIVER, J. H. (1975): «The Empress Plotina and the Sacred Thymelic Synod», *Historia* 24, 125–128.
- ORMEROD, H. A. / ROBINSON, E. S. G. (1914): «Inscriptions from Lycia», *JHS* 34, 1–35.
- OVERDUIN, J. H. (2018): «The Didactic Aesthetics of Marcellus' De piscibus (GDRK 63)», *AJPh* 139, 31–57.
- ÖĞENLER, O. / KADIOĞLU, S. / UZEL, İ. (2009): «Klasik Tıp Döneminde Ebeler, Kadın Hekimleri ve Kadın Hekimler», *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilim Dergisi* 2 (2), 10–13.
- ÖZDEMİR, S. (2019): *Antik Roma'da Hekimlik Mesleği*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- ÖZDİZBAY, A. (2012): *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul.
- ÖZÜSAĞLAM-MUTLU, Z. (2011): *Principatus Devrinde Lykia ve Pamphylia Kökenli Roma Senatörleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- PAPALS, A. J. (1981): «Herodes Atticus: An Essay on Education in the Antonine Age», *History of Education Quarterly* 21 No. 2, 171–188.
- PARKER, H. (1997): «Women Doctors in Greece, Rome, and the Byzantine Empire», şurada: *Women Healers and Physicians: Climbing a Long Hill*, 131–150.
- PARKER, H. (2012): «Galen And The Girls: Sources For Women Medical Writers Revisited», *Classical Quarterly* 62 (1), 369–386.
- PBSR = *Papers of the British School at Rome*
- PEKER, G. (2012): *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Pamphylia'da Kent Memuriyetleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

- PENNACCHIO, C. (2019): «Medicus amicus. Etica professionale nel mondo antico», *IRIS Università degli Studi di Napoli Federico II Catalogo Ricerca UniNA 2, Contributo in Volume 2.1 Contributo in volume (Capitolo o Saggio)*, 259–306.
- PETERSEN, G. E. / von LUSCHAN, F. (1889): *Reisen im südwestlichen Kleinasien, II: Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis* Wien.
- PHILIA = PHILIA. *International Journal of Ancient Mediterranean Studies*
- PIETTRE, R. K. (2005): «Paul and the Athens Epicureans: Between Polytheisms, Atheisms and Monotheisms», *Diogenes* 205, 47–60.
- PIKOULIS, E. *et alii* (2008): « Evolution of medical education in ancient Greece», *Chin Med J* 121 (21), 2202–2206.
- PLANT, I. M. (2004): *Women Writers of Ancient Greece and Rome: An Anthology*, London.
- PLEKET, H. W. (1969): *Epigraphica II Text on the Social History of the Greek World*, Leiden.
- PLEKET, H. W. (1995): «The Social Status of Physicians in the Graeco-Roman World», şurada: *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context* Vol.1, 27–34.
- POHL, R. (1905): *De Graecorum Medicis Publicis*, Berlin.
- POMEROY, S. B. (2007): *The Murder Of Regilla*, Cambridge.
- PRICE, S. R. F. (1987): *Rituals And Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, London.
- PRITCHARD, R. T. (1971): «Gaius Verres and the Sicilian Farmers», *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, vol. 20, no. 2/3, 224–238.
- PUECH, B. (2002): *Orateurs et sophistes grecs dans les inscriptions d' époque impériale*, Paris.
- PURCELL, N. (1983): «The Apparitores: A Study in Social Mobility», *PBSR* 51, 125–173.
- R. Arch* = *Revue Archéologique*
- RBelgPhilHist* = *Revue belge de Philologie et d'Histoire*
- RE* = *Paulys Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*
- RAMSAY, W. M. (1888): «Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (II)» *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 4 / no.1, 6–21.
- REINACH, S. (1896): *Chroniques d'Orient. Deuxième série, documents sur les fouilles et découvertes dans l'Orient hellénique de 1891 à 1895a* Paris.
- REIZENSTEIN, D. (2009): *Die Lykischen Bundespriester. Representation der kaiserzeitlichen Elite Lykiens*, Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi Doktora Tezi, München.

- RÉMY, B. (1989): *Les carri res senatoriales dans les provinces romanes d'Anatolie au Haut Empire (31 av. J.-C.–284 apr s J.-C.). Pont-Bithynie, Galatia, Cappadocia, Lycie-Pamphylie et Cilicie*, İstanbul–Paris.
- RÉMY, B. / DELRIEUX, F. (2007): «Les médecins dans les inscriptions de la province romaine de Lycie-Pamphylie», şurada: *Scripta Anatolica. Hommages à Pierre Debord*, 261–280.
- RÉMY, B. / FAURE, P. (2010): *Les médecins dans l'Occident romain: Péninsule Ibérique, Bretagne, Gaules, Germanies*, Paris.
- RETIEF, F. P. / CILLIERS, L. (2005): «The Healing Hand: The Role of Women in Ancient Medicine», *Acta Theologica Supplementum* 7, 165–188.
- RIDDELL, W. R. (1923): «Hydrophobia: Four Centuries Ago», *The Public Health Journal* 14, 155–167.
- ROBERT, L. (1937): *Etudes Anatoliennes: Researches Sur Les Inscriptions Grecques De L'Asie Mineure*, Paris.
- ROBERT, L. (1963): *Noms indigènes dans l'Asie-Mineure gréco-romaine*, Paris.
- ROBERT, L. (1965): *Hellenica Vol. XIII, d'Aphrodisias a la Lyca. Recueil d'Epigraphie, de Numismatique et d'Antiquits*, Paris.
- ROTHENHÖFER, P. (2018): «Mantias – an eye doctor of the emperor Tiberius», *GEPHYRA* 15, 191–195.
- SAMAMA, É (2001): «Asklepios, Hippocrates and their followers: some aspects of healing and physicians in the Ancient World», *Classica* 13, 301–314.
- SAMAMA, É (2003): *Les médecins dans le monde grec: Sources épigraphiques sur la Naissance d'un Corps médical*, Geneva–Droz.
- SAMITZ, C. (2013): «Die Einführung der Dekaproten und Eikosaproten in den Städten Kleinasiens und Griechenlands», *Chiron* 43, 1–61.
- SCARBOROUGH, J. (1970): «Romans and Physicians», *CJ* 65 (7), 296–306.
- SCARBOROUGH, J. (1975): «The Drug Lore of Asclepiades of Bithynia», *Pharmacy in History* 17, 43–57.
- SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum*
- SIDERIS, A. (2013): «A Dekaprotos in Antikyra of Phokis», *EIRENE* XLIX, 54–74.
- SIEKIERKA, P./ STEBNICKA, K./ WOLICKI, A. (2021): *Women and the Polis: Public Honorific Inscriptions for Women in the Greek Cities from the Late Classical to the Roman Period Vol.I*, Berlin/Boston.
- SHERWIN-WHITE A. N. (1996): *The Roman Citizenship*, Oxford.

- SHERWIN-WHITE A. N. (1963): *Roman Society and Roman Law in the New Testament*, Oxford.
- SHÖNBORN, C. (1858): *Die Skene der Hellenen: ein Versuch.*, Leipzig.
- SLUITER, I. (2010): «Textual Therapy On the relationship between medicine and grammar in Galen», şurada: *Hippocrates and Medical Education*, 25–52.
- SMITH, W. (1844): *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology Vol.III.*, London.
- SMITH, W. (1854): *Dictionary of Greek and Roman Geography Vol.I*, London.
- SMITH, W. (1859): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, Boston.
- SMITH, W. D. (1982): «Erasistratus' Dietetic Medicine», *BHM* 56, 399–409.
- STOK, F. (2009): «Medicus amicus: la filosofia al servizio della medicina», *Humana Mente* 9, 77–85.
- SUSEMIHL, F. (1891): *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit I*, Leipzig.
- SUSEMIHL, F. (1892): *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit II*, Leipzig.
- VON STADEN, H. (1989): *The Art of Medicine in Early Alexandria*, ed. Heinrich von Staden, New York.
- VON STADEN, H. (2006): «Interpreting 'Hippokrates' in the 3rd and 2nd centuries BC», şurada: *Ärzte und ihre Interpreten Medizinische Fachtexte der Antike als Forschungsgegenstand der Klassischen Philologie*, München–Leipzig.
- SYME, R. (1995): *Anatolica. Studies in Strabo*, Oxford 1995.
- ŞAHİN, M. Ç. (1981–1990): «Die Inschriften von Stratonikeia, I–II,2», *IK* 21–22,2, Bonn.
- ŞAHİN, S. (1999): «Die Inschriften von Perge, I», *IK* 54, Bonn.
- ŞAHİN, S. / ADAK, M. (2007): *Stadiasmus Patarensis. Itinera Romana Provinciae Lyciae*, İstanbul.
- TAD = A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi
- TAD = Türk Arkeoloji Dergisi
- TAED = Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
- TADAJCZYK, K. (2019): «Ichthyological Hapax Legomena in Marcellus' De piscibus», *Studia Ceranea* 9, 705–722.
- TAKMER, B. (2010): «Stadiasmus Patarensis için Parerga 2: Sidyma I. Yeni Yazıtlarla Birlikte Yerleşim Tarihçesi», *Gephyra* 7, 95–136.

TAM = *Tituli Asiae Minoris*

TAŞBAŞ, E. (2017): «Osmanlı'da Kuduz Vakaları ve Tedavi Çalışmaları: Antalya Örneği», *TAED* 60, 495–512.

TIETZ, W. (2003): *Der Golf von Fethiye. Politische, ethnische und kulturelle Strukturen einer Grenzregion vom Beginn der nachweisbaren Besiedlung bis in die römische Kaiserzeit*, Bonn.

THÉODORIDÈS, J. (1984): «Rabies in Byzantine Medicine», *Dumbarton Oaks Papers* 38, 149–158.

TOMA, A. (2008): *Le iscrizioni poetiche relative a Erode Attico: testo rivisto, traduzione e commento*, Freiburg Albert-Ludwigs Üniversitesi Filoloji Fakültesi Doktora Tezi, Freiburg.

TÜNER-ÖNEN, N. (2013): «Phaselis'li Entelektüeller I: THEODEKTES Rhetor, Tragedya Yazarı ve Bir Bilmece Ustası», *Cedrus I*, 125–250.

UĞURLU, M. C. (1997): «Hipokrat», *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 50 (2), 67–78.

ÜNVER, G. (2012): *Yazıtlar Işığında Karia Kentlerinde Yurttaşların Kent İmarına Katılımları (MÖ I. – MS III. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

VALLANCE, J. T. (1990): *The Lost Theory of Asclepiades of Bithynia*, Oxford.

VALLANCE, J. T. (1993): «The medical system of Asclepiades of Bithynia», *ANRW* 37, 693–727.

VALLANCE, J. T. (2000): «Doctors in The Library: The Strange Tale of Apollonius The Bookworm And Other Stories», burada *The Library of Alexandria: Centre of Learning in the Ancient World*, New York, 95–113.

VERCOURTE, A. (1880): «La médecine publique dans l'antiquité grecque», *R. Arch.* 39, 99–110, 231–246, 309–321, 348–362.

YENİ, S. (2014): *Λυκιακὸν σύστημα'dan Λυκίων τὸ κοῖνον'a: Hellenistik Önceller Işığında Lykia Birliği'nin Görevleri, İdari Yapısı ve Finansmanı*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

YILMAZ-ERKOVAN, N. (2017): *Rhodiapolis Agora ve Stoaları, Arkeolojisi, Rölöve ve Restitüsyonu*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

WAINWRIGHT, E. M. (2006): *Healing Women / Women Healing: The Genderization of Healing in Early Christianity*, London.

WANKEL, H. (1979): «Die Inschriften von Ephesos, Teil 1.a: Nr. 1–47» *IK* 11, Bonn.

- WEBSTER, C. (2015): «Heuristic Medicine: The Methodists and Metalepsis», *Isis* 106 (3), 657–668.
- WEISS, P. (1999): «Ein Konsuln paar vom 21. Juni 159 n. Chr. Drei Diplome für Kommilitonen der oberpannonischen Ala I Thracum victrix c. R. », *Chiron* 29, 147–182.
- WELLMANN, M. (1889): «Sextius Niger, eine Quellenuntersuchung zu Dioscorides», *Hermes* 24, 530–569.
- WELLMANN, M. (1895): *Die Pneumatische Schule bis auf Archigenes*, Berlin.
- WELLMANN, M. (1912): «Zur Geschichte der Medizin im Altertum», *Hermes* 47, 1–17.
- WELLMANN, M. (1934): *Marcellus von Side als arzt und die Koiraniden des Hermes Trismegistos*, Leipzig.
- WILHELM, A. (1915): *Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, Wien.
- WILHELM, A. (1931): «Ärzte und Ärztinnen in Pontos, Lykien und Ägypten», *JÖAI* 27, 73–96.
- WILMS, H. (1995): *Techne und Paideia bei Xenophon und Isokrates*, Stuttgart–Leipzig.
- WILSON, L. (1959): «Erasistratus, Galen, and the Pneuma», *BHM* 33, 293–314.
- WOODHEAD, A. G. (1952): «The State Health Service in Ancient Greece», *CHJ* 10 (3), 235–253.
- ZGUSTA, L. (1964): *Kleinasiatische Personennamen*, Prague.
- ZGUSTA, L. (1984): *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg.
- ZUIDERHOEK, A. (2009): *The Politics of Munificence in the Roman Empire: Citizens, Elites and Benefactors in Asia Minor*, Cambridge –New York.
- ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*

GİRİŞ

1. Konuya İlişkin Antik Kaynakların ve Modern Literatürün Durumu

Küçükasya; Antikçağ'ın büyük devlet adamlarına, sanatçılara ve entelektüellerine ev sahipliği yapmıştır. Bu toprakların sahip olduğu siyasal ve kültürel geçmiş ve bu kültürel geçmişin canlı tanıkları olan büyük devlet adamları ve entelektüeller bugün, modern araştırmacılar tarafından merak edilmiş ve bu merak, önemli çalışmalar yürütülmesine olanak sağlamıştır. Söz konusu merak elbette Antikçağ hekimleri için de geçerli olmuştur.

En eski zamanlarda mitolojik unsurlarla açıklanmaya çalışılan ve Tanrı'nın gazabı olarak adlandırılabilen hastalıkların,¹ yalnızca tanrıların merhameti ve affıyla ortadan kalktığına inanıldığı zamanlarda bile hekimlerin veya şifacıların varlığı,² hekimlik tarihinin çok eskiye dayandığını göstermektedir. Ancak Hippokrates ile tıbbın mitolojik öğelerden ayrılarak akılcı bir evreye geçmesi artık hekimlerin, hastalıklar ve tedaviler üzerine daha çok söz sahibi olmasına ve böylelikle de onlara daha fazla ihtiyaç duyulmasına olanak sağlamıştır. Bu ihtiyaç, ilk zamanlarda aileleri tarafından eğitilen hekimler tarafından karşılanırken zamanla hekimlik mesleği eğitimi, aile geleneğinden dışarı çıkmış ve bu da Antikçağ hekimlerine kılavuzluk eden tıbbi eserlerin meydana gelmesine olanak sağlamıştır (Gal. de anat. administr. 280–281 K). Bu durum ayrıca, bugün bile tıbbi bağlamda kendilerine başvuru değerli hekimler ve eserler ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Nitekim Küçükasya topraklarında doğmuş, yaşamış, eğitilmiş veya görev yapmış olan bu hekimlerden bazıları,

¹ Örneğin *Ilias Destanı*'nda vebanın, Apollon'un öfkesiyle ilişkilendirilmesi: “Bak yiyor Akhaları, bir olmuş savaşla salgın... Phoibos Apollon'un bu büyük öfkesi neden?” (Hom. Il. I, 60–65).

² İleriki zamanlarda Sağlık Tanrısı olarak adlandırılan Asklepios ve O'nun iki oğlu, *Ilias Destanı*'nda iyi bir hekim olarak karşımıza çıkmaktadır: “Asklepios'un iki oğlu (Podaleirios, Makhaon), iyi hekim ikisi de...” (Hom. Il. II, 731–732). Ayrıca hekim Asklepios'un, oğullarıyla birlikte Troia Savaşı'nda Trika'ya (Teselya) önderlik ettiği bilinmektedir (Hom. Il. II, 729–733). Öyle ki Strab. IX,5,17'de aktarılanlara göre en eski Asklepios Tapınağı, Trika'da bulunmaktadır.

bugünkü modern tıp biliminin temellerini atarken bazıları da bu temellerin aktarımında eserleriyle önemli roller oynamıştır. Söz gelimi bu hekimlerden en tanınmış olanlar arasında Khalkedonlu Herophilos, Bithynialı Asklepiades, Pergamonlu Galenos ve Ephesoslu Soranos gibi isimler yer alsa da bu topraklar yalnızca bu isimlerin değil, diğer başka birçok Antikçağ hekimin ve şifacının da yurdu olmuştur.

Lykia ve Pamphylia'nın, zaman sınırlandırması olmaksızın, gerek siyasi gerek sosyokültürel yaşamda varlıklarıyla bugün tarihe ışık tutan önemli kişiliklere ev sahipliği yapmış olması³ elbette tesadüf değildir. Çünkü örneğin Pamphylia'nın Hellenistik çağlarda da deniz ticaretinde önemli bir liman olmuş olması, başta ticaret olmak üzere askeri, sosyokültürel, turizm ve eğitim gibi alanlarda Mısır gibi büyük bir bölgeyle etkileşim içerisinde olmasına olanak sağlamıştır.⁴ Bu bağlamda NOLLÉ 1993: 67'ye göre Side ve İskenderiye arasında kurulan yakın temaslar, Side'nin kültürel olarak İskenderiye'yi örnek almasına olanak sağlamıştır. Bu kültürel gelişimin tıbbi ve tıp çalışmalarına da yansımalarının olduğunu düşünen NOLLÉ 1983: 97, Side kitaplığında bulunan tanrı heykellerinin elbette kentin önemli tanrılarından oluşmakta olduğunu ifade etse de, söz konusu heykellerin o kitaplıkta bulunmasını, kitaplıkta konusu gereği bulunan eserlerin yoğunluk dereceleriyle ilişkilendirmiştir. Yani NOLLÉ 1983: 97'ye göre kitaplıkta bulunan Asklepios ve Hygeia heykelleri, orada tıbbi eserlerin oldukça yoğun olduğunu göstermekteydi. Lykia Rhodiapolis'inde olan Asklepios Tapınağı ve oraya yaptırılan kütüphaneye bağışlanan tıbbi eserler de, Side örneği üzerinden gidildiğinde, o kütüphanede de tıbbi eserlerin yoğunluğunu veya tıbbi çalışmalara verilen önemi göstermektedir. Görüldüğü

³ Söz konusu kişiler hakkında yürütülen çalışmalara ve isimlere örnek olarak şunlar verilebilir: ÖZÜSAGLAM 2011, üst düzey idareciler olarak adlandırdığı Roma *Senatus* sınıfına dahil olabilmiş Lykia ve Pamphylia kökenli -özellikle *Principatus* Devri'nin- Roma senatörlerini çalışmış ve söz konusu sınıfa dahil olan pek çok isimle karşılaşmıştır. GÖKALP 2001 ise Lykia ve Pamphylia kentlerinde yaşamış olan ünlü aileleri saptamıştır. Entelektüel bağlamda ise; AKGÜN-KAYA 2015, II. Sofistik Dönem çerçevesinde, bazı bölgelerdeki filozofları, sofistleri ve retorları saptamaya çalışmış, bu çalışmasına ayrıca Lykia ve Pamphylia bölgelerini dahil etmiştir. AKGÜN-KAYA 2015; Lykia'da retor, filozof (aynı zamanda hekim) ve sofist olmak üzere toplamda üç, Pamphylia'da ise dördü sofist biri retor olmak üzere beş kişi saptamıştır. Bu kişilikler dışında ayrıca M.Ö. IV. yy. Atina'sında önemli bir yer edindiği bilinen Phaselisli retor, tragedya yazarı ve bilmece ustası olan Theodektes (TÜNER-ÖNEN 2013: 125) ve İmparator Hadrianus'un saray şairi olduğu bilinen Sideli Paion (NOLLÉ 1993: 81) gibi isimlerden de söz edilebilir.

⁴ AKDOĞU-ARCA / GÖKALP / TÜNER-ÖNEN 2011: 288 vd.

üzere Lykia ve Pamphylia yalnızca entelektüellere veya büyük devlet adamlarına değil, aynı zamanda önemli hekimlere ve tıbbi çalışmalara da ev sahipliği yapmıştır.

Antikçağ hekimlerinin varlığının saptanması ve onların mesleki konumları konusunda fikir edinmemizi sağlayan birtakım unvanları olduğunu görmekteyiz. Bir hekimin *iatros* olarak tanımlanmasından sonra en çok karşımıza çıkan diğer unvanlar; *arkhiatros*, kamu hekimi, kentin *arkhiatros*'u ve cerrahdır. Bu unvanların bir hekim için önem arz ettiğini düşünebiliriz.⁵ Çünkü söz konusu unvanların kazanılabilmesi, bir hekim için büyük bir uğraş gerektirir ve onun hekimliğindeki yetkinliğini kanıtlamış olması da beklenmektedir. Bu unvanlara kısaca değinmek gerekirse: Öncelikle kamu hekimliğini ifade eden Hellence tabirler; *ὁ δημοσιεύων ἰατρός*, *ὁ δημόσιος ἰατρός* ya da *ὁ δημοσιεύων*⁶ iken, “kentlin *arkhiatros*'u” olarak ifade edebileceğimiz *ἀρχιατρός τῆς πόλεως* (ya da belirli bir kent adının, *genitivus* ile verilmesiyle de oluşturulan ifade) ya da yalnızca *ἀρχιατρός* tabirleri daha çok M.S. II. yy.'dan sonra görülmeye başlamış ve bu, ileriki zamanlarda kamu hekiminin bir devamı olarak düşünülmüştür. Tek başına kullanılan *arkhiatros* unvanı (*ἀρχιατρός*) ise saray veya hükümdar hekimi olarak da yorumlanırken; cerrah unvanı da Hellence biçimiyle *χειρουργός*'tur. Her biri çok değerli olan bu unvanlar, bir Antikçağ hekimi hakkında yapabileceğimiz yorumların şekillenmesi açısından oldukça önem teşkil etmekte ve bu sebeple tezimizin ikinci bölümünde incelenmektedir.

LOUGOVAYA 2019: 142 vd.'na göre yazıtlar, antik hekimlerin varlığına dair edebî kaynaklardan daha fazla tanıklık etmekte ve şiir şeklinde yazılan yazıtlarda da en çok ifade edilen meslek, hekimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadenin doğruluğunu ise, 2003'te tüm Antikçağ hekimlerinin varlığını yalnızca epigrafik belgelerle doğrulayan bir katalog oluşturan ve bu katalog

⁵ Antikçağ tıbbında bir diğer önemli unsur ise kuşkusuz terimsel olarak *circulator* şeklinde de karşımıza çıkan gezici veya seyyah hekimlerdir. (NUTTON 1997: 484). Ancak çalışmamızda neredeyse hiç değinilmemiş olduğu için, ayrıntılı bir şekilde incelenmemiştir. Bu hekimlerden kısaca bahsetmek gerekirse; gezici hekimler, adından da anlaşılacağı üzere, mesleklerini gezerek ve çoğu insanın yaşamış olduğu kırsal kesimlerde icra ederlerdi (PLEKET 1995: 27 vd.). Bazı muafiyetlere de sahip olduğu bilinen bu hekimlerin yetiştirilmesinde (BAYAT 2016: 146) Kos'un, muhtemelen sahip olduğu tıp okulu sayesinde, büyük ölçüde ev sahipliği yaptığı görülmektedir (SAMAMA 2003: 25).

⁶ WOODHEAD 1952: 237; ISRAELOWICH 2015: 13 vd.; AYTAÇLAR 2005: 69.

doğrultusunda hekimleri sosyal, toplumsal ve kültürel bağlamda ele alan SAMAMA ile görmekteyiz. SAMAMA 2003'ün, hekimleri konu alan bu katalogunda, 525 yazıt bulunmakta ve bu hekim yazıtlarından 188'inin Küçükasya toprakları içerisinde olduğu görülmektedir. NISSEN'in ise 2006'da epigrafik ve edebî kaynakların tanıklığıyla hazırlamış olduğu Küçükasya hekimlerinin prosopografyası, kendisinin Doktora Tezi'ni oluşturmuştur. NISSEN 2006, Küçükasya'da antik kaynakların ve papirüslerin de tanıklığını alarak -27'si şüpheli olmak üzere- 360 Antikçağ hekimi tespit etmiştir. Özellikle bu iki çalışma konumuz olan hekimleri genel çerçeveleriyle saptayabilmemize olanak sağlamıştır.

Antikçağ tıbbına ve hekimlerine ilişkin sahip olduğumuz en eski ve genel bilgiler için, Hippokrates'e atfedilen eserlerinden (Hippokrates Külliyyatı) faydalanılmaktadır. Tıp tarihi ve tıp uygulayıcıları hakkında geniş bir kaynak oluşturan Hippokrates Külliyyatı dışında Cornelius Celsus, Yaşlı Plinius, Scribonius Largus, Claudius Galenos, Caelius Aurelianus, Oribasius, Aetius Amidenus, Soranos, Ephesoslu Rufus, Marcellinus ve Paulus Aegineta gibi büyük tıp eserleri olan antik yazarlar, Antikçağ tıbbı ve hekimleri hakkında fikir edinebilmemize olanak sağlamaktadır. Çalışmamızda ise en çok yararlanmış olduğumuz tıbbi yazar Galenos iken, diğerleri de bir öncelik sırası doğrultusunda şunlardır: Oribasius, Caelius Aurelianus, Aetius Amidenus, Paulus Aegineta, Marcellinus, Aleksander Trallianus, Celsus, Dioskorides, Hieronymus ve Nikholoas Myrepsos. Çalışmamızda kullanılan tıbbi edebî kaynakların birçoğuna CMG ve CML vasıtasıyla ulaşılırken; epigrafik kaynaklarda ise SAMAMA, SEG ve TAM öncelikli olmakla birlikte AE, CIG, CIL, GVI, IK, IG, IGR, MAMA gibi önemli kataloglardan ve AS, AST, EA, Gephyra, JHS, ZPE gibi önemli süreli yayınlardan da faydalanılmıştır.

Konumuzla ilgili modern literatürün durumuna gelince; yukarıda sözünü ettiğimiz SAMAMA 2003 ve NISSEN 2006 konumuz kapsamında başvurduğumuz önemli kaynaklardır. Küçükasya'da bulunan ve çalışmamızın sınırlarını oluşturan Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimlerle ilgilenmiş olan başka çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak bu bölgeler kapsamında hekimlere ilişkin yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır: GİLGİL 2004, Pamphylia Bölgesi'nde tespit edilen hekimleri, tanınırlıklarını temel alarak bir çalışma yürütmüştür. 2007'de ise Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimleri RÊMY / DELRIEUX incelemiştir.

ancak bu çalışmayı yalnızca epigrafik kaynaklar ışığında yürütmüştür. Bunlar dışında tezimizde yer alan kimi hekimleri tek başlarına ayrıntılı bir şekilde ele alan isimler de mevcuttur: WELLMANN 1895, DILLER 1936; KUDLIEN 1962 (Attaleialı Athenaios); İPLİKÇİOĞLU 2010, NUTTON 2014 (Rhodiapolisli Herakleitos); NOLLÉ 1983 (Sideli Mnemon); WELLMANN 1934; ARENA / CASSIA 2016, ARENA 2018, NOLLÉ 2015, OVERDUIN 2018; TADAJCZYK 2019 (Sideli Marcellus). Bu çalışmalar söz konusu Antikçağ hekimleri için kılavuz niteliğindedir. Ayrıca kadın hekimler üzerine çalışmış olan ve bu doğrultuda da çalışmamızda yer alan kadın hekim Tloslu Antiokhis hakkında önemli bilgilendirmeler yapan FLEMMING 2007; RETIEF / CILLIERS 2005 ve PARKER'ın 1997 ile 2012 de yayımlamış oldukları makaleleri, yararlanılan önemli kaynaklar arasında yer alırken; epigrafik kaynaklar ışığında tıp ile uğraşan kadınları yayımladığı Doktora Tezi'nde konu alan IRVING 2015 de bu konu bağlamında bizler için önemli olan bir başka kaynak olmuştur.

Çalışmamız esnasında pek çok kez karşılaştığımız ve Antikçağ hekimlerinin mesleki statülerine ışık tutan söz konusu kavramlar hakkında önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu doğrultuda yararlanılan çalışmalar şunlardır: İlk olarak mesleki bağlamda; VERCOURTE 1880, POHL 1905, COHN-HAFT 1956 ve MASSAR 2001 gibi isimler Antikçağ kamu hekimlerini konu alırlarken; NUTTON 1977 ve MARASCO 1998, epigrafik verilere dayanarak *arkhiatros* ve kent *arkhiatros*'larının gerek mesleki gerek toplumsal olarak konumları hakkında çalışmalar yürütmüş olan en önemli isimlerdir. Hekimlerin sosyal bağlamda ele alındığı, en çok yararlandığımız diğer çalışmalar ise genel olarak NUTTON 1997, ANDRÉ 1987, KORPELLA 1987 ve ISRAELOWICH 2015 iken; PLEKET 1995 hekimlerin sosyal statüsünü, ALONSO 2018 Romalı elitler gözünden Hellen hekimlerin konumunu, BARBARA 2014 de imparatorluk hekimlerinin tanınır olmalarını veya bu tanınırlıkları sürdürebilmeleri için kullanılan stratejileri ele alınarak, çalışmamıza farklı açılardan katkı sağlamıştır.

Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki bazı hekimler, bazı kavramlar ve tarihlendirmeler hakkında genel ve tanıtıcı bilgiler veren şu eserler de bulunmaktadır: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE), *Der Neue Pauly* (DNP), *Oxford Classical Dictionary* (OCD), *A Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, *Dictionary of Greek and Roman*

Antiquities (W. SMITH), *Encyclopedia of Ancient Natural Scientists* (EANS) ve NISSEN 2006.

Tıp tarihini genel hatlarıyla ayrıntılı çalışmış olan ve tezimizde yararlanmış olduğumuz öncelikli çalışma, NUTTON'un *Ancient Medicine* adlı eseridir. Ayrıca BAYAT'ın *Tıp Tarihi* adlı eseri, tıp tarihi bağlamında pek çok kavramın açıklığa kavuşmasında fayda sağlamıştır. Roma Çağı hekimlerini konu alan ve çalışmamıza büyük bir katkı sağlayan KORPELLA'nın ise 1987'de yayımlanmış olduğu *Das Medizinpersonal im antiken Rom: eine sozialgeschichte Untersuchung*, yararlanılan önemli çalışmalar arasında yer almaktadır. Antik Roma'da tıbbi konu alan ve bizlere rehberlik eden önemli bir kaynak, ANDRÉ'nin *Être medecin a Rome* ve JACKSON'ın *Doctors and Diseases in the Roman Empire* adlı çalışmasıdır.

Antikçağ'da tıbbi eğitimin konu edindiği ve bizlerin de bu konu hakkında kaynak olarak başvurduğu önemli çalışmalar bulunmaktadır. Antikçağ tıbbi eğitimi Hippokrates'ten itibaren alan DRABKIN 1944'e karşılık KUDLIEN 1970, tıbbi eğitimi Homeros'tan başlayarak konu edinmiştir. KUDLIEN 1970; tıbbi kimin öğrettiği, tıbbi bilginin ediniminin ve aktarımının nasıl gerçekleştiği, tıbbi bilginin içeriği ve son olarak da kimlere tıbbi bilgi verilebileceğinin yanıtlarını aramaya çalışmıştır. PIKOULIS *et alii* 2008 Antik Yunan'da tıp eğitiminin gelişimini aktarırken, CRAIK 2010 ise cerrahi eğitimi konu edinmiştir. Son olarak JORI 1995'in, bir hekimin *pepaideumenos* olarak adlandırılmasını konu alan çalışması bizler için önemli bir kaynak oluştururken, *tekhne* ve *paideia* kavramlarını Ksenophon ve Isokrates'in eserleri üzerinden tartışan WILMS 1995, kavramlara geniş bir çerçeveden bakılmasına olanak sağlamaktadır.

Hekimlerin hekimlik mesleklerini uyguladıkları, öğrendikleri ve belki de öğrettikleri yerler olarak adlandırabileceğimiz ve ayrıca varlıklarıyla kentlerde olan hekimlere tanıklık eden *iatreion*'lar hakkında ise WOODHEAD 1952, NISSEN 2001 ve BAYKAN 2012, bu konu için çalışmamıza kılavuzluk eden kaynaklardan olmuştur. Hekimlikte veya tıpta uzmanlık tartışmalarında yararlanılan en önemli kaynaklar ise ANDRÉ 1987: 60-65, SAMAMA 2003: 32 ve OBERHELMAN 2014'tür.

Bir hekimin aynı zamanda felsefi veya edebî yönde de ilerliyor olabilmesini konu alan çalışmalardan da önemli ölçüde yararlanılmıştır. EIJK 2005'te, "Tıp ve

Felsefe” başlıklı bir çalışma yürüterek, iki alan arasındaki ilişki gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. LONGRIGG 1963 felsefe ve tıp arasındaki ilk etkileşimler üzerine araştırmasını gerçekleştirirken; benzer şekilde MILLER 1949 da Klasik Çağ’da felsefe ve tıbbi incelemiştir. İçlerinde hekimlerin de bulunduğu entelektüelleri Batı Anadolu ile sınırlandıran ve felsefe ile tıbbi birlikte tartışmış olan AYTAÇLAR 2005’in Doktora Tezi’nden de yararlanılmıştır. Edebî yönden GANGLOFF 2007, sosyokültürel bağlamda yazıtlarda içlerinde hekimlerin de bulunduğu Hellen şairleri konu alan bir çalışma, LOUGOVAYA 2019 ise şiir şeklinde yazılmış epigrafik belgelerdeki hekimler üzerine bir araştırma yürütmüştür. Ayrıca HAUTALA 2014, Hellence ve Latince farmakolojik şiirlerin hem edebî hem de pratik yönünü aktarmıştır. Bu araştırma ve incelemeler, çalışmamıza büyük ölçüde kılavuzluk ederek katkıda bulunmuştur.

Son olarak *arkhe*, *leitourgia* ve *euergesia* konuları kapsamında; LIEBENAM 1900, CHAPOT 1904, AKDOĞU-ARCA 2001, DMITRIEV 2005, PEKER 2012 ve ÜNVER 2012 gibi çalışmalardan faydalanılmaktadır. Roma vatandaşı olma meselesi üzerine, SHERWIN-WHITE 1996’dan yararlanılırken, Roma vatandaşlığını Lykia ve Pamphylia ile sınırlandıran DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011 de bu konuda başvuru olan önemli kaynaklardan biri olmuştur. Ancak bu kaynaklardan çalışmamızda hekimlikle ilişkili olduğu ölçüde yararlanılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimleri konu edindiğimiz çalışmamızda konumuzla ilgili olan epigrafik ve edebî kaynakların tümü, tek bir çatı altında toplanılarak hekimlerin tarihsel bağlamdaki yerleri, durumları, özellikleri ve bölgedeki hekimlerin ortak paydaları modern literatürle birlikte harmanlanarak ele alınmıştır. Ayrıca yürütülen bazı çalışmalar üzerinden neredeyse 20 yıl geçmiş ve zamanla ortaya başka veriler, belgeler ve yorumlamalar çıkmıştır. Örneğin yukarıda bahsedilen çalışmalarda bulunmayan ve şimdiye kadar üzerine çalışılmamış olan yeni sayılabilecek iki epigrafik kaynak, çalışmamıza dahil edilmiştir.

Lykia ve Pamphylia bölgelerinde saptadığımız hekimlerin yaşamış olduğu dönemler, M.Ö. III. yy. ve M.S. VI. yy.’lar gibi geniş bir tarihsel aralığa sahip

olduğu için, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Çağ'ı beraber ele alınmıştır. Söz konusu tarih aralığının geniş olması sebebiyle bölgelerin sınırlarında yaşanan dönemsel değişimlerden ötürü çalışma, bölgelerin siyasi değil coğrafi sınırlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmamızın amacı; tıbbın geçirdiği süreçler ve tıbbi uygulayanların mesleki konumları her daim bir değişim içinde olsa da, tıp uygulayıcılarının varlıkları, düşünceleri ve değişimleri konusunda tarihe ışık tutmaktır. Bu doğrultuda çalışmamızda, Lykia ve Pamphylia'da bölgelerindeki Antikçağ hekimlerinin ve icra ettikleri mesleklerinin eldeki kaynaklarla değerlendirilip, hekimlerin kendi dönemlerinde kamusal ve toplumsal yerleri belirlenerek onların daha anlaşılır bir hale getirilmesi hedeflenmiştir. Çalışmamızın kapsamı ise hekimlerin kamusal alandaki varlıklarına ek olarak; hekimlerin toplumsal konumlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini düşündüğümüz tıbbi yeterlilikleri, bu doğrultuda aldıkları unvanları, varsa eserleri, bir hekim olarak mesleklerini nasıl icra ettikleri ve ne tür hastalıklarla ilgilendikleri gibi konulardan oluşmaktadır. Öte yandan tıbbi ve felsefi doğrultudaki teknik konulara ve hekimlerin farmakolojik tariflerinin içeriklerine ayrıntılı bir şekilde değinilmemiştir

3. Araştırmada Uygulanan Yöntem (Kuruluş Düzeni)

Çalışmamız, PROSOPOGRAFİK BÖLÜM ve TARİHSEL BÖLÜM olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan PROSOPOGRAFİK BÖLÜM'ün içinde üç alt bölüm oluşturulmuştur. Bu alt bölümlerden ikisi çalışmamızın sınırlarını oluşturan Lykia ve Pamphylia olarak belirlenmiş ve her birinin altına bölgeye mensup olan veya o bölgelerin kentlerinden birinde çalışmış olan hekimler yerleştirilmiştir. Üçüncü alt başlık ise nereden olduğu tartışmalı olan ve bazı modern kaynakların bu konuda fikir birliğine ulaşamadıkları hekimler için oluşturulmuştur. Söz konusu tartışmalı hekimlerin Pamphylia kökenli veya orada çalışmış olmaları olası olduğu için de bu başlık, Pamphylia (?) olarak belirlenmiştir. Tüm hekimler; epigrafik ve edebî kaynaklar doğrultusunda ve modern literatürün desteğiyle ayrıntılı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci ana bölümü olan **TARİHSEL BÖLÜM, PROSOPOGRAFİK BÖLÜM**'de tek tek ele aldığımız hekimlerin tarihsel doğrultuda mesleki ve sosyokültürel bağlamdaki rollerinin bir arada tartışıldığı ve bahsi geçen hekimlerin ortak paydada buluştukları yönlerinin, antik ve modern kaynaklar ışığında değerlendirildiği kısımdır. Bu bölümde hekimlerin eğitim durumları, unvanları ve çalışma alanları, uzmanlık konuları ve alanları; kent ve toplum yaşamına katılımları, Roma vatandaşı olma durumları ve entelektüellik durumları ele alınmaktadır. Çalışmamızın en sonunda da genel bir değerlendirme yapılmıştır.

4. Teknik Noktalar

Çalışmamızın konusu olan Lykia ve Pamphylia'daki hekimler; **Lykia, Pamphylia ve Pamphylia (?)** alt başlıklarından oluşan **PROSOPOGRAFİK BÖLÜM**'de sıralanmıştır. Bu sıralama, her bir bölgenin hekimleri kendi içinde alfabetik olacak şekilde yapılmıştır. Her bir hekimin varlığını kanıtlayan antik belgeler, ilgili hekimin başlığı altında önce; -varsa- edebî metinler, edebî metinlerden sonra ise -varsa- epigrafik belgeler şeklinde verilmiştir. Söz konusu edebî ve epigrafik kaynakların ardına ilgili hekime ilişkin başvurulması gereken modern araştırmalar; *Litterae*'in kısaltılmasıyla oluşturulan LIT başlığıyla eklenmiştir.

Çalışmamızda gerek hekimlerin varlığını kanıtlayan gerekse tıp ve hekimlik tarihi konusunda bizlere ışık tutan antik yazarlar ve onların eserleri için kullanılmış olan kısaltmalar genel olarak *DNP (Der Neue Pauly)*'den alınmıştır. Hippokrates'in ve Galenos'un eserlerinin kısaltmasında *CMG (Corpus Medicorum Graecorum)*'den, Caelius Aurelianus'un eser kısaltması için de *CML (Corpus Medicorum Latinorum)*'den yararlanılmıştır. *DNP*, *CMG* ve *CML*'de yer almayan diğer antik tıp yazarları ve eserlerinin kısaltmaları da NISSEN 2006 kılavuz alınarak yapılmıştır. Antik eser adları için kullanılan kısaltmalar kasıtlı olarak italik bir şekilde yazılmamıştır. *AE (L'Année épigraphique)* ise süreli yayın kısaltmaları için kullanılmıştır.

I. PROSOPOGRAFİK BÖLÜM

1. Lykia

1.1. Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos

A TAM II/1, no. 147; IGR III 534; HICKS 1889: 72 vd. no. 24; ROBERT 1965: 49; SAMAMA 2003: 388 no. 278:

Ἀμεινίαν τὸν καὶ Ἀριστόβου|λον Ἀριστοβούλου τοῦ Ἀμεινίου | τοῦ Ἀριστοβούλου
Λυδάτην — — γε|νόμενον ἱατρὸν τέλειον καὶ ||⁵ φιλ[όλογ]ον, γονέων καὶ
προ|γόνων ἐνδόξων, πᾶσαν ἀρ|χὴν καὶ λειτουργίαν τῇ πόλει | φιλοτείμως
τετελεκότων | καὶ πρεσβείας μέχρι Ῥώμη[ς | δω]||¹⁰ρεὰν καὶ ὑπὲρ τοῦ ἔθνο[υς], | [ἐ]ξ
ιδίας δὲ καὶ ἔργα τῇ πόλ[ει] | πεποιημένων, τετειμημ[έ]νων ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ
εἰ|κόσιν, ζήσαντα ἔτη μθ' καὶ ||¹⁵ μῆνας ἕξ — — Ἀμεινίου καὶ Κλεαργασίς Θήρω|νος
οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ ἀδελ|φοὶ αὐτοῦ Ἀριστόβουλος Ἀριστόβουλος καὶ Θήρω[ν].

LIT ROBERT 1965: 47–50; RE S XIV (1974) 43 vd., s.v. «Ameinias», no. 19» (J. BENEDUM); GOUREVITCH 1984: 424; SAMAMA 2003: 564 no. 28; AYTAÇLAR 2005: 67; NISSEN 2006: 359 no. 228; RÉMY / DELRIEUX 2007: 264 no. 278, 272, 276 vd., 280; AE 2007 (2010): no. 1490.

A belgesi, Ameinias'ı nam-ı diğer Aristoboulos'u ve Ameinias'ın Lydailı saygın ailesini konu alan ve M.S II. yy.'a tarihlendirilen⁷ bir onurlandırma yazıtıdır. Bu belgede Ameinias'ın kendisinden üç nesil öncesinden de bahsedilmiş ve böylelikle, köklü ve saygın bir aile olduklarının altı çizilmiştir. Baba ve büyükbaba adlarının aktarımını en iyi şekilde görmüş olduğumuz bu belgede (SAMAMA 2003: 564 no. 28); iki erkek kardeşe daha sahip olan Ameinias, ebeveynleri Aristoboulos ve Theron kızı Kleargasis, kardeşleri Aristoboulos ve Theron tarafından bu belgeyle onurlandırılmıştır. Saygın bir ailenin oğlu olduğu anlaşılan ve 19 yıl (?) 6 ay yaşayan Ameinias hakkında çok fazla bilgi verilmemektedir. Ailesinin kentte üstlendiği tüm *arkhe* ve *leitourgia*'ları onurlu

⁷ SAMAMA 2003: 564; NISSEN 2006: 359; RÉMY / DELRIEUX 2007: 264.

bir şekilde yürüttükleri; Roma'ya elçilik görevlerini kendi *ethnos*'ları⁸ için hiçbir çıkar gütmenden üstlendikleri ve kentleri için kendi ceplerinden harcama yaparak birtakım işler yaptıkları anlatılmaktadır. Bunlardan dolayı Amenias'ın ailesi, kent tarafından 20 yıl boyunca onurlandırılmıştır (A).

A belgesinde Ameinias ile ilgili olarak, O'nun kusursuz (τέλειος) bir hekim ve bir edebiyat sever (φιλόλογος) olduğundan başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır (A). Ancak kendisine yakıştırılan φιλόλογος⁹ tanımlaması, Ameinias hakkında birkaç çıkarım yapmamıza yardımcı olmaktadır. İlk olarak φιλόλογος ifadesi Lydaili hekimin çok yönlü bir hekim olduğunu ve kendisinin edebiyatla veya felsefeyle de (AYTAÇLAR 2005: 67) uğraşmış olabileceğini düşündürmektedir. Öyle ki NUTTON 1976: 93; σόφος, τέλειος, ἀγαθός, μεγάς gibi sıfatların; hekim veya filozof isimleriyle birlikte kullanılmasının, sıra dışı bir entelektüel başarıya işaret ettiğinden söz etmektedir. Ancak φιλόλογος ifadesinin, mezar yazıtlarında genellikle gençleri ve onların devam etmekte olan eğitimlerini de kastettiği düşünülmektedir.¹⁰ Buradan hareketle her ne kadar yazıtın 14. satırında Ameinias'ın yaşı, 49 yıl 6 ay (ἔτη μθ' καὶ μῆνας ἔξ) olarak geçse de kendisinin daha genç olabileceği düşünülmüş ve bu sayının aslında 19 yıl 6 ay (ἔτη ιθ' καὶ μῆνας ἔξ) olabileceği ileri sürülmüştür. Çünkü yazıttan anlaşıldığı üzere Ameinias'ın, ailesi gibi harika işler yerine getirmeye zamanı yetmemiş ve atalarının aksine O, kentte herhangi bir görev üstlenmemiştir.¹¹ Bu nedenle A belgesinin 14. satırında HM (ἔτη'nin son harfi yani H) harfleri birbirlerine sonradan bağlanmış olduğundan bu harfler, yazıtta birleşik görünmüş ve durumda I, M gibi düşünülmüş olabilir. Yani 40 sayısını

⁸ Yazıtlarda karşımıza çıkan ἔθνος ifadesinin, Birlik'le oldukça yakın bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu *ethnos*, Lykia Birliği'ni kastetmektedir (YENİ 2014: 53).

⁹ Bir hekimin *philologos* olarak tanımlanmasına örnek olarak Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen ve Roma'da bulunan bir yazıtta geçen, Naevia Clara isimli özgür bir kadın gösterilebilir. Naevia Clara, *medica philologa* olarak tanımlanmıştır. (AE 2001 (2004): 112 no. 263; GOUREVITCH 1984: 424; FLEMMING 2007: 260). Ayrıca Sosandra kentine ait bir yazıtta, μ[έγας] ιατρός καὶ φιλ[όσοφ]ος olarak onurlandırılan Menekrates isimli bir hekim bulunmaktadır. Ancak söz konusu *iatros* unvanının yanında olan φιλ[όσοφ]ος ifadesinin, φιλ[όλογ]ος da olabileceği düşünülmektedir (NUTTON 1976: 96). NUTTON'a göre her iki ifade de tartışmalıdır. Ancak modern araştırmacılar tarafından Menekrates, genellikle ιατρός καὶ φιλ[όσοφ]ος olarak kabul edilmiştir (örn. SAMAMA 2003: 353 dn. 42; İPLİKÇİOĞLU 2010: 239).

¹⁰ ROBERT 1965: 47–50; NISSEN 2006: 359. Örneğin Kilikalı Konon'un oğlu Nineis için kullanılan νεανίας φιλόλογος ifadesi (CIG 4412), genç öğrenci olarak çevrilmiştir (SIEKIERKA / STEBNICKA / WOLICKI 2021: 1120 vd. no. 1063.). Yazıtlarda φιλόλογος olarak tanımlanan başka kimseler için bk. IGR 3200; TAM II/3, no. 919; MAMA VIII 263; BEAN / MITFORD 1970: 152,154c.

¹¹ SAMAMA 2003: 389 dn. 11; NISSEN 2006: 359; RÉMY / DELRIEUX 2007: 277.

karşılayan M harfinin, aslında 10 sayısını karşılayan I olması ve bu bağlamda μθ' (49) olarak verilen ifadenin aslında, ιθ' (19) olma ihtimali yüksektir.¹²

1.2. Antiokhis

A Gal. de comp. med. sec. loc. 250 K:

μάλαγμα Ἀντιοχίδος, σπληνικοῖς, ὑδρωπικοῖς, ἰσχιαδικοῖς, ἀρθριτικοῖς, ἐσκευάσθη Φαβίλλη. Ζ κηροῦ λίτρας γ'. ῥητίνης τερμινθίνης λίτρας γ'. μυροβαλάνου πύσματος λίτραν α'. νίτρου ἀφροῦ λίτραν α'. λίθου Ἀσίου τοῦ ἄνθους λίτραν α'. ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος λίτραν α'. ἐλαίου κυπρίνου λίτρας γ'. ὅξος ὥστε τὸ ἀμμωνιακὸν διαλύσαι.

Aa Gal. de comp. med. sec. loc. 340–341 K:

[Τὰ ὑπ' Ἀσκληπιάδου γεγραμμένα ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν ἐκτὸς, ᾧ Μαρκέλλας ἐπιγράφει.] μάλαγμα Ἀντιοχίδος, σπληνικοῖς, ὑδρωπικοῖς, ἰσχιαδικοῖς, ἀρθριτικοῖς, ἐσκευάσθη Φαβίλλη Λιβυκῇ. Ζ κηροῦ λίτρας τρεῖς, δρυϊνοῦ ἰξοῦ λίτρας γ'. ῥητίνης τερμινθίνης λίτρας γ'. μυροβαλάγου πύσματος λίτραν α'. νίτρου ἀφροῦ λίτραν α'. λίθου Ἀσίου τοῦ ἄνθους λίτραν α'. ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος λίτραν α'. ἐλαίου κυπρίνου λίτρας τρεῖς, ὅξους ὡς τὸ ἀμμωνιακὸν διαλύσαι.

Ab Gal. de comp. med. sec. loc. 691 K:

[Ἡρακλείδου πρὸς τὰς ἐκ τῶν ῥινῶν αἰμορραγίας πρὸς Ἀντιοχίδα.]

Ac Gal. de comp. med. sec. loc. 847–848 K:

[Ἡρακλείδου Ταραντίνου ἐκ τῶν πρὸς Ἀντιοχίδα, πρὸς τὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ γενείου συκώδη οἰδήματα, καὶ που ἀλλαχῇ ἐξέχοντα ἔλκη.]

Ad Gal. de comp. med. sec. loc. 957 K:

[Τὰ ὑπὸ τοῦ Ταραντίνου Ἡρακλείδου γεγραμμένα πρὸς τὰς ἐν τῷ στόματι ἐσχάρας.] Ὁ Ταραντίνος Ἡρακλείδης ἐν τοῖς πρὸς Ἀντιοχίδα κατὰ λέξιν οὕτως ἔγραψε περὶ τῶν ἐν τῶν στόματι σηπεδόνων. ποιεῖ μὲν καὶ ἡ ἀνθηρὰ προσαπτομένη.

Ae Gal. de comp. med. sec. loc. 983 K:

ὁ δὲ Ταραντίνος Ἡρακλείδης ἐν τοῖς πρὸς Ἀντιοχίδα καὶ αὐτὸς οὕτως ἔγραψε πρὸς κιονίδας φλεγμαινούσας.

¹² ROBERT 1965: 47–50; SAMAMA 2003: 388 vd.

B Gal. de comp. med. per. gen. 726 K:

τῶν αὐτῶν τούτων φαρμάκων ὁ Ἡρακλείδης μέμνηται καὶ τοῖς πρὸς τὴν Ἀντιοχίδα γεγραμμένοις αὐτῷ, καὶ πρῶτως γε τοῦ πρώτου, καθάπερ ἐν τούτοις καὶ ἐν ἐκείνοις γράφων οὕτως. πρὸς μὲν τὰ ἄγαν πεπαλαιωμένα καὶ τυλῶδη χρῆσι ταύτῃ.

Ba Gal. de comp. med. per. gen. 727 K:

προστέθηκε δὲ τῇ χρήσει τοῦ φαρμάκου τούτου κατὰ τὸ πρὸς τὴν Ἀντιοχίδα γεγραμμένον αὐτῷ βιβλίον ὁ Ταραντίνος, ἃ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ὧν εἶπον συγγραμμάτων αὐτοῦ οὐ προσέθηκεν.

Bb Gal. de comp. med. per. gen. 812 K:

ταῦτα γράψαντος τοῦ Ἡρακλείδου ἐν τοῖς πρὸς Ἀντιοχίδα, θαυμάζω πῶς ἔνιοι τῶν μετ' αὐτὸν οὐκ ἐφύλαξαν αὐτοῦ τὴν γραφὴν.

C TAM II/2, no. 595; WELLMANN 1912: 1 vd.; PLEKET 1969: 27 no. 12; SAMAMA 2003: 389 vd. no. 280:

Ἀντιοχίς Διοδότου | Τλωίς μαρτυρηθεῖσα ὑπὸ τῆς Τλωέων | βουλῆς καὶ τοῦ
 δή||⁵μου ἐπὶ τῇ περὶ | τὴν ἱατρικὴν τέ|χνην ἐνπειρία | ἔστησεν τὸν ἀν|δριάντα
 ἑαυτῆς.

LIT WELLMANN 1912: 1 vd.; DEICHGRABER 1930: 188–193; WILHELM 1931: 83 vd.; ROBERT 1965: 175, 178; PLEKET 1969: 27 vd.; FABRICIUS 1972: 115, 200, 250; *RE S* XIV (1974) 48 vd., s.v. «Antiochis», no. 8» (J. BENEDUM); HORSLEY 1982: 17; GUARDUCCI 1987: 162 vd.; KORPELA 1987: 160; DEAN–JONES 1994: 436; *DNP* 1 (1996) 767, s.v. «Antiochis», no. 2» (V. NUTTON); GUARDASOLE 1997: 83–89; PARKER 1997: 134–137; MASSAR 2001: 201; LEFKOWITZ / FANT 2005: 264; RETIEF / CILLIERS 2005: 169, 175, 179, 183, 185; FLEMMING 2007: 260 vd., 265–268, 278; NISSEN 2006: 369 vd. no. 234; RÉMY / DELRIEUX 2007: 264 no. 280, 269 vd., 273; *AE* 2007 (2010): no. 1490; *EANS* 2008: 94; PARKER 2012: 361–363, 365, 373–375, 386; IRVING 2012: 49–55; *EAH* 13 (2013) 3144 vd., s.v. «Herakleides of Tarentum» (D. LANGSLOW); IRVING 2015: 31, 79, 104 vd., 135, 213, 217; AYDEMİR 2020: 55–59, 69, 75.

Tıp konusundaki tecrübesi Tlos Halk ve Danışma Meclisi tarafından kabul gören Antiokhis'in, Tloslu Diodotos'un kızı olduğu ve kendi heykelini diktirdiği bilinmektedir (C). Söz konusu heykel kaidesi ise öncelikle PLEKET 1969: 27 no. 12 tarafından -bir neden gösterilmeksizin- M.S. I. yy.'a tarihlendirilse de, daha sonraları yazıttaki bazı harf formları sebebiyle¹³ GUARDUCCI, BENEDUM ve

¹³ Örneğin *alpha*'nın kırık çubuğu ile ve *omega*'nın altında düz bir çizgiyle *omikron* şeklinde yazılması (PARKER 2012 374 vd. dn. 103).

SAMAMA tarafından M.Ö. I. yy.'ın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (PARKER 2012 374 vd. dn. 103). KÜNZL 2013 ise Antiokhis'in M.Ö 100'den sonra yaşamamış olabileceğini ifade etmektedir. Çünkü KÜNZL 2013: 36'ya göre M.Ö. 100'e tarihlendirilen başka bir kadın hekimin mezar kabartması (SEG 24, 811) Hellenistik Çağ'a uygun bir mütevazılık taşırken; Antiokhis'in kaidesi (C), söz konusu mütevazılıktan uzak olan abartılı görünümüyle Roma esintileri yansıtmaktadır. Bu sebeple Antiokhis'in Geç Hellenistik Çağ'a yani M.S. I. yy. dolaylarına tarihlendirilmesi daha olasıdır.¹⁴

Antiokhis'in diktirdiği portre heykeli, muhtemelen bronzdan ya da mermerdendi. Böyle heykellerle onurlandırılmak, Hellen ve Roma dünyasının en büyük onurları arasındayken; bu onurlara lâyık olanlar ise genellikle politikacılar, şairler ve Olimpiyat zaferi kazananlar grubundan kişilerdi. Ancak Tlos'ta Antiokhis'a ait olan ve halka sergilendiği düşünülen bu onur heykeli, artık bir hekimin de -hatta bir kadın hekimin- önemli vatandaşlar arasında sayılmaya başlandığının kanıtıdır (KÜNZL 2013: 37). Öyle ki MASSAR 2001: 201'e göre, kent tarafından kişiye kamusal onurlar bahşedilebilmesi için o kişinin; kente siyasi bağlamda hizmet etmek, kent adına ayrıcalıklar elde etmek, *polis*'in imajını geliştirmek gibi bazı kriterleri karşılaması gerekmektedir. Hekimlik mesleği de kentin prestijine katkı sağlayabileceği için, Antiokhis'in tıp sanatında yeterliliğini kanıtlamış bir hekim olarak onurlandırılması, kentine de büyük bir fayda sağlamış olabileceğini gösterir. Dahası Antiokhis'e verilen bu kamusal onur, muhtemelen kendisine de sosyal ve mesleki anlamda büyük bir yarar sağlamıştır. Bu tür heykellerin dikilmesi ve resmî onurların verilmesi genellikle hayırseverlikle ilişkili olduğundan, Antiokhis'in hem zengin bir hekim olduğu hem de tıbbi uygulamalarının kent sınırlarını aşmış olabileceği ihtimali akla yatkın görünmektedir.¹⁵ Bu bağlamda Tloslu Antiokhis'in, kendi kentinde bir kamu hekimi olarak görevini yürüttüğü (PARKER 1997: 135) ve ayrıca Roma'da da yaşamış olduğu düşünülmekteydi.¹⁶ Öyle ki KÜNZL 2013: 37'ye göre Antiokhis söz konusu ününü, Küçükasya'da değil dünyanın merkezi olarak kabul gören Geç Cumhuriyet Roma'sında elde etmişti. Çünkü Marius'un yükselişi ve düşüşü, Sulla diktatörlüğü, iç savaşlar, müttefik savaşları, köle savaşları ve Spartacus ayaklanması ile birlikte kanlı bir dönem yaşanmış olduğu

¹⁴ TAM II/2, no. 595; COHN-HAFT 1956: 53; GUARDUCCI 1987: 162 vd.; PARKER 1997: 134; MASSAR 2001: 201; SAMAMA 2003: 390; NISSEN 2006: 369; EANS 2008: 94; IRVING 2012: 52; IRVING 2015: 213; AYDEMİR 2020: 55 vb.

¹⁵ PARKER 1997: 135; PARKER 2012: 374.

¹⁶ RE S XIV (1974) 48 vd.; KORPELLA 1987: 37, 160 no. 28; RETIEF / CILLIERS 2005: 175.

için dönemin hekimlerinin zenginleşmiş olduğu düşünülmüş ve bu sebeple Antiokhis'in de sahip olduğu zenginlik ve yüksek statü, bu durumla ilişkilendirilmiştir (KÜNZL 2013: 37). Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 273'e göre Antiokhis, kamu hekimi değil özel bir hekimdi. Çünkü kamu hekimliği, onursal bir kararnamede belirtilmeye yaraşır bir unvandır. Nitekim kamu hekimleri üzerine çalışmış olan COHN-HAFT 1956, söz konusu hekimlerin bir listesini hazırlamış ancak bu listeye Antiokhis'i dahil etmemiştir. Öte yandan çağdaşı sayılabilecek Tloslu halk hekimi Moskhos'u eklemiş olması¹⁷ ise kafa karıştırıcıdır. Çünkü Antiokhis, COHN-HAFT 1956: 5'in bir kamu hekimi olmak için ileri sürdüğü kriterleri taşımaktadır. Ancak COHN-HAFT'ın, Antiokhis'i kamu hekimi olarak kabul etmemiş olmasındaki nedeni anlamak zordur. Belki de Antiokhis'in kadın olmasından dolayı O'nu kamu görevi üstleniş hekimler arasında saymamış olabilir.

PARKER 1997: 135'e göre Antiokhis'e yapılan onurlandırma ve O'nun hekimlik sanatına yapılan genel atıf muhtemelen, sadece kadın hastalıklarıyla ve doğumla sınırlı olmayan, kent çapındaki tıbbi uygulamalara da dahil olduğuna işaret etmektedir. Antiokhis'in tıp sanatındaki tecrübesinin övülmesi (C) ve söz konusu sanat için kullanılan τέχνη ifadesinin, Hippokrates yazarları tarafından da hekimlerin sanatlarına atıfta bulunmak için özellikle kullanılıyor olması (Hippokr. epid. I,636) arasında bir bağlantı kurulmuştur. Nitekim M.Ö. III. yy.'a tarihlenen Hippokratik hekim Koslu Ksenotimos için, iki kez tekrarlanan bir ifadenin,¹⁸ C belgesinde Antiokhis için kullanılmış olan ιατρική τέχνη¹⁹ ifadesiyle hemen hemen aynı olması, Antiokhis'in Ksenotimos gibi Hippokrates geleneğinde bir hekim olduğunu düşündürmektedir (WAINWRIGHT 2006: 51 dn. 95). Bu sebeple Antiokhis'in sadece kadın hastalıklarıyla sınırlı kalmayıp²⁰ hem

¹⁷ bk. COHN-HAFT 1956: 84 no. 53.

¹⁸ τὰν τέχνην τὰν ιατρικὴν; τὰν ιατρικὴν τέχνην (SEG 33, 670).

¹⁹ ιατρική τέχνη ifadesinin özellikle kullanıldığı başka Küçükasya yazıtları için bk. MAMA VI 114 (Karahisar); *IMagnMai* 113 (Magnesia); SEG 12, 444 (Knidos); SEG 32, 1261 (Gangra); IGR III 374, 376 (Adada); 2.2, A belgesi; 1.10, B ve C belgeleri. Küçükasya dışında kullanılmış olanlar için bk. SAMAMA 2003: no. 106, 107, 123, 124, 137, 161, 162, 163.

²⁰ Antikçağ'da çoğunlukla kadınlar, şifacılık bağlamında ebelikle (μαῖα) uğraşmış ancak Hellenistik Çağ ile birlikte artık bazı kadınların bir ebeden daha fazlası olduğu -ama elbette kadın hastalıkları ve ebelikle de uğraştıkları- ve hekimliğin birçok alanında mesleklerini icra ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü dilde değişikliğe gidilmiş ve 'iyileştiren' veya 'hekim/cerrah' anlamına gelen ιατρός'un dişil biçimi olan ιατρίνη sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Kadın bir hekimin ifade edilmesi için dilde değişikliğe gidilmiş olduğu; M.Ö. IV. yy.'a tarihlenen ve Phanistrate adındaki bir kadının, mezar taşında μαῖα καὶ ιατρός olarak betimlenmesinden (IG II 6873; SAMAMA 2003: no. 02; RETIEF / CILLIERS 2005: 169) çıkarılabilir. Çünkü muhtemelen Phanistrate'nin sadece bir ebe olmadığını belirtme gereği duyulmuş; ancak, bu

kadınlarda hem erkeklerde görülen hastalıklarla da ilgilenmiş olduğu kabul görmektedir.²¹ Ayrıca A ve Ab belgelerinden anlaşıldığı üzere Antiokhis'in; dalak, ödem, siyatik ve gutla ilgili merhemler hazırlamış olması, sadece tıbbın kadın hastalıklarıyla ilgili olan kısmıyla ilgilenmediğinin bir başka göstergesidir.

C belgesinde Antiokhis'in kaç yaşında olduğu belirtilmemiş olsa da, adının - varsa- kocasından ziyade babasıyla birlikte anılmış olmasından yola çıkılarak, genç bir kadın olabileceği düşünülmüştür (WAINWRIGHT 2006: 51). Ancak Antiokhis'in, babası Diodotos ile anılmasının bir başka sebebi tıbbi anlamdaki bağlantıları da olabilir (WAINWRIGHT 2006: 205 dn. 100). Çünkü muhtemelen Antiokhis'in babası da kendisi gibi hekimdi ve Antiokhis, babası tarafından eğitilip tıbbi becerilerini O'ndan almıştı. Bir tıp okulunda öğrenilen teorik bilgilerden ziyade -geçmişte pek çok insanın yaptığı gibi- usta çırak ilişkisi doğrultusunda ilerleyen Antiokhis, uygulamaya odaklanan tıbbi becerilerinin çoğunu muhtemelen babasından edinmiştir.²² Ayrıca Antiokhis'in babası Diodotos'un, Dioskorides'in *De Materia Medica* adlı eserinde bahsedilen Asklepiades takipçisi Diodotos²³ ile aynı kişi olduğu düşünülmüş ve Antiokhis'in hekimlik bakımından sahip olduğu prestijde, babasının da katkısı olduğu varsayılmıştır.²⁴ Ancak C belgesinde Antiokhis için tecrübe ve -tıbbi anlamda kullanıldığında- uygulamalardaki deneyimi ifade eden ἐνπειρία (ἐμπειρία) teriminin²⁵ kullanılması ve Antiokhis'in bu doğrultuda onurlandırılması dikkat çekmektedir (IRVING 2015: 105). Buradan hareketle Antiokhis'in söz konusu prestije sadece babasından dolayı sahip olmadığı

anlamı karşılayabilecek bir sözcük kullanılmamıştır (RETIEF / CILLIERS 2005: 165). Hellenistik Çağ'a gelindiğinde ise -her ne kadar kadın hekimlerin varlığına tanıklık eden antik kaynaklar az olsa da- kadın hekimler için ιατρός'un dişil formu ιατρίνη kullanılmıştır (KÜNZL 2013: 36).

²¹ KUDLIEN 1987: 160 no. 28; PARKER 1997: 135; RETIEF / CILLIERS 2005: 183; WAINWRIGHT 2006: 51; IRVING 2015: 79.

²² KUDLIEN 1987: 160 no. 28; JACKSON 1988: 86; NUTTON 1995: 18; PARKER 1997: 135; RETIEF / CILLIERS 2005: 1799; WAINWRIGHT 2006: 51; PARKER 2012: 374; KÜNZL 2013: 36; IRVING 2015: 105 vd.

²³ Diosk. de mat. med. praef.,2: ὦν ἐστὶ Βάσσος ὁ Τυλαῖος, καὶ Νικήρατος καὶ Πετρώνοϋ, Νίγερ τε καὶ Δίοδοτος, Ἀσκληπιάδαι πάντες. Söz konusu Diodotos için ayrıca bk. WELLMANN 1889: 568 vd.

²⁴ KUDLIEN 1987: 160 no. 28; JACKSON 1988: 86; PARKER 1997: 135; RETIEF / CILLIERS 2005: 179; IRVING 2012: 52 vd.; PARKER 2012: 374; IRVING 2015: 104.

²⁵ Tıbbi pratikle ilgili olarak ἐνπειρία (ἐμπειρία) ifadesinin kullanıldığı başka yazıtlar için bk. IGR XII/1 1032 (Karpethos Adası); SEG 41, 680 (Kos); SEG 33, 672-673 (Kos); SEG 48, 1117 (Kos); SEG 54, 749 (Kos); IG XII 6.1.12 (Samos); IG XII 7.231 (Amorgos); Küçükasya'da bulunan yazıtlar için bk. SEG 6, 571 (Antiokheia); 1.16, A belgesi (Kadyanda); 2.2, A belgesi (Perge).

söylenebilir. Öyle ki Galenos'un eserlerinde Antiokhis olarak geçen kişi (A, Aa, Ab, Ac, Ad, Ae, B, Ba, Bb), Tloslu hekim Antiokhis ile ilişkilendirilmiş²⁶ ve bu bağlamda Antiokhis'in gerek babasının ününün gerekse kendisinin tıbbi alandaki tecrübesinin, bu şekilde kanıtlanmış olabileceği düşünülmüştür. Ancak söz konusu antik kaynaklarda adı geçen Antiokhis isimlerinin, Lykia kökenli hekim Antiokhis olup olmadığını gösteren başka herhangi bir kanıt yoktur. Fakat Galenos'un, söz konusu Antiokhis'in yumuşatıcı merhem tarifini (A, Aa) Bithynialı Asklepiades'in kitabından alıntılamış olduğu bilgisi ile (Aa) Dioskorides'in de Antiokhis'in babası olarak düşünülen Diodotos'u, Bithynialı Asklepiades'in bir takipçisi olarak tanıtmış olduğuna dair verdiği bilgi; C belgesinde sözü edilen baba-kızın, farklı antik kaynaklarda ayrı ayrı bahsedilmelerine rağmen, Bithynialı Asklepiades adıyla aynı noktada buluşmuş olduklarını göstermektedir.

Yüksek bir sosyal statüye ve zenginliğe işaret eden C belgesinden yola çıkıldığında (WAINWRIGHT 2006: 51), Galenos'un kendisinden 200 yıl sonra Antiokhis'den bahsetmiş olması (KÜNZL 2013: 37) ve -Galenos'un aktardığına göre- Tarentumlu Herakleides'in²⁷ Antiokhis'e kitap ithaf etmiş olması (Ab, Ac, Ad, Ae, B, Ba), şaşırtıcı değildir. Bu nedenle RETIEF / CILLIERS 2005: 175 Antiokhis'i, erkek meslektaşlarıyla eşit düzeyde olan saygın bir uygulayıcı olarak tanımlamıştır. Ancak ne yazık ki Tarentumlu Herakleides'in, Antiokhis'e ithaf etmiş olduğu eserleri günümüze ulaşmamıştır ve Galenos da söz konusu eserlerin, kendi zamanına ulaşmamasına şaşırarak yakınmıştır (Bb). Galenos'un, Bithynialı Asklepiades'ten alıntılamış olduğu Antiokhis (A, Aa) ile, Tlos Halk ve Danışma Meclisi tarafından onurlandırılan Antiokhis'in (C) aynı kişi olduğu genel olarak kabul edilir ve hatta JACKSON 1988: 86'ya göre bu düşünce kesindir. Ancak kimi modern araştırmacılara göre, ilk olarak WELLMANN 1912: 1'in ortaya atmış olduğu şey, yani her iki Antiokhis'in de aynı kişi olması durumu, oldukça şüpheli görünmektedir. Bu bağlamda da Galenos'un A ve Ab belgesinde bahsetmiş olduğu Antiokhis ile Tarentumlu Herakleides'in eserlerini ithaf etmiş olduğu Antiokhis'in (Ab, Ac, Ad, Ae, B, Ba) farklı iki ünlü hekim olduğu ve bahsedilen her iki kişinin Tloslu Antiokhis olmadığı ileri sürülmektedir. Çünkü Tarentum ve Tlos kentleri arasındaki

²⁶ KUDLIEN 1987: 160 no. 28; JACKSON 1988: 86; PARKER 1997: 135; RETIEF / CILLIERS 2005: 175; KÜNZL 2013: 37.

²⁷ M.Ö. 95-55 dolaylarında yaşadığı tahmin edilen Tarentumlu Herakleides, Antikçağ'da en ünlü ampirik hekimlerden biridir (EANS 2008: 370). Neredeyse 100'den fazla fragmenti, Antikçağ yazarlarının alıntılarları sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır (EAH 13 3144 vd.).

mesafe, Antiokhis ve Herakleides'in birbirlerini tanıyabilmesi için oldukça fazladır.²⁸ Fakat PARKER 2012: 374 vd. dn. 103, bu argümanın çok da kabul edilebilir olmadığını ifade etmektedir. Çünkü birine bir eser adamak için yakınlık gerekli değildir ve etnik kökenler, ikâmet değişikliklerini sınırlandıran şeyler değildir. Bu sebeple Herakleides ve Antiokhis herhangi bir noktada karşılaşmış veya birbirlerini sadece itibarları ile tanımış olabilirler.²⁹ Ayrıca FLEMMING 2007: 266'ya göre; Antiokhis'in kendisinin, Galenos'da bahsedilen kişiyle aynı olduğunu kesin olarak destekleyebilecek bir kanıt bulunamasa da arkeolojik bir veri olan C belgesi, Antiokhis'in tıp anlamındaki kültürel başarısını destekleyen bir kalıntıdır. Bu sebeple de antik kaynaklarda adı geçen isimlerle, başarısı epigrafik bir veriyle desteklenen Tloslu Antiokhis'in aynı kişi olması oldukça çekici bir düşüncedir. Nitekim aynı şey, Antiokhis'in babası Diodotos hakkında da düşünülebilir.

Antikçağ dünyasının sayılı kadın hekimlerden biri olan Antiokhis'in; dalak, ödem, siyatik ve gutla ilgili hazırlamış olduğu yumuşatıcı bir merhem tarifi olduğu ve bu tarifi Phabille adlı bir kadının³⁰ kullandığı, Galenos tarafından aktarılmaktadır (A, Aa). Galenos'un aktarımına göre Tarentumlu Herakleides'in Antiokhis'e ithaf etmiş olduğu kitaplar ve farmakolojik tedaviler ise şu şekildedir: Burun kanamasını durdurmak için yapılması gereken şeyler (Ab), kafada ve çenede bulunan incir büyüklüğündeki yumrular için yapılması gereken bir reçete formülü (Ac), ağızda olan yaralanmalar ve çürükler hakkındaki kitabı (Ad), küçük dil (uvula) iltihaplanması üzerine yazmış olduğu kitabı (Ae), kronikleşmiş hastalık ve nasır için kişilerin hazırlayıp kullanması gereken reçeteleri (B) ve bakır ile ilgili bir ilacın kullanımı (Ba). Bu bağlamda Herakleides'in Antiokhis'e adanmış olduğu kitaplarındaki konular dikkate alındığında, Antiokhis söz konusu konularda ya da farmakolojik bağlamda belki

²⁸ SAMAMA 2003: 390 dn. 14; NISSEN 2006: 370.

²⁹ Örneğin Galenos'un aktardığına göre Tarentumlu Herakleides, -hakkında hiçbir şey bilmediğimiz- Astydamos isimli birine de kitap ithaf etmiştir (Gal. de comp. med. per. gen. 717 K; de antid. 181 K). Ayrıca Spartalı Agathinos da muhtemelen Tarsoslu olan öğrencisi Herodotos'a nabız üzerine olan kitabını adanmıştır (bk. 2.3, Ib belgesi), (PARKER 2012 374 vd. dn. 103).

³⁰ Aa belgesinden Libyalı -yani Afrikalı- olduğunu ve Antiokhis'in reçetesini hazırladığını öğrendiğimiz (A, Aa) Phabilla'nın (Fabilla, Fabulla, Fabylla) bir hekim olduğu bilinmekte ve tarihsel bakımdan M.Ö. I. ve M.S. I. yy.'lar arasına yerleştirilmektedir (PLANT 2004: 159; EANS 2008: 327). Ayrıca WELLMANN 1912: 1 vd.; Scribonus Largus'un kolik için reçeteler yazarken Afrikalı bir kadın olarak bahsettiği birinin, Afrika'dan Roma'ya bu ilâçla ilgili ticaret yaptığından ve söz konusu Afrikalı kadının Phabilla'dan başkası olamayacağından bahsetmektedir.

de bir bilir kişiydi. Ancak bu; Galenos'un bahsini geçirdiği Antiokhis'in, Tloslu Antiokhis olup olmadığı hususu gibi, tamamen bir varsayımdan ibarettir.

1.3. Asiatikos

A TAM II/1, no. 369; ORMEROD-ROBINSON 1914: 15 no. 20; GVI 241; MERKELBACH / STAUBER 2002: 58 no. 17/10/07; SAMAMA 2003: 394 no. 286:

ύοῖς δυσὶν με ἔθηκεν | ἄθλιος πατήρ, | Ἀκαταμαχίτῳ δοιέται, | τρὶς ἔξ δὲ ἐτῶν ||⁵
Ἀσιατικῷ. καὶ τὸν μὲν | ὤλεσαν φλόγες, | τὸν δ' αὖ φρενήρη ἱατρὸν | ἥρπασεν
νόσος, | ὥνησε δ' οὐδὲν ἢ εὐσέβεια ||¹⁰ τοὺς γονῆς.

LIT SAMAMA 2001: 395; NISSEN 2006: 372 no. 236; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 286, 269, 275, 280; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237; LAES / STRUBBE 2014: 185 vd.

M.S. I-II. yy.'lar arasına tarihlendirilen A belgesi;³¹ kendisini talihsiz olarak adlandıran bir babanın (ἄθλιος πατήρ), ölmüş iki evladı için *iambos* vezinle³²

³¹ SAMAMA 2001: 395; NISSEN 2006: 372; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265.

³² İncelikten uzak, saldırgan bir yapısı olan *iambos* vezni; ritim açısından konuşma diline daha yakın görülmekte ve genellikle yergi, sövgü ve ahlâk öğütleri gibi konuları barındıran şiirlerde kullanılmaktadır (HOWATSON 2013: 438, s.v. «iambos şiiri»). *Iambos* veznin epigrafik kaynaklarda da kullanıldığı görülmüne rağmen, nadir bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki sayıca 85 olan tıbbi epigrafik şiirler içerisinde yalnızca 10 tane *iambos* vezinli şiir bulunmaktadır (LOUGOVAYA 2019: 144 dn. 19). Söz konusu veznin epigrafik kaynaklarda kullanılma maksatlarından en belirginini, yazıtlarda bazı isimlerin verilirken *daktylos* ölçüsüne uymamasıdır. Hatta Klasik Çağ Atinası'nda bulunan bir düzineden fazla yazıtta, bu yöntemin kullanılmış olduğu görülmektedir (LOUGOVAYA 2019: 144 vd. dn. 21). Tıbbi kişilikleri konu alan epigrafik kaynaklarda ise ismin şiire uyum sağlaması için fazla bir çaba sarf edilmemiştir. Bu sebeple şiirsel bir uyum için ismin, *iambos* vezinle kullanılması yukarıda verilen Atina örneği kadar yoğun değildir (LOUGOVAYA 2019: 145). Ancak en başta belirttiğimiz gibi, *iambos* vezin, şiirin konusu itibarıyla de kullanılmış olabilir. Bu doğrultuda *iambos* vezinle yazılmış olan tıbbi epigrafik şiirler üzerinden gidildiğinde, öncelikle A belgesi buna güzel bir örnek sağlayabilir: Asiatikos'un babası tarafından yazdırılan bu mezar epigramında çocuklarını kaybeden bir babanın ilk olarak iki oğlunu da kaybetmiş olduğu için kendisini “talihsiz” olarak adlandırarak, çocuklarının ölümüne ve aslında Tanrılara da olan yergisi ve yakarışı gözler önüne serilmektedir. Çünkü talihsiz baba, kendisinin dindarlığının bile çocuklarını ölümün pençesinden kurtaramadığından bahsederken (A) aslında, Tanrılara üstü kapalı bir isyan söylemi içerisindedir. Tıbbi bir kişilik için *iambos* vezinle yazılmış olan bir başka mezar epigramı da yine aynı şekilde içerisinde bir yakarış ve derin bir üzüntü barındırır. Bir *arkhiatros* olan Acilius Theodoros'un gözyaşları içinde mezara verildiği ve karısı Philokrateia'nın da ölüm hasreti çekerken çocuklarını büyüteceği ifade edilmektedir (GVI 686). Yine başka bir hekim için yazılmış olan mezar yazıtı da aynı şekilde ölüme karşı bir yergi ve üzüntüyü göstermektedir. Yeraltı Tanrılarına (θεοὶς καταχθόνιοις) yakarışla başlayan bu yazıtın ilk 10 satırı, herkesin acılarını

yazdırmış olduğu bir mezar yazıtıdır.³³ Belgede sözü edilen talihsiz baba, iki yaşındaki³⁴ oğlu Akatamakhetos'u³⁵ bir yangından, 18 yaşındaki oğlu hekim Asiatikos'u ise bir hastalıktan dolayı kaybetmiştir. Baba ve oğullarının nereli olduğu belgede belirtilmemiştir. Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 275'in ifadesine göre baba ve oğullarının, mezar yazıtının bulunmuş olduğu Ksanthos'un yerlisi olmaları muhtemeldir. Talihsiz baba belgede oğlu Asiatikos'un hekimliğini, "yetkin, deha" ya da "bilge" anlamlarına gelen $\phi\rho\epsilon\nu\eta\rho\eta\varsigma$ (lat. *compos mentis*) sıfatı ile tanımlamıştır. Ancak Asiatikos'un genç yaşına rağmen bir hekim³⁶ olarak tanımlanması şaşırtıcı değildir (SAMAMA 2003: 395 dn. 36). Çünkü bir kişinin tıbbi eğitime erken yaşlarda başlayıp iki ila beş yıl aralığında bu eğitimi sürdürdüğü bilinmekte ve bu sebeple de genç isimler hekim olarak anılabilmektedir.³⁷ İmparatorluk Çağı'yla birlikte ise tıbbi eğitimin takriben dört beş sene olması ve Asiatikos'un da M.S. I-II. yy. dolaylarında yaşamış olması SAMAMA 2001: 309'a; Asiatikos'un muhtemelen ya eğitimini erken bitirmiş ya da eğitimine erken başlamış olduğunu düşündürmüştür. Öyle ki Lucius isimli biri, Asiatikos gibi 18 yaşında olmasına rağmen, hekim olarak değil tıp öğrencisi (hocası hekim Tatianos³⁸) olarak anılmaktadır (SAMAMA 2003: 357 no. 237). Şayet Asiatikos tıbbi eğitimini erken bitirdiyse, o zaman tıbbi uygulamalarında yetenekli ve parlak bir öğrenci ya da çırak olması muhtemeldir. Asiatikos'un 18 yaşında bir hekim olarak "yetkin" veya "bilge" olarak anılmış olması ise, bu

dindiren bir hekim olarak tanımlanan Nikomedes (CIG 6265) için *iambos* vezinle yazılmıştır (SAMAMA 2003: 521 dn. 56).

³³ Çalışmamızda şiir şeklinde yazılan başka bir epigrafik belge örneği için bk. 1.10, E belgesi.

³⁴ GOLDEN 1988: 154 vd.'na göre iki yaş ve altındaki bebek ölümleri, modern dünyaya nazaran Hellen ve Roma dünyasında oldukça sıradan bir durumdur ve bu sebeple çoğu yazıtta bu durumdan dolayı endişelenme veya üzülmeye belirtisi gösteren bir tutuma rastlanmamaktadır. Ölen evlatların arkasından üzülmeye yaşlara göre sınıflandırılıyor olmasının sebebi ise, hayatta kalmak için karşılıklı olarak tarafların birbirine sağlamış olduğu gerek ekonomik gerekse başka faydalardır. Yani ebeveynler çocuklara ne kadar ihtiyaç duyarsa, kayıplarının yasını o kadar çok tutacaklardır (GOLDEN 1988: 154 vd.).

³⁵ Burada bir isim olarak kullanılan Ακαταμάχητος (yenilmez), aslında bir sıfattır. "Konuşan isim (fr. *nom parlant*)" olarak adlandırabileceğimiz bu durum, İmparatorluk Çağı ile birlikte onomastikte oldukça yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır (SAMAMA 2003: 395 dn. 35).

³⁶ M.S. II-III. yy.'lar arasına tarihlendirilen bir başka mezar epigramının sahibi Theokritos (bk. GVI 445) ve M.S. I. yy. dolaylarına tarihlendirilen Apollonides (bk. SAMAMA 2003: 368 no. 251), Asiatikos ile üç farklı yönden benzerlik göstermektedir. İlki, Apollonides'in de Asiatikos gibi 18 yaşında olması, Theokritos'un ise -kaç yaşında olduğu belirtilmese de- "gençliğinin baharında ($\pi\rho\omega\theta\eta\beta\eta\varsigma$)" ölmüş olması; ikicisi hekim olmaları ve son olarak mezar yazıtlarının şiir şeklinde yazılmış olmasıdır.

³⁷ SAMAMA 2001: 309; LAES / STRUBBE 2014: 184. Eğitim hakkında ayrıca bk. s. 137-143.

³⁸ TAM V/1, no. 432; SAMAMA 2003: 357 no. 237; NISSEN 2006: 148 no. 80.

varsayımın desteklenebilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak Asiatikos, eğitimine çocukluk çağlarında (παιδομαθής) başladığı için genç yaşında yetkin bir hekim olarak anıldıysa bu durum, kendisinin geleneksel tıbbı göre yetiştirilmiş ve bu bağlamda ailesinin de tıbbi işlerle uğraşmış olduğunu düşündürebilir. Ayrıca Asiatikos'un ölümüne sebep olan hastalığı belki de salgın bir hastalıktı ve bu hastalık kendisine geçmişti.³⁹ Asiatikos, elbette hekim olmasa bile salgından dolayı ölebilirdi ancak bir hekim olarak söz konusu salgına yakalanabilme ihtimali diğer kimselere göre daha hızlı ve olası olmalıdır. Bu yorumlamadan hareketle de Asiatikos'un, görevinin başındayken salgın bir hastalıktan dolayı ölmüş olabilme ihtimali, O'nun -Hippokrates'in de bir hekimde olmasını istediği gibi (Hippokr. lex. 638,2)- görev aşığı (φιλοπονία) ve başarılı bir hekim olduğunu düşündürebilir. Ancak bunların hepsi birer varsayımdan ibarettir. Öyle ki SAMAMA 2003: 395 dn. 36, genç hekimlerin övgü dolu sözcüklerden yararlanmış olduğunu aktarırken, LOUGOVAYA 2019: 143 ise Hellence vezinle yazılmış kitabelerde genellikle ölenin yası tutulurken ve övülürken, gerçek bilgilerin göz ardı edilebildiğini dile getirmektedir. Başka bir taraftan bakıldığında ise LAES / STRUBBE 2014: 186'ya göre; içlerinde Asiatikos'un da bulunduğu 18-20 yaş aralığındaki hiçbir hekimin, ne kamu hekimi olduğu ne de herhangi bir muafiyet almış olduğu görülmektedir. Bu bağlamda epigrafik kaynaklarda bir istisna olarak karşımıza çıkan ve yetkin ya da bilge olarak anılıp genç yaşta vefat eden bu hekimlerin; aslında sadece "sözde" yetkin veya bilge oldukları ve ailesi veya çevresi tarafından böyle hatırlanmak istenmiş olmaları ya da ailelerinin, eğer çocukları yaşasalardı onların öyle bir hekim olacaklarına inandıkları sonucuna bizi götürebilir.

³⁹ Asiatikos'un canına mâl olan hastalığı ve hastalığının sebebi bilinmemektedir. Bu bilinmezlik sebebiyle de ölümü νόσος yani "hastalık" ile ifade edilmiştir. Ancak νόσος'un "veba (ing. *plague*)" anlamına da gelmesi (bk. *LSJ*: 535, s.v. «νόσος»), böyle bir yorumlama yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. Öyle ki Homeros'ta verilen veba salgınına da νόσος'un epik formundaki νοῦσον şekliyle görmekteyiz (Hom. Il. I, 10). Ayrıca Lykia Oinoanda'da Tanrı Asklepios için bir kehanet yazıtı olduğu düşünülen parçalı bir metinde, Homeros'ta verildiği gibi νοῦσων ifadesi, veba şeklinde yorumlanmıştır. Yazıtta muhtemelen vebanın ne zaman biteceğine, bir cevap aranmaktadır (yazıt ve yorumlaması için bk. MILNER 2000). Diğer bir taraftan M.S. II. yy. dolaylarında (M.S. 166) bir veba salgınının, Roma'yı etkisi altına almış olduğu görülmektedir. Söz konusu veba, ordu tarafından doğudan geri getirilen birçok salgın hastalıktan biriydi ve pek çok insanı kırıp geçirmişti (bk. GILLIAM 1961).

1.4. M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos

A TAM II/1, no. 221; PETERSEN / von LUSCHAN 1889: 78 no. 55; IGR III 599; SAMAMA 2003: 392 no. 283:

[τῇ]ν σωματοθήκην κατεσκεύασα Μ(ἄρκος) · Αὐρ(ήλιος) · Πτολεμαῖος [ὁ | καὶ] | [Ἀρι]στόδημος Ἀριστοδήμου τοῦ καὶ Λύσωνος Ἀριστ[οδήμου?] | Σιδυμεὺς ἀρχίατρος, τετειμη|μένος ὑπὸ τῶν Σεβαστῶν καὶ τῆς ||⁵ πατρίδος ἀλιτουργ[η]σία, ἐαυτῶι | καὶ γυναι[ι]κί μου Μ(αρκία) [Α]ὐρ(ηλία)· Λάλλα | Πτολεμαίου Διονυ[σ]ίου Σιδ[υ] | [μέος]· ἐξουσίαν δὲ ἔξουσιν | καὶ τὰ γλυκύτατα τέκνα ἡμῶν ||¹⁰ [Ἀριστ]όδημος καὶ Πτολεμαί[ι]ος ἐ[α]ν βουληθ[ῶ]σιν καὶ αὐτοὶ ἐ[ν] | τ[α]φῇ· ἐτέρῳ δὲ μηδενὶ | ἐξέστω θάψαι τινά, ἢ ἀσεβῆ[ς] | ἔσται καὶ ἱερόσυλος καὶ ἀπο||¹⁵ [τεισ]άτω τῷ ἱερωτάτῳ τα[μ]εῖ[ω] X . . .

5 ἀλιτουργία (E. PETERSEN 1889).

LIT NUTTON 1977: 219 no. 20; MARASCO 1998: 261 no. 51; NISSEN 2006: 366 no. 232; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 283, 276; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237.

Kabaca M.S. II–III. yy.’lara tarihlendirilen A belgesi (NUTTON 1977: 219 no. 20), bir mezar yazıtıdır. Volütlü bir çerçeve içine yazılmış olan belge, 1.55 cm yükseklikte olup enine uzunluğu bakımından 2.22 cm’dir. Yazdırmanın ve sahiplerinin refah seviyesinin yüksek olduğunu gösteren bu mezar anıtı (NISSEN 2006: 366); Aristodemos’un torunu, Aristodemos nam-ı diğer Lyson’un oğlu olan Sidymalı Marcus Aurelius Ptolemaios⁴⁰ nam-ı diğer Aristodemos’a ve ailesine aittir. Tarihlendirme bakımından NISSEN 2006: 366’ya göre İmparatorlar veya Augustuslar olarak yorumlanan çoğul Σεβαστῶν formu, İmparator Antonius Pius’un ölümüyle birlikte, iki evlatlığı Marcus Aurelius ve Lucius Verus’un aynı anda yönetim başına geçtikleri dönemi (M.S. 161–169) kastetmektedir.⁴¹ Bu bağlamda NISSEN; Aristodemos’u, M.S. II. yy.’a yerleştirmektedir. Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 267, Aristodemos’u M.S. 212 sonrasına yani M.S. III. yy.’a yerleştirmektedir; çünkü M.S. 198–217 yılları arasında hüküm sürmüş olan İmparator Marcus Aurelius Antoninus yani

⁴⁰ TAKMER 2010: 105 vd.’nda; kentin önde gelenlerinden olan Aristodemos ve Aristoteles’in (bk. 1.5, A. belgesi) sahip oldukları Ptolemaios ismi, Lykia’nın ve dolayısıyla Sidyma’nın bir buçuk asırlık süren Makedonia egemenliğini Roma Çağı’nda bile hatırlatan bir etken olarak görülmüştür.

⁴¹ Benzer şekilde 2. 6, C belgesinde ἀθανάτοισιν (ölümsüzler) olarak ifade edilenlerin de çoğul form kullanımı nedeniyle İmparatorlar Marcus Aurelius ve Lucius Verus olduğu düşünülmüştür.

Caracalla; M.S. 212’de Roma İmparatorluğu çatısı altında yaşayan tüm özgür adamlara, Roma vatandaşlık hakkı vermiştir.⁴² Bu bağlamda RÉMY / DELRIEUX’e göre; adından bir Roma vatandaşı olduğu anlaşılan hekim Aristodemos, sahip olduğu Marcus Aurelius adına ve Roma vatandaşlığına Caracalla Fermanı’yla sahip olmuştur. Ayrıca Artemidoros’un büyükbabasının ve babasının bu ada sahip olmadığının altı çizilerek, Roma vatandaşlığını, ailesi vesilesiyle almadığı da belirtilmiştir. Bu bağlamda her iki olasılığın da mantıklı çıkarımları olduğu için Aristodemos’u, NUTTON’un da yaptığı gibi (NUTTON 1977: 219 no. 20), M.S. II–III. yy.’larına yerleştirmek yerindedir.

Aristodemos söz konusu mezarı; kendisi, eşi Sidymalı Ptolemaios Dionysios’un kızı Marcia Aurelia Lalla ve çocukları Aristodemos ve Ptolemaios için, muhtemelen kendisi hayattayken yaptırmıştır (NISSEN 2006: 366). Belgeden edindiğimiz bir başka bilgi ise Aristodemos’un bir *arkhiatros* olduğudur. Artemidoros’un bir *arkhiatros* olarak statüsünün ne olduğu bilinmemekle birlikte; RÉMY / DELRIEUX 2007: 275, Lykia’da bulunan tüm *arkhiatros*’ların aynı statü ve konumda olduklarını söylemenin riskli olacağını belirterek, mutlaka birbirleri arasında farklılıklar bulunacağını ifade etmektedir. Ancak sözünü ettiği *arkhiatros*’ların hangi konumlarda olduğu hakkında kesin bir söylemde bulunmamıştır. NUTTON’un 1977’de *arkhiatros*’ların bir listesini hazırladığı çalışmasında ise Aristodemos’u; bir kent (ing. *civic*) *arkhiatros*’u değil, saray (ing. *royal*) *arkhiatros*’u olarak verdiği görülmektedir. Bunun sebebi Aristodemos’un Augustuslar tarafından da (ὕπὸ τῶν Σεβαστῶν) kamu muafiyetiyle (ἀλιτοῦργησίᾳ) onurlandırılmış olmasıdır ve bu durum NUTTON için O’nun statüsünü belirlemede önemli bir rol oynamış olmalıdır. Ancak MARASCO 1998: 261’e göre Aristodemos, diğer meslektaşları gibi İmparatorluğun *arkhiatros*’lara vermiş olduğu ayrıcalıklardan yararlanmış olduğu için, “Augustuslar tarafından” ifadesi kullanılmıştır. Bu bağlamda MARASCO 1998 Aristodemos’un, kent *arkhiatros*’u olduğunu düşünmektedir.

Belgede son olarak; söz konusu mezara, bahsedilenlerin dışındakiler gömüldüğü taktirde o kişilerin, günahkâr ve tapınak hırsızı olarak adlandırılacağı bildirilirken, aynı zamanda *fiscus*’a da belli bir miktar para cezası ödeyeceği aktarılmaktadır. Bir caydırma politikası gibi görünen bu ifadelere, Lykia Bölgesi’nde bulunan 400 yazıttan 360’ında rastlanmaktadır (SAMAMA

⁴² Roma vatandaşlığı verme konusunda Caracalla Fermanı için bk. IMRIE 2018.

2003: 392 vd. dn. 24).⁴³ Ayrıca tezimizde Lykia Bölgesi'ndeki hekim yazıtlarının- burada sözü edilen A belgesiyle birlikte- dördünde⁴⁴ böyle bir caydırma ifadesi bulunmaktadır.

1.5. M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles

A TAM II/1, no. 224; SAMAMA 2003: 393 no. 284:

ἡ σωματοθήκη | Μάρκων Αὐρηλίων Πτολεμαίου τοῦ καὶ Ἀριστοτέλους | Σιδυμέος ἀρχιάτρου ἀλιτούργου καὶ Δημητρίας Δημητρίου Πιναρίδος καὶ Σιδυμίδος συνβίου καὶ ἐξαδέλφου τοῦ ||⁵ Πτολεμαίου, ἐν ᾗ αὐτοὶ ἐν|ταφησόμεθα · ἐὰν δὲ βου|ληθῶσιν τὰ γλυκύτατα ἡ|μῶν τέκνα Δημήτριος καὶ |Ίπποκράτης, ἐξουσίαν ||¹⁰ ἔξουσιν αὐτοὶ μόνοι τα|φῆναι· ἐτέρῳ δὲ οὐδενὶ ἐ|ξὸν ἔσται· ἐὰν δὲ τις τολ|μήσῃ, ἔνοχος ἔσται τυν|βωρυχία καὶ ἀποτεισάτω ||¹⁵ Σιδυμέων τῷ δήμῳ Χ χεῖλια φ'.

4 ἐξαδέλφης (HEBERDEY 1898).

LIT NUTTON 1977: 219 no. 21; NISSEN 2006: 368 no. 233; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 284, 276 vd., 280; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237.

Yukarıdaki belge, 1.4, A belgesiyle yapı ve içerik bakımından oldukça benzerlik göstermekte ve M.S. III. yy.'a tarihlendirilmektedir.⁴⁵ Belge bir mezar yazıtıdır. Kireçtaşından yapılmış olan bu belge, 1.30 yükseklikte ve 2.30 uzunluğunda, heybetli bir görüntüye sahiptir. Bu bağlamda söz konusu lahidin sahibi *arkhiatros* Marcus Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles ve ailesinin, maddi anlamda refah içinde olduğu sonucuna ulaşılabilir.⁴⁶

A belgesi, Sidymalı bir *arkhiatros* olarak tanıtılan Marcus Aurelius Ptolemaios'un nam-ı diğer Aristoteles'in ve hem yeğeni hem de karısı olan Pinaralı ve Sidymalı Demetrios'un kızı Marcia Aurelia⁴⁷ Demetria'nın⁴⁸ mezar

⁴³ Lykia Bölgesi'ndeki mezarlar üzerinde, mezar ihlali sonucunda verilmesi gereken cezalar ve parayla ilişkili olan cezaların tahsil kurumlarını konu alan ayrıntılı bir çalışma için bk. AVCU 2014.

⁴⁴ Bk. 1. 5, A belgesi; 1.8, A belgesi; 1.12, D belgesi.

⁴⁵ NUTTON 1977: 219 no. 21; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 288. Ancak SAMAMA 2003: 393 ve NISSEN 2006: 356 tarihlemeyi, M.S. II-III. yy. aralığında vermişlerdir.

⁴⁶ SAMAMA 2003: 393 dn. 28; NISSEN 2006: 356.

⁴⁷ Belgede Demetria, Marcia Aurelia adlarıyla belirtilmemiştir. Ancak ilk satırda Marcus Aurelius ifadesinin çoğul kullanılmış olması (bk. Μάρκων Αὐρηλίων), hem Aristoteles'i hem de eşi Demetria'yı kastetmiş olmalıdır. Çünkü Μάρκων Αὐρηλίων ifadesinin ortak bir ifade

yazıttır. Yazıtın devamında Aristoteles ve Demetria'nın çocukları Demetrios ve Hippokrates'in de bu mezara gömülme haklarının olduğu belirtilmektedir. Eğer başka biri, bir gömme işlemine kalkışırsa o kişinin hem mezar hırsızı olarak anılacağı hem de Sidyma halkına (*demos*) 1500 *denarion* ödeyeceği anlatılmaktadır.

Belgede Aristoteles'in babasından veya atalarından söz edilmemiştir. Ancak A belgesinin; yukarıdaki 1.4, A belgesiyle olan içerik ve yapı benzerliği, 1.4, A belgesindeki *arkhiatros* Aristodemos'un oğlu Ptolemaios ile burada sözünü ettiğimiz A belgesindeki *arkhiatros* Aristoteles'in, aynı kişi olabileceğini düşündürmüştür (SAMAMA 2003: 392 dn. 23). Öyle ki Marcus Aurelius adına ek olarak, A belgesinin 4. ve 5. satırlarında sadece "Ptolemaios'un karısı ve yeğeni" (συνβίου καὶ ἐξαδέλφου τοῦ Πτολεμαίου) ifadesi, yani Ptolemaios adının tek başına kullanılmış olması da, söz konusu düşüncüyü desteklemektedir. Ancak NISSEN 2006: 356, bu ifadeyi destekleyen somut bir delil olmamasından dolayı Aristodemos ve Aristoteles'i baba oğul olarak görme konusunda temkinli yaklaşmaktadır. RÉMY / DELRIEUX 2007: 277'nin ise, Aristoteles'i "bir *arkhiatros*'un oğlu" (fr. *M. Aurelius Prolemaios Aristotélès était le fils d'un archiatros*) şeklinde tanımlamış olması; RÉMY / DELRIEUX'in bu düşüncüyü bir ihtimal değil, kesin olarak gördüğünü göstermektedir.

Aristoteles, SAMAMA 2003: 393 dn. 25'e göre, kesinlikle bir kent *arkhiatros*'u olarak düşünülmektedir. Öyle ki NUTTON 1997: 219 no. 21 de Aristoteles'i kent *arkhiatros*'ları arasında yerleştirmektedir. Aristoteles'in kamu muafiyetine (ἀλιτούργος) sahip olan bir *arkhiatros* olması NISSEN 2006: 356'ya göre; şüphesiz Aristoteles'in tıbbi hizmetlerini kent sakinlerine sunmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak A belgesinde bu muafiyetin, kim veya hangi kurum tarafından verildiği ya da bu muafiyetin verilmesindeki gerekçenin, ne olacağı belirtilmemiştir. Bu sebeple Roma İmparatorluk Çağı'nda *alitourgia*'ların da babadan oğula aktarıldığı bilgisine dayanarak,⁴⁹ Aristodemos'un söz konusu muafiyeti babasından yani 1.4, A. belgesinde sözü edilen Aristodemos'tan almış olabileceği fikri akla yatkın gelmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında ise Aristoteles için hekimliğin bir aile mesleği olduğu, kendi oğluna vermiş olduğu Hippokrates isminden anlaşılmaktadır (RÉMY / DELRIEUX 2007: 280). Öyle ki

olarak kullanılması; Demetria'nın, Aristoteles'in sadece karısı değil ayrıca yeğeni de olmasından dolayı söz konusu aile bağlarının bir göstergesidir (SAMAMA 2003: 27).

⁴⁸ FREZOULS / MORANT 1985: 238 no. 5'e göre, Demetria'nın sahip olduğu çifte vatandaşlık, Lykia'da sık karşılaşılan bir durumdur (SAMAMA 2003: 393 dn. 26).

⁴⁹ DMITRIEV 2005: 318 vd.; ÜNVER 2012: 10.

RÉMY / DELRIEUX 2007: 277, Aristoteles'in kesin olarak aile mesleğini sürdürdüğüne inanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu bu iki *arkhiatros* arasında bir baba oğul ilişkisi varsa o zaman, (Ptolemaios) Aristoteles'in *arkhiatros* unvanını da babasından dolayı almış olduğu düşünülebilir. Çünkü özellikle Doğu'da bir hekim, kent *arkhiatros*'luğunu aile fertlerinden birine aktarabilirdi (NUTTON 1977: 200). Tüm bunlardan hareketle, Aristoteles'in de baba mesleğini alıp sahip olduğu ayrıcalıkları babası sayesinde devam ettirmiş olduğu düşünülebilir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi, Aristoteles'in, Artemidoros'un oğlu olduğu somut verilerle kanıtlanamasa da Aristoteles'in oğluna vermiş olduğu Hippokrates isimden hareketle hekimlik mesleğini bir aile geleneği olarak yürüttüğü çıkarımı yapılabilmektedir.

1.6. Calestrius ... ποτ...

A BEAN / HARRISON 1967: 41 no. 1; SAMAMA 2003: 396 no. 288:

[Χω]μα[τ]ειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ[δῆμος] | ἐτείμησεν | [-----]ν Καλέστριον .ποτ[- - c.6 - -] | [νεαν]ίαν καλὸν κ[ἀ]γαθὸν [- c.6 -] ||⁵ [μ]ενον ἰατρὸν κριθέ[ντα πάντων?] | ἀλιτούργητον.

LIT NISSEN 2006: 356 no. 226; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 288, 273, 269–271; AE 2007 (2010): no.1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237; LAES / STRUBBE 2014: 186.

Bir onurlandırma yazıtı olan A belgesi M.S. II. yy.'a,⁵⁰ Hadrianus Dönemi'ne (M.S. 117–138) tarihlendirilmektedir (DÖNMEZ–ÖZTÜRK 2011: 149). Belge, Calestrius ...ποτ... adlı bir hekimin onurlandırma yazıtıdır. Khoma Danışma ve Halk Meclisleri tarafından onurlandırılmış olan Calestrius ...ποτ...'un, Khoma Kenti'nin yerlisi ve hatta Lykia Bölgesi'nden olup olmadığı bilgisi belirtilmemektedir. Parçalı bir şekilde bulunduğu için aralarda boşluklar olan A belgesinde Calestrius ...ποτ...'un *cognomen*'i de günümüze ulaşmamıştır. Ancak SAMAMA 2003: 396 dn. 42, bu *cognomen*'in [Π]ρότ[ιμος] olabileceğini ifade etmektedir. Calestrius ...ποτ...'un *gens* adından yola çıkıldığında ise sahip olduğu Roma vatandaşlığında, Hadrianus Dönemi'nin sonlarına (M.S 135/6–137/8) *Lycia et Pamphylia* Eyalet valisi (*legatus augusti provinciae Lyciae et Pamphyliae*) olan T. Calestrius Tiro Iulius Maternus⁵¹ ile bir bağlantısı olduğu düşünülmüştür.⁵²

⁵⁰ SAMAMA 2003: 396; NISSEN 2006: 356; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265.

⁵¹ Söz konusu vali için ayrıca bk. RÉMY 1989: 301 no. 247.

⁵² SAMAMA 2003: 396 dn. 42; RÉMY / DELRIEUX 2007: 271; DÖNMEZ–ÖZTÜRK 2011: 64.

Belgede erdemli bir hekim olarak adlandırılan Calestrius ...ροτ...’un, iyi bir aileden geldiği düşünölmekte (SAMAMA 2003: 396 dn. 43) ve ayrıca, yaşı belirtilmemesine rağmen, genç olduğu da ifade edilmektedir (A). Genç yaşına rağmen hekim Calestrius ...ροτ..., Khoma Danışma ve Halk Meclisleri tarafından tüm kamu hizmetlerinden muafiyetle (ἀλιτούργος) onurlandırılmıştır. Bir ayrıcalık olarak adlandırabileceğimiz bu muafiyetin Calestrius ...ροτ...’a verilme sebebi ise, NISSEN 2006: 356’ya göre, O’nun tıbbi becerileridir. RÉMY / DELRIEUX 2007: 273, Calestrius ...ροτ...’un hekimliğini tanımlayan özel bir ifade olmadığı için O’nun, bir kamu hekimi olarak görölemeyeceğini ifade etmesine rağmen; SAMAMA 2003: 396 dn. 43, Calestrius ...ροτ...’un kentine yapmış olduğu hizmetler doğrultusunda zengin vatandaşlara dayatılan kamu hizmetlerinden muaf tutulduğunu belirterek, dolaylı bir söylemle O’nun, bir kamu hekimi olduğu çıkarımını yapabilmemize olanak tanımaktadır. Her iki ifade farklı yaklaşımlar sunarken, burada kesin olarak söylenebilecek olan şey ise Calestrius ...ροτ...’un bir hekim olarak, Khoma kenti ve halkı tarafından saygı gördüğüdür (NISSEN 2006: 356).

1.7. Tib. Claudius Epagathos

A TAM II/1, no. 178; PETERSEN / von LUSCHAN 1889: 63 no. 30; IGR III 578; SAMAMA 2003: 391 no. 282:

Τιβεριῷ Κλαυδίῳ Αὐτοκράτορι Καίσαρι Σεβαστῷ Γερμανικῷ — —]ΤΕΜΙΔ[— —
— — | τὴν στ]οὰν κα[τε]σκεύ[ασαν καὶ καθιέρ]ωσαν Τιβέριος Κλαύδιος Σεβ[αστοῦ |
ἀ]πελεύθερος Ἐπάγαθος ἰατρὸς ἀκκῆστος τοῦ ἰδίου [πάτρωνος καὶ Τιβέριος
Κλαύδιος | Τιβερίου υἱὸς Κυρεῖνα Λειονιανός?].

B TAM II/1, no. 184; PETERSEN / von LUSCHAN 1889: 63 no. 32; IGR III 579; SAMAMA 2003: 390 no. 281:

[Τιβέριον Κλαύδι]ον Αὐτοκράτορα | Καίσαρα Σεβαστὸν | Γερμανικὸν Ἐπά|γαθος
ἀπελεύθε|⁵ρος ἰατρὸς ἀκκῆσ|στος τοῦ ἰδίου πά|τρωνος καὶ Τιβέριος | Κλαύδιος
Τιβερίου | υἱὸς Κυρεῖνα Λειονι|¹⁰ανὸς τὸν ἑαυτῶν | [εὐεργέτην?].

LIT NUTTON 1977: 195 dn. 27; MARASCO 1998: 251; NISSEN 2006: 364 no. 231; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 281, 271, 276–278, İPLİKÇIOĞLU 2010: 237; TAKMER 2010: 103, 110, 112.

Sidymalı olduğu düşünölen hekim Tiberius Claudius Epagathos, oğlu Tiberius Claudius Livianus ile birlikte İmparator Claudius’a (A, B) ve adını bilmediğimiz

birine (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 192) veya Tanrıça Artemis'e (SAMAMA 2003: 391) (A) bir *stoa* inşa ettirmiş ve adamıştır (A).⁵³ Epagathos ve oğlu ayrıca İmparatoru, anıtsal bir Claudius heykeliyle onurlandırmışlardır (B).⁵⁴ Söz konusu belgeler bu bağlamda da hekim Epagathos'un, M.S. 47-50 yılları arasına yerleştirilmesine olanak tanımaktadır. Çünkü A ve B belgelerinde Epagathos; M.S. 41-54 yılları arası hüküm sürmüş olan İmparator Tiberius Claudius Caesar Augustus Germanicus'un bir azatlısı (*libertus/libertinus*) olarak tanımlanmıştır. Bu sebeple söz konusu tarihlenmenin M.S. 47-50 yılları arasına yapılması ise İmparator Claudius'un, A ve B belgesinde özellikle geçen Germanicus adını, bu yıllar aralığında kullanmaya başlamış olmasından kaynaklanmaktadır (SAMAMA 2003: 391 dn. 17). *Quirina tribus*'undan olan Tib. Claudius Epagathos'un (A, B), Sidyma'nın yerlisi olduğu ve İmparator tarafından azat edildikten sonra kendi memleketine dönmüş olduğu düşünülmektedir.⁵⁵ Belgelerde hekim olduğu anlaşılan Epagathos'un ayrıca, İmparator'un ἀκκῆσοϋς'u (*accensus*)⁵⁶ olduğu bilinmekte (A, B) ve bu da O'nun sadece hekim olmadığını, aynı zamanda imparatorun belirli idari ve özel işleriyle de uğraşan biri olduğunu da göstermektedir. Bu ifadeyle de Epagathos'un, imparatorun kişisel ve idari alanlarında ayrıcalıklı konumu gözler önüne serilmektedir (NISSEN 2006: 364). Nitekim İmparator Claudius'un azatlısı da olduğu bilinen Epagathos'un, *Lycia* Eyaleti'nin ilk valisi olan Quintus Veranius'un yönetim kurmayları arasında bulunan birkaç tecrübeli imparator azatlısından biri olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷

⁵³ Burada SAMAMA'nın da düşündüğü gibi kastedilenin, Tanrıça Artemis olması daha muhtemeldir.

⁵⁴ Her ne kadar B belgesinde heykelle onurlandırılma gibi bir ifade aktarılmamışsa da B belgesinin bir kaide üzerinde bulunmuş olması, böyle yorumlanmasına sebep olmuştur (SAMAMA 2003: 390; NISSEN 2006: 364).

⁵⁵ MARASCO 1998: 251 no. 17; NISSEN 2006: 364.

⁵⁶ *Accensus*'luk, bir nevi askeri ve kamusal alanlarda köle veya yardımcı, sekreter olarak yorumlanan (LS 140 s.v. «apparitor») *apparitor* kategorisi içinde yer almaktadır. *Accensus*, bir *magistratus*'un azatlısı olarak O'nun, kişisel asistanı şeklinde kamusal yaşama girebilir ve söz konusu *magistratus*'un özel hayatındaki işleriyle de uğraşabilirdi. PURCELL 1983: 140, Roma Cumhuriyet Çağı'nda yaygın bir şekilde *accensus*'luğun kullanıldığını ifade ederken Iulius Claudius Hanedanlığı dönemlerine gelindiğinde ise bu *apparitor* kategorisinin, bir yönetici için işe yararlığı son bulmuştur. Bir *apparitor*'un hekim, mimar vb. meslek gruplarından olabildiği de görülmektedir. Ancak epigrafik kaynaklar, son derece az kanıt sunmaktadır (PURCELL 1983: 129 no. 8). Sosyal alanda *apparitor*'ler hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. PURCELL 1983.

⁵⁷ ŞAHİN / ADAK 2007: 81; DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 192.

Bir hekim olarak Epagathos'un, imparatorun maiyetinde olduğu göz önüne alındığında, bu konuda da ayrıcalıklı olduğu düşünülebilir. Çünkü SAMAMA 2003: 61'de aktarılanlara göre imparatorlardan azat edilen hekimler, özel bir statüye sahiptir. Ancak Epagathos, imparatorun yanında çalışmış olmasına rağmen bir *arkhiatros* olarak anılmamıştır. NUTTON 1977: 195 dn. 27 ise Epagathos'un da bir imparator hekimi olabileceğine yeşil ışık yaksa da RÉMY / DELRIEUX 2007: 273 bu düşünceye karşı çıkmıştır.⁵⁸ Ancak Epagathos'un sahip olduğu ayrıcalık ve prestij konusunda bir fikir birliği bulunmakta ve bu durum göz önüne alındığında Epagathos'un, bir hekim olarak da seçkin bir konumda olabileceği düşüncesi cazip gelmektedir. Nitekim RÉMY / DELRIEUX Epagathos'un, kendi memleketi Sidyma'ya döndüğünde ise imparator ile aralarında profesyonel bir ilişki kalmamış olduğunu ifade etse de O'nun kazanmış olduğu prestijin memleketinde devam ettirmiş olabileceğini ifade etmektedir. (RÉMY / DELRIEUX 2007: 273). Öyle ki Epagathos'un sahip olduğu bu yüksek statü, sadece Epagathos'un kendisine değil kendisinden sonra gelen oğlu Tib. Claudius Livianus ve hatta torunlarına bile etki etmiş olabilir. Öyle ki Sidymalı Tiberius Iulius Aquilinus Castricius Saturninus Claudius Livianus isimli bir *ordo equester* mensubunun⁵⁹ babası veya dedesinin, Epagathos'un oğlu Tib. Claudius Livianus olduğu ve bu bağlamda da söz konusu *ordo equester* mensubunun dedesi veya büyük dedesinin de hekim Tib. Claudius Epagathos olduğu düşünülmektedir (SAMAMA 2003: 391 dn. 20). M.S. I. yy.'ın sonu II. yy.'ın başlarında yaşadığı düşünülen bu kişinin, İmparator Traianus ve Hadrianus ile olan yakın ilişkileri ve sahip olduğu Roma vatandaşlığına, dedesi Epagathos'un ardında bıraktığı aile geleneğine borçlu olduğu düşünülmektedir (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 271).

1.8. Claudius Epiktetos

A TAM II/1, no. 339; CIG 4277; IGR III 636; SAMAMA 2003: 394 no. 285:

Κλαυδίου Ἐπικτήτου ἀρχιάτρου καὶ Κλαυδίας Ἀφελείης ἐπὶ τῷ μηδένα ἔτε|ρον
τεθῆναι εἰ μὴ μόνον ||⁵ θυγατέρα αὐτῶν Λαῖναν· | ἐὰν δέ τις ἕτερον θάψῃ, |
ἀποδοῦναι αὐ<τ>ὸν τῷ ἱερῷ|τάτῳ ταμεῖῳ Χ,βφ'.

⁵⁸ Epagathos'un bir imparator hekimi de olabileceğine dair yapılan yorumlama için bk. s. 145 vd.

⁵⁹ Tiberius Iulius Aquilinus Castricius Saturninus Claudius Livianus hakkında ayrıntılı bilgi için bk. DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 269–271, P239.

LIT NUTTON 1977: 219 no. 22; NISSEN 2006: 374 no. 237; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 285, 275; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237.

Bir mezar yazıtı olan A belgesinde Claudius Epiktetos isimli bir *arkhiatros*'un ve O'nun eşi Claudia Aphheleia'nın kendilerinden önce ölmüş olan kızları Laina dışında başka hiç kimsenin bahsedilen mezara yerleştirilmemesi ve bu uyarıyı ihlal eden birinin *fiscus*'a (*tameion*) 2500 *denarion* ödeyeceği ifade edilmektedir. M.S. II–III. yy.'lar arasına tarihlendirilen ve Ksanthos'ta bulunan⁶⁰ bu belgede, Claudius Epiktetos ve eşinin bir Roma vatandaşı olduğu anlaşılmakta (DÖNMEZ–ÖZTÜRK 2011: 193), ancak kökenleri hakkında bir bilgi verilmemektedir. Bir kent *arkhiatros*'u olduğu düşünülen (SAMAMA 2003: 394 dn. 31) ve mesleğini ailesiyle birlikte yaşadığı Ksanthos'ta sürdürdüğü tahmin edilen (NISSEN 2006: 374) Epiktetos'un, tıbbi kişiliğiyle ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

1.9. P. Glitius Ariston

A Yayınlanmamış bu yazıtın bahsedildiği yerler: ENGELMANN 2007: 138; SEG 57, 1669.
H. ENGELMANN'ın izniyle metnin transkripsiyonu şu şekildedir:

[Π]όπλιον Γλείτιον Ποπλ[ι]ου Γλείτιου Ἀρίστωνος υἱὸν Κυρεῖνα Ἀρίστωνα Πα[τα]ρέα ιατρεύσαντα ἐν ||⁵ Ῥώμῃ ἐπισήμως ἀπὸ ἐτῶν.

LIT ENGELMANN 2007: 138; SEG 57, 1669.

ENGELMANN'ın verdiği bilgilere göre M.S. II. yy.'a tarihlenen yukarıdaki belgede, *Quirina tribus*'una kayıtlı olan Publius Glitius Ariston'un oğlu Pataralı Publius Glitius Ariston'dan bahsedilmektedir. Babasının ve babasıyla aynı adı taşıyan söz konusu Ariston'un, babasıyla birlikte gerek kayıtlı oldukları *tribus*'un belirtilmiş olmasından gerekse *cognomen*'leri hariç diğer taşıdıkları isimlerden yola çıkılarak, Roma vatandaşı oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu isimleri kimden ve nasıl aldıkları bilinmediği için baba oğulun, birer azatlı mı oldukları ya da yabancı olarak gittikleri Roma'da sonradan mı Roma vatandaşı oldukları bilinmemektedir. Belki de Ariston'un babası, bir köle olarak gittiği Roma'da sonradan azat edildi ve oğlu hiç köle veya yabancı olmadan Roma'da bir Roma vatandaşı olarak doğmuştu. Bunların hepsi ihtimal dahilinde olup kesin olarak kanıtlanamayacak yorumlardır. Ancak ENGELMANN 2007: 138'e göre hekim

⁶⁰ SAMAMA 2003: 394; NISSEN 2006: 374.

Ariston, tıp eğitimini aldıktan sonra Roma'ya göç etmiştir. Bu düşünceden hareketle baba Ariston'un Roma'ya giderken oğlunu da yanında götürdüğü ve orada sonradan vatandaşlık aldıkları veya oraya gittiklerinde zaten bir vatandaş oldukları düşünülebilir. Söz konusu vatandaşlığı neye istinaden ve nasıl aldıkları bilinmese de hekim Ariston'un Roma'da tanınmış (ἐπισήμως) bir hekim olması (A), bu bilinmezliğe küçük de olsa bir ipucu sağlayabilir

Roma'da tanınmış bir şekilde hekimlik yapmış olan Ariston'un, Latince isminin yanında kendi Hellence ismini kullanmış olması, belgede bahsi geçen tanınırlığına bir katkıda bulunmuş olabilir (ANDRÉ 1987: 14).⁶¹ Çünkü ANDRÉ, Roma'daki hekimlerin çoğunun Hellen olmasından dolayı, bu hekimlerin *cognomen*'lerini kullanıyor olmaları onların, hekimlik alanında iyi olarak kabul edilmelerine olanak tanımıştır. Ancak Ariston'un tanınırlığına ek olarak, uzun yıllar boyunca Roma'da bu mesleği sürdürmüş olduğu bilgisi (A), O'nun Hellen asıllı olmanın verdiği reklama ihtiyaç duymadığını ve mesleki bağlamda oldukça yetkin olduğunu düşündürebilir. Ayrıca hekim Ariston, babasıyla aynı ismi taşımakta ve bu sebeple söz konusu Ariston isminin, bile isteye korunmuş olduğu düşüncesi olası görülmekle birlikte; hekim Ariston'un Hellence ismini de kullanıyor olması, kendisinin değil babasının iradesiyle de gerçekleşmiş olabilir.

A belgesinde hekim Ariston'un babasının mesleği hakkında bir bilgi verilmemektedir. Belki de baba Ariston da bir hekimdi ve oğlunu bir hekim olarak yetiştirdi.⁶² Bu sebeple Ariston'un bir hekim olarak Roma'da tanınabilir olması da babasının bıraktığı mesleği hiç bırakmadan sürdürmüş olmasından kaynaklanmış olabilir. Ancak bu durum, elimizde herhangi başka bir somut kaynak olmadığı için sadece ihtimaller dahilinde düşünülmelidir.

ENGELMANN 2007: 138 hekim Ariston'un, tıp eğitimi almış olduğunu ifade etse de, elimizdeki A belgesi doğrultusunda Ariston'un tıp eğitimi nasıl aldığı yani ailesi tarafından mı yoksa bir okul tarafından mı eğitilip eğitilmediği bilinmemektedir. Ancak Ariston nasıl eğitilmiş olursa olsun Roma'da uzun yıllar boyunca tanınır bir şekilde hekimlik yapması O'nun, tıbbi alanda iyi bir seviyede olduğunu göstermekle birlikte maddi olarak da belirli bir refah seviyesine ulaşmış olduğunu gösterebilir. Öyle ki Pataralı hekim Ariston, tıpkı Sidymalı azatlı hekim Tib. Claudius Epagathos gibi,⁶³ Roma'daki görevini

⁶¹ Roma vatandaşlığı alan Hellen hekimlerin, *cognomen*'lerini bilerek kullanmış olmaları hakkında bk. s. 177.

⁶² Örneğin Tloslu hekim Antiokhis'in babası Diodotos'un da mesleği belirtilmemiş olmasına rağmen araştırmacılar nezdinde Antiokhis, babası tarafından yetiştirilen bir hekim olarak kabul edilmektedir (bk. 1.2, C belgesi).

⁶³ Bk. 1.7, A belgesi.

tamamlayıp kendi memleketine döndükten sonra bir stel yaptırarak aslında, maddi durumunun yerinde olduğunun sinyallerini vermiştir. Hatta Roma'ya sonradan gelen bir hekimse bile maddi durumunun yine iyi olduğu düşünülebilir. Çünkü KORPELA 1987: 194 no. 220'nin aktardıklarına göre durumu hiç iyi olmayan bir hekimin Roma'ya gelebilmesi çok da olası değildir. Nitekim sadece maddi anlamda değil ayrıca tıbbi anlamda da belirli bir yeterliliğe ulaştıktan sonra gelmiş olması da muhtemeldir. Çünkü en basit örnek üzerinden bakıldığında; Roma'ya gelmeden önce de ailesinin maddi durumunun iyi olduğu bilinen Galenos, sadece 11 yılını tıbbi eğitimine vermiş (DRABKIN 1944: 337) ve 28 yaşında bir gladyatör okulunda cerrahlik yapmıştır. M.S. 162'de de, takriben 33 yaşında, Roma'ya gitmiştir (DURMAZ 2010: 67). Bu bağlamda Galenos'un bunca yetkinliği ve deneyimi ardından Roma'ya gitmiş olması, hekim Ariston'un da aynı evrelerden geçerek Roma'ya gitmiş olduğunu göstermese bile; şayet Roma'ya sonradan giden bir hekimse, orada kolay bir şekilde yer edinemeyeceğine örnek olarak gösterilebilir.

1.10. Herakleitos

A TAM II/3, no. 906; IGR III 732; SAMAMA 2003: 396 no. 289; İPLİKÇİOĞLU 2010: 244:

Θ[ε]οῖς σωτήρσιν Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ καὶ Σεβαστοῖς καὶ τῇ πατρίδι |
κ[α]τεσκεύασεν τὸν νεῶ καὶ τὰ ἀγάλματα ἀνέθηκεν καὶ τὸν | [ἐν] αὐτῷ κόσμον ἐκ
τῶν ιδίων Ἡράκλειτος Ἡρακλείτου Ὀρείου Ῥοδία[[πο]λείτης καὶ Ῥοδῖος φιλόπατρις,
ὁ διὰ βίου ἱερεύς.⁶⁴

1 Θεῷ ἐπηκόῳ Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ καὶ Σεβαστοῖς καὶ τῇ πατρίδι (TAM II/3, no. 906);
Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγείᾳ καὶ Σεβαστοῖς καὶ τῇ πατρίδι τὸν ναὸν (SAMAMA 2003: 396) || 2 τὸν
ναὸν κατεσκεύασεν καὶ τὰ ἀγάλματα ἀνέθηκεν καὶ τὸν (TAM II/3, no. 906); καὶ τὰ
ἀγάλματα ἀνέθηκεν καὶ τὸν [ἀγῶνα] (SAMAMA 2003: 396) || 3 βωμὸν ἵδρυσεν? ἐκ τῶν ιδίων
Ἡράκλειτος Ἡρακλείτου Ὀρείου Ῥοδία- (TAM II/3, no. 906); τὸν Ἀσκληπίων Ἡράκλειτος
Ἡρακλείτου Ὀρείου Ῥοδία- (SAMAMA 2003: 396) || 4 πολέιτης ἱατρός, ὁ διὰ βίου ἱερεύς.
(SAMAMA 2003: 396).

B TAM II/3, no. 910; CIG III 4315; LBW 1336; IGR III 733; SEG 27, 937; SAMAMA 2003: 397 no. 290; İPLİKÇİOĞLU 2010: 231:

⁶⁴ 2008 ve 2009'da Akdeniz Üniversitesi'nin yaptığı kazılarda; A belgesinin eksik olan sol kısmının bulunmasıyla metin, doğru bir şekilde tamamlanabilmiştir. Eksik olan kısım bulunmadan önce A belgesi, B belgesinin 17-19. satırlarından hareketle tamamlanmıştı (İPLİKÇİOĞLU 2010: 244).

Ἀσκληπιῷ καὶ Ὑγίαι. | Ῥοδιαπολειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος | καὶ ἡ γερουσία
 ἐτείμησαν ταῖς διηνε|κέσιν κατ' ἔτος τειμαῖς Ἡράκλειτον ||⁵ Ἡρακλείτου Ὁρείου τὸν
 πολεῖτην καὶ | Ῥόδιον, φιλόπατριν, ἱερέα Ἀσκληπιοῦ | καὶ Ὑγίας · ἰκόνι ἐπιχρύσῳ καὶ
 τῷ τῆς | παιδείας ἀνδριάντι· ὃν ἐτείμησαν ὁμοί|ως Ἀλεξανδρεῖς Ῥόδιοι Ἀθηναῖοι καὶ
 ἡ ||¹⁰ ἱερωτάτῃ Ἀρεοπαγειτῶν βουλὴ καὶ οἱ | Ἀθήνησιν Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι καὶ ἡ
 | ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος, πρῶτον ἀπ' αἰ|ῶνος ἱατρὸν καὶ συγγραφέα καὶ ποιη|τὴν
 ἔργων ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, ||¹⁵ ὃν ἀνέγραψαν ἱατρικῶν ποιημάτων | Ὅμηρον
 εἶναι, ἀλιτουργησίᾳ τιμηθέντα, | ἱατρεύσαντα προῖκα, ναὸν κατασκευ|άσαντα καὶ
 ἀγάλματα ἀναθέντα Ἀσκλη|πιοῦ καὶ Ὑγείας καὶ τὰ συγγράμματα αὐ||²⁰ τοῦ καὶ
 ποιήματα τῇ πατρίδι Ἀλεξαν|δρεῦσι Ῥόδιοις Ἀθηναίοις, χαρισά|μενον τῇ πατρίδι εἰς
 διανομὰς καὶ | ἀγῶνας Ἀσκληπιῶν καὶ ἀργυρίου ||²⁵ Χ μύρια καὶ πεντάκις χίλια· ὃν
 ἐτείμησεν ἡ πατρίς καὶ προεδρία.

C İPLİKÇİOĞLU 2010: 233:

Κεφάλαι[ι]α ἀπὸ τῶν διδομένων κατ' ἔτος τ[ειμ]ῶν· | [Ῥοδιαπολ]ειτῶν ἡ βουλὴ καὶ ὁ
 δῆμος καὶ ἡ γερουσία ἐτείμησ[αν] Ἡράκλ[ειτον Ἡρακλεί] του Ὁρείου, τὸν
 πολεῖτην καὶ Ῥόδιον, τὸν φ[ιλ]όπατριν, ταῖς διηνεκέσι[ν] κατ' ἔτ[ος] τειμαῖς,
 ἄν||[δρα καλὸ]ν καὶ ἀγαθόν, εὐγενέστατον ἱερέ[α θ]εῶν Σωτήρων Ἀσκληπιοῦ καὶ
 Ὑγί[ας ἰκό]||⁵ [νι ἐπιχρύ]σῳ καὶ τῷ τῆς Παιδείας ἀνδριάν[τι· ὃ]ν ἐτείμησαν ὁμοίως
 Ἀλεξανδρ[εῖς], [Ῥόδι]οι, Ἀθηναῖοι καὶ ἡ ἱερωτάτῃ Ἀρεοπαγειτῶν βουλὴ ὡς καὶ τῇ
 πατρίδ[ι]..[.?] | ΛΥ.[...]. καὶ ὃν ἐτείμησαν καὶ οἱ Ἀθήνησιν Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι
 κ[αὶ ἡ ἱερὰ | θυμελική] | σύν[ο]δος ἐν ἀγῶνι ἰσελαστικῶ πρῶτον ἀπ' αἰῶνος ἱατρὸν
 καὶ συγγραφέ[α καὶ ποιητὴν] | ἔργων ἱατρικῆς καὶ φιλοσοφίας, ὃν ἀνέγραψαν
 ἱατρικῶν ποιημάτων Ὅμη[ρον εἶναι] ||¹⁰ ἐπαινέσαντες αὐτοῦ τὰ συν[γρ]άμματα καὶ
 ποιήματα καὶ ἀποθέμεν[οι ἐν ταῖς] | ἱερωτάταις βιβλιοθήκαις, ἀλι[τουρ]γησίᾳ
 τιμηθέντα, ἱατρεύσαντα [τῷ δεομέ]νῳ προῖκα, κατασκευάσαντ[α ναὸν καὶ
 ἀ]γάλματα ἀναθέντα Ἀσκληπ[ιοῦ καὶ] | Ὑγείας καὶ τὸν λοιπὸν τὸν τ[οῦ] ναοῦ
 κόσ[μ]ον καὶ τὰ συγγράμματα α[ὐτοῦ καὶ ποι]ήματα τὸν ἀριθμὸν βιβλία [ξ' ὄντα
 ἀποθέν]τα ἐν τ[ῷ] ἰδίῳ νεῷ καὶ ἐν τ[ῇ] πατρίδι ||¹⁵ βιβλιοθήκη, χαρισάμενο[ν εἰς
 διανομὰς] καὶ ἀ[γῶνας Ἀσκληπιακ]οὺς δ[η]νάρια | μύρια καὶ πεντ[ακισχί]λια [- - - - -
 - - -] | [- - - - -] ΕΤΟ.[- - - - -] | [ca. 4 γ]ενόμενον[- - -
 - - |]ΤΕΙ[- - - ||²⁰ [ca. 6]ΙΣ καὶ Π[- - - | - - -]||⁶⁵

D İPLİKÇİOĞLU 2010: 244:

⁶⁵ C belgesi, B belgesiyle içerik bakımından oldukça paralellik gösteren ve 2007, 2008, 2009 yıllarında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan yeni bir onurlandırma kararnamesidir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 232).

Θεοῖς σωτήρσιν Ἀσκληπιῶι | καὶ Ὑγίαι καὶ Σεβαστοῖς καὶ τῇ | πατρίδι καθιέρωσεν
vacat | νν Ἡράκλειτος Ἡρακλείτου, ||⁵ ν ὁ φιλόπατρις ν διὰ βίου ἱερεὺς *vac* | καὶ
 ἀγνοοθέτης.

E İPLİKÇİOĞLU 2010: 245:

Ἀσκληπιῶι καὶ Ὑγίαι. | Ἡράκλειτον | ἱητρόν, ἀοιδῆς ἡγεμονῆα, ||⁵ ἔστησεν πά|τρη,
 τεῖμον | ἀθανάτοισ· | τὸν Ῥόδος, ἐξύμνησι | δ' Ἀλεξάνδρου κλυτὸν ||¹⁰ ἄστν ἡδ' ἄρ'
 Ἀθηναίων | δῆμος ἐυστέφανος· | ἐξήκοντα πάτρη βίβλους, | δωρήματα δόντα |
 ἱητρίσι σοφοῖς, βά||¹⁵κτρα τε γηραλέοις, | ἑπτὰ καὶ ὀγδοήκοντ' ἐτέ|ων ἄστ οἷσι
 ποθητόν.

LIT RE S IV (1924) 731, s.v. «Herakleitos, no. 8b» (C. HOSIUS); OLIVER 1975: 125–128;
 NUTTON 1977: 192, 201 vd.; GOUREVITCH 1984: 424, 426; NUTTON 1997: 216,
 227, 288; DNP 5 (1998) 386, s.v. «Herakleitos, no. 6» (V. NUTTON); AYTAÇLAR
 2005: 10, 63, 67; NISSEN 2006: 362 no. 230; RÉMY / DELRIEUX 2007: 266 no. 289–
 290, 270 vd., 273 vd. 277–280; AE 2007 (2010): no. 1490; EANS 2008: 373;
 İPLİKÇİOĞLU 2010: 231–256; ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 34, 44, 49, 54 vd.;
 NUTTON 2014: 380 vd., 388 vd.

M.S. II. yy. dolaylarında yaşadığı düşünölen Rhodiapolisli Herakleitos'un,⁶⁶
 Oreos'un torunu ve Herakleitos'un oğlu⁶⁷ olduğu ve ayrıca Rhodos vatandaşı da
 olduğu bilinmektedir (A, B, C, D). 87 yaşında ölen Herakleitos'un (E);
 Rhodiapolislilerin Danışma, Halk ve İhtiyarlar Meclisi tarafından ve
 İskenderiyeliler, Rhodosluslar, Atinalılar, Areopag mensuplarının pek kutsal
 Danışma Meclisi, Atinalı Epikourosçular⁶⁸ ve sahne sanatlarının kutsal derneği

⁶⁶ SAMAMA 2003: 397; NISSEN 2006: 362; İPLİKÇİOĞLU 2010: 231. Tarihlendirilmenin sağlaması
 için ayrıca bk. dn. 68.

⁶⁷ Rhodiapolis'te bulunan bir yazıtta ve bölgedeki yazıtların çoğunda dede adı, τοῦ olmadan
 verildiği için Ὀρειος, Herakleitos'un dedesinin adıydı. Bu nedenle babası, daha önce
 varsayıldığı gibi Ἡράκλειτος Ὀρειος değıl (örn. bk. SAMAMA 2003: 398), sadece Ἡράκλειτος
 olarak adlandırıldı (İPLİKÇİOĞLU 2010: 234 dn. 8).

⁶⁸ Atinalı Epikourosçu filozoflar, İmparator Traianus Dönemi'nde (M.S. 98–117) önemli bir
 grup haline geldi. Çünkü Traianus'un eşi Pompeia Plotina, bu gruba büyük bir ilgi
 göstermiştir (SAMAMA 2003: 398 dn. 49). Tüm bunlardan hareketle İPLİKÇİOĞLU 2010: 235'e
 göre bu durum, muhtemelen Herakleitos için de takribi bir tarihlendirme yapılabilmesine
 olanak sağlamaktadır. Epikourosçuluğun İmparatorluk Çağı'nda canlı kaldığını kanıtlamak
 için ayrıca M.S. II. yy. dolaylarında yaşamış olan Epikourosçu Oinoandalı Diogenes'e de
 atıfta bulunmaktadır. Diogenes, muhtemelen Epikourosçu ustasının öğretisini, bir salonun
 geniş duvarlarına yazmış ve bu sayede söz konusu öğretiyi, vatandaşları için daha yakın hale
 getirmiştir (MAREK / FREI 2010: 608).

(ἡ ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος)⁶⁹ tarafından onurlandırılmış (B, C) olduğu bilinmektedir. Herakleitos'un bu önemli kentler ve kurumlar tarafından farklı sebeplerle onurlandırılması ve kendisine bazı ayrıcalıkların verilmiş olması O'nun, Rhodiapolis ve halkı için gerek hekim olarak gerek maddi olarak yapmış olduğu hayırseverliklerden kaynaklanmaktadır. İlk olarak Kurtarıcı Tanrılar Asklepios ve Hygeia, İmparatorlar ve vatani için bir tapınak yaptıran Herakleitos'un (A, B, C, D); tapınağın içindeki Asklepios ve Hygeia'nın heykellerini (A, B, C), tezyinatı ile birlikte (A) kendi cebinden karşıladığı (A, B, C) bilinmektedir. Öncelikle Rhodiapolis'in sahip olduğu elverişsiz coğrafi konumu Rhodispolis'in; ulaşım sorunu, kaynak yetersizliği ve ayrıca nüfus azlığı yaşamasına neden olmuştur. Bunlar da Rhodiapolis'in yeterince gelişemeyen, orta ölçekli bir kent olarak düşünülmesine sebebiyet vermiştir (ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 44). Ancak tüm bunlara rağmen Rhodiapolis'te Herakleitos gibi hayırseverlerin ve diğer aristokratların bulunmasıyla birlikte, bir bolluk dönemi yaşanabilmiştir.⁷⁰ Bu dönem ise İmparatorluğun en parlak zamanlarını yaşadığı ve söz konusu hayırseverlerin de bulunmuş olduğu M.S. II. yy. (KORPELA 1987: 116) olarak gösterilebilir. Rhodiapolis'in de yaşadığı bu parlak dönemin kalıntılarından biri olan *Asklepieion*, 2011 yılı itibariyle yapılan kazılar sonucu Rhodiapolis'te ortaya çıktığında bunun, hekim Herakleitos'un yaptırmış olduğu *Asklepieion* olduğu düşünülmüştür. Gün yüzüne çıkarılan bu tapınağın ise Lykia Bölgesi'nde başka bir örneği bulunmamakta ve buradan hareketle de Rhodiapolis'e, Asklepios Kültü'nü getiren kişinin de hekim Herakleitos olduğu düşünülmektedir.⁷¹ Çünkü Asklepios ve Hygeia, Lykia Bölgesi'ne özgü Tanrılar değildir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 244). Ayrıca Herakleitos'un; Asklepios ve Hygeia'nın yaşam boyu soylu bir rahibi⁷² (ὁ διὰ βίου ἱερεύς... εὐγενέστατος ἱερεύς) (A, B, C, D) olarak adlandırılması, Asklepios ve Hygeia onuruna düzenlenen oyunlar için 15.000 *denarion*

⁶⁹ İmparator Traianus'un himayesinde olan ἱερὰ θυμελικὴ σύνοδος, önemli sahne sanatçılarını ve müzisyenleri tek bir çatı altında toplamış ve bir Tanrı Dionysios kült derneğine dönüşmüştür. Söz konusu dernek de Traianus Dönemi ile ilişkilendirildiği için, yine Herakleitos'un yaşadığı döneme dair yapılan tarihlendirmeyi desteklemektedir (SAMAMA 2003: 398 dn. 50; İPLİKÇİOĞLU 2010: 235).

⁷⁰ Ünlü bir zengin ve hayırsever olan Opramoas ve ailesi de Rhodiapolis'in M.S. II. yy.'da parlak bir dönem yaşamasına vesile olanlar arasında sayılmaktadır (ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 44).

⁷¹ ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 34; NUTTON 2014: 381; AKGÜN-KAYA 2015: 37.

⁷² C. Stertinius Ksenophon isimli bir başka hekimin de Herakleitos gibi yaşam boyu (ὁ διὰ βίου) Asklepios rahibi olarak adlandırıldığı bilinmekte olup (IGR IV 1053), epigrafik kaynaklar ışığında başka bir örneğine kesin olarak rastlanılmamıştır (SAMAMA 2003: 70).

bağışlayıp (B, C) bu oyunların *agonothetes*'i⁷³ olması da (D) Herakleitos'un, Asklepios Kültü'nü Rhodiapolis'e getiren kişi olarak düşünülmesinin önünü açmaktadır. Diğer taraftan ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 44'e göre Herakleitos'un yaptırmış olduğu söz konusu tapınak ayrıca, kentin tıp ve sağlık kompleksidir ve Lykia'nın bilinen tek örneği olan bir kütüphaneyi de içinde barındırmaktadır. Sonuç olarak Herakleitos'un yaptırmış olduğu *Asklepieion*, kentte işlevsel bir kamu yapısı olmuş ve Herakleitos, konumu itibarıyla elverişsiz olan kentine şehircilik ve mimari açıdan büyük katkılarda bulunmuştur (ÇEVİK / KIZGUT / BULUT 2010: 44). Bu yardımlarından dolayı bir vatansever (φιλόπατρις)⁷⁴ olarak anılan Herakleitos (A, D) diğer taraftan; ücretsiz bir şekilde ihtiyacı olanlara hekimlik yaparak, halka yiyecek içecek yardımı yaparak (B, C) ve yaşlılara bastonlar, bilge hekimlere (E) ve memleketine (C, E) ise kitaplarını bırakarak halkın sevgisini kazanmıştır (E). Öyle ki harflerin şekli nedeniyle M.S. III. yy.'ın sonlarına veya IV. yy. başlarına tarihlendirilen bir heykel kaidesi (E) ile Herakleitos'un, neredeyse 200 yıl sonra bile anılarak, kenti tarafından unutulmayan bir hekim ve hayırhah olduğu görülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 247). Böylece Herakleitos'un kendi siyasi topluluğu içinde yerine getirmiş olduğu *euergesia*'larla her anlamda yüksek bir profil çizmiş olduğu görülmektedir.

Herakleitos, yapmış olduğu hayırseverlikler sebebiyle hayattayken övülüp onurlandırılmış ve ayrıca zorunlu kamu hizmetlerinden muaf (ἀλιτουργησία) tutulup (B, C), düzenlenen oyunlarda da ön koltuklarda oturabilme (B) ayrıcalığına da sahip olmuştur. Herakleitos'un kenti için yapmış olduklarından dolayı kazanmış olduğu prestij bunlarla sınırlı değildir. Örneğin Herakleitos, hekimlik ve şair kimliğine bir vurgu olarak görünen "tıbbi şiirlerin Homeros'u" (ιατρικῶν ποιημάτων Ὅμηρον) değişiyse onurlandırılmıştır (B, C). Ancak Herakleitos, şiirsel olarak ne kadar yetenekli olursa olsun, muhtemelen bu unvanı, halkın yararına kullandığı servetinden ve ihtiyaç sahipleri için ücretsiz hekimlik yapmasından dolayı kazanmıştır (İPLİKÇİOĞLU 2010: 247). Çünkü tarihsel anlamda çoğu zaman hekimlerin refah durumları diğer kimselere göre biraz daha iyi olduğu için bazı durumlarda kentin maliyesine önemli katkılarda bulunmuşlar ya da ücretsiz tıbbi bakım sağlamışlardır ve bu nedenle de

⁷³ *Agonothetes* ifadesi, D belgesine daha sonra başka bir el tarafından eklenmiş gibi düşünülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 244). *Agonothetes*'lik için ayrıca bk. RE I/1 (1893) 870–877, s.v. «Agonothetes» (E. REISCH).

⁷⁴ Kente olağanüstü hizmetlerde bulunan kimseler için kullanılan φιλόπατρις kavramı, kişiye verilen onursal bir unvandır (AKGÜN–KAYA 2015: 41). Bu bağlamda da Herakleitos, bazı başarı ve hizmetlerinden dolayı böyle kalıcı bir sıfat almıştır (İPLİKÇİOĞLU 2010: 234 dn. 9).

onurlandırma ve övgüler almışlardır.⁷⁵ Ayrıca başka epigrafik kaynaklara bakıldığında muhtemelen kentin zenginlerini ve hayırseverini gururlandırmak için, véoç sıfatının önüne tarihte önemli bir yer edinmiş ünlü kişiliklerin adları yerleştirilerek onurlandırmalar yapılmaktaydı. Yani “Yeni Homeros”,⁷⁶ “Yeni Demosthenes” (IG III 1129) ve “Yeni Nestor” (SEG 27, 682) gibi unvanlar verilerek söz konusu kişilerin o alandaki başarıları onaylanıyordu. Bu sebeple “tıbbi şiirlerin Homeros’u” ifadesi Herakleitos’a, siyasi bir liyakat kazandırmış olmalıdır (İPLİKÇİOĞLU 2010: 240).

İPLİKÇİOĞLU 2010: 238’e göre bir kentin Rhodiapolis gibi küçük ve önemsiz olması, Herakleitos’ta da görüldüğü üzere, entelektüel gelişimi etkilememekteydi. Başka bir deyişle önemsiz kentlerden entelektüel insanlar çıkması, o kentin insanlarının önemli olduklarının bir göstergesidir.⁷⁷ Bu da Antikçağ’da coğrafi uzaklıklara rağmen homojen bir kültür ve eğitim sistemi olduğunu ve edebî eserlere ulaşmanın mümkün olduğunu göstermektedir.

Herakleitos’un bir entelektüel olarak anılmasında pek çok etken bulunmaktadır. Altın yaldızlı bir portre ile onurlandırılan Herakleitos’un ayrıca, *Paideia*’nın heykeliyle⁷⁸ de onurlandırılması (B, C), almış olduğu eğitime ve kültürene yapılan bir saygı göstergesi olarak düşünülebilir (SAMAMA 2003: 398 dn. 47). Öyle ki gerek İmparatorluk Çağı yazıtlarında gerekse antik yazarlarda karşımıza çokça çıkan *paideia* kavramı, entelektüel ve ahlaki bir yaşama işaret etmekte ve *paideia* ifadesi bu özelliğiyle, insanlar arasındaki sınıfsal ayrımı da göstermektedir. (AYTAÇLAR 2005: 44 vd.). Bu sebeple eğitilmiş bir hekim olarak düşündüğümüz Herakleitos, PLEKET 2005: 32’ye göre Aristoteles’in, πεπαιδευμένος ιατρός kavramını karşılamaktadır. Herakleitos’un bir hekim olarak nerede eğitim aldığı belirtilmemiş olsa da, İskenderiyeliler ve Rhodoslular tarafından hekimliği konusunda övülmüş olmasından dolayı (B,

⁷⁵ Söz konusu bazı hekimlere örnek için bk. İPLİKÇİOĞLU 2010: 247 vd.

⁷⁶ Örneğin Sideli şair P. Aelius Pompeianus Paion (*IEphesos* I 22) “Yeni Homeros” olarak övülmüştür. Başka bir örnek için bk. IG II/2 1723.

⁷⁷ Küçük kentlerden çıkan önemli entelektüellere; Dağlık Phrygia olarak da adlandırılan Kothiaion’dan Aleksandros, Eukarpeialı (Phrygia) Metrophanes, Amaseialı (Pontos) Strabon, Eulaios (Susa) üzerindeki Seleukeialı Herodoros örnek olarak verilmektedir. Küçük kentlerden gelen önemli entelektüellerin bir derlemesi için ayrıca bk. JONES 1940: 283 (İPLİKÇİOĞLU 2010: 238 dn. 50–51).

⁷⁸ *Paideia* heykeli, elinde bir rulo papirüs ve ayaklarının dibinde bir yazar kiti ile temsil edilmekteydi. Muhtemelen Ephesos’ta Celsus Kütüphanesi’ndeki Bilgelik (Σοφία), Erdem (Αρετή) ve Öğrenmeyi (Επιστήμη) temsil eden heykeller gibi olduğu ve daha çok Öğrenme (Επιστήμη) ile ilişkili olarak, Eğitimi (Παιδεία) temsil eden bir alegori olduğu düşünülmektedir (SAMAMA 2003: 398 dn. 47; RÉMY / DELRIEUX 2007: 278; İPLİKÇİOĞLU 2010: 235 dn. 13).

C), İskenderiye tıp okulunda okumuş ve o zamanlar önemli bir entelektüel merkez olan Rhodos'ta⁷⁹ bir süre tıbbi uygulama yapmış olduğu olası görülmektedir.⁸⁰ Herakleitos, bu tıbbi uygulamaları kendi kentinde de gerçekleştirmiş olmalıdır. COHN-HAFT 1956: 84 no. 63 tarafından Herakleitos, kamu hekimleri (δημόσιος ἰατρός) arasına yerleştirilmesine rağmen, kendisi de Herakleitos için ne açıkça kamu hekimi diyebilmekte ne de kamu hekimi olduğunu tamamen reddetmektedir (COHN-HAFT 1956: 6 dn. 9). Öyle ki İPLİKÇİOĞLU 2010: 242 de, Herakleitos'un bir kamu hekimi olarak görev yapıp yapmadığını, doğrudan söyleyemediğini ifade etmektedir. Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 273, Herakleitos yalnızca ἰατρός olarak anıldığı için O'nun özel bir hekim olduğunu ifade etmektedir. Herakleitos'un ne tür bir hekim olduğu bilinmese de oldukça zengin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin oyunlar için 15.000 *denarion* bağışlamıştır (B, C). Bu zenginliğe ise İskenderiye, Rhodos ve Atina'da çalışarak sahip olduğu düşünülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 242). Nitekim Herakleitos'un ihtiyacı olanlara da ücretsiz bir şekilde hekimlik yapmış olduğu (C), O'nun sadece hayırseverliğini değil aynı zamanda hem hekimlik mesleğini aktif bir şekilde sürdürdüğünü hem de varlığını göstermektedir.

Entelektüel kişiliği doğrultusunda öncelikle bir hekim olarak Herakleitos'un, üretken ve başarılı biri olduğu görülmektedir. İskenderiyeliler, Rhodoslular, Atinalılara ek olarak; sahne sanatçılarının kutsal derneği (ή ἱερὰ θυμαλικὴ σύνοδος), Areopag mensuplarının pek kutsal Danışma Meclisi⁸¹ ve Atinalı Epikourosçular tarafından Herakleitos, "tüm zamanların ilk hekimi" (πρῶτον ἀπ' αἰῶνος ἰατρὸν) ve "tıp sanatı ve felsefe eserlerinin hem yazarı hem de ozanı" (συνγραφέα καὶ ποιητὴν ἔργων ἰατρικῆς καὶ φιλοσοφίας) olarak

⁷⁹ M.Ö. IV. yy.'da yaşamış olan Koslu tarihçi Theopompos, Rhodiapolis'ten Lykia'daki "Poδία" olarak bahsetmekte ve Troya Savaşı'ndan sonra Amphilokhos/Mopsos tarafından kurulduğunu anlatmaktadır. Tüm bunlardan dolayı Rhodiapolis'in M.Ö. VII. yy. dolaylarında kurulan bir Rhodos kolonisi olduğu düşünülse de yapılan kazılar, kent tarihinin M.Ö. VII. yy.'dan daha erken bir tarihe uzandığına işaret etmektedir. Bu bağlamda Rhodiapolis'in, bir Rhodos kolonisi olarak kurulduğu düşüncesi, yavaş yavaş geçerliliğini yitirmekte ancak, kentin elbette Rhodos'la olan bağlantısı ve ilişkisi reddedilmemektedir (YILMAZ-ERKOVAN 2017: 5 vd.).

⁸⁰ SAMAMA 2003: 398 dn. 48; İPLİKÇİOĞLU 2010: 235 dn. 15.

⁸¹ Ares tepesinde (Ἄρειος πάγος) toplandığı için bu adı alan Danışma Meclisi'nin, Drakon'dan önce de var olduğu aktarılmaktadır. Bu meclisin yasaları koruma görevi vardı ancak, aslında devletin başında olan ve soylu kişileri bünyesinde barındıran oligarşik bir kurumdur. Roma İmparatorluk Çağı'nda da varlığını sürdürmüş ancak siyasal ve hukuksal alanda artık önemini yitirmiştir. Fakat saygınlığını ve prestijini koruyan bir kurumdur. İçerisinde barındırdığı üyelerinin de muhafaza ettikleri saygınlığa sahip olduğu bilinmektedir (RE II/1 (1895) 627–633, s.v. «Ἄρειος πάγος» (T. FRANZ/ A. THALHEIM).

onurlandırılmıştır (B, C). Başka bir açıdan bakıldığında Herakleitos'un birbirlerinden farklı amaçlara hizmet eden bu kurumlarca, ayrı ayrı onurlandırılmış olması SAMAMA 2003: 399 dn. 55'e göre; Herakleitos'un Areopag mensuplarının Danışma Meclisi tarafından onurlandırılarak hukuksal, Dionysos Kültü ile alakalı olan sahne sanatçıların derneği tarafından onurlandırılarak dinsel ve Atinalı Epikourosçular tarafından onurlandırılarak ise toplumun diğer üç temel direğinden biri olan felsefi alanda varlığını kanıtladığını göstermektedir.

"Tüm zamanların ilki ifadesi"nin, şampiyon sporcuların benzersiz başarılarına işaret etmek için agonistik yazıtlarda düzenli olarak kullanıldığı bilinmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 238 vd.). Bu ifadelerle *iselastik* bir *agon*'da⁸² onurlandırılan Herakleitos'un, bir hekim olarak eşsiz bir başarıya sahip olduğu gözler önüne serilmektedir. Ancak bu ifade, Herakleitos'un hekimliği vasıtasıyla oldukça büyük bir sermaye gerektiren ve *euergesia*'larını tek bir çatı altında yerine getirebildiği bir vakıf kurmuş olabileceğini de düşündürmüştür (AKDOĞU-ARCA 2001: 162). Çünkü tüm zamanların ilk hekimi olarak yorumladığımız $\pi\rho\acute{\omega}\tau\omicron\nu \acute{\alpha}\pi' \alpha\iota\omega\nu\omicron\varsigma \iota\alpha\tau\rho\acute{\omicron}\nu$ cümlesindeki $\alpha\iota\omega\nu\omicron\varsigma$ ($\alpha\iota\omega\nu\iota\omicron\varsigma$) sıfatı ayrıca; söz konusu işin (örn. $\iota\alpha\tau\rho\acute{\omicron}\nu$), vakıf bağlamında yapılmış olduğunu göstermektedir (DİNÇ 2015: 20).⁸³ Dahası M.S. I. yy.'dan itibaren yoğun bir şekilde görülmeye başlayan bu vakıfların, *euergesia* ile yakından ilişkili olduğu ve bir *euergetes*'in, kendi ölümünden sonra bile insanlara ve onların yaşamına etki edebilmenin haklı gururunu yaşamak istemesinden dolayı ortaya çıktığı bilinmektedir.⁸⁴ Bu bilgiden hareketle Herakleitos'un, 200 yıl sonra bile

⁸² Genç Plinius'un da bahsetmiş olduğu (Plin. epist. X,108–119) $\epsilon\iota\sigma\epsilon\lambda\alpha\sigma\tau\iota\kappa\omicron\varsigma \acute{\alpha}\gamma\omega\nu$ (lat. *certamen iselasticum*), agonistik bir terimdir. Böyle bir *agon*'da galip gelen kişi, memleketine zaferle giriş yapma, memleketinden para alma ve vergi muafiyeti alma hakkına sahiptir (OCD (1996) 42, s.v. «agones»). Ancak bu *agon*'u kutlamak, kentler için büyük bir ayrıcalık değil gibi görünmektedir. Öyle ki İPLİKÇİOĞLU 2010: 237 dn. 37'nin aktardığına göre; sadece dört kent, festivallerini $\epsilon\iota\sigma\epsilon\lambda\alpha\sigma\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ olarak karakterize etmiştir.

⁸³ Epigrafik kaynaklarda bu vakıfların kurulmuş olabildiğini gösteren işaretler; bir kişinin ölümünden sonra erkeklerin $\eta\rho\omega\varsigma$, kadınların da $\eta\rho\omega\iota\varsigma$ gibi unvanlarla anılabilmesi ve $\kappa\alpha\tau\alpha\lambda\epsilon\iota\pi\omega$, $\epsilon\pi\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\lambda\omicron\mu\alpha\iota$, $\upsilon\pi\iota\sigma\chi\nu\acute{\epsilon}\omicron\mu\alpha\iota$, $\delta\omega\pi\epsilon\acute{\alpha}\nu$, $\epsilon\iota\varsigma \tau\omicron\nu \pi\acute{\alpha}\nu\tau\alpha \chi\rho\omicron\nu\omicron\nu \kappa\alpha\iota \alpha\iota\omega\nu\alpha$ gibi ifadelerin kullanılmasıdır (AKDOĞU-ARCA 2001: 162; PEKER 2012: 96; ÜNVER 2012: 61 vd.; DİNÇ 2015: 20).

⁸⁴ Söz konusu vakıflar, kalıcı eserler bırakma isteği ile kurulmakta olup o kişinin, ölümsüzlük arayışına bir çözüm yolu sağlamaktaydı. Genellikle kentlerin yerel elitlerince kurulan ve farklı amaçlara hizmet eden bu vakıflar; bir memuriyetin sürekli olarak üstlenilmesi, kent imarına katılım, *gymnasion* ve hamamların yapımı, halkın yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması, dinsel festivallerin düzenlenmesi, sunu ve adakların yerine getirilmesi gibi birçok *euergetes*'liğin yerine getirilebilmesine ve bunların ücretlerinin de tek bir çatı altında

euergesia'lerinin övgüyle anılmış olmasının (E), kendisinin hayattayken kurmuş olduğu vakfın hâlâ işliyor olmasından da kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim yukarıda daha önce bahsedilen, Herakleitos'un almış olduğu "tıbbi şiirlerin Homeros'u" unvanı, yerine getirmiş olduğu *euergesia*'larla da ilişkilendirilmekteydi. Ancak Herakleitos'un böyle anılıyor olması elbette sadece bununla sınırlı olmamalıdır. Öyle ki söz konusu gruplar⁸⁵ Herakleitos'un yazılarını ve şiirlerini övüp, onları İmparatorluk Kitaplığı'na koydurmuşlardır (C). Ardından ise Herakleitos'u, "tıbbi şiirlerin Homeros'u" olarak yazıya geçirmişlerdir (B, C). Nitekim bir ozan olarak da onurlandırılmış olan Herakleitos'a, kendisinden 200 yıl sonra adanmış olan heykelin kaidesinde vezinle yazılmış bir övgü şiirinin bulunması (E), muhtemelen O'nun şairliğine de bir gönderme yapmış olmalıdır.⁸⁶

Herakleitos'un, İmparatorluk Kitaplığı'na yerleştirildiği ve düzyazılardan ve şiirlerden oluşan eserlerinin (C) sayısının 60 olduğu bilinmektedir (C, E). Herakleitos bu eserlerini ve şiirlerini, bilge hekimler için memleketine (E), Atinalılara, İskenderiyelilere ve Rhodoslulara bağışlamıştır (B).⁸⁷ İPLİKÇİOĞLU 2010: 241'e göre Herakleitos, bu yabancı kentlerdeki her kütüphaneye eserlerinin bir kopyasını bağışlayarak, eserlerinin hızlı bir şekilde yayılmasına olanak sağlamak istemiştir. Ancak söz konusu eserleri ve şiirleri günümüze ulaşmamıştır.

Tıbbi eserleri ile birlikte felsefi eserleri de olan Herakleitos'un (B, C) tıp ve felsefe düalizmini benimsemiş olması dikkat çekmektedir. Bu bağlamda tıp ve felsefe eserlerinin yazarı ve ozanı olarak anılan Herakleitos, "sahne sanatçılarının kutsal derneği", "Areopag mensuplarının pek kutsal Danışma Meclisi" ve Atinalı Epikourosçular tarafından da bu konuda onurlandırılarak (B, C), Galenos'un savunduğu ideal hekim-filozof tanımlamasının somut bir örneği olmuştur. Herakleitos'un felsefi yönü ve eğilimi incelenmek istendiğinde en önemli ipucu, Atinalı Epikourosçular tarafından onurlandırılıyor olmasıdır.

toplanabilmesine olanak sağlamaktaydı. (AKDOĞU-ARCA 2001: 162; PEKER 2012: 96; ÜNVER 2012: 61 vd.; DİNÇ 2015: 20, 105).

⁸⁵ İskenderiyeliler, Rhodoslular, Atinalılar, sahne sanatçılarının kutsal derneği, Areopag mensuplarının pek kutsal Danışma Meclisi ve Atinalı Epikourosçular (B, C).

⁸⁶ LOUGOVAYA 2019, hekimler için şiir şeklinde yazılmış olan yazıtları derlemiştir. Ancak söz konusu yazıtların içinde hekim Herakleitos için adanan heykel kaidesinden (E) bahsedilmemiştir.

⁸⁷ B belgesinden çok sonra bulunan C belgesinde; İskenderiye, Rhodos ve Atinalılara bağışlanan eserlerden bahsedilmemiş olması, C'nin B belgesinden daha önce yazılmış olduğunu düşündürmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 241).

Buradan hareketle Herakleitos'un, Epikourosçu bir okulun üyesi olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.⁸⁸ Epikourosçu bakış açısında, Hellen çok tanrıcılığının getirmiş olduğu dinsel pratiklere ve merasimlerine karşı oldukça hoşgörülü bir tutumun sergilenmiş olduğu bilinmekte (ARSLAN 2008: 34) ve bu bağlamda da Herakleitos'un hem Epikourosçu hem de tapınak rahibi olması durumu yadsınmamaktadır. Öyle ki Küçükasya'da Herakleitos gibi Epikourosçu olup aynı zamanda rahip olan kişilerin varlığı bilinmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 236).⁸⁹ Ancak ARSLAN 2008: 34 ve 44'te aktarılanlara göre Epikourosçuluğun esasları arasında hazcılığın olması, devlete hizmet etmeyi veya devletin yargılarını kendi kişisel mutluluğunun üzerinde görülmeyi reddetmektedir. Bu bakımdan da Herakleitos, kentinin bekası için gayret göstererek, tapınaklar yaptırarak ve ihtiyacı olanlara yardım ederek bu yönüyle, Epikourosçuluk ilkelerine tamamen uyum sağlayan biri olmadığını göstermiştir (SAMAMA 2003: 399 dn. 55). Öyle ki yukarıda da söz edildiği üzere Rhodiapolis halkı 200 yıl sonra bile, Herakleitos için bir heykel diktirerek kaidesinde, vatandaşları olan büyük hekim ve şair Herakleitos'un geçmişte yapmış olduğu yardımlardan da söz etmişlerdir (E). Ancak bir Epikourosçu olarak Herakleitos'un Areopag mensuplarının Danışma Meclisi tarafından onurlandırılması, olağandışı bir durum gibi görünmektedir ve benzer örnekler mevcuttur. Örneğin babası gibi bir Epikourosçu olan Lysiades isimli biri, M.Ö. 50'de Atina'da *arkhon* ve sonra da doğal olarak bir *areopagites* olmuştur. Bu bağlamda Lysiades'in böyle bir pozisyonda başka Epikourosçular tarafından da takip edilebileceği düşünülmektedir. Bir başka örnek ise bu sefer Stoacı biri olan Sarapion üzerinden verilebilir. Kendisi, birçok bakımdan Herakleitos'a benzer şekilde,⁹⁰ Areopag tarafından onurlandırılmıştır.⁹¹ Ancak Herakleitos'un Atinalı

⁸⁸ MAREK / FREI 2010: 604, 608; AKGÜN-KAYA 2015: 37.

⁸⁹ Herhangi bir döneme tarihlendirilemeyen Tarsoslu Lysias isimli biri, Epikourosçu ve Herakles rahibiydi (İPLİKÇİOĞLU 2010: 236 dn. 29). M.S. II. yy.'da Epikourosçuluğun, Batı Karadeniz'deki küçük bir Pontus kasabası (Paphlagonia?) Amastris'te, İmparatorluk Kültü'nün başrahibi Tiberius Claudius Lepidus tarafından öğretildiği ve orada çok sayıda takipçi topladığı (CIG III 4149) bilinmektedir (MAREK / FREI 2010: 608). Didyma'da bir yazıtta Philidas isimli bir kâhin de Epikourosçu olarak adlandırılmıştır (IDidyma 285). (İPLİKÇİOĞLU 2010: 236)

⁹⁰ Atinalı Sarapion'un kendi mezar anıtında, şair ve Stoacı filozof olarak adlandırılmış olması (IG II/2 3796 ve 363) ve aynı zamanda Plut. de Pyth. or. 396 F'de verilen; sanatı bakımından Homeros'u ve Hesiodos'u anımsattığı bilgisi zamansal olarak Sarapion ve Herakleitos'un birbirlerine olan yakınlıkları da göz önüne alınarak aralarında bir benzerlik olduğu ifade edilmektedir. Hatta bu benzerliklerden yola çıkılarak PIETTRE 2005: 54, felsefi okulların birbirleriyle olan rekabeti de göz önüne alındığında, Herakleitos ve Sarapion'un birbirleriyle rekabet ettikleri konusunda kesin bir söylem içerisinde olmasa da bunun olasılığına işaret

Epikourosçular tarafından övülmüş olması ayrıca şu çıkarımın yapılmasına da olanak sağlar: Herakleitos, methodik tıp görüşünü savunan bir hekim miydi? Çünkü tıbbi bağlamda Prusalı Asklepiades'in öncülüğünü ettiği methodik tıp, Epikouros görüşlerinden önemli ölçüde etkilemiştir. (SCARBOROUGH 1975: 44). Bu sebeple de Herakleitos'un tıbbi ve felsefi eserlerinin Atinalı Epikorosçular tarafından övülmüş olması, bu olasılığı da düşündürmektedir. Ancak ne yazık ki elimizde bunun farklı yönleriyle tartışılmasını sağlayacak bir başka kanıt bulunmamakta ve bu sebeple söz konusu düşünce, bir varsayım olarak kalmaktadır.

1.11. Hermogenes

A İPLİKÇİOĞLU 2004: 220; SEG 56, 1777

Ἑρμογένῃ[ν] | Ἑρμογένους | τοῦ Λυσάνδρου | συνκλητικῶν | [σ]υγγενῇ, ἀρχί|ατρον, φίλ|σοφον ἀλιτούρ|γητον, ἡ πατρὶς

LIT İPLİKÇİOĞLU 2004: 220; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237; SEG 56, 1777.

M.S. II. yy. sonu III. yy. başlarına tarihlendirilen ve bir onurlandırma yazıtı olan A belgesi (İPLİKÇİOĞLU 2010: 237); Hermogenes adlı bir *arkhiatros*'a aittir. Kendisinden iki nesil öncesi yani dedesi ve babası hakkında öğrenebildiğimiz tek şey sadece isimleridir. Dedesinin adı Lysandros babasının adı ise - kendisinininki gibi- Hermogenes'tir. Gerek ailesinin gerek kendisinin Roma vatandaşlığına sahip olmadıkları anlaşılmakta ve aslen Rhodiapolisli oldukları düşünülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 2004: 220). Hekim olarak aynı ada sahip olan (homonim) dört farklı Hermogenes adının varlığı bilinmesine rağmen (SEG 56, 1777),⁹² sadece *iatros* olarak anılan bu kişilerle Rhodiapolisli bir *arkhiatros* olan Hermogenes'in adlarından başka bir benzerlik kurulamamıştır. Başka bir isim benzerliği üzerinden gidildiğinde; Cassius Dio'nun *Historiae Romanae* (LXIX,22,3) adlı eserinde İmparator Hadrianus'un, Hermogenes isimli şahsi bir

etmektedir. Çünkü Sarapion'un, bilimsel sanatı retorik sanatıyla karşılaştırması; sanki Sarapion'un kendisinden önceki biriyle aslında bir kıyaslama içerisindeymiş gibi bir görüntü oluşturduğuna dair yorumlamalara sebep olmuştur. Bu yorumlamalar sonucunda da Sarapion'un kıyaslama içerisinde olduğu kişinin de Epikourosçu Herakleitos olup olmadığı sorusu gündeme taşınmıştır. Sarapion için ayrıca bk. OLIVER 1949: 243–246.

⁹¹ PIETTRE 2005: 54; İPLİKÇİOĞLU 2010: 235 vd.

⁹² Söz konusu Hermogenes'ler için bk. SAMAMA 2003: no. 24 (M.S. III. yy.), no. 192 (M.Ö. I. yy.), no. 194 (M.S. I. yy.) ve no. 23 (M.S. II. yy.).

hekimi olduğu bilgisi de göz önünde bulundurulmalıdır. Söz konusu hekimden yalnızca Cassius Dio aracılığıyla haberdar olmaktadır.⁹³ KUDLIEN 1987: 196 no. 232'ye göre Hermogenes'in, Hadrianus'un ölümüne yani M.S. 138'e kadar yanında olduğu bilinmektedir. Hadrianus'un azatlılarından biri olup, oldukça prestijli ve ünlü bir hekim olması muhtemeldir (KUDLIEN 1987: 196 no. 232). Bunlardan hareketle her ne kadar Cassius Dio tarafından Hadrianus'un şahsi hekimi olan Hermogenes'e *arkhiatros* denmese de sarayda İmparator için çalışmış olması O'nun, sarayda görevli bir hekim yani *arkhiatros* olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu sebeple Rhodiapolisli Hermogenes ile Hadrianus'un hekimi Hermogenes'in sadece isimleri değil aynı zamanda sahip oldukları unvanlar da ortak noktada buluşmaktadır. Ancak elimizdeki epigrafik kaynak (A) oldukça kısıtlı bilgiler sunmaktadır; Roma'da bulunan ve M.S. II. yy.'a tarihlendirilen başka bir yazıtta ise nereli olduğuna dair bir bilgi bulunmayan Marcius Hermogenes adlı birinden, İmparator'un *arkhiatros*'u (ἀρχιατρῶν Σεβαστοῦ) olarak bahsedilmektedir (SEG 36, 929). Bu sebeple söz konusu Marcius Hermogenes'in, Cassius Dio'nun bahsini geçirdiği hekim olma olasılığı, çalışmamız kapsamındaki Rhodiapolisli Hermogenes olma olasılığından daha yüksektir. Nitekim SAMAMA 2003: 520 dn. 55 de Marcius Hermogenes'in, Hadrianus'un şahsi hekimi olabileceğini düşünmüştür. Bu doğrultuda da Cassius Dio'da bahsedilen söz konusu Hermogenes'in, Rhodiapolisli Hermogenes ile özdeşleştirilmesi çok da mümkün görülmemektedir. Yani her ne kadar Rhodiapolisli Hermogenes kamu hizmetlerinden muaf bir *arkhiatros* olarak adlandırılrsa da (A), O'nu İmparatorun şahsi hekimi olarak görebilmek için çok daha kuvvetli gerekçelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kanıt yetersizliğinden dolayı temkinli bir şekilde yaklaştığımız ve hatta düşük ihtimaller arasına yerleştirdiğimiz saray hekimliğinden ziyade bir *arkhiatros* olarak Hermogenes'in, bir kent *arkhiatros*'u olması çok daha muhtemeldir. Nitekim bir kent *arkhiatros*'unun da tıbbi becerilerini, görev alacağı kente ve vatandaşlara kanıtlamış olması gerektiği için, Hermogenes'in bu yetkinliğe sahip olduğu açıktır. Ayrıca A belgesinde aktarılanlara göre Hermogenes'in sadece tıbbi değil, felsefi alanda da bir başarı sağlamış olduğu görülmektedir. Öyle ki kendisi bir *arkhiatros* olarak övülmekle kalmayıp aynı

⁹³ Hadrianus ağır bir hastalık geçirdiği sırada bir köleyi kendisini öldürmesi için tutmuş ve göğsünün hemen altına hekimi Hermogenes tarafından bir çizgi çektirerek bu kölenin kendisini hemen öldürebilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak köle korktuğu için buna yanaşmamıştır (Cass. Dio LXIX,22,3). Ayrıca bk. RE VIII,1 (1912) 878, s.v. «Hermogenes, no. 24», (H. GOSSEN).

zamanda bir filozof olarak da tanımlanmış (A) ve bu doğrultuda aslında Galenos'un hekim–filozof kavramıyla örtüşmüştür.

Kendisini Rhodiapolis'e ve belki başka kentlere her iki alanda da kanıtlamış olan Hermogenes'in, gerek tıbbi gerek felsefi alanda iyi bir eğitim almış olduğu düşünülebilir. Nitekim belki de kendisi, Galenos'un bu konudaki düşüncelerinden ve eserlerinden haberdardı. Öyle ki *akhiatros* unvanı tek başına kullanıldığında bile bir hekime prestij sağlarken, Hermogenes'in ayrıca filozof olarak da tanımlanıyor olması oldukça manidardır. Ayrıca epigrafik belgelerde *arkhiatros kai philosophos* ifadesine, *iatros kai philosophos* ifadesine nazaran daha az rastlanılmaktadır. Ancak karşımıza nadir bir örnek olarak çıkan Hermogenes'in, çağdaşı olup olmadığı tam olarak kestirilemese de hemşerisi olduğu bilinen hekim Herakleitos da Hermogenes gibi bir filozof olarak tanımlanmış ve kenti Rhodiapolis tarafından kamu muafiyeti dahil olmak üzere pek çok onurlandırma elde etmiştir (1. 10). Fakat neredeyse her alanda ayrıcalıklı bir konumda olduğu belli olan Herakleitos, bir *arkhiatros* olarak değil sadece *iatros* olarak anılmıştır. Her ne kadar sahip olduğu prestije bakılarak Herakleitos'un bir kamu hekimi olabilmesi ihtimal dahilinde olsa da hekimliğini tanımlamak için sadece *iatros* kullanıyor olması, Herakleitos'un bir hekim olarak konumunun tartışılmasına sebebiyet vermiştir (RÉMY / DELRIEUX 2007: 273). Ancak Hermogenes için böyle bir tartışma söz konusu değildir. Bir *arkhiatros* olarak adlandırılıyor olması O'nun, kamuyla olan ilişkisini gözler önüne sererken sahip olduğu ayrıcalığı ve konumu da doğrular niteliktedir.

1.12. C. Iulius Diophantos

A Gal. de antid. 175 K:

[Τὰ τῶν ἐντός τε καὶ τῶν ἐκτός πρὸς σκορπιοδήκτους φάρμακα.] [Πρὸς δὲ τὰς τῶν σκορπίων πληγὰς χρηστέον ταῖς ὑπογεγραμμέναις σκευασίαις. σκορπιοδήκτοις καὶ πρὸς φαλαγγίων δῆγματα ἐχρήσατο Διόφαντος.] 24 Ἀριστολοχίας δραχ. δ'. πεπέρεως δραχ. β'. ὀπίου δραχ. α'. πυρέθρου δραχ. δ'. ἀνάπλαττε τροχίσκους κυάμου Αἰγυπτίου τὸ μέγεθος, καὶ δίδου καταπίνειν β'. καὶ οἶνου ἀκράτου κυάθους β'.

Aa Gal. de antid. 181 K:

[Πρὸς φαλάγγια, καὶ σκορπίους, καὶ παντὸς ἔρπετοῦ πληγὰς, ὡς ἐχρήσατο Διόφαντος.] 24 Καστορίου, πεπέρεως λευκοῦ, σμύρνης, ὁποῦ μήκωνος, ἐκάστου τὸ

ἴσον, οἶνῳ διαλύσας ἀνάπλαττε τροχίσκους καὶ διδοὺς τριώβολον μετ' οἶνου ἀκράτου κυάθων γ'. ὡς Διοφάντος.

B Gal. de comp. med. per. gen. 507 K:

πρὸς ἀπαλοχρῶτας καὶ διαφορεῖ. ἄλλη ἄφρα λεγομένη μαλακτικὴ μηλίνη Διοφάντους ἐπισπαστικὴ καὶ ἐξιπωτικὴ, ἐν ἣ ἄρθρα ἐθεραπεύθη.

Ba Gal. de comp. med. per. gen. 804–805 K:

. . . Πρὸς νεύρων καὶ μυῶν διακοπὰς καὶ περιθλάσεις. . . Διοφάντου χειρουργοῦ ἢ ἐχρήσατο Φύλακος. 2℥ λιθαργύρου δραχ. ρν'. ψιμυθίου, πίσης, λεπίδος χαλκοῦ, κηροῦ ἀνὰ δραχ. ιη'. ἰοῦ, ῥητίνης πιτυϊνῆς ξηρᾶς, μάννης λιβάνου, προπόλεως ἀνὰ δραχ. ιβ'. χαλβάνης, ἀριστολοχίας, κυπέρου ἀνὰ δραχ. στ'. δικτάμνου, τριφύλλου, ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος ἀνὰ δραχ. γ'. Ἰλλυρικῆς, ἀρτεμισίας, πολίου, πρασίου ἀνὰ δραχ. β'. ἐλαίου παλαιοῦ κοτύλας β'. σκεύαζε κατὰ τρόπον.

Bb Gal. de comp. med. sec. loc. 281 K:

. . . κωλική, ἣν ἐθαύμαζεν Ἀρίστων, ὡς Διοφάντος ὁ Λύκιος.

Bc Gal. de comp. med. sec. loc. 845 K:

[Διοφάντου πρὸς πυρίκαυστα καὶ παρατρίμματα. ἔστι δὲ καὶ τοῦ προσώπου φυλακτικὴ ἀνιεμένη ῥοδίνῳ.] 2℥ λιθαργύρου πεφωγμένου δραχ. β'. μυελοῦ ἐλαφείου δραχ. ιστ'. ψιμυθίου πεφωγμένου δραχ. ιβ'. κηροῦ δραχ. η'. τερμινθίνης δραχ. η'. λιβανωτοῦ δραχ. η'. ἐλαίου κοτ. δ'. συντίθει κατὰ τρόπον.

C TAM II/1, no. 129:

Γάιος Ἰούλι|ος Γάιου Ἰου|λίου Ἡλιοδώ|ρου υἱὸς Διό|φαντος καὶ ||⁵ τὸν Ἀσκληπι|ὸν σὺν τῇ βά|σει ἐκ τῶν ἰδί|ων ἀνέθηκεν.

D TAM II/1, no. 152:

[Γ(άιος) Ἰούλ(ιος) Ἡλιοδώρου υἱὸς Διοφάντος τὸ ἡρῶον κα]τεσκεύασεν καὶ τὰς ἐν αὐτῷ σωματο|[θήκας ἐφ' ᾧ]τε ἐνταφῆναι ἐν τῇ σωματοθήκῃ, ἐ]ν [ἧ] ἐπιγέγραπται αὐτοῦ τὸ ὄνομα, καὶ | [τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐν τῇ ἐτέρᾳ· ἐὰν δέ τις] παρὰ ταῦτα πο<ιή>ση τι, ἀποτεισάτω τῷ Λυ|[δατῶν δήμῳ X —'].

E TAM II/1, no. 153:

Γ(άιου) · Ἰουλίου Γ(άιου) · Ἰουλίου Ἡλιοδώρου υἱοῦ Διοφάντου ἡ σωματοθήκη μόνου.

LIT RE V/1 (1903) 1051, s.v. «Diophantos», no. 17 (M. WELLMANN); RE S XIV (1974) 113 vd., s.v. «Diophantos», no. 17 (J. BENEDUM); NISSEN 2006: 375 no. 238; EANS 2008: 268 vd.; DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 277 vd., P245.

Diophantos'un tıbbi alanda varlığına ilişkin en önemli tanıklık, Galenos tarafından yapılmaktadır (A, Aa, B, Ba, Bb, Bc). Galenos, Diophantos'tan bahsederken Lykia kökenli olduğunu bildirmiştir (Bb); bununla birlikte Diophantos'un yaşamış olduğu dönemler bilinmemektedir. Ancak Lydai'da gün yüzüne çıkartılan büyük bir mezar anıtıyla, köklü bir aile oldukları anlaşılan bir Diophantos ailesi görülmekte ve Galenos'un bahsettiği Lykialı hekim Diophantos'un (Bb) da bu aileye mensup olduğu düşünülmektedir.⁹⁴ C, D ve E belgelerinde sözü edilen Gaius Iulius Diophantos'un bir hekim olduğunu düşündüren şey ise, hiç şüphesiz C belgesinde belirtildiği üzere Gaius Iulius Diophantos'un, Asklepios heykelini bir kaide ile birlikte kendi cebinden karşılayarak diktirmiş olmasıdır. Bu sebeple Diophantos'un yaşadığı döneme ilişkin değerlendirmeler, Lydai'da bulunan yazıtlar vesilesiyle yapılmaya çalışılmıştır.⁹⁵ Ancak gün yüzüne çıkarılan epigrafik kaynaklara rağmen Diophantos'un yaşadığı döneme ilişkin yapılan tarihlendirmeler farklılık göstermektedir: Öncelikle Diophantos'un sahip olduğu Gaius Iulius adı sebebiyle O'nun M.Ö. I. yy.'ın ortası ve sonlarına doğru yaşadığı düşünülmüştür.⁹⁶ Çünkü Caesar'ın öldürülmesiyle yaşanan İç Savaş sırasında, Caesar'dan yana olan Lykialılara Roma vatandaşlığıyla birlikte Gaius Iulius adı verilmiştir. Bu bağlamda söz konusu Lydaili ailenin *gens* adını Caesar ya da Augustus vasıtasıyla aldığı düşünülmüştür (TİETZ 2003: 156). Öyle ki EANS 2008: 268, Diophantos'un babasını, Caesar'ın azatlısı olarak bile aktarmıştır. Ancak durum böyle değildir. Mezar anıtlarında bulunan isimlerin benzer olmaları sebebiyle aile üyeleri arasında bir karışıklık yaşanmış ve hekim Diophantos'un büyük dedesiyle karıştırıldığı ifade edilerek yaşadığı döneme ilişkin yapılan tarihlendirme, M.S. II. yy.'ın birinci yarısı ya da ikinci çeyreğine taşınmıştır (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 236). C, D ve E belgelerinde bahsedilen

⁹⁴ HICKS 1889: 58.; BENEDUM: 1974: 113 vd.

⁹⁵ WELLMANN 1903: 1051, söz konusu yazıtlar bulunmadan önce Diophantos'un İmparator Nero'nun hekimi olan Genç Andromakhos ve Asklepiades'ten daha yaşlı olabileceğini düşünerek Diophantos'u, milattan önceki dönemlere yerleştirmiştir. Söz konusu Andromakhos ise Bb belgesinde Diophantos'un kolik ile ilgili olan reçetesini çok beğenmiş olan Ariston ile özdeşleştirilmiştir (EANS 2008: 139). Ancak WELLMANN'ın bu düşüncesi oldukça ucu açık bir ihtimal üzerine kurulmuş olduğu için, tarihlendirme yapılırken bir seçenek veya kıstas olarak kabul edilmemiştir.

⁹⁶ NISSEN 2006: 375; EANS 2008: 268.

Diophantos'un babasının da, M.S. 141'de ἀρχιερεὺς olarak bilinen Gaius Iulius Heliodoros olduğu ifade edilmektedir (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: P250).⁹⁷ Bu bilgiler doğrultusunda yapılan yeni tarihlendirme ve kurulan yeni aile bağlarıyla Gaius Iulius Heliodoros'un oğlu (hekim) Gaius Iulius Diophantos'un (C, D, E) (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 278, P245),⁹⁸ annesinin Menedemos'un kızı Meis (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 283 vd., P250 K); D belgesinde Diophantos'un eşi olarak bahsedilip kim olduğu çıkarılamayan kişinin de Cocceia Sarpedonis (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: P182) ve ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν ve γραμματεὺς olan oğlunun ise kendisiyle aynı adı taşıyan C. Iulius Diophantos olduğu (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: P246) açıklığa kavuşmuştur. Aile üyelerinin sahip oldukları Gaius Iulius ismiyle de onların, Roma vatandaşlıklarını İç Savaş sırasında değil, ya Domitianus Dönemi'nde (M.S. 81-96) *Lycia et Pamphylia* Eyalet valisi olan C. Antius (Aulus) Iulius Quadratus vasıtasıyla (SYME 1995: 281-283) ya da Antoninus Pius Dönemi'nde valilik yapan Iulius Aquilinus (M.S. 140/1-141/2) vasıtasıyla almış oldukları düşünülmüştür (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 79).

Şayet C, D ve E belgelerinde sözü edilen C. Iulius Diophantos, Galenos'un sözünü ettiği Lykialı Diophantos ise ne yazık ki O'nun hekimlik kimliğine dair epigrafik kaynaklarda kesin bir kanıt bulunmamaktadır. Yalnızca Galenos'un aktarımıyla bir cerrah (χειρουργός) olduğunu öğrendiğimiz Diophantos'un (Ba) aynı zamanda rahatsızlıklar için vermiş olduğu ilaç reçetelerinin bazıları hakkında da bilgi sahibi olmaktayız. Galenos, bir cerrah olarak Diophantos'un liflerin ve kasların kopması ve zedelenmesi durumunda uygulamış olduğu reçetenin başka kimseler tarafından da kullanılmış olduğunu (Ba) ve kolikle ilgili bir reçetesinin de Ariston isimli biri tarafından oldukça beğenildiğini aktarmaktadır (Bb). Diophantos'un, cerrahi kimliği dışında zehirli örümcek, akrep ve tüm sürüngen ısırıklarına karşı hem içten hem de dıştan uygulanabilecek panzehir reçeteleri de bulunmaktadır (A, Aa). Son olarak genellikle yaralanmalar üzerine reçeteleri olduğu anlaşılan Diophantos'un ayrıca; deride meydana gelen çekilme ve gerilmeyi yumuşatmak için (B), ayak bileğinde olan burkulmaları iyileştirmek için (B) ve bedendeki yanıklar ve pişikler için kullandığı (Bc) merhem tarifleri olduğu Galenos tarafından bildirilmektedir.

⁹⁷ Bu konudaki diğer kaynaklar için bk. SYME 1995: 281-283; PUECH 2002: 293; REITZENSTEIN 2009: 263.

⁹⁸ Diophantos ailesinin soy ağacı için bk. DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011'in *Stemmata Gentium* başlığı altında no. 1.4. Ayrıca aile mensuplarının ayrıntılı bir prosopografyası için DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: (sayı sırasıyla) P003, P182, P229, P245, P246, P249, P250, P251, P252, P260, P267.

HICKS ve BENEDUM'un; C. Iulius Diophantos (C, D, E) ile Galenos'un bahsetmiş olduğu Lykialı Diophantos'un aynı kişiler olduğu fikri, oldukça çekici olmasına ve hatta kimileri tarafından kabul görmesine rağmen (NISSEN 2006: 375), bu durum hâlâ tam olarak bir kesinliğe kavuşmamıştır ve birçok araştırmacı, C. Iulius Diophantos'un hekim olduğunu reddetmese bile adının yanına hekim veya cerrah unvanını yerleştirmemektedir. Ancak C. Iulius Diophantos'un ailesinin zenginliği ve saygınlığı vasıtasıyla tıp konusunda iyi bir eğitim almış olması oldukça muhtemeldir. Öyle ki C. Iulius Diophantos'un erkek kardeşi olduğu düşünülen ve babasıyla aynı adı taşıyan C. Iulius Heliodoros (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 286), seçkin bir hatip olarak anılmakta ve iyi bir şekilde yetişmiş biri olduğunun altı çizilmektedir.⁹⁹ Bu bağlamda Diophantos'un da, ister hekimlikte ister başka bir alanda olsun, iyi yetiştirilmiş biri olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Ancak Diophantos her ne kadar bir hekim olarak adlandırılmasa da kendi cebinden bir Asklepios heykeli diktirmiş olması (C), O'nun tıbbi kişiliğini vurgulamakta ve aileden gelen üst düzey konumu sebebiyle de eğitilmiş bir hekim olabileceğini düşünmemize olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda böyle bir hekimin ve reçetelerinin, Galenos gibi eğitilmiş ve üst düzey bir hekim tarafından biliniyor olması; Diophantos'un bir hekim olarak düzeyini ve konumunu belirlerken aynı zamanda, ailesinin sahip olduğu nüfuz göz önüne alındığında şaşırtıcı bir durum değildir.

1.13. Kapaneus III

A HOLLEAUX 1886: 217 no. 1; SAMAMA 2003: 387 no. 276:

τὸ Ἀσκληπιεῖον | κατεσκεύασεν | τῷ Οἰνοανδέων | δήμῳ ||⁵ Καπανεὺς γ' ἱατρὸς |
Οἰνοανδεὺς | ἐκ τῶν ιδίων.

LIT RE X/2 (1919) 1887, s.v. «Kapaneus», no. 2» (H. GOSSEN); MILNER 2000: 148; SEG 50, 1352; NISSEN 2006: 361 no. 229; RÉMY / DELRIEUX 2007: 264 no. 276, 276 vd.; AE 2007 (2010): no. 1490.

Tam bir tarihlenmenin yapılamadığı ancak harf formları sebebiyle Erken İmparatorluk Çağı'na (M.S. I-II. yy.) tarihlendirilebilen A belgesi (MILNER 2000: 148), Oinoanda da bir *Asklepieion*'un varlığını kanıtlarken (SAMAMA 2003: 387 dn. 3) ayrıca söz konusu tapınağın da hekim olan Kapaneus III'ün, Oinoanda halkı için kendi cebinden inşa ettirdiğini ifade etmektedir. Kapaneus III'ün

⁹⁹ TAM II/1, no. 141; DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 286, P251.

yaptırmış olduğu bu tapınak da SAMAMA 2003: 387 dn. 3'e göre, hem Kapaneus III'ün kendisine bir onur kazandırmış hem de kentinin resmî olarak tanınmasını sağlamıştır.

Bir Antikçağ hekiminin Tanrı Asklepios için bir tapınak inşa ettiriyor olması şaşırtıcı bir durum olmamakla birlikte bunun örneklerine birçok antik kaynaktan rastlanmaktadır (NISSEN 2006: 361). Öyle ki çalışmamızda yer alan Rhodiapolisli hekim Herakleitos'un da kentine bir *Asklepieion* yaptırdığı bilinmektedir.¹⁰⁰ Oinoanda kentindeki ilk *Asklepieion*'u Kapaneus III'ün yaptırıp yaptırmadığı ise bilinmemektedir. Ancak Geç Hellenistik Çağ'a tarihlendirilen ve Oinoanda'da bulunan bir Apollon kehanet yazıtında¹⁰¹ insanların, vebadan muzdarip olduğu için Apollon'a danıştığı aktarılmaktadır. Kehaneti içeren bu yazıtta olası vebadan kurtulmak için verilen çözüm içerisinde ise sadece Apollon'a değil Asklepios'a da bir ibadet gerçekleştirilmesinin gerekliliği bildirilmiş ve durum, Apollon Tapınağı yakınlarına bir *Asklepieion* inşa edilmesine olanak sağlamış olabilir. Bu bağlamda da belki de ihtiyaç duyulan *Asklepieion*, daha sonra hekim Kapaneus III tarafından yaptırılmış olabilir (MILNER 2000: 148).

Kapaneus III'ün kendi cebinden kenti Oinoanda için bir tapınak inşa ettirmiş olması (A), varlıklı biri olduğu çıkarımının yapılmasına olanak sağlamaktadır (NISSEN 2006: 361). Ancak bu zenginliğin, kendisinden Kapaneus III olarak bahsedilip (A), üç nesli de içine aldığı ailesinden kaynaklı mı yoksa tıbbi yetenekleri vasıtasıyla kazanmış olduğu bir servetiyle mi ilişkili olduğu bilinmemektedir; RÉMY / DELRIEUX 2007: 276'da geçen Kapaneus III'ün, kamu hekimi veya *arkhiatros* değil, özel bir hekim olduğu ifadesi doğru kabul edilirse, Kapaneus III'ün sahip olduğu varsıllığı, kentlerde bulunan zengin kimselere yapmış olduğu hekimliğiyle ilişkilendirebiliriz. Ancak bu bağlantı bir varsayımdan ibarettir.

1.14. Leontios

A IG III/2 3482; SAMAMA 2003: 133 no. 27:

[Ϝ δόξα σοι Κύριε] | [ὁ τὸ μυστήριον] | [τῆς ζωῆς καὶ τοῦ] | [θανάτου αὐτὸς μ[ό]-] |⁵
 νος ἐπιστάμενος | ἀμήν. Ϝ κοιμητήριον | Λεοντίου ἱητροῦ Λυκίου | κὲ Θεοδώρας
 Ἰλαριανοῦ.

¹⁰⁰ Bk. 1.10, A ve B, C, D belgeleri.

¹⁰¹ Oinoanda'da bulunan söz konusu yazıt ve yazıtın açıklaması için bk. MILNER 2000: 145 no. YÇ 1130, 146–148.

LIT JONES *et alii* 1971: 501 no. 15; SAMAMA 2003: 113; NISSEN 2006: 377 no. 239.

M.S. V–VI. yy.'lar aralığına tarihlendirilen¹⁰² A belgesi, Pire'de bulunmuş (NISSEN 2006: 377) olmasına rağmen, Lykialı bir hekim olan Leontios'tan söz etmektedir. Leontios ve karısı olduğu düşünülen Theodora'nın mezar yazıtı olan A belgesinde hekim Leontios'un bir Hristiyan olduğu, belgede Hristiyanlığın simgesi olan haç işaretinin verilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca aslında "yurt" anlamına gelen κοιμητήριος ifadesinin, Hristiyanlık ile birlikte yazıtlarda "mezar" anlamına gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu da haç işaretlerinin yanı sıra hekim Leontios'un Hristiyanlığına yapılan başka bir gönderme olarak görülebilir (SAMAMA 2003: 133 dn. 75).

Atina yakınlarında yaşadığı ve bu bağlamda da mesleğini oralarda icra ettiği düşünülen (SAMAMA 2003: no. 27) Leontios'un kendi memleketi Lykia'dan neden ayrıldığı, Lykia Bölgesi'nin hangi kentinden olduğu ve hekimlik mesleğini nerede ya da nasıl öğrendiğine dair elimizde ne yazık ki bir bilgi bulunmamaktadır.

1.15. Lysandros II

A CIG 4289; LBW 1297; IGR III 693; SAMAMA 2003: 395 no. 287:

Ἐρπιδασῆ ἡ καὶ Σαρπηδονίς | Λυσάνδρου Ἀπερλεῖτις, [γ]εγ[ο]ν[υ]τ[ῆ]ς ἀρχιέρεια ἐν
τῷ ἔθνει, Λύσανδρον δις φύσει Ὀσείου ||⁵ Ἀπερλεῖτην ἀπὸ Ἀπολλωνί[ας], ἄνδρα ἐκ
τῶν πρωτευσάν[των], ἐκ προγόνων ἀρξάν[των] καὶ ἐν τῷ Λυκίων ἔθνει | καὶ τῇ
πατρίδι πάσας τὰς ἀ[ρ]||¹⁰χὰς τελέσαντα καὶ δεκαπρω[τεύσαντα], τειμηθέντα
πο[λ]||λάκις ἐφ' οἷς εὖ ἐποίησεν, ἰα[τ]ρὸν ἄριστον γενόμενον, | μαρτυρηθέντα ἐπὶ
πάσῃ τῇ ||¹⁵ τοῦ βίου καλοκάγαθία, τὸν | ἑαυτῆς πρόπαππον μνή[μης] χάριν.

LIT RE XIII/2 (1927) 2507, s.v. «Lysandros», no. 9» (F.E. KIND); NISSEN 2006: 355 no. 225; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 287, 269, 277 vd.; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237 vd.

A belgesi, kabaca M.S. II. yy. dolaylarında¹⁰³ yaşamış olduğu düşünülen hekim Lysandros II'nin, torunu Erpidase nam-ı diğer Sarpedonis¹⁰⁴ tarafından

¹⁰² JONES / MARTINDALE / MORRIS 1971: 501; SAMAMA 2003: 133, NISSEN 2006: 377. Nitekim A belgesinde M.S. III. yy. sonrasında görülmeye başlayan καὶ yerine κὲ ifadesinin kullanılıyor olması (SAMAMA 2003: 133 dn. 76), Leontios'un geç dönemlerde yaşadığına dair başka bir kanıt olarak gösterilebilir.

¹⁰³ SAMAMA 2003: 395; NISSEN 2006: 355; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 287.

yaptırılan *heroon*'da onurlandırıldığı bir yazıttır (LEADBETTER 2007: 144). Lysandros II'nin yaşadığı döneme ilişkin yapılabilecek tarihlendirmede, O'nun Lykia Birliği'nde *dekaprotos* olarak görev yapmış olduğu bilgisi (A) önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü DİNÇ 2012: 78 dn. 6'da aktarılanlara göre; Küçükasya'da *dekaprotos*'luk, M.S. II. yy.'dan önce görülmemişken, Lykia'da ise en son görülebileceği tarih, M.S. 124 yılı olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁵ Bu bağlamda da Lysandros II'nin, M.S. I. yy.'ın son çeyreği ile II. yy.'ın birinci çeyreği aralığında yaşamış olduğu düşünülebilir. Ancak tam olarak hangi tarihlerde *dekaprotos*'luk yaptığı bilinmemektedir. Soya dayalı bir görev olan *dekaprotos*'luğun (DMITRIEV 2005: 199), genç kişilerin politik düzeyle kariyerlerine başlaması için açılan bir kurum olmasından yola çıkılarak (PEKER 2012: 56) Lysandros II'nin, devlet kariyerine ilk bu görevle başlamış olduğu yorumu yapılabilir.

Oseios'un oğlu olarak tanıtılan Lysandros II'nin, Aperlai Apollonias'ından olduğu yani bir *sympoliteia*¹⁰⁶ vatandaşı olduğu anlaşılmaktadır (A). Ataları gibi devlet görevlerinde bulunmuş olduğu anlaşılan Lysandros II, yukarıda bahsedildiği üzere, üstlenmiş olduğu *dekaprotos*'luk görevine ek olarak ayrıca - muhtemelen ataları gibi- Lykia Birliği'nde ve vatanında tüm *arkhe*'leri de üstlenmiştir. Yazıtın sonlarına doğru ise, işlerini iyi bir şekilde yaptığı için sık sık onurlandırılmış olan Lysandros II'nin ayrıca hekim olduğu bilgisi de verilmiştir (A). Ancak Lysandros II'nin tanımlanmasında dikkat çekilmek istenen ilk unsur, hekimliğinden ziyade şüphesiz ki yürütmüş olduğu resmî görevleri olmuştur. Tabi her ne kadar tıbbi becerileri resmî görevlerine nazaran arka planda kalmış olsa da (NISSEN 2006: 355) mükemmel bir hekim olduğu (ιατρὸν ἀριστὸν γενόμενον) bilgisi yok sayılmayarak (A), yapmış olduğu hekimliğin önemi vurgulanmıştır.

¹⁰⁴ Lykia Birliği'nde bir başrahibe (ἀρχιερεῖα ἐν τῷ ἔθνῳ) olarak tanıtılan Erpidase (A), muhtemelen İmparatorluk Kültü'nün başrahibesiydi (RÉMY / DELRIEUX 2007: 269). Güçlü ve tanınan bir aileye mensup olan Erpidase'nin, memleketi Aperlai'da ataları için bir *heroon* yaptırdığı bilinmektedir. Söz konusu *heroon*'u çevreleyen mezarların da aile istikrarının ve gücünün güçlü bir reklamını sağladığı ifade edilmektedir (LEADBETTER 2007: 144, 148).

¹⁰⁵ *Dekaprotos* ifadesinden *eikosaprotos*'a bir geçiş görülmekte ve bu bağlamda da *dekaprotos*'luğun Lykia'da en son görüldüğü zamanın tarihlendirilmesi, Oinoandalı Demosthes yazıtı (SEG 38, 1462) üzerinden yapılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. BRANDT / KOLB 2005: 35 (DİNÇ 2012: 78 dn. 6).

¹⁰⁶ Erpidase'nin yaptırmış olduğu *heroon* üzerinden, Aperlai *sympoliteia*'sı hakkında yapılan bir çalışma için bk. LEADBETTER 2007. Ayrıca Lykia Bölgesi'nde oluşan *sympoliteia*'lar hakkında ayrıntılı başka bir çalışma için bk. DİNÇ 2012.

1.16. Menophilos

A TAM II/2, no. 663; COUSIN / DIEHL 1886: 60 vd. no. 13; COHN-HAFT 1956: 84, no. 66; SAMAMA 2003: 387 no. 277:

[Καδυ]ανδέων ἡ βουλὴ | καὶ ὁ δῆμος ἐτείμη|σεν {ἐτείμησεν} κατ' εὐεργεσίαν | Μηνόφιλον Δωσιθέου ||⁵ Καδυανδέα φυλῆς Ἀπολλωνιάδος χρυσῶ {ς} στεφάνῳ | καὶ εἰκόνι χαλκῇ, ἄνδρα καλὸν | καὶ ἀγαθὸν ὑπάρχοντα, διὰ προ|[γ]όνων πάσῃ ἀρετῇ δι|[αφέ]ρον||¹⁰[τ]α, ζῶντα σωφρόνως καὶ πικ|τῶς καὶ ἰατρεύοντα καλῶς καὶ | ἐπιτυχῶς καὶ ἀμέμπτως με|τὰ πάσης ἐνπειρίας, πρυτανεύ|σαντα αὐθαιρέτως καὶ πλείστα ||¹⁵ ἀναλώσαντα ἐκ τῶν ιδίων.

LIT COHN-HAFT 1956: 84 vd., no. 66; NISSEN 2006: 357, no. 227; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265, no. 277, 270, 273, 277 vd.; AE 2007 (2010): no. 1490; İPLİKÇİOĞLU 2010: 237.

Bir onurlandırma yazıtı olan ve M.S. II. yy.'a tarihlendirilen¹⁰⁷ A belgesinde, Dositheos oğlu Menophilos'un öncelikle Kadyanda *phyle*'si Apollonias'ından¹⁰⁸ olduğu belirtilmektedir. Ardından Menophilos'un, hayırseverliğinden dolayı (κατ' εὐεργεσίαν) Kadyanda Danışma ve Halk Meclisi tarafından altın bir taç ve bronzdan yapılmış bir portreyle onurlandırıldığı anlatılırken ayrıca Menophilos'un; iyi, başarılı ve kusursuz bir hekim olduğu da ifade edilmektedir (A). A belgesinde görüldüğü üzere Menophilos'un, kenti Kadyanda tarafından belirli ödülleriyle onurlandırılıyor olması O'nun, Kadyanda ile kurduğu kamusal bağı göstermiş ve bu da, COHN-HAFT 1956: 5'in görüşü doğrultusunda, O'nun bir kamu hekimi olduğunu doğrulamıştır. Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 273, bu tarz onurlandırma ve övgülerin tek başlarına kullanılmasıyla, söz konusu kişinin bir kamu hekimi olabileceği düşüncesini reddetmekte ve bunların dolaylı cümlelerden ibaret olduğunu düşünerek, Menophilos'un da özel bir hekim olduğunu düşünmektedir. Menophilos'un bir hekim olarak hangi unvana sahip olduğu bir tartışma konusu olsa da, O'nun hekimliğini nasıl yaptığı hakkında art arda sıralanan övgü dolu zarfların (καλῶς καὶ ἐπιτυχῶς καὶ ἀμέμπτως), μετὰ πάσης ἐνπειρίας ifadesiyle birlikte kullanılıyor olması, Menophilos'un tıbbi doğrultuda sahip olduğu tecrübesini gösterirken ayrıca yine tıbbi bağlamda yeteneklerini, kente ve vatandaşlarına kanıtlamış olduğunu da gösterebilir. Dahası O'nun bilge bir şekilde hayatını sürdürüyor olması

¹⁰⁷ SAMAMA 2003: 387; NISSEN 2006: 357; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 277.

¹⁰⁸ Apollonias, Kadyanda'nın epigrafik kaynaklarda geçen dört *phyle*'sinden biridir (JONES 1987: 371 vd.).

(ζῶντα σωφρόνως), hekimliğini de ne şekilde icra ettiği konusunda fikir verebilir. Başka bir deyişle Menophilos'un bilgece sürdürdüğü bu hayat ile, eğitimi de ihmal etmediği ya da eğitilmiş bir kişi olduğu kastediliyor olabilir. Öyle ki Lakedaimonlu Damiadas isimli bir kamu hekimi, bilge ve eğitilmiş (σώφρωνι καὶ πεπαιδευμένῳ) bir hekim olarak belirtilirken (SAMAMA 2003: no. 35), İskenderiyeli bir başka hekim ise, kendisini bilgiye adanmış (Ἀψάμενον σοφίης) bilge Dorotheos (σαόφρονα) şeklinde ifade edilerek (SAMAMA 2003: no. 53), bu hekimlerin aldıkları eğitim gözler önüne serilmektedir. Ancak bu örnekler ve Menophilos için kullanılan söz konusu "bilge bir şekilde hayatını sürdürdüğü" ifadesi, Menophilos'un eğitilmiş bir hekim olup olmadığı konusunda kesin bir sonuç çıkarmamıza yeterli olmasa da yetkin bir hekim ve kişi olduğu düşüncesini destekler niteliktedir.

Menophilos'un sadece bir hekim değil aynı zamanda bir *prytanis* olarak kenti için pek çok masrafı kendi cebinden karşılayıp gönüllü bir şekilde yardımlar yapıyor olması O'nun, *arkhe* görevini üstlenmiş olan bir hayırhah olduğunu göstermektedir. SAMAMA 2003: 388 dn. 6'ya göre Menophilos'un Kadyanda Danışma ve Halk Meclisi tarafından altın bir taç ve bronzdan yapılmış bir portreye onurlandırılıyor olması elbette hekimliğiyle de ilişkiliydi; ancak bunun asıl sebebi, maliyetli olan bu kamu görevini gönüllü bir şekilde yerine getirmesidir. Çünkü bu durum, o zamanlar Kadyanda'da nadir görülen bir şeydi.¹⁰⁹ Buradan hareketle de Menophilos'un, kamusal doğrultuda iyi bir konumda olduğu ve varlıklı bir hekim olduğu anlaşılmaktadır (NISSEN 2006: 357). Bu kamusal ya da seçkin konumunun, ailesiyle bir ilgisi olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak Menophilos'un, atalarının göz dolduran erdemlerinden ve iyiliklerinden pay aldığına dair ifadelerin bulunması (A) NUTTON 1995: 18 dn. 83'e göre, Menophilos'un ailesinin de hekimlikle uğraşmış olduğunu düşündürse de aslında bu ifade Menophilos'un ailesinin, Kadyanda kentinde seçkin bir konumda olduğunu ve kentleri için geçmişte onların da hayırhahlık yaptıklarını gösteriyor olabilir. Çünkü söz konusu ifade, Menophilos'un üstlendiği kamu görevlerini tanımladıktan hemen sonra, hekimliğinden söz edilmesinden ise önce geçmektedir (A).

¹⁰⁹ Aynı zamanda bk. RÉMY / DELRIEUX 2007:277.

1.17. Moskhos

A HEBERDEY / KALINKA 1896: 23, no. 13; TAM II/2, no. 590; SAMAMA 2003: 389, no. 279:

Τλωέων ὁ δῆμος | ἀφιέρωσεν ἐπὶ | Μόσχωι Φιλείνου | Βελλεροφοντείῳ ||⁵
ἰατρεύσαντι δη|μοσίᾳ ἥρωι.

LIT COHN-HAFT 1956: 53, 84, no. 53; NISSEN 2006: 371, no. 235; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265, no. 279, 273, 275 vd., 278; AE 2007 (2010): no. 1490; PARKER 2012: 374; AYDEMİR 2020: 56 vd.

A belgesi, HEBERDEY / KALINKA 1896: 23 tarafından ilk yayınlandığında M.S. I-II. yy.'a yerleştirilse de daha sonrasında KALINKA 1930 (TAM II/2, no. 590) bu tarihlemeyi, M.Ö. I. yy.'ın başlarına çekmiştir (COHN-HAFT 1956: 53 dn. 45). Bugün pek çok araştırmacının kabaca M.Ö. I. yy. olarak verdiği tarihlemeyi¹¹⁰ COHN-HAFT 1956: 53 dn. 45 ise, A belgesinin biçim ve içerik bakımından ayrıntılı Hellenistik Çağ yazıtlarından ziyade daha sade olduğu için Erken Roma İmparatorluk Çağı yazıtlarını andırdığını ifade ederek, M.Ö. I. yy.'ın sonlarına yapmıştır.

A belgesinde Tlos halkının, Philinos oğlu Moskhos Bellerophonteos isimli bir hekime bir şey adanmış olduğu aktarılırken ne adandığı aktarılmamıştır. Ancak A belgesinin bulunduğu silindirik biçimli olan kireç taşının üstünde ayak izlerinin olmasından dolayı söz konusu adanan şeyin, bir heykel olduğu düşünülmüştür (NISSEN 2006: 371). Moskhos'un, bir kahraman (ἥρως) olarak anılmış olması (A) ise, bu heykelin O'nun ölümünden sonra dikilmiş olduğunu göstermektedir.¹¹¹ A belgesinde Moskhos'un tanımlanmasında ἰατρεύσαντι δημοσίᾳ ifadesinin kullanılması, O'nun bir kamu hekimi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda da Tlos'un yerlisi olarak kabul gören Moskhos'un, kendi memleketinde kamu hekimliği yaptığı düşünülmüştür (NISSEN 2006: 371). Her ne kadar kökeni hakkında bilgi verilirse de Moskhos'un sahip olduğu diğer isim Bellerophonteos sebebiyle O'nun, Lykia kökenli olduğu anlaşılmaktadır (RÉMY / DELRIEUX 2007: 275).

COHN-HAFT 1956: 53, Moskhos'un bir kamu hekimi olarak kendi memleketinde görev yapmış olmasını istisna olarak kabul etmiştir. Çünkü

¹¹⁰ SAMAMA 2003: 389; NISSEN 2006: 371 no. 235; RÉMY / DELRIEUX 2007: 265 no. 279; PARKER 2012: 374 dn. 101.

¹¹¹ SAMAMA 2003: 389 dn. 13; NISSEN 2006: 371. Ayrıca SAMAMA 2003: 389 dn. 13'ün aktardığına göre insanlar, bir halk hekimi öldükten sonra ona heykel diktirmekteydiler. Moskhos gibi ἥρως olarak anılan bir halk hekimi için bk. SAMAMA 2003: no. 257.

Hellenistik Çağ'daki kamu hekimlerinin büyük bir çoğunluğunun kendi memleketi dışında çalıştığına inanmıştır (COHN-HAFT 1956: 50 dn. 28).¹¹² Bu istisna sebebini de farklı bir şekilde açıklayan COHN-HAFT 1956, her ne kadar bunun spekülâtif bir düşünce olduğunu ifade etse de Tlos'ta da bir tıp okulu olabileceği ihtimalini ortaya atmıştır (COHN-HAFT 1956: 53 dn. 45). Nitekim SAMAMA 2003: 390 dn. 15, NUTTON'un da, Tloslu hekim Antiokhis sebebiyle (1.2), Tlos'ta kadınları da kabul eden bir tıp okulunun olabileceğinden bahsettiğini ifade etmektedir. Ancak Tlos kentinde bir tıp okulu hatta kadınları kabul eden bir tıp okulunun varlığı ve bu doğrultuda da Antiokhis ve Moskhos'un söz konusu okuldan eğitim alıp almadıkları, kanıt yetersizliği sebebiyle şüphelidir.¹¹³ Ancak bir kamu hekimi olarak net bir şekilde ifade edilen Moskhos'un nerede ve nasıl eğitim aldığı bilinmese de bu unvana sahip olabilmesi için, kente ve o kentin halkına tıbbi yeteneklerini kanıtlamış olması gerekmektedir. Bu sebeple de O'nun, tıbbi alanda yeterliliğe sahip olduğu çıkarımına varabiliriz.

¹¹² Hellenistik Çağ yazıtlarında kendi memleketinde çalışan hekimlerin sayısının beş olduğunu söyleyen COHN-HAFT, bu beş kamu hekiminden dördünün, Koslu olduğunu belirtmektedir. Kos'un da tıbbi bağlamda en önemli kentler arasında yer almasından dolayı da kendi bünyesinde, kendi vatandaşı olan hekimleri çalıştırmasının olağan bir şey olduğunu ifade etmektedir. Beşinci hekimin ise Tloslu Moskhos olması, söz konusu istisnanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur (COHN-HAFT 1956: 50-53). Bu istisnadan yola çıkarak COHN-HAFT 1956: 53 dn. 45 de Tlos kentinde Moskhos'un çağdaşı sayılabilecek olan hekim Antiokhis'in (1,2) de bulunuyor olmasından dolayı, Tlos'un tıbbi bir okula sahip olabileceği fikrini tamamen savunmasa da bunun mümkün olabileceğini ifadeetmiştir.

¹¹³ NUTTON tarafından çürütülen söz konusu düşünce için bk. s. 139 dn. 265.

2. Pamphyliya

2.1. Artemidoros

A Cael. Aurel. cel. pas. lib. II,163 *CML*:

quid est cardiaca passio, vel quomodo eius agnitio tradenda? . . . cognitio igitur siue intelligentia eius passionis ab Artemidoro Sidensi Erasistrati sectatore tradita est hoc modo: „Cardiaca”, inquit, „passio est tumor secundum cor.”

Aa Cael. Aurel. cel. pas. lib. III,112–113 *CML*:

Quis locus in hydrophobicis patitur?... Artemidorus Erasistrati sectator et Artorius Asclepiadis sectator de hydrophobia scribentes atque plurimi nostrae sectae scriptores aiunt stomachum pati, siquidem singultus sequatur et uomitus fellis et appetentia insatiabilis bibendi, quorum singula stomachi passionis esse noscuntur, consentire tamen etiam membranas cerebri...

Ab Cael. Aurel. cel. pas. lib. III,118–119 *CML*:

Utrum nova passio sit hydrophobia... Etenim quidam aiunt nouam esse hydrophobicam passionem, quidam negauerunt, et alii omnino, ut Artemidorus Sidensis, alii specialiter, ut Caridemus sectator Erasistrati.

LIT RE II,1 (1895) 1332, s.v. «Artemidoros» no. 32 (M. WELLMANN); NOLLÉ 1983: 95 vd.; NOLLÉ 1993: 173; GILGİL 2004: 28 vd.; NISSEN 2006: 389, no. 245; EANS 2008: 166.

Sideli bir hekim olan Artemidoros'un (**A**, **Ab**), Erasistratos'un¹¹⁴ takipçisi (*sectator*) olduğu bilinmektedir (**A**, **Aa**). Artemidoros'un, ünlü hekim

¹¹⁴ M.Ö. III. yy. dolaylarında yaşamış olduğu düşünülen Keoslu anatomist Erasistratos, İskenderiye'de çalışmalarını sürdürmüştür. Başka yazarlar tarafından parça parça alıntılanan eserleri, günümüze kadar ulaşmamıştır. Büyük anatomi bilgini Herophilos ile çağdaş olan ama ondan yaşça daha genç olan Erasistratos, insan bedeninin yapısını tamamiyle fizyolojik bir yaklaşımla ilk kez açıklayan kişidir. Kalp ve beyin üzerine ciddi çalışmalar gerçekleştiren Erasistratos, M.S. IV. yy.'a kadar bile düşünceleri takip edilen bir hekim olmuştur. (EANS 2008: 294–296) Erasistratos hakkında ayrıntılı bilgiler için ayrıca bk. WILSON 1959; LONIE 1964; LLOYD 1975; SMITH 1982.

Asklepiades'in çağdaşı olduğu ve bu nedenle M.Ö. II–I. yy. aralığında yaşamış olduğu düşünülmektedir. Çünkü Plutarkhos, Athenodoros'tan yapmış olduğu alıntıda *hydrophobia* (kuduz) hakkındaki ilk tartışmaların, Asklepiades zamanında ortaya çıktığı bilgisini verirken;¹¹⁵ Caelius Aurelianus ise *hydrophobia*'nın¹¹⁶ yeni bir hastalık olup olmadığı konusundaki bir tartışmanın içinde, Asklepiades'e ek olarak Sideli Artemidoros'un da bulunduğundan bahsetmiştir (Ab). Buradan hareketle de Artemidoros'un, Asklepiades ile aynı zamanlarda yaşamış olduğu düşünülmektedir.

Hydrophobia yani kuduz hastalığıyla ilgilenmiş olan Artemidoros (A, Aa), kuduz hastalığının yeni ortaya çıkmış olduğunu düşünenlere karşılık olarak bu hastalığın yeni olmadığını iddia etmektedir (Ab).¹¹⁷ Artemidoros'un böyle düşünmesine sebebiyet veren durumları bilmemekteyiz. Ancak kuduzun Artemidoros'tan da eski bir geçmişe sahip olduğunu bazı antik kaynaklar sayesinde öğrenmekteyiz. Kuduz ile ilgili ilk bilgiler neredeyse 4000 yıl öncesine yani eski Mezopotamya uygarlıklarından olan Babiller Dönemi'ne kadar dayanmaktadır. *Eshunna* Kanunları içeriğinde, hayvanları kontrol etmenin gerektiği çünkü hastalanmış hayvanlar tarafından ısırılmanın ölümlerine sonuçlanabileceği ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca kuduzun, köpek ve benzeri hayvanlarla ilişkilendirilme sahneleriyle Antikçağ metinlerinde de karşılaşılmaktadır (GÖNEN 2010: 2 vd.). Örneğin Hom. Il. XXII, 29–31. dizeler arasında¹¹⁸ Akhilleus'un Hektor ile dövüşmeye giderken içinde taşıdığı öfke ve sabırsızlık, Orion Köpeği'nin yıldızına benzetilmiştir. Söz konusu yıldız, en parlak yıldız olarak betimlense de “insanların başına çok sıtmalar getirir” ifadesi, olumsuz bir özellik olarak karşımıza çıkarken; köpeklerden gelen hastalığı yani kuduzu da işaret etmektedir (FORBES / TWEEDIE / CONOLLY 1833: 484 vd.). Ancak Azra ERHAT'ın sıtma olarak yorumlamış olduğu πυρετόν sözcüğü ise aslında ateşli hastalıklar için kullanılmakta ve tam olarak kuduz

¹¹⁵ Plut. symp. 731a–731b: ἐγὼ δὲ καὶ μάρτυν αὐτῷ παρεῖχον ἐκ φιλοσοφίας Ἀθηνόδωρον, ἐν τῷ προτέρῳ τῶν Ἐπιδημιῶν ἱστοροῦντα πρῶτον ἐν τοῖς κατ' Ἀσκληπιάδην χρόνοις οὐ μόνον τὴν ἐλεφαντίασιν ἀλλὰ καὶ τὸν ὕδροφόβαν ἐκφανῆ γενέσθαι.

¹¹⁶ Hellencesi ὕδροφοβία olan bu sözcük, Türkçeye su korkusu olarak çevrilmektedir. Kuduz olan kimseler gözlemlendiğinde en belirgin özelliklerinden biri sudan korkma durumu olduğu için kuduz hastalığı, *hydrophobia* ile belirtilmiştir (FORBES / TWEEDIE / CONOLLY 1833: 484).

¹¹⁷ Erasistratos'un takipçisi Kharidemos gibi bazı kimselere göre de yeni ortaya çıkan bir hastalık değildir (Ab).

¹¹⁸ ὄν τε κύν' Ὀρίωνος ἐπὶ κλησὶν καλέουσι. | λαμπρότατος μὲν ὁ γ' ἐστὶ, κακὸν δὲ τε σῆμα τέτυκται, | καὶ τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν;

olarak tanımlanamamaktadır.¹¹⁹ Kuduzun *hydrophobia* olarak adlandırılması ise, bu tarihsel örneklerden daha sonra gerçekleşmiştir. Çünkü örnek olarak verilen Homeros'ta, kuduz hastalığı bir şekilde anlatılmış ama kuduzun isimlendirilmesi başka bir hastalığa benzetilerek yapılmıştır (bk. πυρετόν). Muhtemelen kuduz hakkındaki bilimsel araştırmalar daha sonraki zamanlarda başlamıştır.

Erken dönemlerde bile bilinen bir hastalık olan kuduz¹²⁰ için Artemidoros'un mideye zarar verir ifadesi ve düşüncesi (Aa), Caelius Aurelianus tarafından yeterli bir saptama olarak görülmemiştir. Nitekim Caelius Aurelianus, kuduzun mide rahatsızlığından ziyade beyin zarına (meninks) zarar verdiğini belirtir (Aa). Ancak söz konusu kuduz hastalığı için günümüzde de yapılmış olan semptom tanımları dikkate alındığında; mide bulantısı ve kusma gibi hastalık göstergelerinin bulunması, Artemidoros'un tamamen yanılmadığını ve kuduzun gerçekten mideyi de etkilediğini göstermektedir. Ancak Aa belgesinden de anlaşıldığı üzere; Artemidoros, kuduzun direkt olarak mideyi etkileyip ona zarar verdiğini düşündüğü için hastalığın, midede meydana getirdiği rahatsızlıklarını birer semptom olarak değil hastalığın kendisi olarak düşünmüştür. Bu bağlamda Artemidoros'un kuduz hakkındaki saptamasının, bugünkü kuduz hastalığı hakkındaki bilgiler göz önüne alındığında, hatalı değil eksik kalmış olduğu sonucuna varabiliriz. Ayrıca Artemidoros'un kuduz konusunda mide üzerinde durmuş olmasının pek çok sebebi olabilir. Öncelikle Artemidoros'un, Erasistratos'un görüşlerini benimsemesinden yola çıkılarak (A, Ab); tıbbi anatomist ve methodist bir şekilde de yaklaşmış olan Erasistratos (RALPH 1988: 18) gibi Artemidoros'un da tıbbi düşüncesinde methodist yaklaşımı benimsemiş olduğu düşünülebilir. Tıpta methodist bakış açısı ise tüm karmaşık teorilere ve hastalığı doğrudan beden sıvılarına (*humor*) bağlayan görüşlere yani *humoral patolojiye*¹²¹ karşı çıkar ve hastalıkta nedenler önemli

¹¹⁹ Türkçeye "kudurma" olarak çevrilen ve destanda da geçen λύσσα sözcüğü ise, köpeklerden gelen hastalıkla değil, öfkeyle ilişkilendirilen bir anlamı barındırmaktadır (bk. Hom. Il. IX, 239; 305 ve XXI, 542). Söz konusu sözcüğün ancak Homeros'tan sonraki zamanlarda azgınlık, delilik veya tanrıların neden olduğu bir tür çılgınlık olarak adlandırıldığı görülmektedir (LSJ: 481, s.v. «λύσσα»).

¹²⁰ Tarihsel olarak kuduz hakkında ayrıca bk. FORBES / TWEEDIE / CONOLLY 1833: 483-517; RIDDELL 1923; THÉODORIDÈS 1984; TAŞBAŞ 2017.

¹²¹ "*Humoral Patoloji* Teorisi adı verilen bu anlayışa göre canlılık, bedeninin sıvı kısımlarını oluşturan *su*, katı kısımlarını oluşturan *toprak*, solumayı sağlayan *hava* ve canlılığın özü olan ruhu oluşturan *ateş*'ten oluşur. Evrenin bir parçası olan insan da bu dört element meydana gelerek kompozisyonunda dört temel sıvıyı (hilt/humor) (kan, balgam, safra, kara safra) barındırır. Bunların her biri, su, toprak, hava ve ateş karşılığı olarak, onlar gibi ikişer özelliğe sahiptir. Kan, sıcak-yaş (hâr-ratb) olan havaya; balgam, soğuk-yaş (bârid-ratb) olan suya;

olmadığı için var olan birkaç temel semptom ve tedavi yöntemlerinin, birçok farklı hastalıkta ortak olduğunu düşünmektedir.¹²² Buradan hareketle de methodist ekolünün en ünlü takipçilerinden biri olan Ephesoslu Soranos'un (WEBSTER 2015: 658), melankolinin midede oluştuğuna inanmış olması (AKIN 2014: 132), Artemidoros'un da çıldırmayla ilişkilendirebilen kuduzun mideye zarar verir düşüncesini destekleyebilir. Ancak Artemidoros'un kuduzu neden, mideye acı verir şeklinde yorumladığını tam olarak bilmemekteyiz.

Kuduz hastalığı dışında kalp rahatsızlıklarıyla da ilgilenmiş olan Sideli Artemidoros, kalp hastalığını kalbin arkasında oluşan bir iltihaplanmadan kaynaklı olarak düşünmüştür (A). Bu ufak bilgi göz önüne alındığında ve Artemidoros bir Erasistratos takipçisi olarak düşünüldüğünde, Artemidoros'un kalp alanıyla derinden ilgilenmiş olduğu sonucuna kesin olarak varılamasa da böyle bir tahmin tamamen asılsız sayılamaz. Çünkü Erasistratos bir anatomist olarak, kalp konusunda ortaya atmış olduğu tezlerle¹²³ kendi zamanını da aşan bir üne sahiptir. Bu sebeple Artemidoros'un da kalp hastalıklarıyla yakından uğraşmış olması akla yatkındır. Fakat Caelius Aurelianus'un aktarmış olduğu bilgilere dayanarak Artemidoros'un genellikle hastalık tanımlamalarıyla yani teorik bilgilerle ön plana çıkmış olduğu görülmektedir. O'nun da Erasistratos gibi cerrahi uygulamalara hâkim olup olmadığını, İskenderiye'de bulunup bulunmadığını ya da *diseksiyon* ile uğraşıp uğraşmadığını bilmiyoruz. Ancak Erasistratos'un İskenderiye'de yapmış olduğu *diseksiyon*'lar sebebiyle daha çok patolojik anatomi alanında bir üne kavuşmuş olması (BAYAT 2016: 120), Artemidoros'un da neden teorik konularla daha çok haşır neşir olduğunu

safra, sıcak-kuru (hâr-yâbis) olan ateşe; kara safra (İslam tıbbında *sevda*/melankoli), soğuk-kuru (bârid-yâbis) olan toprağa karşıdır. Sağlık, kişinin mizacına göre, sıvıların vücuttaki dengesine bağlıdır. İnsan vücudundaki dört temel sıvı/*hult*/*humor*dan birinin diğerlerinden fazla olması, mizacın *demevi/sanguin* (sempatik, sıcakkanlı), *sevdavi/mélancolique* (melankolik, *karamsar*), *safravi/coléretique* (öfkeli, tezcanlı) ve *balgami/flégmatique* (sakin, *tembel*) olmasına yol açar." Beden sıvılarındaki dengesizliğin ortadan kalkması için de "kan alma, masaj yapma, vantuz çekme, dağlama, lavman yapma, kusturma gibi tedavilerle sıvı dengesi sağlanmaya çalışılırdı." (BAYAT 2016: 123; 66 vd.). *Humoral Patoloji* hakkında bilgi için bk. BAYAT 2016: 122–127.

¹²² RALPH 1988: 30; BASALAK 2012: 10; WEBSTER 2015: 657.

¹²³ Erasistratos'a göre atardamar, toplardamar ve sinirlerden oluşan ve bunun sonucunda da meydana gelen doku, canlı varlıkların vücutlarıdır. Erasistratos, atardamar ve toplardamar arasındaki ayrımı belirtmiş; kalbin, kanı vücuda dağıtan pompalama görevini fark etmiş; - fonksiyonlarını açıklamamakla birlikte- kalp kapakçıklarını doğru tanımlamıştır. Ayrıca atar ve toplardamarların, gözle görülmeyen damarlara (συναναστόμωσις) ayrıldığını söylemiş yani kılcal damarların varlığını sezmiştir. Tüm bunların da mikroskobun icadından önce Erasistratos tarafından fark edilmiş olması oldukça şaşırtıcıdır. (EANS 2008: 295; BAYAT 2016: 121).

αχίλκλάρ νιτελίκε ολαβίλír. Çúñkü sonuç ítibarıyle Artemidoros, Erasístratos'un görúşleríní benímsemiş olan ve O'nun ardından gíden bír hekımdí. Ayrıca GİLGİL 2004: 29'a göre Artemidoros'un teorík tartışmalarda aktíf olmuş olması (kuduzun hangí organa zarar verdıęí ve kalp hastalığına nasıl bír tanı konulacağına dair vermiş olduğu cevaplar), O'nun íyi bír eęítím almış olduğunun bír göstergesídír.

2.2. Asklepiades

A WILHELM 1915: 53–60, no. 33; *IPerge* 12; MERKELBACH / ŞAHİN 1988: 104–106 no. 5; SAMAMA 2003: 439–443 no. 341; GİLGİL 2004: 38–40:

αίδε έτίμη[σαν πόλει]ς Άσκλη[πι]άδην Μύρ[ωνος] | Περγα[ίον] íατρόν | έδοξεν
 τήι βουλήι καί τώι δήμωι· έπειδή Άσκλη[ηπι] | άδης Μύρωνος Περγαίος πολίτης ήμών
 εύδοξ[ος] ||⁵ καί μεταχειρίζόμενος τήν íατρικήν τέχνην ά[πο] | δείξεις μεγάλας
 πεποίηται τής έαυτοϋ ένπειρί|ας, διά τε τών έν τώι γυμνασίωι άκροάσεων πολλά
 χρή| [σι]μα διατέθειται έν αύταίς πρός ύγείαν τοίς πολίται[ς] | άνήκοντα, τήν τε τών
 καμνόντων έπιμέλειαν ||¹⁰ πεποίηται άξίαν έαυτοϋ καί τών προγόνων, τήν | τε
 άναστροφήν παρείσχηται εύσχήμονα καί | καλήν καί στοιχοϋσαν τώι έπιτηδεύματι, |
 άποδημήσας τε πολλά τών είς τιμήν καί δόξαν άνηκόντων περιεποιήσατο
 παρείσχη||¹⁵ταί τε τας πόλεις έκμαρτυρούσας αύτώι διά | τε ψηφισμάτων καί
 δημοσίων έπιστολών | καί περí τών γεγεννημένων αύτώι παρ' αύτοίς | τιμίων·
 δεδόχθαι έπηνήσθαι Άσκληπιάδην έπί τε τού|τοις καί τήι εύφημίαι αύτοϋ, δοθήναι
 δέ αύτώι τοϋδε τοϋ ||²⁰ ψηφίσματος τò αντίγραφον έσφραγισμένον τή δημο|σίαι
 σφραγίδι. *vac.* ψήφισμα Σελευκέων | έδοξεν Σελευκέων τήι βουλήι καί τώι δήμωι,
 πρυτάνε|ων γνώμη· έπειδή Άσκληπιάδης Μύρωνος íατρος | άνήρ άγαθός ών καί
 ζηλωτής ύπάρχων τών πρός άρε||²⁵[τ]ήν καί δόξαν άνηκόντων καί πρότερον μέν
 όψωνι|[ασ]θείς δραχμάς χιλίας έφ' έτη πλέονα μεγάλας ά|[ποδ]είξεις έποιήσατο τής
 έαυτοϋ έπιμελείας, δια|φέρουσαν παρασ[χ]όμενος τήν διά τής τέχνης έν|πειρίαν,
 πλείονάς τε τών πολιτών καί τών κατοικούν||³⁰των έν τήι πόλει διατεθέντας
 έπισφαλώς διέσω[ισε] | τας άρμοζούσας θεραπείας προσαγαγών με[τὰ πά||σης
 προθυμίας, έν τε τοίς κατὰ τήν χειρουργ[ίαν πολλά] | καί παράδοξα άναδεξάμενος
 θεραπεύ[ματα διάδη]||λον κατέστησεν τήν αύτοϋ προκοπ[ήν, έν τε ταίς άκρο]||³⁵
 άσεσιν πολλά τών πρός ύγείαν συντε[λούντων διατιθέ]||μενος καί τόν εκ τούτων
 έπαινον πε[ριεποιήσατο· έποι]||είτο δέ καί τήν άναστροφήν άξίαν τ[ής τε τέχνης καί
 άμ]||φοτέρων τών πόλεων άδιάβολον [διατηρών τήν ένκεχειρισ]||μένην αύτώι πίστιν
 ένεκα τής τ[ών άρρωστούντων πολυω(?)|| |⁴⁰ρίας· ών ένεκα καί τής παρὰ τοϋ
 δή[μου μαρτυρίας άξίω]||θείς οϋ μόνον έτιμήθη ταίς άρμ[οζούσαις τιμαίς, άλλ]||λά καί
 πολιτείας έτυχεν αύτό[ς τε καί ή γυνή αύτοϋ καί τὰ] | τέκνα· καί νυνí δέ διαμένων
 έπ[í τής αύτής προαιρέσε]||ως καί μάλλον ύπερτίθεται τοίς [πρός ήμάς

εὐεργετήμασιν].⁴⁵ ἐφ' οἷς ὁ δῆμος διατηρῶν τὸ καθ' [ἐαυτὸν εὐχάριστον(?)] |
οἶεται δεῖν μὴ ἀπαρασῆμαντο[ν ἔασαι τὴν προαίρε]||σιν αὐτοῦ· δεδόχθαι ἐπαιν[έσ]αι
τ[ε] Ἀσκληπιάδην Μύρωνος | καὶ στεφανῶσαι ἐν τῷ γυ[μνικῷ ἀγῶνι τῶν
Σελευκεῖ(?)]|ων χρυσῷ στεφάνῳ καὶ [εἰκόνι χαλκῇ, τὸν δὲ κή]||⁵⁰ρυκα
ἀναγορεῦσαι ὅτι Σ[ελευκέων ὁ δῆμος — —] | — — —

LIT KAYGUSUZ 1982: 181; GİLGİL 2004: 38–40; MASSAR 2001: 184, 186, 188; MASSAR 2005: 38, 66 vd., 147, 194–201; NISSEN 2006: 381 vd. no. 241; RÉMY / DELRIEUX 2007: 266 no. 341, 273 vd., 277; AE 2007 (2010): no. 1490; ARENA 2016: 355–357; MASSAR 2020: 84, 87, 93.

M.Ö. II. yy. dolaylarında yaşadığı düşünülen¹²⁴ Pamphylia asıllı Asklepiades, Pergeli bir hekimdir. Pergeli Asklepiades hakkındaki bilgiler yalnızca A belgesinden öğrenilmektedir. Övgü niteliğinde olan kararnameye göre: Danışma ve Halk meclislerinin aldığı kararlarla Perge ve Seleukeia kentlerinin, Myron oğlu Pergeli hekim Asklepiades'i onurlandırdığı bildirilmektedir. Yazıtın ilk kısmında Perge, tıbbi konulardaki deneyimlerini kanıtladığı ve büyük başarılar elde ettiği; *gymnasion*'da verdiği dersler aracılığıyla vatandaşların sağlıkları adına birçok talimatlarda bulunduğ; hastalara, kendine ve atalarına en iyi şekilde hizmet ettiği; sahip olduğu mesleğiyle kendisine zarif, güzel ve düzenli bir ikâmet sağladığı; ülke dışında da şeref ve ün elde ettiği ve onurlu özellikleri hakkındaki kamu mektupları ile meclis kararlarını kentlerin bir tanıklığı olarak sunduğu için ünlü hekimleri Asklepiades'in halka açık bir şekilde övülmesine karar vermiştir. Aynı övgü metninin bir kopyasının da Asklepiades'in kendisine verileceğini bildirilmiştir. Yazıtın ikinci kısmı ise *prytanis*'lerin önerisiyle Seleukeia'nın Danışma ve Halk Meclisi'nin aldığı karardan bahsetmektedir. Myron oğlu hekim Asklepiades'in; erdem ve ünün gerektirdiği şeyler doğrultusunda çaba göstermiş olduğu, uzun yıllar boyunca aldığı 1000 *drakhme* maaşla hastalarına gösterdiği özen ve bakımı kanıtladığı, mesleğinden kaynaklanan deneyimini farklı kılmayı başardığı ve tüm çabasıyla uygun tedaviler sağlayıp cerrahi uygulamalarında birçok umulmadık tedavilerde başarı gösterdiği belirtilmektedir. Bunlar sayesinde de kendine ayrıcalıklı bir yer edinen Asklepiades'in, derslerinde sağlıkla ilgili birçok şeyi açıklayarak önerilerde bulunduğ, hem sanata hem de her iki kente lâyık bir yaşam tarzı olduğu ve hasta olanlara gösterdiği özenden dolayı kendisine duyulan dolaysız güveni titizlikle koruduğu ifade edilmektedir. Bunun sonucunda da kentler aracılığıyla ve halkın tanıklığıyla onurlandırılan

¹²⁴ WILHELM 1915: 56; SAMAMA 2003: 439; NISSEN 2006: 382.

Asklepiades'in, yalnızca uygun onurlarla onurlandırılmakla kalmadığı aynı zamanda hem kendisi hem de karısı ve çocukları için vatandaşlık hakkı elde ettiği anlatılır. Bu bağlamda Seleukeia halkı tarafından Asklepiades'in, iyiliklerini sürdürdüğü ve seçkin kişiliğinin fark edilir olabilmesi için övülmesine ve spor yarışmasında altın bir çelenkle ve bronz bir heykelle onurlandırılmasına karar verilmiştir (A).

Asklepiades'in bir hekim olarak böyle onurlandırmalara ve hediyelere kendi kenti dışında da sahip olması, sadece Asklepiades'in kendisini değil aynı zamanda kendi kenti olan Perge'yi de gururlandırmış olduğunu ve Perge'nin uluslararası imajını da belirlemiş olduğunu gösterir. Çünkü bu tür onurlandırma kararnameleleri, bir kişinin başarısını taçlandırırken kentin başarısını da uluslararası boyuta taşır, kentler arasında kurulacak olan iyi ilişkilere katkı sağlar ve söz konusu kentin hangi kentlerle iletişim içerisinde olduğunu belirlememize yardımcı olur (MASSAR 2005: 199–201). Perge de kendi kararnamesinde Asklepiades'i "kentimizin ünlü hekimi" (πολίτης ἡμῶν εὐδοχός) olarak adlandırarak Asklepiades'in mesleki anlamda tanınır olduğunu belgelemiş ve bu ünü, kendi imajını iyi anlamda desteklemesi için böyle bir onurlandırma kararnamesiyle tescilleyip kanıtlamıştır. Ayrıca Perge, Asklepiades'in kent dışındaki saygınlığını ve oralarda göstermiş olduğu yeteneklerini kendi başarısı olarak görmüş ve bu bağlamda Seleukeia¹²⁵ kentinin Asklepiades hakkındaki kararnamesini, kendi kararnamesiyle birleştirmiştir. Böylece Perge Asklepiades'in bu ününü tek bir taşta yazdırıp bir anıt oluşturarak, hem kendisinin hem de Asklepiades'in tanıtımını yapmıştır (MASSAR 2020: 86 vd.). Ayrıca Seleukeia'nın da bahsi geçen ünü kendince doğrulamış olması kentlerin, Asklepiades'in tıbbi alandaki yeterliliği konusunda birbirlerini desteklediğini belirgin bir şekilde göstermektedir. Kentlerin birbirlerini bu şekilde desteklemiş ve kendi içlerinde bir tutarlılık sağlamış olmaları, birbirleri arasında bir diplomatik yaklaşım örneğini de sunmaktadır. Seleukeia'nın Asklepiades'e mesleğini en güzel şekilde icra etmesi ve erdemli bir

¹²⁵ WILHELM 1915: 56'ya göre kararnamede Seleukeia olarak geçen bu kent, Kilikia'daki Kalykadnos 'un Seleukeia'sı olmalıdır. Her ne kadar hekimler sık sık ikâmet ettikleri yerleri değiştirip uzak yerlere mesleklerini icra etmek için gitseler de söz konusu Seleukeia'nın ayırıcı herhangi bir özelliğinin belirtilmemesinden dolayı bu kentin Perge'ye kuş bakışı 55 km uzaklıkta olan (300 km) Kilikia Bölgesi'ndeki kenti kastediyor olması daha olasıdır. Ancak SAMAMA 2003: 441 dn. 41'e göre de söz konusu Seleukeia'nın, yakınlık sebebiyle Perge'nin 80 km kuzeydoğusunda bulunan Seleukeia kenti olma olasılığı daha yüksektir.

insan olması sebebiyle vermiş olduğu ayrıcalıklar¹²⁶ ve bu ayrıcalıkları belgelendirme isteği; Seleukeia'nın, O'nu hizmetinde bulundurmaktan duyduğu gururu ortaya koyarken (MASSAR 2001: 187) ayrıca, Seleukeia'nın kendi kenti için yapmış olduğu bir tanıtım olarak da düşünülebilir. Çünkü MASSAR 2020: 87'ye göre bir kent kendisini, yetenekli çalışanların iş vereni olarak görerek bu başarıyı paylaşır ve bu konuda kendi imajının uluslararası olarak iyi bir yer edinmesine yardımcı olur. Bu durum, kentlerin tanıtımlarının yanı sıra Asklepiades'in de bir hekim olarak ününün yayılmasına olanak tanımıştır. Örneğin Asklepiades'in halka açık bir şekilde onurlandırılmasına ek olarak A belgesinin 46. satırına göre Asklepiades'in "seçkin kişiliğinin fark edilmesi için" (δεῖν μὴ ἀπαρσήμεντον ἔᾶσαι τὴν προαίρεσιν αὐτοῦ) yapılan övülme ve ödüllendirme, O'nun halka iyi bir şekilde tanıtılmasında önemli bir rol oynamış olmalıdır.

Bir hekim olarak pek çok kez kenti dışında çalışmış olan Asklepiades'in, kentler ve halkın tanıklığını alarak onurlandırılmış olması, buna tanıklık eden belgeleri yanında getiriyor olması ve uzun yıllar boyunca 1000 *drakhme* maaşla çalışıyor olmasından yola çıkılarak (A); Asklepiades'in, bir kamu hekimi olarak da çalışmış olduğu düşünülmektedir.¹²⁷ Ancak çalışmamızın birkaç yerinde de geçtiği gibi RÉMY / DELRIEUX 2007: 273 vd., bir kişinin kamu hekimi olarak anılması için, o unvanı mutlaka yazıtta belirtileceğini ileri sürerek Asklepiades'in de bir kamu hekimi olduğunu reddetmekte ve O'nu, sözleşmeli bir özel hekim olarak adlandırmaktadır.

Tıp sanatında yeterliliğini kanıtlamış olan hekimimiz Asklepiades'e, 1000 *drakhme* maaşla (ὀψωνιάζω) uzun yıllar boyunca Seleukeia'da hekimlik yapması ve ailesiyle birlikte kendisine vatandaşlık hakkı verilmesi gibi ayrıcalıklar da tanınmıştır. Bu bağlamda A belgesinin 25. satırında uzun yıllar boyunca Asklepiades'e verilmiş olan 1000 *drakhme* maaş ifadesi, önemli olmakla birlikte bir hekim maaşının ne kadar olduğu konusunda yol gösterici olabilir.¹²⁸ Örneğin Hdt. III,130-131'de ilk olarak 100 *mna* (1000 *drakhme*) maaş ile Atina'ya çağrılan Krotonlu hekim Demokedes'in,¹²⁹ yeteneğinden

¹²⁶ Kentlerde kişilere ayrıcalıkların verilmesi (vatandaşlık hakkı, kentlerde ikâmet edebilme, gösterilerde önde oturabilme vb.) olağan bir şey olmakla birlikte bu tür ayrıcalıkların daha çok yabancılara verilmiş olduğu görülmektedir (MASSAR 2020: 79).

¹²⁷ COHN-HAFT 1956: 82 no. 48; SAMAMA 2003: 39; 442 dn. 46; NISSEN 2006: 382.

¹²⁸ Antikçağda hekim maaşlarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bk. KUDLIEN 1976.

¹²⁹ Kral Dareios'u ve onun karısını iyileştiren ve zenginliğiyle ünlü olan Krotonlu hekim Demokedes, Atina'ya çağrıldığıının ertesi yılı Samos'a 2 *talanton* (12.000 *drakhme*) ile çağrılmıştır (CHENEY 1925: 593).

dolayı böyle bir maaş aldığıının altının çizilmesi aslında 1000 *drakhme*'nin bir hekim için yüksek bir meblağ olduğunu düşündürebilir. Fakat söz konusu örnekle hekim maaşlarının tam olarak veya ortalama ne kadar olabileceği ya da maaş miktarının neye göre değişiklik gösterdiği konusunda bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu sebeple 1000 *drakhme*'lik maaşın hekim Asklepiades için bir ayrıcalık olup olmadığı konusu, bazı araştırmacılar tarafından tartışmalıdır. Öncelikle söz konusu A belgesinde bahsi geçen Seleukeia Kenti, ister Perge'ye 80 km uzaklıkta olsun ister Kilikia'daki kent olsun, her ikisi de belirli bir zenginliğe sahip olan kentlerden değildi. Bu sebeple Asklepiades için 1000 *drakhme* olarak belirlenen maaş, böyle bir kentin verebileceği en yüksek miktar olup, Asklepiades için düşük bir meblağ da olabilir. Çünkü bahsedilen Seleukeia kentlerinden hangisi olursa olsun, onların maddi yetersizlikleri elbette verecekleri maaşları da etkileyecektir. Bu yetersizlik sebebiyle Asklepiades'in görev süresince almış olduğu miktarın az olduğu ve bu az miktara rağmen çalışması, Seleukeia tarafından övgüler ve ödüllerle onurlandırıldığını da düşündürmektedir. Örneğin başka bir kararname niteliğinde 43 satırlık bir yazıtta verilen bilgilere göre; Nikoboulos'un oğlu mimar Epikrates, halkın elverişsiz koşullara göre belirlediği maaşı, memnuniyetle kabul etmiştir.¹³⁰ Ancak söz konusu maaş miktarı, tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, Epikrates'in hak ettiği ücretten çok daha düşüktür. Burada bizim için önemli olan nokta ise; haklın belirlediği maaş miktarı ve bu miktardaki maaş kabulünün bir kararnamede özellikle belirtilmesinin, kişiye feragat ettiği yüksek maaş miktarından dolayı bir nevi teşekkür niteliği taşıdığı düşünülmektedir (MASSAR 2020: 79 dn. 75). Bu bağlamda Pergeli hekim Asklepiades'in, 1000 *drakhme*'lik maaşı Seleukeia için yüksek ama Asklepiades için düşük bir ücretlendirme olabilir. Öte yandan 1000 *drakhme*'lik maaş Asklepiades için bir ayrıcalık da olabilir. Çünkü M.S. 179'a tarihlendirilen ve Delos'tan çıkan başka bir yazıtta¹³¹ Polyboulos adlı bir hekim maaşının 250 *drakhme* olduğundan bahsedilir. Maaşlar arasında bir karşılaştırma yapıldığında da 1000 *drakhme* ve 250 *drakhme* arasında büyük bir fark vardır. Bu sebeple durum şu şekilde de yorumlanabilir: Asklepiades'in almış olduğu 1000 *drakhme*'lik maaş hem kent hem de Asklepiades için yüksek bir meblağdır ve bu yüksek meblağ, O'nu Seleukeia kentinde çalışması konusunda ikna etmek için sunulmuş olabilir. Çünkü Pamphylia asıllı hekim Asklepiades'in, tıp konusundaki yetkinliği göz

¹³⁰ *IScM* I 65, l. 10–13. satırlar. Bahsedilen yazıtın içeriği ve irdelemesi hakkında bilgi için bk. COJOCARU 2010: 323–345.

¹³¹ *IDélos* IV 442 A; SAMAMA 2003: 206 no. 109.

ardı edilemeyecek kadar yüksektir ve Seleukeia'nın böyle bir hekime kendi kentinde istihdam sağlayıp O'nu çalışmaya ikna etmesi, her bakımdan faydalı sonuçlar meydana getirmiş olabilir. Ancak bu konuda elimizde başka herhangi bir kanıt olmadığı için kararnamede 1000 *drakhme*'nin altının çizilmesinin temel sebebinin muamma olduğu söylenebilir (MASSAR 2020: 79).

Hekimlik mesleğinin usta-çırak, köle-efendi ilişkisi ya da bir aile geleneği olarak ilerleyip, hekim olacak kişilerin babadan veya akrabalarından edindikleri bilgilerle tıp mesleğini sürdürdüğü bilinmektedir.¹³² Bu doğrultuda Asklepiades'in de bu mesleği ailesinden edinmiş olduğu düşünülebilir. Ayrıca Asklepiades'in adı da bu çıkarımın yapılabilmesine bir katkı sağlamaktadır. Nitekim A belgesinin 10. satırında Asklepiades'in atalarından (τῶν προγόνων) bahsedilmiş olması, ailesinin de geçmişte hekimlik yapmış olabileceğine bir işaret olabilir (SAMAMA 440 dn. 40). Aile üyeleri içinde tıbbi geleneğin ilerlemesi göz önüne alındığında ise bu durum, Asklepiades'in kendi çekirdek ailesi içerisinde de var olmuş olabilir. Öyle ki 50 satırlık uzun bir kararname olan A belgesinin Seleukeia kararnamesi kısmında, Asklepiades'e ek olarak O'nun ailesine de Seleukeia kenti tarafından vatandaşlık hakkı verilmiş ve bunun belirtilmiş olması dikkat çekmektedir. Çünkü bu ayrıcalığın, Asklepiades'in ailesine de verilmesinin ardında yatan asıl sebep tam olarak bilinmemesine rağmen, bunun üzerinden birkaç yorumlama yapılabilir: Antikçağ'da hekimlik konusunda eşlerin birbirlerine yardım etmiş oldukları ve birlikte hekimlik mesleğini yürüttükleri bilinmektedir.¹³³ Böyle bir durum, Asklepiades için de geçerli olabilir ve ailesini gittiği kentlere yanında bir nevi çırak olarak götürmüş olabilir. Bu bağlamda karısı ve çocukları hekim olmasalar bile tıbbi doğrultuda bazı yetkinliklere sahip olabileceklerinin bir göstergesi olabilir. Her ne kadar A belgesinde bu konudan hiç bahsedilmese de kararnamede özellikle yer almaları,

¹³² Örneğin bk. 1.2, C belgesinde geçen hekim Antiokhis'in de babasının hekim olduğu düşünülmektedir (NUTTON 1995: 18).

¹³³ Örneğin M.S. I-II. yy.'a tarihlendirilen ve IGR IV 507'de (GVI 2040; SAMAMA 308-311 no. 187-188) verilen yazıtlarda hekimlik mesleğini birlikte sürdüren Glykon ve Pantheia adlı bir karı kocadan bahsedilir. M.S. III. yy.'a tarihlendirilen ve IGR III 376'da (SAMAMA 347 vd. no. 339) verilen yazıtta da Psidialı Aurelius Pomponianus Asklepiades isimli biri, karısı ve kızını bir heykelle onurlandırmıştır. Adamın Asklepiades olan adından da anlaşılacağı üzere bir hekim olması muhtemeldir. Asklepiades, karısı Zosime'nin bir tıp bilgisine sahip olduğunu (ιατρική) vurgulamış ancak karısının isminin yanına bir hekim unvanı iliştilmemiştir. Son olarak M.S. III-IV. yy.'lar arasına tarihlendirilen ve MAMA VII 566'da (SAMAMA 442 no. 342) verilen yazıt örneğinde de ἀρχίατρος ve ἀρχίατρον olarak adlandırılıp isimleri Aurelius Gaius ve Augusta olan bir karı koca, hekimlik mesleğini birlikte sürdüren çiftlere örnek olarak verilebilir.

MASSAR 2020: 88'e, onların da tıp alanında belli bir bilgi birikimine sahip olabileceklerini düşündürmüştür.

A belgesi, Asklepiades'in hekimliğine teorik anlamda bakılmasına bir nebze de olsa olanak sağlamaktadır. Çünkü 50 satırlık olan bu belgeyle Asklepiades, neredeyse sadece hekimliği konusunda övülerek onurlandırmıştır. Bu bağlamda A belgesi, Asklepiades'in iyi bir hekim olarak nitelendirilmesinin tıbbi anlamdaki sebebini bizimle kapsamlı bir şekilde paylaşmasa da bu konuda biraz fikir sahibi olabilmemize olanak sağlamaktadır. Öncelikli olarak 8-9. ve 34-35. satırlarda Asklepiades'in yalnızca hastalıkları iyileştirmede değil aynı zamanda halk sağlığının korunması için neler yapılması gerektiği konusunda *gymnasion*'da dersler veya konferanslar verdiği belirtilmiştir.¹³⁴ Bu sebeple de Asklepiades'in koruyucu hekimliğe yönelik çalışmalarıyla bir klinisyen kimliğine de sahip olduğu düşünülmektedir (GİLGİL 2004: 25). Ancak böyle konferanslar verebilen ve güvenilirliğiyle tanınan hekim Asklepiades'in, tıp sanatıyla ilgili bir kitap yazıp yazmadığı bilinmemektir. Fakat her iki kent tarafından da bu denli övgülere mazhar olan Asklepiades, bir kitap yazmış olsaydı onursal bir kararnamelerinde bu durum mutlaka belirtilirdi. 27-34. satırlar arasında ise Asklepiades'in meslek hayatı boyunca edinmiş olduğu deneyimleri sayesinde tedavilerinde farklı teknikler geliştirmiş olmasından bahsedilmesi GİLGİL 2004: 25'e göre, onun bir tıp ekolünü takip etmesinden ziyade genellikle kişisel deneyimlerini kendine rehber edinmiş olabileceği sonucunu doğurmaktadır. Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007: 274 farklı bir bakış açısı sunarak; Asklepiades'in, M.Ö. II. yy. dolaylarında yaşamış olan Prusalı Asklepiades'in¹³⁵ Epikourosçu ve methodik teorilerinin bir takipçisi de olabileceğini düşünmüştür. Çünkü ilk olarak Prusalı Asklepiades için şarabın ve basit egzersizlerin kesinlikle bir tedavi yöntemi olması (VALLANCE 1990: 21), Pergeli Asklepiades'in *gymnasion*'larda muhtemelen egzersizleri de içeren halka açık dersler veriyor olmasıyla örtüştürülmüştür. Son olarak da Prusalı Asklepiades ile Pergeli Asklepiades hakkında benzer söylemlerde bulunuluyor olmasıdır. Plin. nat. VII,37'nin aktardığına göre; Prusalı Asklepiades'in oldukça ünlü olmasının bir sebebi vardır. Asklepiades, başkalarının yöntemlerini

¹³⁴ Hekimlerin öğretimlerinin bir parçası olan gösteriler ve konferanslar; Roma'da II. Sofist Dönemi'nde iyice pekişmiş, en kültürlü hekimlerin itibarlarına katkıda bulunmuştur. Galenos çalışmalarındaki otobiyografik unsurların bolluğu sayesinde, vatandaşların böylesi kültürel etkinliklere katıldığı öğrenilmektedir. Ayrıca Roma'da Galenos'un bu tür etkinliklere katıldığı bilinmektedir (DEBRU 1995: 62 vd.; SAMAMA 441 dn. 44).

¹³⁵ Prusalı Asklepiades için bk. SCARBOROUGH 1975: 43-57; VALLANCE 1990; VALLANCE 1993: 693-727.

küçümseyerek, hastalıkları şarapla tedavi etmenin yöntemlerini bulmuş ve bir mezhep kurmuştur. Söz konusu tedavisiyle de öldüğü sanılan bir adamın hayatını kurtarmıştır. Plinius'un aktardığı bu kıssada; Pergeli Asklepiades'in kendi deneyimini farklı kılarak (διαφέρουσιν), umulmadık tedavilerde (παράδοξα θεραπεύματα) başarı göstermiş olması da Prusalı Asklepiades ile özdeşleştirilmiştir. Bu sebeple Pergeli Asklepiades de dolaylı yoldan bir Epikourosçu olup Prusalı Asklepiades'in takipçisi olabilir fikri meydana gelmektedir. Ancak Asklepiades'in iyileşmesi hiç beklenmeyen hastalara bile çareler sunmuş olması, kendi mesleki deneyimini farklılaştırması ve söz konusu tıp alanındaki yetkinliğini göstermiş olduğu cerrahi (χειρουργίαν) alanda da beklenmedik veya alışılmadık tedaviler¹³⁶ yapması, SAMAMA 440 dn. 43'e göre; tıbbi gelenekler veya alışkanlıklar bakımından Asklepiades'in, aykırı veya ters etkili yollara¹³⁷ başvurmuş olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Sonuç itibarıyla gerek Perge'de gerekse Seleukeia'da halk tarafından kendisine ve tedavilerine oldukça güvenilen bir isim olan Asklepiades'in, sevilen ve saygı duyulan bir hekim olması belki de birçok kent tarafından tanınıyor olduğunu düşündürebilir. KAYGUSUZ 1982: 181'e göre Asklepiades'in sahip olduğu bu ün, Pamphylia'nın sınırlarını aşmadığını düşünse de belgede sözü edilen Seleukeia kentinin, Pamphylia mı yoksa Kilikia sınırlarında mı olduğu halâ bilinmemektedir. Şayet Seleukeia, Kilikia Kalykadnos'unda bulunan bir kentse, Asklepiades'in ününün -çok uzak olmamakla birlikte-, Pamphylia sınırlarını aşmamış olduğu düşünülebilir.

2.3. Athenaios

A Aet. III,162,332 CMG VIII/1:

ἐκ τῶν Ἀθηναίων. «ἐν μὲν οὖν τῇ ἐαρινῇ ὥρᾳ ὑγρὸς καὶ θερμὸς ὁ ἀήρ, ἐν δὲ τῇ θερινῇ θερμὸς καὶ ξηρὸς, ἐν δὲ τῇ φθινοπωρινῇ ψυχρὸς καὶ ξηρὸς, ἐν δὲ τῇ χειμερινῇ ὑγρὸς καὶ ψυχρὸς. πάλιν δὲ ἐν ἐκάστη τῶν ὥρῶν τρεῖς διαφοραὶ γίνονται»

B Cael. Aurel. cel. pas. lib. II. 6. CML:

Athenaeus Tharsensis furorem inquit mentis cum maestitudine, siquidem Asclepiades in primo libro Celerum passionum dixerit phreniticis alienationem

¹³⁶ "Beklenmedik tedaviler" uygulamış olan ve M.S. II. yy.'a tarihlenen bir başka hekim (Onasandros) için bk. SAMAMA 2003: 249–253 no. 137.

¹³⁷ Söz konusu ters etki SAMAMA 440 dn. 43'e göre, ateş durumunda soğuk banyolar yerine sıcak banyolar reçete etmek gibi bir tedavi yöntemi olabilir.

cum turbore effici, in lethargis cum somno atque tristitia. alii alienationem cum maestitudine et iugi somno esse lethargiam dixerunt. etenim non habent mentem in furorem extentam, ut Athenaeus ait, sed sola in alienatione constitutam, ut Asclepiades.

C Diog. Laert. II,8,104:

...θεόδωρος...έπτακαιδέκατος ιατρός, Ἀθηναίου μαθητής...

D Gal. ars. med. I,305–306 K:

...έπεχείρησαν δὲ καὶ τὴν κατὰ σύνθεσιν, αὐτοὶ τε οἱ Ἡροφίλειοι, καὶ τινες τῶν Ἑρασιστρατείων τε, καὶ Ἀθηναῖος ὁ Ἀτταλεύς. οὐδεὶς μὲντοι γε τῶν πρὸ ἡμῶν ἔγραψε τὴν ἐκ τῆς τοῦ τέλους ἐννοίας ἀρχομένην διδασκαλίαν, ἐξ ἧς αἱ τέχναι πᾶσαι συνίστανται κατὰ μέθοδον. ἀλλ' ἐκείνην μὲν ἐτέρωθι διήλθομεν, ἐνταυθοῖ δὲ τὴν ὀρικήν ποιησόμεθα διδασκαλίαν.

E Gal. de causis content. 134 CMG II:

Athineum igitur Attaleum, qui spiritualement nominatam heresim in medicatiua primo cepit, coniunctam uocare causam egritudinum decens est ceu a Stoicorum heresi deductum (conuersatus enim fuit cum Posidonio), alios uero medicos, quicumque dogmata colunt alia, coniunctam causam singule egritudinum non congruit querere, sicut neque omiomerorum corporum que secundum naturam habent: ergo neque differentias causarum sicut Athineus dicebat tres esse primas et generalissimas contingit dicere eos. differentie uero, quas dicebat Athineus esse tres, sunt hee: prima quidem coniunctarum, secunda uero antecedentium, | tertia autem in procatarticarum materia continetur. vocant autem ita omnia quecumque extra corpus existential nocent ei onerantia egritudinem; de genere autem operantium intus existencia antecedentes cause vocantur; alterationes autem innati spiritus que fiunt ab hiis et etiam ab extrinsecis humectato et siccato et infrigidato et calefacto corpore coniunetas egritudinum ait esse causas, pertransit enim spiritus iste per omiomera corpora sibi ipsi coalterans ea. multociens igitur confestim a procatarticis causis fieri dicunt coniunctas: quando enim perustus quis fuerit a sole, transmutari aiunt necessario nostrum innatum spiritum et fieri calidiorem se ipso, infrigidato autem a frigore alterari secundum frigiditatem; paruis autem hiis fientibus nondum egrotare nos, si uero in tantum euertatur a erasi que secundum naturam particula, ut iam noceatur actus eius, egritudinem esse eius secundum discrasiam factam, causam coniunctam habentem spiritum calefactum immoderate uel infrigidatum uel siccatum (uel humectatum). antecedentes uero egritudinum causas nominant qui ab hac heresi et eos qui in corpore generantur humores, quando immoderatus fuerint calidi et frigidi et *sicci* et humidi; disponi enim ab eis in tempore solida

corpora et propterea et actus eorum noceri, huius generis esse | putant et ferarum uenena, quale est et rabidi canis et omnia mortalia et deliteria uocata farmaca, licet quedam horum nullum manifestum malum faciant in animalium corporibus eo quod in multo tempore paulatim faciant alterationem et non repente, ac etiam sanguinis multitudinem aliquando egritudinum causam fieri dicunt .

F Gal. de comp. med. sec. loc. 296 K:

[Ενεμα ὃ χρώμαι τοῦ Ἀθηναίου, σύμφωνον Ἀρποκρά, Μάγνῳ τῷ Φιλαδέλφῳ, καὶ Ἀριστολάῳ.]

G Gal. de comp. med. per. gen. 847 K:

Τρύφωνος κεφαλικόν...ἐν δὲ ταῖς Ἀθηναίου γραφαῖς χωρὶς πίτυος φλοιοῦ ἔστι τὸ φάρμακον.

H Gal. de diff. febr. 295–296 K:

κινδυνεύει γὰρ οὖν δοξάζειν ὥδε καὶ ὁ τῶν ἀπ’ Ἀθηναίου χορὸς, ἄνδρες οὐχὶ φαυλότατοι τὰ τ’ ἄλλα τῆς τέχνης καὶ οὐχ ἥκιστα πυρετῶν ἐπιστήμης, περὶ ὧν καὶ γὰρ τό γε πλεῖστον αὐτοῖς σύμφημι, πλὴν ἓν τι παρίημι, τοὺς ἐφημέρους ὀνομαζομένους πυρετούς. οὐ γάρ μοι δοκοῦσιν οὗτοι σήψεσιν ἔπεσθαι χυμῶν, ἀλλ’ ὁ μὲν ἐπ’ ἐγκαύσει πυρέξας ὑπὸ τῆς τοῦ δρῶντος αἰτίου θερμασίας ἀλλοιοῦσθαι πέφυκε·

I Gal. de puls. diff. 646 K:

Ἀθήναιος δὲ τοῦ ζωτικοῦ τόνου τὴν ἰσχύν·

Ia Gal. de puls. diff. 674 K:

κατὰ μὲν δὴ τὸ πρότερον τῶν σημαινομένων ὁ κενὸς σφυγμὸς ἔσται τοιοῦτος, οἷόν περ Ἐρασίστρατος αἰεὶ βούλεται κατὰ φύσιν ὑπάρχειν αὐτόν· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον οὐδὲν διοίσει τοῦ μικροῦ. τὸ γὰρ δὴ τρίτον τῶν σημαινομένων οὔτε Ἀρχιγένους οὔτε Ἀγαθίνου οὔτε Μάγνου οὔτ’ Ἀθήναιου οὔτε ἄλλος οὐδεὶς τῶν πνευματικῶν ἱατρῶν ἀληθὲς ὁμολογήσει. λέγω δὲ ὅταν ὀλίγα μὲν σώματα περιέχῃ ἐν αὐτῇ ἡ ἀρτηρία, πλείστην δὲ τὴν κενὴν χώραν. οὐ γὰρ εἶναι τοιαύτην οὐδεμίαν ἐν κόσμῳ νομίζουσιν, ἀλλ’ ἠνώσθαι τὴν ὅλην οὐσίαν ἑαυτῇ. λοιπὸν οὖν, ὡς ἔφαμεν, ἤτοι τὸν μικρὸν σφυγμὸν, ἢ τὸν ἀερώδη κενὸν ὀνομάσομεν.

Ib Gal. de puls. diff. 749–751 K:

ὁ μὲν γὰρ σφυγμὸς, καθάπερ ἐρρέθη, διάστασις τέ ἐστι τῆς ἀρτηρίας, ἢ τοῦ ἀρτηριώδους μέρους τῆς καρδίας, καὶ πρὸ πάντων ἐκείνου μέμνησο τοῦ μέχρι δεῦρο μόνων σχεδὸν τῶν Ἡροφιλείων ἡμᾶς τοὺς ὅρους προκεχειρίσθαι,

πολλῶν καὶ τοῖς Ἑρασιστρατείοις καὶ τοῖς Ἀσκληπιαδαίοις γεγονότων· ὥσπερ γε καὶ τοῖς ἀπ' Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως, οὓς πνευματικούς ὀνομάζουσιν, εἰ καὶ μὴ τοσοῦτων ὄρων, ὅμως γοῦν οὐ τοσοῦτων εἰρημένων. ὁ γοῦν Ἀγαθῖνος, οὗ σμικρὸν ἔμπροσθεν ἐμνημόνευσα, καίτοι τοῖς δι' ὄρων ἐπιχειροῦσιν ἅπαντα διδάσκειν ἐπιτιμῶν, ὅμως καὶ αὐτὸς ἐν ἔγραψεν ὅλον βιβλίον τὸ πρῶτον περὶ σφυγμῶν, ἐξηγούμενος ἕκαστον τῶν ἐν τοῖς σφυγμοῖς ὀνομάτων ἅμα τοῖς οἰκείοις ὅροις τῶν πραγμάτων..... καὶ γὰρ καὶ ταύτην ὁμωνύμως φησὶ καλεῖσθαι σφυγμόν· ἀλλὰ καὶ τὴν διαστολὴν τῆς ἀρτηρίας μόνην, καὶ ταύτην ὀνομάζεσθαι σφυγμόν, ἐπειδὴν ἦτοι μέγαν, ἢ σφοδρὸν εἶναι λέγωμεν αὐτόν, οὐ γινομένων τούτων ἐν τῇ συστολῇ. καὶ μέντοι καὶ τὸν Ἀθήναιον φησιν οἶσθαι καὶ τὴν συστολὴν ὀνομάζεσθαι σφυγμόν, ὃ σημαινομένῳ κελεύει τὸν Ἡρόδοτον ἐπιστῆναι.

Ic Gal. de puls. diff. 755–756 K:

οἱ δ' ἀπ' Ἀθηναίου πάντες, ὡς εἴρηται, τὰς κινήσεις ἀμφοτέρας ἐνεργείας ἡγοῦνται, τὴν τε ἐν τῷ διαστέλλεσθαι γιγνομένην καὶ τὴν ἐν τῷ συστέλλεσθαι, οὕτω τε καὶ ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν, οὐκ ἐπὶ μόνων τῶν ἀρτηριῶν τε καὶ τῆς καρδίας, ἀλλὰ καὶ τοῦ θώρακος. καὶ γὰρ καὶ τοῦτον ἐνεργεῖν ἐδείξαμεν ἐν τε τῷ διαστέλλεσθαι καὶ συστέλλεσθαι. διορίζομαι δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ θώρακος, οὕτω καὶ τῶν ἀρτηριῶν τὰς ἐπὶ τὴν μέσσην κατάστασιν ἀπὸ τῶν ἄκρων φορὰς, ἐνίοτε μὲν ἐνεργείας χωρὶς, ἐνίοτε δὲ σὺν ταύτῃ γινομένης. ἐὰν οὖν καὶ τὰς περὶ τούτων ἀποδείξεις ἐπεισάγῃ τις τῷ λόγῳ, καὶ κατὰ τοῦτ' αὐτόν εἰς μῆκος προάξει μακρότερον.....Μάγνος οὖν οὐ διαστολὴν καὶ συστολὴν, ἀλλὰ καὶ διόγκωσιν καὶ συνίζησιν αἰσθητὴν καρδίας καὶ τῶν ὁμοιοπαθούντων αὐτῇ τὸν σφυγμόν εἶναι φησιν. Αὐτὸς δὲ ὁ τῆς αἵρέσεως αὐτῶν ἡγεμὼν Ἀθήναιος τὸν σφυγμόν ὀρίζειται κίνησιν κατὰ διαστολὴν φυσικὴν καὶ ἀπροαίρετον τοῦ ἐν ἀρτηρίαις καὶ καρδίᾳ θερμοῦ, ἐξ ἑαυτοῦ τε καὶ εἰς ἑαυτὸ κινουμένου, καὶ συγκινοῦντος καρδίαν καὶ ἀρτηρίας, οὐ μόνον οὐσιώδη τὸν ὀρισμὸν ποιησάμενος, ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ τῆς αἰτίας λογισμοῦ, καθ' ὃν τρόπον ὀρίζεσθαι κελεύουσιν οἱ διαλεκτικοὶ τὰ ἐν τῷ γίνεσθαι τὸ εἶναι κτώμενα. καὶ συντομώτερον δὲ τὸν σφυγμόν εἶναι φησὶ διαπνοὴν φανεράν πρὸς αἴσθησιν ληπτὴν ὅσον ἐφ' ἑαυτῇ καρδίᾳ καὶ ἀρτηριῶν. ἔστι δὲ καὶ ὁδε ὁ ὅρος Ἀθηναίου·

J Gal. de dign. puls. 787–788 K:

εὐρίσκοντες οὖν τοὺς μὲν Ἡροφιλίους σχεδὸν ἅπαντας αἰσθητὴν εἶναι λέγοντας, τοῦ δὲ περὶ τὸν Ἑρασίστρατον χοροῦ τοὺς μὲν ὁμολογοῦντας, τοὺς δ' ἄρνούμενους, καὶ τρίτους τοὺς ἀπ' Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως, ὧν εἷς ἦν καὶ Ἀγαθῖνος, ὡσαύτως πρὸς ἀλλήλους διαφερομένους, ὅσον μὲν ἐπὶ τῇ τῶν πρεσβυτέρων ἱστορίᾳ πλέον οὐδὲν ἡμῖν ἔγνωμεν ἐσόμενον, ἴσων σχεδὸν ἀριθμῷ τε καὶ ἀξιώματι τῶν ὁμολογούντων τοῖς ἀρνούμενοις ὑπαρχόντων·

K Gal. de elem. ex. Hipp. sent. 457–461 K:

Μὴ παρακολουθοῦντες δ' οἱ πολλοὶ τῇ κατὰ τὸν λόγον ὁμωνυμία, συγχέονται τε καὶ ταράττονται, καθάπερ καὶ Ἀθήναιος ὁ Ἀτταλεὺς, ἅμα μὲν τιθέμενος στοιχεῖα τοῦ ἀνθρώπου τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν, ἅμα δ' ἐναργῆ φάσκων εἶναι τὰ στοιχεῖα, καὶ μηδεμιᾶς ἀποδείξεως δεῖσθαι, καὶ ποτε μὲν ὀνομάζων αὐτὰ ποιότητάς τε καὶ δυνάμεις, ἐνίστε δὲ συγχωρῶν σώμαθ' ὑπάρχειν, εἴτα δεδιῶς ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, καὶ γῆν ὁμολογῆσαι. καίτοι σχεδὸν οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἱατρῶν οὕτως ἅπαντα τὸν κατὰ τὴν ἱατρικὴν τέχνην ἐξεργάσατο λόγον, ὥς Ἀθήναιος. ἀλλ' ὅμως κἀκεῖνος ἀμαρτάνων φαίνεται, καὶ ταῦτα, καὶ ἄλλα πάμπολλα, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες. οὐδένα γὰρ οἶδα τὴν παλαιὰν ἱατρικὴν ἀκριβῶς μεταχειρισάμενόν τε καὶ τελειώσαντα τὰς ὑπ' ἐκείνων ἡμῖν παραδοθείσας μεθόδους. ἀλλ' εἰ χρή τάληθες εἰπεῖν, ἀφείλοντο πολλὰ τῶν ὀρθῶς εἰρημένων, ὅπου γε καὶ Ἀθήναιος ἐναργῆ φησιν εἶναι τὰ στοιχεῖα καὶ μηδεμιᾶς ἀποδείξεως δεῖσθαι. πότερον γὰρ, ἢ στοιχεῖα, ταύτῃ τὴν ἐνάργειαν αὐτοῖς μαρτυρεῖ, ἢ κατὰ τὰς οὐσίας, αἷς συμβέβηκεν αὐτοῖς εἶναι στοιχείοις; εἰ μὲν γὰρ κατὰ τὰς οὐσίας, τί οὐχὶ καὶ τὰ ὑγιεινὰ καὶ τὰ νοσερὰ πᾶσιν ἀνθρώποις φαίνεσθαι φησι, καὶ μήτε διδασκαλίας τινὸς, μήτ' ἀποδείξεως προσδεῖσθαι διὰ τὴν ἐνάργειαν; ἅπαντες γὰρ γνωρίζουσιν ἄρτον, καὶ φακῆν, καὶ πτισάνην, καὶ κρέας, καὶ χόνδρον, καὶ μελίκρατον, ἀλλὰ τίνας ἢ πότε βλάπτειν ἢ ὠφελεῖν ἕκαστον τούτων πέφυκεν, οὐκέτι γινώσκουσιν. ἐν τούτῳ δ' ἦν αὐτοῖς ὑγιεινοῖς ἢ νοσεροῖς ὑπάρχειν. ὥστ' ἄρτον μὲν, καὶ κρέας ἴσασι, καὶ πτισάνην, ὑγιεινὸν δὲ καὶ νοσερὸν οὐκ ἐπίστανται. οὕτω δὲ καὶ τῶν φαρμάκων, ἐλλέβορον, ἐλατήριον, σκαμμωνίαν, ἐπίθυμον, ἱρίν, ἐλένιον, οὐδεὶς ἐστὶν ὃς οὐκ ἐναργῶς ἄσασθαι, καὶ ὀσφρῆσασθαι, καὶ ἰδεῖν, καὶ γεύσασθαι δύναται. τὰς δ' ἐξ αὐτῶν ὠφελείας ἢ βλάβας οὐκ ἴσασιν· ὥστ' οὐδὲ τὸ ὑγιεινὸν ἢ νοσερὸν αὐτῶν ἐπίστανται. καὶ τοίνυν καὶ πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ γῆν, οὐδεὶς ἐστὶν ὃς οὐκ ἐναργῶς γινώσκει ταῖς αἰσθήσεσιν ἀπάσαις. ἀλλ' εἰ στοιχεῖα ταῦτ' ἐστὶν, οὐκ ἔτι γινώσκουσιν, οὐ μόνον οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν φιλοσόφων ἔνιοι. ἀλλ' ἴσως φήσουσιν οἱ ἀπ' Ἀθηναίου, μηδ' αὐτοὶ περὶ γε τούτων αὐτῶν ἀποφαίνεσθαι μηδὲν, ἐπέκεινα γὰρ εἶναι τῆς ἱατρικῆς τέχνης· ἀρκεῖν δ' αὐτοῖς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ τὸ ξηρὸν καὶ ὑγρὸν, ἃ καὶ τοῖς ζώοις ἐναργῶς δεῖξαι δύνανται, στοιχεῖα καὶ τῶν σωμάτων ὑποθέσθαι καὶ τῆς ὅλης ἱατρικῆς. τὸ μὲν οὖν, ὥσπερ ζώου, καὶ τῆς ἱατρικῆς ὑποθέσθαι στοιχεῖα τὸ θερμὸν, καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὑγρὸν, ὅσης ἀλογίας ἔχεται, τί ἂν ἐγὼ νῦν ἐπεξίοιμι; κεκωμῶδῃται γὰρ ὑπὸ πολλῶν ἤδη τὸ δόγμα, καὶ ψόγον καὶ γέλωτα οὐ σμικρὸν, ἔτι τε πρὸς τούτοις ἀπιστίαν οὐκ ὀλίγην τῷ παλαιῷ προσετρίψατο λόγῳ. τίς γὰρ ἂν μᾶλλον αὐτὸν προὔδωκεν, ἢ ὁ μηδ' ἀπόδειξιν ἔχειν φάσκων τὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἐνάργειαν, ἀξιῶν δὲ ταῦτα τῆς ἱατρικῆς καὶ τῶν ζώων ὑποθέσθαι στοιχεῖα; τὸν δὲ φοβούμενον εἰπεῖν ὕδωρ, καὶ πῦρ, καὶ ἀέρα, καὶ γῆν, ὑγρὸν, καὶ θερμὸν, καὶ ψυχρὸν, καὶ ξηρὸν ὀνομάζειν, ὅτι μηδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ ἀναισθήτως ἔχειν ὁμωνυμίας, ἐγὼ μοι δοκῶ δεῖξαι, οὐχ ἴν' Ἀθηναίον ἐλέγξαιμι σφαλλόμενον, ἀλλ' ἴν' ὁμοίως

ἐκείνῳ τοὺς λοιποὺς ἀμαρτάνειν κωλύσαιμι. καὶ δείξω γε δι' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὥς οὐκ ἐνδέχεται χωρὶς τῆς λογικῆς θεωρίας οὐδὲν ἀκριβῶς οὐδένα καταστήσεσθαι δόγμα. τὰ γοῦν ἐμοὶ συμβάντα, θεοὺς ἐπομνύμενος, ἢ μὴν οὕτως ἐρεῖν, ὥς ἐγένετο, καὶ δὴ πειράσομαι διηγήσασθαι. ἡνίκα τὸ πρῶτον ὁ τούτων διδάσκαλος ἐπεχειρεῖ με διδάσκειν τὴν Ἀθηναίου γνώμην, ἡξίου αὐτὸν ἀκριβῶς μοι διελέσθαι τὴν ὁμωνυμίαν· οὐ γὰρ εἰδέναι, κατὰ τίνος ὑποκειμένου πράγματος ἐπιφέρει τὸ θερμὸν, ἢ τὸ ψυχρὸν, ἢ τῶν ἄλλων τι τῶν τοιούτων ὀνομάτων.

Ka Gal. de elem. ex. Hipp. sent. 465–469 K:

ἐθαύμαζον δὲ, πῶς οὐκ αἰσθάνεται συγγέων ἑαυτὸν ὁ Ἀθήναιος, ὃς θερμὸν μὲν, καὶ ψυχρὸν, καὶ ξηρὸν, καὶ ὑγρὸν ὀνομάζειν ἐπιχειρεῖ, ἀπαξιοῖ δὲ πῦρ εἰπεῖν, καὶ γῆν, καὶ ἀέρα, καὶ ὕδωρ. ναί φησι· τὰ γὰρ προσεχῇ τῶν ζώων λαμβάνω, οὐχὶ τὰ κοινὰ πάντων σωμάτων στοιχεῖα. καλοῦσι δὲ προσεχῇ τὰ οἷον ἴδια, καὶ μηδενὸς ἄλλου τῶν ἀπάντων. ἐμοὶ δὲ καὶ κατ' ἀρχὰς εὐθύς εἴρηται, πάμπλου διαφέρειν τὰ φαινόμενα στοιχεῖα τῶν ὄντως στοιχείων. ἔοικα δὲ καὶ νῦν εἰπεῖν ὑπὲρ αὐτῶν διὰ μακροτέρων. εἴπερ γὰρ ἐλάχιστόν τι καὶ ἀπλούστατόν ἐστι μόνον τὸ στοιχεῖον, εἴη ἂν ὥς πρὸς τὴν αἴσθησιν ὅστοῦν, καὶ χόνδρος, καὶ σύνδεσμος, καὶ ὄνυξ, καὶ θρίξ, καὶ πιμελή, καὶ σὰρξ, καὶ νεῦρον, καὶ μυελός, ἱνὲς τε καὶ ὑμένες, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἅπαντα τὰ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων. ἄρ' οὖν ὁ Ἀθήναιος ἔθετό που ταῦτα στοιχεῖα; καὶ μὴν αὐτός ἐστιν ὁ γράφων, ἕκαστον μὲν τῶν ὁμοιομερῶν ἐκτῶν πρώτων γεγονέναι στοιχείων· ἐκ δὲ τῶν ὁμοιομερῶν ἤδη καὶ συγκεῖσθαι τὰ ἄλλα τοῦ ζώου μόρια. τῆς οὖν σαρκὸς (εἰ οὕτως ἔτυχεν) ἢ τῆς πιμελῆς ἐρωτηθεὶς τὰ στοιχεῖα, δηλὸν, ὅτι τὸ θερμὸν, καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ τὸ ὑγρὸν, καὶ τὸ ξηρὸν ἀπεκρίνατο. καὶ μὲν δὴ καὶ ὅστοῦ, καὶ χόνδρου, καὶ τριχὸς ὡσαύτως ὑγρὸν, καὶ ξηρὸν, καὶ θερμὸν, καὶ ψυχρὸν εἶναι φησι τὰ στοιχεῖα. καιρὸς οὖν ἤδη πυκνάνεσθαι σε, ὅποῖον ὑγρὸν, καὶ ξηρὸν, καὶ ψυχρὸν, καὶ θερμὸν ἀπεφῆνατο. κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἐπικράτησιν ὑγρὸν μὲν ἢ σὰρξ. ὁ χόνδρος δὲ ψυχρὸν. ὡσαύτως δὲ τὸ μὲν ὅστοῦν ξηρὸν καὶ ψυχρὸν, ἢ πιμελή δὲ ὑγρὸν καὶ θερμὸν, ἕκαστόν τε τῶν ἄλλων ὁμοιομερῶν ἢ τοῖον ἢ τοῖον ἐπικρατεῖα ἐστὶ τῶν ἀπλῶν. εἴπερ οὖν τὸ κατ' ἐπικράτησιν θερμὸν ἢ ψυχρὸν, ἢ ξηρὸν ἢ ὑγρὸν ἀποφαίνοντό τις εἶναι στοιχεῖον, ὅστοῦν, καὶ χόνδρος, καὶ νεῦρον, ὅσα τ' ἄλλα τοιαῦτα, στοιχεῖα γενήσεται τῶν ἀνθρωπίνων σωμάτων. ἀλλ' οὐ ταῦτά φησιν ὁ Ἀθήναιος, ἀλλὰ τὰ τούτων συνθετικὰ ὄντως εἶναι στοιχεῖα δηλὸν οὖν, ὥς ὑπερβαίνει τὴν αἴσθησιν, ἐπὶ τὰ πρῶτα καὶ ὄντως ἀπλᾶ τῷ λογισμῷ προῖων, ἃ μηκέτι ἐγχωρεῖ λέγειν ἐπικρατεῖα τοῖα ἢ τοῖα γίνεσθαι· σύνθετα γὰρ κἄκεῖνα πάλιν ἔσται, καὶ διχῇ σφαλησόμεθα τοῦ προσήκοντος, ὅτι τε τῶν αἰσθητῶν ἀπεχωρήσαμεν, ὥς ἀπλούστερόν τι ζητοῦντες, καὶ ὅτι μὴδ' ἐν τοῖς ἀδήλοις ἤδη τὸ ἀπλούστερον ἔχομεν. ἐν μὲν γὰρ τοῖς φαινομένοις, εἰ καὶ μηδὲν ἄλλο, τὸ γοῦν ὁμολογούμενον ἡμῖν ὑπῆρχεν. οὐδεὶς γοῦν ἐστίν, ὃς οὐ φησι, πρῶτα καὶ ἀπλούστατα μόρια πρὸς τὴν αἴσθησιν εἶναι χόνδρον, καὶ πιμελήν, καὶ ὑμένα, καὶ τὰ ἄλλα σύμπαντα τὰ ὁμοιομερῆ. τῷ δὲ καὶ ταῦτ'

ἀπολείποντι, διότι πρὸς τὴν φύσιν ἐστὶν σύνθετα, καὶ ταῖς αἰσθήσεσιν ἀπλᾶ φαίνηται, καὶ μηδέπω μηδὲν τῶν ἀπλῶν λέγοντι, τίς ἂν εὐσχήμων ἀπολογία γένοιτο πρὸς τὸ μὴ περιττὰ τε καὶ μάταια φλυαρεῖν; εἰ μὲν γὰρ τὸ κατ' ἐπικράτειαν ὑγρὸν, καὶ θερμὸν, καὶ ψυχρὸν, καὶ ξηρὸν ὀνομάζεις, ἔχεις ἐναργῶς ἤδη τὰ στοιχεῖα γινωσκόμενα, νεῦρον, καὶ ὑμένα, καὶ χόνδρον, καὶ σάρκα, καὶ σύνδεσμον, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ὧν εἵπομεν. εἰ δὲ τὸ πρὸς τὴν φύσιν ἀπλοῦν ζητεῖς, ἄμικτόν τε εἶναι χρὴ τοῦτο, καὶ ἄκρατον, καὶ ἄκρον τῇ ποιότητι. πάλιν οὖν ἡκεις ἐπὶ πῦρ, καὶ ἀέρα, καὶ ὕδωρ, καὶ γῆν. ἐν τούτοις γὰρ μόνοις εὐρήσεις ἀμίκτους τε καὶ ἀκράτους τὰς ποιότητας, ἄκραν μὲν ἐν πυρὶ θερμότητά τε καὶ ξηρότητα, ἄκραν δ' ἐν τῇ γῇ ψυχρότητα καὶ ξηρότητα, καὶ τῶν ἄλλων ἐν ἑκατέρῳ κατὰ τὴν οἰκείαν φύσιν. καὶ εἰ μὴ τέτταρα δὲ βουληθείης, ἀλλὰ δύο λέγειν ἐξ αὐτῶν ἢ τρία τὰ στοιχεῖα, τάχ' ἂν ἔχοις τινὸς εὐπορῆσαι λογισμοῦ. τὸ δὲ ἅμα μὲν ἄκρως ὑγρὸν ὁμολογεῖν εἶναι τὸ στοιχεῖον, ἅμα δὲ ἄλλο τι λέγειν οἶεσθαι παρὰ τὸ ὕδωρ, ἐσχάτως ἡλίθιον, εἰ μὴ τι ἄρα τὰς ποιότητας αὐτὰς μόνας εἶναι λέγεις στοιχεῖα, καὶ οὐ τὰ δεδεγμένα ταύτας σώματα. γενήσεται γὰρ οὕτως οὐ τὸ ὕδωρ στοιχεῖον, ἀλλ' ὑγρότης, οὐδὲ τὸ πῦρ, ἀλλ' ἡ ἄκρα θερμότης. εἰ δὲ τοῦτο, πρῶτον μὲν πυρὸς ἀνωτέρω καὶ γῆς καὶ ὕδατος καὶ ἀέρος ἀναβήσεται τῷ λόγῳ ὁ μὴδ' ἐπὶ ταῦτα προελθεῖν ὑπομένων, ὡς πόρρω τῆς ἱατρικῆς ὄντα· δεῦτερον δὲ φανερώς ἐξελεγχθήσεται μὴ γινώσκων, ὅπη διαφέρει στοιχεῖον ἀρχῆς. ὅτι τε γὰρ ἀπλούστερόν ἐστι πυρὸς ἢ ἄκρα θερμότης, ὅτι τε, ταύτης ἐγγινομένης τῇ ὕλῃ, πῦρ ἀποτελεῖται, τοῖς φιλοσόφοις ὁμολόγηται πᾶσιν, οἷς Ἀθηναῖος ἐπεσθαι σπουδάζει.

Kb Gal. de elem. ex. Hipp. sent. 485–486 K:

ἐμοὶ μὲν γὰρ καὶ θαυμάζειν ἐπέρχεται τὴν Ἀθηναίου γνώμην, μήτε ταῦτα τὰ νῦν εἰρημένα, μήθ' ὅσα προσέθηκεν Ἀριστοτέλης τε καὶ Χρύσιππος, εἰπόντος, ἀλλ' ἀξιοῦντος ἐναργῆ τὰ στοιχεῖα χωρὶς ἀποδείξεως λαμβάνεσθαι. καίτοι γε, ἐν οἷς αὐτὸς ἀντεῖπεν Ἀσκληπιάδῃ, μέμνηταί πως καὶ τούτων, οὐχ ἀπάντων μὲν ἀκριβῶς, οὐδὲ ἀγωνιστικῶς, οὐδὲ τάξει καὶ μεθόδῳ λογικῇ χρώμενος τῆς ἀντιλογίας· ὅμως δ' οὖν μέμνηται, ταραττων ἀτάκτως αὐτόν.

L Gal. de sem. 599–600 K:

δι' ὃ καὶ Ἀθηναῖος ἀπίθανός ἐστι φάσκων, ὥσπερ τοῖς ἄρρεσι τοὺς τιτθοὺς, οὕτω καὶ τοῖς θήλεσι τὰ σπερματικά διακεῖσθαι μόρια, αὐτῆς μόνης τῆς ἀναλογίας τῶν μορίων ἐν τῇ πρώτῃ διαπλάσει γενομένης, οὐ μὴν τῆς γε ἐνεργείας φυλαχθείσης· οὐχ ὁρῶν, ὅτι τοῖς μὲν ἄρρεσι πλὴν ὀλίγων ἤδη τινῶν οὐκ ἔστι τὰ περὶ τοὺς τιτθοὺς ἀδενώδη σώματα, ὡς τὰ τοῖς θήλεσιν ὑπάρχοντα μέγιστα, ταῖς δὲ θηλείαις οὐ μόνον τὰ σπερματικά τῶν ἀγγείων ἐστὶ μεστὰ σπέρματος, ἀλλὰ καὶ οἱ ὄρχεις. διὸ καὶ τῶν ἄρρένων ὀλιγίστοις ἐξαιρομένους ἰδεῖν ἔστι τοὺς τιτθοὺς, οὐδὲ τούτοις ἀξιολόγους, ἅπασιν δὲ τοῖς θήλεσι περιεχόμενον ἐν τοῖς σπερματικοῖς τὸ σπέρμα. ὥσπερ οὖν, εἰ

πασι τοῖς ἄρρεσιν ἑωρᾶτο κατὰ τοὺς μαστοὺς γάλα περιεχόμενον, οὐκ ἔχρην τῷ λόγῳ σκοπεῖσθαι περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν, οἶμαι, τρόπον οὐδὲ ἐπὶ τῶν θηλειῶν ὁρῶντας τὸ σπέρμα περιεχόμενον οὐ χρὴ ζητεῖν, εἰ ἀποκρίνουσι σπέρμα.

La Gal. de sem. 603–604 K:

ὅτι μὲν γὰρ τοῦ διαπλάττοντος ἔργον ἐστὶν, ὅμοιον ἢ ἀνόμοιον ἐργάσασθαι τὸ ἔγγονον ὁποτέρῳ τῶν γεννησάντων, οὐδεὶς ἀγνοεῖ... ἐν μέντοι ταῖς ἐπιμικταῖς τῶν ἑτερογενῶν ζώων αὐτὸς Ἀθήναιος ὁμολογεῖ προσγίνεσθαι τι τῷ κυομένῳ παρὰ τῆς μητρὸς, οὐκ εἰς τὴν τῆς χροίας ὑπάλλαξιν, ἢ λεπτότητος, ἢ παχύτητος, ἢ εὐφωνίας, ἢ τινος ἑτέρου τοιούτου· μικρὰ γὰρ ταῦτα, καὶ τῆς ὕλης μόνης αὐτοῦ κατὰ τὸ ζῶον εἶδους εἶναι τὰ πάθη. τὰ δ' ἀπὸ τῆς μητρὸς ὅλον ἐξαλλάττει τὸ εἶδος. εἰ μὲν ὄνου σπέρμα ταῖς μήτραις ἵππος ὑποδέξεται, τὰ κυήματα οὐ τὸ τοῦ πατρὸς εἶδος μόνον ἴσχονται, ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων τῶν γειναμένων μικτόν· εἰ δ' ἀλώπηξ κυνὸς, κἄνταῦθα τοῦ γεννωμένου μὴ κυνὸς, ἀλλὰ μικτοῦ τινος ἐξ ἀμφοῖν γενῶν ἀποτελουμένου. καὶ μὲν γε καὶ μείζον ἔτι τοῦ γε κατὰ τὸ ἔβδομον βιβλίον, ὅπερ ἐστὶ περὶ σπέρματος, αὐτῷ προσομολογεῖ ὁ Ἀθήναιος, οὐκ οἶδ' ὅπως οὐκ αἰσθάνεται.

Lb Gal. de sem. 610 K:

εἴτα ἐπὶ τούτῳ πάλιν ἕτερον λόγον· εἰ διὰ τὸ σπέρμα τοῖς ἐγγόνοις εἰσὶν αἱ ὁμοιότητες, ἀναγκαῖον καὶ τὸ θῆλυ σπερμαίνειν, ὅτι πολλοὶ παιδίων ὁμοιότατοι τῇ μητρὶ φαίνονται. ταυτὶ μὲν οὖν Ἀθηναίου τε χάριν εἰρήσθω καὶ Ἀριστοτέλους, ἐπεὶ χαίρουσί τε καὶ χρῆσθαι σπουδάζουσιν ἐπιστημονικαῖς ἀποδείξεσιν.

Lc Gal. de sem. 612–614 K:

ἐν δὲ τοῖς ζώοις ἢ μὲν ὑποβεβλημένη πρὸς τὴν γένεσιν αὐτῶν οὐσία τὸ καταμήνιον ἐστὶ μόνον, ὡς Ἀριστοτέλης ἔλεγεν· ἢ δὲ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτῇ γίνεται. καὶ μὲν δὴ καὶ ὁ Ἀθήναιος ὡσαύτως Ἀριστοτέλει τὴν μὲν ὕλην τῆς τοῦ ζώου γενέσεως ἐν τῷ καταμηνίῳ τίθεται, τὴν κινουσαν δὲ αὐτὸ δύναμιν ἐν τῷ τοῦ ἄρρενος σπέρματι... ὥστ' ἔοικεν ἀδύνατον εἶναι λυθῆναι τελέως τὸ ζητούμενον ἐπὶ ταῖς Ἀθηναίου καὶ Ἀριστοτέλους ὑποθέσεσιν ἀπάσαις μενούσαις. ἐπισκεψώμεθα οὖν, ἥντινὰ ποτε κινήτεον ἡμῖν ἐστὶ. τὴν μὲν δὴ προτέραν ἀκίνητον χρὴ φυλάττεσθαι, δι' ἐναργῶν ἀποδεδειγμένην ἐν τοῖς περὶ χρεῖας μορίων ὑφ' ἡμῶν τε καὶ Ἀριστοτέλους... φαίνεται δὲ καὶ Ἀθήναιος ἐπὶ τοῦτον ἀφικνούμενος ἐξ ἀνάγκης τὸν λόγον ὕστερον, ἥνικα ζητεῖ, πῶς ὁμοιοῦται τῇ μητρὶ τὸ ἔγγονον, ἀληθὲς μὲν τι λέγων, οὐ μὴν ἑαυτῷ ὁμολογούμενον, ὡς αὖθις δείξω.

Ld Gal. de sem. 620–621 K:

εἰ γὰρ, ἐν οἷς ἀποροῦμεν αἰτίας εὐλόγου, τὸ πρᾶγμα ἀναιρήσομεν, ὥρα λέγειν ἡμῖν, ὅτι μήθ' ὀρώμεν ὅλως, μήτ' ἀκούομεν, ἀλλὰ μήτ' αἰσθανόμεθα, μήτ' ἀναμιμνησκόμεθα, μήτ' ὀνείρους ὀρώμεν, ὡς ἄπορός γε καθ' ἕκαστον αὐτῶν ἡ αἰτία τῆς γενέσεως. ὅτι μὲν οὖν ἔχει τὸ θῆλυ ζῶον σπέρμα, ταῖς αἰσθήσεσι πιστευτέον, ὡς ἔμπροσθεν ἐλέγομεν, οὐκ ἀνατρεπτέον δὲ τῷ λόγῳ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἐναργῶν...

Le Gal. de sem. 626 K:

ἔνια δ' ὑπὸ τῆς τοῦ θήλεος, οὐκέτι ὁμοιομερὲς εἶναι δόξει τὸ σπέρμα, καίτοι γε δοκεῖ παντὸς μᾶλλον εἶναι τοιοῦτο. καὶ ἦν ἡμῖν ὁμολόγημα κοινὸν τοῦτο πρὸς Ἀριστοτέλη καὶ Ἀθήναιον, ἐκ τῆς τοῦ αἵματος πέψεως τὴν γένεσιν αὐτῷ τιθεμένους, οὐκ ἐκ τῆς ἀπάντων τῶν τοῦ ζώου μορίων ἀποτήξεως, εἰ μὴ τι, καὶ ὁμοιομερὲς ὑπάρχει καὶ μιγνύηται κατὰ τὴν γαστέρα τὸ θῆλυ σπέρμα τῷ ἄρρενι, δυνατόν ἐστι κατὰ τὰς τῶν ἐμβρύων διαπλάσεις ἐπικρατεῖν ἀλλήλων αὐτὰ κατὰ διαφέροντα μόρια...

M Gal. de sympt. causis. 165–166 K:

ἔνεστι δὲ τῷ βουλομένῳ τὴν εἰκοστὴν καὶ τετάρτην Ἀθηναίου βίβλον ἀναγνόντι τὰς ὑπὸ τῶν ἐκείνου πρεσβυτέρων ἱατρῶν τε καὶ φιλοσόφων εἰρημένας αἰτίας περὶ ῥίγους, εἰς ὅσον ἤκουσιν ἀτοπίας καταμαθεῖν· ἐξελέγχει γὰρ ἀπάσας αὐτὰς ὁ Ἀθήναιος. ἔνεστι δὲ καὶ αὐτὴν Ἀθηναίου δόξαν βασανίσαι, πιθανώτερον μὲν τι τῶν ἔμπροσθεν ἔχουσιν, οὐ μὴν οὐδ' αὐτὴν ἀληθεύουσιν.

Ma Gal. de sympt. causis. 174 K:

ἔξωθεν δὲ τούτων ἐστὶν ἀνάλογον τοῖς ἀπὸ κεφαλῆς κατάρροις, ὅσα πινόντων τε καὶ ἐσθιόντων παρεμπίπτει. γένος δὲ ἐστὶ καὶ ἄλλο τι βηχὸς ἐπὶ δυσκρασίᾳ τῶν ὀργάνων τῆς ἀναπνοῆς, ὃ κατενόησαν μὲν οὐχ ἥκιστα καὶ τῶν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς αἰρέσεως ἀνδρῶν οἱ δοκιμώτατοι, ὧν ἐστὶ καὶ Ἀθήναιος· τὴν μὲν τοι ἀνάγκην, δι' ἣν ἐπιγίνεται βῆξ διὰ δυσκρασίαν, τινὲς μὲν αὐτῶν οὐδ' ἐπεχείρησαν ὅλως εἰπεῖν, ἔνιοι δὲ προσπταίειν ἑαυτῷ φασι τὸ πνεῦμα, τινὲς δ' ἀσαφέστερον ἔτι τούτου ῥῆμα φθεγξάμενοι νομίζουσιν εἰρηκέναι τι.

N Gal. de temp. 522–523 K:

πρὸς δὴ τοὺς τοιούτους λόγους ἀπομαχόμενοί τινες τῶν ἀπ' Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως ὁμόσε χωροῦσιν, οὔτε κατάστασιν ὑγρὰν καὶ θερμὴν μέμφεσθαι λέγοντες, οὔθ' εὗρεθῆναι τι νόσημα φάσκοντες ὑγρὸν καὶ θερμὸν, ἀλλὰ πάντως ἢ θερμὸν καὶ ξηρὸν ὑπάρχειν, ὡς τὸν πυρετὸν, ἢ ψυχρὸν καὶ ὑγρὸν, ὡς τὸν ὕδερν, ἢ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν, ὡς τὴν μελαγχολίαν. ἐπιμένηται δ' ἐνταῦθα καὶ τῶν ὥρων τοῦ ἔτους, ὑγρὸν μὲν καὶ ψυχρὸν εἶναι τὸν χειμῶνα φάσκοντες, ξηρὸν δὲ καὶ θερμὸν τὸ

θέρος, καὶ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν τὸ φθινόπωρον, εὐκρατον δ' ἅμα καὶ θερμὴν καὶ ὑγρὰν ὥραν καλοῦσι τὸ ἔαρ· οὕτω δὲ καὶ τῶν ἡλικιῶν τὴν παιδικὴν εὐκρατόν τε καὶ θερμὴν καὶ ὑγρὰν εἶναι φασί. δηλοῦσθαι δὲ τὴν εὐκρασίαν αὐτῆς νομίζουσι καὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως, ἐρρωμένων τηνικαῦτα μάλιστα. καὶ μὲν δὴ καὶ τὸν θάνατόν φασιν εἰς ξηρότητα καὶ ψύξιν ἄγειν τὰ τῶν ζώων σώματα. καλεῖσθαι γοῦν ἀλίβαντας τοὺς νεκροὺς, ὥς ἂν μηκέτι λιβάδα καὶ ὑγρότητα κεκτημένους οὐδεμίαν, ἐξατμισθέντας ἅμα διὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ θερμοῦ, καὶ παγέντας ὑπὸ τῆς ψύξεως. ἀλλ' εἴπερ ὁ θάνατος, φασί, τοιοῦτος, ἀναγκαῖον ἤδη τὴν ζωὴν, ὥς ἂν ἐναντίαν ὑπάρχουσιν αὐτῷ, θερμὴν τε εἶναι καὶ ὑγρὰν· καὶ μὴν εἴπερ ἡ ζωὴ, φασί, θερμόν τι χρῆμα καὶ ὑγρόν ἐστιν, ἀνάγκη πᾶσα, καὶ τὴν ὁμοιοτάτην αὐτῇ κρᾶσιν ἀρίστην ὑπάρχειν, εἰ δὲ τοῦτο παντί που δῆλον, ὥς εὐκρατοτάτην, ὥστ' εἰς ταῦτο συμβαίνειν ὑγρὰν καὶ θερμὴν φύσιν εὐκράτῃ, καὶ μηδὲν ἄλλο εἶναι τὴν εὐκρασίαν, ἢ τῆς ὑγρότητός τε καὶ θερμότητος ἐπικρατούσης. οἱ μὲν δὴ τῶν ἀμφὶ τὸν Ἀθηναῖον λόγοι τοιοῖδε.

O Gal. de trem. palp. convuls. et rig. 609–610 K:

Πλάτωνι μὲν ἴσως καὶ συγχωρήσειεν ἂν τις ἐν οὕτω λεπτοῖς καὶ ἰατρικοῖς πράγμασιν ἀμαρτάνειν, καὶ τοι τῶν γε ἄλλων παθῶν τῶν κατὰ τὸ σῶμα σχεδὸν ἀπάντων τὴν γένεσιν ἀκριβῶς διεξηλθεν· Ἀθηναίου δὲ ἄξιον θαυμάζειν τοῦ Ἀτταλέως, πολὺ γὰρ ἔτι καὶ Πλάτωνος ὕστερος γενόμενος οὐκ ἐν τοῖς περὶ τῆς αἰτίας λογισμοῖς μόνον ἔπεται τῷ Πλάτωνι, τοῦτο μὲν γὰρ ἀνεκτόν, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἔννοιαν ὁμοίως ἐκείνῳ φαίνεται συγκεχυμένος. οὔτε γὰρ διωρίσατο ῥίγους καὶ τρόμου τὴν ἔννοιαν, ὑπογράφων τε τὸ ῥίγος ὥδέ πως φησί· τῇ δὴ μάχῃ καὶ τῷ σεισμῷ τούτῳ τρόμος καὶ ῥίγος ἔπεται, ψυχρὸν δὲ τὸ πάθος ἅπαν. τοῦτο καὶ τὸ δρῶν αὐτὸ ἔσχεν ὄνομα, ὥς πού, φησι, καὶ ὁ Πλάτων λέγει. οὗτος γὰρ αὐτὴν τὴν λέξιν εἴρηκε τοῦ Πλάτωνος.

Oa Gal. de trem. palp. convuls. et rig. 615–616 K:

οὐδὲ γὰρ Ἀθηναῖον ἐπαινῶ περὶ μὲν Ἀσκληπιάδου καὶ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ καὶ Στράτωνος τοῦ φυσικοῦ λέγοντά τι, τῶν δ' ἄλλων οὐδενὸς μνημονεύοντα, καί τοί γε οὐ τὰς τούτων δόξας μόνον περὶ ῥίγους, ἀλλ' ἐτέρας πολὺ πλείους οὐδὲν ἥττον ἐνδόξους τε καὶ πιθανὰς εἶχεν εἰπεῖν.

P Gal. de venae sect. adv. Erasistr. 163 K:

ἀλλ' οὐδ' οὗτος ἐπὶ τοσοῦτον ἀναίσχυντος ὥστε τολμῆσαι παντάπασιν ἐξελάσαι φλεβοτομίαν τῶν ἰατρικῶν βοηθημάτων· ἀλλ' οὐδέ τις οὔτε τῶν νεωτέρων οὔτε τῶν παλαιῶν, οὐ Μαντίας, οὐκ Ἀθηναῖος, οὐκ Ἀγαθῖνος, οὐκ Ἀρχιγένης, οὐχ ὁ τῶν ἐμπειρικῶν χορός, καὶ τούτων μὲν οὐδὲν τῷ λόγῳ προσεχόντων ἐπομένων καὶ αἰετῇ πείρᾳ καταγνούς, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοις εἰπεῖν οὐδένα.

R Ps.-Gal. def. med. 347 K:

Μετά δὲ τοὺς τούτου χρόνους οἱ γενόμενοι τινες σθνέγραψαν ὄρους, καὶ οὗτοι δὲ πάντας. Δοκοῦσι δὲ ἐπιμελεῖς γεγονέναι ἐν τῇ τοιαύτῃ θεωρίᾳ οἱ τε ἀπὸ τῆς Ἡροφίλου αἰρέσεως καὶ Ἀπολλώνιος ὁ μεμφίτης, ἔτι δὲ καὶ Ἀθηναῖος ὁ Ἀτταλεὺς, ἀλλὰ καὶ οὗτοι οὔτε τῇ τάξει τῇ δεούσῃ ἐχίσαντο οὔτε συνήγαγον τὴν πραγματείαν, ἀλλὰ διεσπαρμένως ἐν τοῖς βιβλίοις συνέγραψαν.

Ra Ps.-Gal. def. med. 356 K:

λα΄. Στοχεῖόν ἐστιν ἐξ οὗ πρώτου καὶ ἀπλουστάτου τὰ πάντα γέγονε καὶ εἰς ὃ ἀπλουθήσεται ὃν ἔσχαντον. καὶ Ἀθηναῖος ὁ Ἀτταλεὺς ἐν τῷ τριτῷ βιβλίῳ φησὶν οὕτως. Στοχεῖα τῆς ἰατρικῆς ἐστὶ καθαπερ τινὲς τῶν ἀρχαίων ὑπελαβον, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν καὶ τὸ ξηρὸν, ἐξ ὧν πρώτων φαινομένων καὶ ἀπλουστάτων καὶ ἐλαχίστων ὁ ἄνθρωπος συνέστηκε· καὶ εἰς ἃ ἔσχατα φαινόμενα καὶ ἀπλούστατα καὶ ἐλάχιστα τὴν ἀνάλυσιν λαμβάνει.

Rb Ps.-Gal. def. med. 392 K:

ρνε΄. Προκαταρτικὸν οὖν ἐστὶν ὃ ποιῆσαν τὸ ἀποτέλεσμα κεχωρισται ὥς ὁ δακὼν κυὼν καὶ ὁ πληξας σκόρπιος καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἔγκαυσις ἡ τὸν πυρετὸν ἐργαζομένη. Ἀθήναιος δὲ ὁ Ἀτταλεὺς οὕτω φησιν. Αἰτιὸν ἐστὶ τὸ ποιοῦν. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ προκαταρτικόν. ἄλλως. Τὰ προκαταρτικὰ αἰτία ἐστὶν ὅσα προκατάρχει τῆς ὅλης συντελείας τοῦ ἀποτελέσματος καὶ ὧν οὐδὲν προηγείται.

S Gal. in Hipp. de nat. hom. comm. 112 K:

ῖασις οὖν λέγεται καὶ τῶν ποιούντων τὰς νόσους, οὐ μόνον αὐτῶν τῶν ἤδη γεγεννημένων νόσων. εἰ δὲ τῷ κυρίῳ κατ' αὐτῶν ὀνόματι χρώτό τις, προηγούμενα τῶν νόσων ἐρεῖ τὰ τοιαῦτα τῶν αἰτιῶν, ὥσπερ Ἀθήναιος.

T Gal. in Hipp. de victu acut. comm. 443–444 K:

ὁ μὲν οὖν Ἄραψ ἔφασκεν ὅπως ἂν ἔχη τῆς εἰς ὕψος ἢ μήκος ἢ πλάτος ἀποστάσεως οὐδὲν διαφέρειν· ὁ δὲ Ἕλλην διωρίζετο καὶ περὶ τοῦ συμμετρου, δεξιού τε καὶ ἀριστεροῦ, καὶ γεγράφθαι ταῦτα τοῖς οἰωνισταῖς ἔλεγε, τὰς δὲ ἀμέτρους ἀποστάσεις ἐναντίας εἶναι ταῖς ἐμμέτρως ἐχούσαις· ἐδείκνυε δὲ καὶ Ἀπόλλητος καὶ Ἀθηναῖος καὶ Χαιρήμονος καὶ Ἀρτεμιδώρου τοῦ Φωκᾶ ἄλλων τέ τινων οἰωνιστῶν ἐνδόξων βίβλους, αὐτῷ μαρτυρούσας.

U Ps.-Gal. medicus. introd. 677 K:

ύφηγήσεως δὲ, ὥς φησιν Ἀθήναιος, ἡ παραδόσεως, καθὼς τινες λέγουσιν, ἀρχὴ ἢ φυσικὴ θεωρία.

Ua Ps.-Gal. medicus. introd. 689 K:

[Πόσα μέρη ιατρικῆς;] Μέρη ιατρικῆς τὰ μὲν πρῶτά ἐστι, τό τε φυσιολογικὸν καὶ τὸ αἰτιολογικὸν, ἢ παθολογικὸν καὶ τὸ ὑγιεινὸν καὶ τὸ σημειωτικὸν καὶ τὸ θεραπευτικόν. Ἀθήναιος δὲ ἀντὶ τοῦ σημειωτικοῦ τὸ ὑλικὸν τάττει, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ θεραπευτικῷ. ἄνευ γὰρ τοῦ ὑλικοῦ τὸ θεραπευτικὸν οὐκ ἂν εἴη. σημείωσις δὲ καὶ εἰς θεραπείαν μὲν ἀναγκαία, ἀλλ' οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ θεραπεία. διὰ γὰρ τῆς ὕλης ἡ θεραπεία συντελεῖται καὶ τὸ μὲν ὑλικὸν ἄνευ θεραπείας οὐδὲν ἕτερον συμβάλλεται.

Ub Ps.-Gal. medicus. Introd. 698 K:

κατὰ δὲ τὸν Ἀθήναιον στοιχεῖα ἀνθρώπου οὐ τὰ τέσσαρα πρῶτα σώματα, πῦρ καὶ ἀήρ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ, ἀλλ' αἱ ποιότητες αὐτῶν, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν, ὧν δύο μὲν τὰ ποιητικὰ αἷτια ὑποτίθεται, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, δύο δὲ τὰ ὑλικά, τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν, καὶ πέμπτον παρεισάγει κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς τὸ διήκον διὰ πάντων πνεῦμα, ὑφ' οὗ τὰ πάντα συνέχεσθαι καὶ διοικεῖσθαι.

Uc Ps.-Gal. medicus. introd. 699 K:

οἱ δὲ τὰ στερεὰ σώματα τὰ ἀρχικά καὶ στοιχειώδη ὑποθέμενοι, τὰ τε φύσει συνεστῶτα ἐκ τούτων καὶ τῶν νόσων τὰς αἰτίας ἐντεῦθεν λαμβάνουσιν, ὡς Ἐρασίστρατος καὶ Ἀσκληπιάδης· οἱ δὲ περὶ Ἀθήναιον καὶ Ἀρχιγένην μόνῳ τῷ διήκοντι δι' αὐτῶν πνεύματι καὶ τὰ φυσικὰ συνεστάναι τε καὶ διοικεῖσθαι καὶ τὰ νοσήματα πάντα, τούτου πρωτοπαθοῦντος γίνεσθαι ἀπεφάναντο, ὅθεν καὶ πνευματικοὶ χρηματίζουσι.

V Gal. meth. med. 110–111 K:

φέρει γὰρ ἑτέρου μὲν τινος λέγοντος ὡς τῷδέ τινι τῷ μὴ πέπτοντι καλῶς ἡ γαστήρ δύσκρατος ἐπὶ τὸ ξηρότερόν τε καὶ ψυχρότερον ἐγένετο, καὶ διὰ τοῦτ' αὐτὴν ὑγραντέον τ' ἐστὶ καὶ θερμαντέον, ἑτέρου δὲ τινος, ἐκτροπῆς τοῦ κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ ψυχρότερόν τε καὶ ὑγρότερον ἀπεργασθείσης, θερμὰ καὶ ξηρὰ τὰ διαιτήματα προσφέρεσθαι συμβουλευόντος· καὶ ἄλλος τις τρίτος παρελθὼν, ὡς μὲν οὐκ ὀρθῶς εἴρηται τῶν εἰρημένων ὅτι οὐν μηδ' ἐπιχειρήσειεν ἀντειπεῖν, μόνον δ' ἐπιτιμῶν ὡς περιττὰ ζητοῦσι, καὶ μάρτυρα τὸν Ἐρασίστρατον ἢ τὸν Ἡρόφιλον ἐπάγοιτο· πῶς οὐχ, ὅπερ ἔφην, ἀρχὴ διαφορᾶς ἐντεῦθεν ἔσται καὶ λοιδορίας τῆς πρὸς ἀλλήλοις; ἀνάγκη γὰρ δήπου κάκείνους, Ἀθήναιον καὶ Μνησίθεον καὶ Διοκλέα καὶ Πλειστόνικον, Ἱπποκράτην τε καὶ Φιλιστίωνα καὶ μυρίοις ἑτέροις τοιοῦτους ἐπικαλέσασθαι μάρτυρας.

Va Gal. meth. med. 462 K:

ἔστι μὲν οὖν καὶ Διοκλεῖ καὶ Μνησιθέῳ καὶ Διευχεῖ καὶ Ἀθηναίῳ καὶ σχεδὸν πᾶσι τοῖς εὐδοκιμωτάτοις ἰατροῖς, ὥσπερ οὖν καὶ τῶν φιλοσόφων τοῖς ἀρίσταις, ἢ αὐτὴ δόξα περὶ φύσεως σώματος, ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ νομίζουσι κεκρᾶσθαι τὰ τε ἄλλα σύμπαντα σώματα καὶ τὰ τῶν ζώων οὐχ ἥκιστα.

Vb Gal. meth. med. 929 K:

ιδὼν γοῦν ποτὲ τῶν ἀπ' Ἀθηναίου τινὰ τὴν κεφαλὴν αἰονῶντα ῥοδίνῳ καὶ ὄξει μεμιγμένοις ἐκάλυον ἀξιῶν ἐπιφέρειν τῷ θώρακι τὸ βοήθημα· βεβλάφθαι μὲν γὰρ τῷ παραφρονοῦντι τὸ ἡγεμονικὸν, εἶναι δ' ἐν καρδίᾳ τοῦτο κατὰ τὸν Ἀθήναιον, οὐκ οὐν ὁρθῶς αὐτὸν ποιεῖν ἀποστάντα τοῦ θώρακος ἐνοχλεῖν τῇ κεφαλῇ καὶ πράγματα παρέχειν ἀπαθεῖ μορίῳ, νυνὶ μὲν ὀξυῖ ῥοδίνῳ καταντλοῦντα, νυνὶ δὲ ἀποκείροντα καὶ σπονδύλιον ἢ ἔρπυλλον ἢ τι τοιοῦτον προσφέροντα·

Y Orb. coll. med. 1,7–8 CMG VI/1:

β. ἐκ τῶν Ἀθηναίου περὶ πυρῶν, ἐκ τοῦ α λόγου.

...

Ya Orb. coll. med. 1,11 CMG VI/1:

θ. Περὶ ἄρτων, ἐκ τῶν Ἀθηναίου, ἐκ τοῦ λ λόγου.

...

Yb Orb. coll. med., 1,12 CMG VI/1:

ια. Περὶ κριθῶν, ἐκ τῶν Ἀθηναίου, ἐκ τοῦ λ λόγου.

...

Yc Orb. coll. med. 2,8 CMG VI/1

ε. ἐκ τῶν Ἀθηναίου· περὶ ἀέρος· ἐκ τοῦ κθ λόγου.

...

Yd Orb. coll. med. 2,12–14 CMG VI/1:

ιβ. Ἀθηναίου περὶ τόπων· ἐκ τοῦ λ λόγου τοῦ Περὶ βοηθημάτων.

...αἱ δ' ἄνδρῳ καὶ ξηραὶ χῶραι συναναξηραίνουσι τὰς ἕξεις καὶ εὐ πνουστέρας καὶ καθαρωτέρας παραεκευάζουσιν. οὐ μόνον δ' ὁ ἀῆρ ξηρὸς ὧν ξηροτέρας ἀποτελεῖ τὰς ἕξεις, ἀλλὰ καὶ αἱ τροφαὶ θερμαντικώτεραι καὶ ξηρότεραι τυγχάνουσαι εὐκατέργαστοι εἰσι καὶ εὐδιοίκητοι καὶ τὰς ἕξεις θερμότερας καὶ καθαρωτέρας παραεκευάζουσιν.

Z Orb. lib. inc. 2,99 CMG VI/2:

ια. Ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Πότε ἄρχεται τὸ σπέρμα καὶ πότε λήγει.

...

Za Orb. lib. inc. 2,105–106 CMG VI/2:

ιζ. Ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Περὶ διαμορφώσεως.

...

Zb Orb. lib. inc. 2,106 CMG VI/2:

ιζ. Ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Περὶ συνηθείας.

...τὸ δὲ πολυχρόνιον ἔθος οἷον φύσις ἐστὶν ἐπὶ κτήτος· διὸ πᾶν τὸ κινεῖν ἑαυτὸ μεταβάλλει...

Zc Orb. lib. inc. 2,112 CMG VI/2:

κα. Ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Δίαιτα γυναικῶν.

...χρήσιμον οὖν ἐπιεκέψασθαι σιτοποιόν, παραστήσαι δὲ καὶ ἀπομετρήσαι ταμεία, περιελθεῖν δὲ σκοπούμενην, εἰ κατὰ χώραν ἔχει ἢ δεῖ ἕκαστα· ταῦτα γὰρ δοκεῖ μοι ἄμα ἐπιμελείας εἶναι καὶ περιπάτου. ἀγαθὸν δὲ γυμνάσιον καὶ δεῦσαι καὶ μάξαι καὶ στρώματα ἀναθεῖναι. γυμναζομένην οὕτως ἀναγκαῖον καὶ ἐσθίειν ἥδιον καὶ εὐχρωτέραν εἶναι.

Zd Orb. lib. inc. 2,115–116 CMG VI/2:

κγ. ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Παρασκευὴ πρὸς παιδοποιῖαν.

Τοὺς δ' ἐπὶ παιδοποιῖαν ἰόντας καὶ ψυχῇ καὶ σώματι χρὴ διακεῖσθαι κράτιστα· τοῦτο δ' ἐστὶ τῆς μὲν ψυχῆς εὐσταθοῦσης καὶ μήτε λύπαις μήτε μερίμναις σὺν πόνοις μήτε ἄλλῳ πάθει κατεχομένης, τοῦ δὲ σώματος ὑγιαίνοντος καὶ κατὰ μηδὲν ἀπλῶς ἐλασσομένου· ἀπὸ δὲ τῶν εὐσταθῶν καὶ τῶν ὑγιεινῶν οὐχί, ἀλλὰ τῶν νοσερῶν, [ὑγιεῖ καὶ] νοσερὰ καθ' ὅλον τε τὸν ὄγκον καὶ καθ' ἕκαστον αὐτοῦ μέρος· διὸ καὶ προδιατᾶσθαι χρήσιμον, γυμνασίῳ μὲν αὐτάρκως καὶ χωρὶς πάσης κακοπαθείας κεκρημένους...

Ze Orb. lib. inc. 2,138–141 CMG VI/2:

λθ. Ἐκ τῶν Ἀθηναίου. Περὶ ὑγιεινῆς διαίτης.

Τοὺς νηπίους καὶ ἀπὸ τοῦ γάλακτος γεγονότας ἐν ἀνέσει τε ἐάν καὶ παιδιᾷ καὶ τῇ ψυχικῇ ῥαθυμίᾳ κατεθίζειν αὐτοὺς καὶ ταῖς μετ' ἀπάτης καὶ ἰλαρότητος γυμνασίαις... | ὁρῶμεν γὰρ καὶ τῶν ἰσχυροτέρων καὶ τετελειωμένων ταῖς ἡλικίαις τοὺς ἐπιμελῶς καὶ ἀδιαλείπτως προσεδρεύοντας τοῖς μαθήμασι καταφθειρομένους τοῖς σώμασιν. τοὺς δὲ δωδεκαετείς τῶν παίδων πρὸς τε γραμματικούς φοιτᾶν ἤδη καὶ γεωμέτρας καὶ τὸ σῶμα γυμνάζειν... ἀπὸ δὲ τῶν τεσσαρεσκαίδεκα ἐτῶν μέχρι τῶν τριῶν ἐβδομάδων ἀρμόσει μαθημάτων ἄσκησις καὶ ἀνάληψις γνησιωτέρα καὶ φιλοεδφῶν λόγων κατήχησις καὶ ὑπομνηματισμὸς καὶ τῶν ὑπομνηματισθέντων

ἀνταπόδοσις ἐπιστρεφестέρα. | χρήσιμον δέ, <ἦ> μᾶλλον ἀναγκαῖον, πάσιν ἀνθρώποις ἀπὸ ταύτης τῆς ἡλικίας ἅμα τοῖς ἄλλοις μαθήμασι συμπαραλαμβάνειν καὶ τὴν ἱατρικὴν καὶ κατακούειν τὸν ταύτης λόγον, ἵνα καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ σύμβουλοι γένωνται πολλάκις ἑαυτοῖς τῶν εἰς σωτηρίαν χρησίμων... τὰ δὲ τοῦ σώματος γυμνάσια, καὶ αὐτὰ ἔστω πλείονα διὰ τὴν ἰσχὺν τοῦ σώματος καὶ διὰ τὸ ἄρχεσθαι κατὰ ταύτην τὴν ἡλικίαν τὴν γένεσιν τοῦ σπέρματος καὶ | τὰς ὁρμὰς τῶν μεираκιῶν πρὸς τὰς μίξεις γίνεσθαι σφοδροτάτας, ὅπως καὶ ψυχῇ καὶ σώματι πονοῦντες εὐθὺς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταῖς ὁρμαῖς κωλύωνται· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἐγκοπτικὸν εἰς ἐπίδοσιν ψυχῆς καὶ σώματος ὥς ἡ πρόωρος καὶ δαψιλῆς χρήσις τῶν ἀφροδισίων. συναιρετέον δὲ καὶ τὸν οἶνον ἐπὶ τούτων, παρορμῶντα πρὸς τὰς ἀκολασίας. καθόλου δ' οὐδὲν παραθεωρητέον οὔτε τῆς ψυχῆς οὔτε τοῦ σώματος ἀγύμναστον, ἀλλὰ πάντων ὁμοίως ἐπιμελητέον, ὅπως καὶ πρὸς τὸ γῆρας ὁλόκληροί τε ἀφικώμεθα καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὁλοκλήροις χρῆσώμεθα. τοῖς δ' ἀκμάζουσιν ἀρμόζει δίαιτα τελεία καὶ ψυχῆς καὶ σώματος...

Zf Orb. lib. inc. 2,146–148 CMG VI/2.:

μα. ἐκ τῶν Ἀθηναίων. Δίαιτα ταῖς ὥραις ἀρμόττουσα.
εὐκράτων μὲν γινομένων τῶν ὥρῶν καὶ τῶν κράσεων τῶν ἐν τοῖς σώμασι μὴ μεγάλας λαμβανουσῶν μεταβολάς, αὐτάρκης ἢ τε φύσις καὶ ἡ προστασία τῶν ἰδιωτῶν περιγίνεσθαι τούτων, ὁρμὰς ἐχόντων οἰκείας πρὸς τὰ ἐκάστοτε αὐτοῖς συμφέροντα· δυσκρατοτέρων δὲ γενομένων τῶν ὥρῶν καὶ τῶν ἀέρων, τεχνικωτέρας αὐτοῖς χρειαῖς διορθώσεως, δι' ἧς τὰς ὑπερβολὰς τῶν κατὰ τοὺς ἀέρας ποιότητων καὶ τῶν κατὰ τὰς κράσεις μεταβολῶν φυλάσσονται, πρὶν ἐμπεσεῖν εἰς νόσον. ἐν μὲν οὖν τῷ χειμῶνι λυποῦνται αἱ σφοδραὶ ψύξεις τε καὶ ὑγρότητες, ἡνίκα εἰς τοὺς σκεπηνοὺς καὶ ἀλεινοὺς τόπους ἀναχωρητέον καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς οἰκήσεως, τοὺς δὲ ψυχροὺς καὶ αἰθρίους φευκτέον, ἱματίοις τε καὶ κοινῶς σκεπάσασθαι τοῦ σώματος ὅλου θερμότεροις χρηστέον, καὶ τὴν ἀναπνοὴν ἐντὸς τῶν ἱματίων τηρητέον, τῶν δὲ προσφερομένων ἐκλέγοντας τὰ θερμαίνειν μὲν αὐτῶν δυνάμενα τὰ σώματα, διαλύειν δὲ τὰ συνηγμένα τῶν ὑγρῶν καὶ πεπαχυσμένα διὰ τὴν ψύξιν. ἔστω δὲ τὸ μὲν πινόμενον ὑδρόμελι ἢ οἰνόμελι, <ἦ> οἶνος λευκὸς εὐώδης παλαιός, τὸ πᾶν ὑγρὸν ἐπισπώμενον, καταδεέστερον δέ· ξηρὰ τροφή εὐκατέργαστος, εὖ ἐξυμωμένη, εὐοπτος, καθαρὰ, μῖγμα ἔχουσα μαράθρου καὶ ἄμεως. λαχάνων δὲ κράμβη, ἀσπάραγος, πράσα, κρόμμυον ἀπαλὸν ἐφθόν, ῥαφανίδες ἐφθαί· ἰχθύων δὲ τῶν πετραιῶν οἱ εὖ διοίκτητοι· κρεῶν τὰ πτηνὰ, καὶ τῶν ἄλλων ἐρίφεια καὶ χοίρεια, καὶ τῶν ἐμβαμμάτων <τὰ> διὰ πεπέρεως καὶ νάπυος καὶ εὐζωμου καὶ γάρους καὶ ὄξους σκευαζόμενα. γυμνασίαις δὲ σφοδρότεροις προσελευετέον καὶ κατοχῇ πνεύματος καὶ τρίψει βιαιότερα, καὶ μᾶλλον τῇ ἑαυτοῦ πρὸς πυρί. χρήσιμον δὲ καὶ λουτρῷ θερμῷ καὶ ἐμβάσει χρῆσθαι, οἷς σὺνηθες, καὶ μάλιστα τοῖς γέρουσι καὶ τὴν κρᾶσιν ἔχουσι γεροντικὴν, τὰς δ' ἐκ τῆς κοίτης ἐξεγέρσεις ποιητέον ἀλεινοτέρου γεγονότος τοῦ ἀέρος· ἐν δὲ ταῖς ἐπομβρίαις καὶ

ἐν ταῖς ὑγρότησι τῶν ἀέρων οὐ παρέργως ἐπιβοηθητέον. τόπους μὲν ἐπιλεκτέον τοὺς ξηροτέρους, καὶ τροφαῖς χρηστέον ξηραντικωτέραις, ὑγραῖς μὲν οἰνομέλιτι, οἶνω παλαιῷ λεπτῷ, λευκῷ καὶ εὐώδει ἀθαλάσσιῳ, τῷ παντὶ ὑγρῷ ὀλίγῳ μὲν τῷ πλήθει, μὴ ὕδαρῳ δὲ τῇ κράσει· τροφαῖς δ' ὀλίγαις μὲν, ξηραντικωτέραις δὲ, οἶον ἄρτω ἐζυμωμένῳ ὀπτῷ ἐπιμελῶς, ἰχθύων θαλασσίων, καὶ τούτων τοῖς | αἰγιαλείοις μᾶλλον τῶν ἐν λιμένι, ταρίχων καὶ κρεῶν τοῖς μὴ καταπιμέλοις, μᾶλλον δὲ μὴ πολυσάρκοις. λαχάνοις δ' ἥκιστα χρηστέον, καὶ τούτων τοῖς θερμαντικωτέροις. γυμνασίοις δὲ χρητέον τοῖς θερμοτέροις καὶ ἰκνουμένοις τε καὶ ἱκανωτέροις, εὐλαβουμένους κόπον διὰ τὴν ὑγρότητα καὶ τὸ βάρος τοῦ σώματος καὶ τοῦ κινουῦντος αὐτὸ πνεύματος, τρίψει ξηρᾷ τε καὶ σὺν ἐλαίῳ τῇ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τῇ δὲ δι' ἑτέρου. πυρίαις ξηραῖς τὰς εἰρημένας ἐκ τῶν ὄμβρων καὶ τὰς ἐν τῷ ἀέρι συμβαινούσας ὑγρότητας διορθοῦσθαι ράδιον. ἐν δὲ τῷ θέρει φυλακτέον τὰ καύματα (διακαίει γὰρ ἐπὶ πλέον τὰ σώματα)· καὶ φυλακτέον καὶ τῇ μὲν οἰκείᾳ θερμότητι ψύχεσθαι, τῇ δ' ἐκ τοῦ περιέχοντος θερμαίνεσθαι. φυλακτέον οὖν τὰ σφοδρότερα καύματα, καὶ τόποις ἐνδιατριπτέον καὶ τῆς πόλεως καὶ τῆς ἰδίας οἰκήσεως εὐπνόοις καὶ καταψύχουσι· τῶν δὲ σφοδροτέρων αἰρετέον μὲν τὰ συμμέτρως ψύχοντα καὶ ὑγραίνοντα· ἐλεγκτέον δὲ τὰ περικαῆ καὶ ξηραντικά. πόμα μὲν οὖν ἔστω ἀκολούθως ταῖς ὁρμαῖε καὶ ταῖς τῆς φύσεως ὀρέξεσιν ὑδαρέστερον καὶ μὴ θερμὸν ἄγαν, γλυκεὸς μὲν ἐν προπόματι προτρόπου ἢ Σκυβελίτου ἢ τινος τῶν ὁμοίων, οἶνου δ' ἀθαλάσσου ἀπαλοῦ καὶ μὴ τελείως ἀπέπτου μηδὲ τελείως ἀποξυνομένου. ὕδωρ δ' ἔστω τὸ εὐποτον καὶ κουφότατον καὶ ὑγρότατον· σιτίον δ' ἥσσον καὶ μὴ ποιλύτροφον· λαχάνων δὲ τὰ μὴ δηκτικὰ μηδὲ πυρώδη, ἰχθύς δὲ πετράιοι, καὶ κρεῶν τὰ λεπτὰ καὶ εὐδιοίκητα. γυμνασίοις δὲ χρηστέον ὀλίγοις καὶ ἐν σκιεροῖς τόποις, οἶον περιπάτῳ, καὶ τούτῳ μὴ ὀξεῖ, ἀλλὰ πραεῖ καὶ ὁμαλῷ καὶ συμμέτρῳ ἐν τόπῳ ὁμαλῷ καὶ ἐπιπέδῳ. δρόμους δὲ καὶ πάλας καὶ χειρονομίας ἐκκλιτέον, ἢ πράως τε καὶ ἐπ' ὀλίγον αὐτοῖς χρηστέον, τρίψει τε συμμέτρῳ μετ' ἐλαίου, καὶ πλείονι τῇ δι' ἑτέρων, περιχύμασιν, οἷς μὲν σύνηθες, ψυχροῖς, οἷς δ' οὐ | σύνηθες, μὴ θερμοῖς ἄγαν, διαναπαύσει καὶ ἡσυχίᾳ καὶ ὕπνῳ κατὰ τὴν μεσημβρίαν. κοιμᾶσθαι δ' ἐν οἰκίαις βαθυσκίοις καὶ προσχώροις καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους νοτίδα προσφερομέναις. ἐκ δὲ τῶν νυκτερινῶν ὕπνων διεγερτέον ἐν ὥρᾳ, καταψύχοντος ἔτι τοῦ ἀέρος, καὶ πρὸς τοὺς περιπάτους ὀρμητέον· ἀρμόσεις δ' ἂν τούτοις καὶ παντελὴς ὕδροποσία. χρηστέον δὲ καὶ γάλακτι καὶ χυλοῖς γλυκέσι μὴ πολυτρόφοις, ἐψήμασι δὲ κούφοις, οἶον ἀμύλῳ ἢ ἰτρῳ, ἀναπαύσει ἐν τόποις ἱκμαλέοις καταψύχουσι, διατριβαῖς εὐπνόοις καὶ μὴ καῦμα ἔχουσιν, ὕπνῳ πλείονι | ἐμψύχοντι καὶ ὑγραίνοντι. τὰς δ' ἐν τῷ μετοπώρῳ πολλῷ μᾶλλον δεῖ εὐλαβεῖσθαι· γίνονται γὰρ μετ' ἀνωμαλίας. δεῖ τοίνυν μήτε ἀνυποδέτους περὶ τὸν ὄρθρον καὶ τὸ δείλης διάγειν μήτε ἀσκέπως εἰς ψυχρὸν ὕδωρ ἐμβαίνειν μήτε ἀχίτωνα θερίζοντας διὰ τὸ κεχαρισμένον καὶ ἡδὺ τῆς ψυξεως· τοσοῦτον γὰρ τὸ κακὸν δυεφύλακτον ὄσπερ καὶ τὴν ἡδονὴν ὑποδύεται τὸ βλάπτον. ἐκκλιτέον δὲ καὶ τὰς ὑπαίθρους κοίτας καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ποταμῶν καὶ λιμνῶν ἀποπνεούσας αὔρας· οὐ γὰρ μόνον ψύχουσιν,

ἀλλὰ καὶ ὑγραίνουσι τὰς ἔξεις. φυλακτέον δὲ καὶ τὰ πολύτροφα καὶ τὰ παχυντικά τῶν προσψερομένων, οἶον οἶνον νέον καὶ παχὺν καὶ στυπτικόν, ἄρτον σεμιδαλίτην ἄζυμον, φοίνικας, σταφίδας, ὡὰ, κοχλίας, βολβούς, ἰχθύων τοὺς πολυσάρκους, ταρίχων τοὺς τεμαχιστούς, κρεῶν τὰ ἄρνεια καὶ προβάτεια. οὐκ ἀμελητέον δ' οὐδέ τῶν γυμνασίων.

- LIT WELLMAN 1895; *RE* II, 2 (1896) 2034–2036 s.v. «Athenaios» no. 24 (M. WELLMANN); DILLER 1918: 57–87; MOON 1923: 187–189; HICKS 1925: 232 vd.; DILLER 1936: 178–195; KUDLIEN 1962: 419–429; HARRIS 1973: 238–241; KUDLIEN 1974: 187–200; SMITH 1979: 231–234; HANKINSON 1987: 80–100; STADEN 1989: 66, 77, 156; NUTTON 1997: 207 vd., 210, 218; *DNP* 6 (1997) 200 vd. s.v. «Athenaios» (V. NUTTON); JOHNSTON 2006: 100–107, 246, 251; NISSEN 2006: 378–380, no. 240; COUGHLIN 2018: 109–142; DURMAZ 2019: 379–393; COUGHLIN / LEWIS 2020: 203–230.

Elimizdeki antik kaynaklar vasıtasıyla Pneumatik tıp okulunun kurucusu olan Athenaios'un (E, Ic), Pamphylia'nın Attaleia kentinden olduğunu bilinmektedir (D, E, Ib, J, K, N, O, R, Ra, Rb). Yalnızca Caelius Aurelianus'un eserinde Athenaios'un, Kilikia Bölgesi'nde bulunan Tarsos'dan olduğu ifade edilmektedir (B). COUGHLIN 2018: 5 dn. 26'ya göre bu yanlış bilginin kaynağı; Athenaios'un asıl memleketi olan Attaleia'nın, Tarsos'a olan yakınlığı sebebiyle Athenaios'un bir zamanlar Tarsos'ta çalışmış olma ihtimalidir. Çünkü Antikçağ'da gezici hekimlerin var olması ve kendi memleketleri dışında diğer şehirlerde hekimlik yapmış olmaları, Athenaios'un Tarsos'a çalışmaya gitmiş olduğu düşüncesini mantıklı hale getirmektedir. Tarsos halkının belki de bir hekim olarak Athenaios'u benimsemiş ve sevmiş olmasından mütevellit, O'nun Tarsoslu olarak adlandırıldığı da düşünülmektedir (WELLMANN 1895: 9 dn. 9).

Athenaios'un hangi dönemler arasında yaşadığı tam olarak bilinmemekle birlikte bu konuda ilk yorumlamayı yapan WELLMANN 1895: 8, Athenaios'un tanınmış öğrencilerinden yola çıkarak hangi dönemlerde yaşamış olabileceğini hesaplamaya çalışmış ve bu hesaplamalar sonucunda Athenaios'u, M.S. I. yy. ortalarına yerleştirmiştir. Çünkü WELLMANN, J belgesinde Galenos'un, Athenaios'un öğrencisinin¹³⁸ Agathinos¹³⁹ olduğunu bildirmesinden yola çıkmıştır. Bu bağlamda ünlü pneumatik Arkhigenes'in¹⁴⁰ hocasının da

¹³⁸ WELLMANN ἀπ' Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως, ὧν εἷς ἦν καὶ Ἀγαθῖνος ifadesini, Athenaios'un öğrencisi Agathinos olarak yorumlamıştır.

¹³⁹ Spartalı Claudius Agathinos, pneumatik ekolün iki önemli isminden biridir. *RE* I,1 (1893) 745, s.v. «Claudius Agathinos», no. 8 (M. WELLMANN).

¹⁴⁰ Suda 179; Apameialı hekim Arkhigenes, pneumatik ekolün en ünlü isimlerinden biridir. Ayrıntılı bilgiler için ayrıca bk. bk. MONTALBANO et alii 2017: 1419–1420.

Agathinos olduğu bilindiği için WELLMANN, tarihlendirme işini Arkhigenes'ten başlayarak ele alıp, Athenaios'a kadar ilerletmiştir. WELLMANN 1895: 8, Arkhigenes'in Traianus Dönemi'nde (M.S. 98–117) tanınır olduğu olduğunu ifade ederek O'nu, Traianus Dönemi öncesine tarihlendirilmelidir. Ayrıca Arkhigenes'ten hem Rufus'un (Ruf. frag. 496 no. 254) hem Soranos'un hem de Caelius Aurelianus'un (Cael. Aurel. cel. pas. lib. 166–168 CML) bahsetmesi WELLMANN'a göre Arkhigenes'in, Traianus Dönemi'nden önce yaşamış olduğunu bir başka kanıtıdır. Dahası başka bir kaynakta (Suda 179) Arkhigenes'in, 63 yaşında öldüğü bilgisi verilmektedir. Buradan hareketle de WELLMANN; O'nun, M.S. 54'ten sonra doğmamış olduğunu düşünmektedir. Uzun bir yaşam sürdüğü kabul edildiğinde Arkhigenes'in, Flavius Dönemi'ne (M.S. 69–96) kadar yaşadığını varsaymaktadır. Tüm bunlardan hareketle de Arkhigenes'in hocası Spartalı Agathinos'u, Nero Dönemi'ne (M.S. 54–68) ve O'nun hocası olan Attaleialı Athenaios'u da Claudius Dönemi'ne (M.S. 41–54) yerleştirmektedir. WELLMANN'a göre, Athenaios'un Claudius Dönemi'nin öncesine tarihlendirilme olasılığının düşük olmasının diğer bir sebebi de Tiberius Dönemi'nde (M.S. 14–37) sekiz kitap yazan Celsus'un, pneumatik okuldan ve takipçilerinden hiç bahsetmemiş olması ve pneumatik okuldan biraz daha eski olan methodik okulun teorilerini dikkate alarak yazmış olmasıdır. Bu bağlamda WELLMANN 1895: 8, Celsus'un Athenaios'tan ve okulunun faaliyetlerinden bahsetmemiş olmasından dolayı zaten Athenaios'un tarihsel olarak Tiberius ve Caligula Dönemi'ne (M.S. 37–41) kadar ilerlemesinin mümkün olmadığını düşünmektedir. WELLMANN, Galenos'un vermiş olduğu bilgilerle de Athenaios'un, Claudius Dönemi'nde yaşadığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Öncelikle Galenos'un aktardığı, Claudius'un saray hekimi olan Scribonus Largus'un öğrencisi ya da oğlu olan Tryphonis'in kullanmış olduğu ilacın, Athenaios tarafından da kullanıldığı yönündeki bilgi (F), WELLMANN için başka bir kanıt olarak görülmektedir (WELLMANN 1895: 8). Ancak WELLMANN'ın çıkarımlarıyla yapmış olduğu tarihlendirmeyi eksik bulup kabul etmeyen başka araştırmacılar da vardır. Bunlardan ilk olarak DIELS 1918: 75 dn. 1 Agathinos'u, Nero Dönemi'ne yerleştiren WELLMANN'ı reddetmiştir. Çünkü DIELS, pneumatik düşünceye sahip Magnus'un (Ia, Ic), Agathinos'tan daha yaşlı olduğunu ifade eder ve bu bağlamda da Magnus'u, Claudius Dönemi'ne yerleştirdiği için Agathinos'un, Nero Dönemi'nden önce yaşamış olduğunu düşünür. Bu nedenle de DIELS Athenaios'u, M.S. I. yy.'ın ortalarından alıp, başlarına yerleştirmiştir. Ancak WELLMANN ve DIELS'ten daha sonraki zamanlarda, Galenos'a atfedilen *De Causis Contentivis* adlı eserin ortaya

çıkmasıyla içerisinde barındırdığı bir bilgi (E), Athenaios'un M.Ö. I. yy.'da etkin bir hekim olduğunu ve M.S. I-II. yy.'lar arasında bir üne kavuştuğunu düşündürmektedir.¹⁴¹ Söz konusu eserde Stoacı filozof Poseidonios'un (M.Ö. 135-51), Athenaios'un hocası olduğu ifade edilmektedir (E). Bu sebeple KUDLIEN 1975: 191, pneumatik okulun kurucusu Athenaios ile hocası Poseidonios arasında uzun yıllar koymamak gerektiği ifade etmektedir. Çünkü Stoa ve pneumatik okul arasında fikişsel bir bağlam olduğu belirtilerek,¹⁴² pneumatik okulun ruhani kurucusunun Poseidonios olduğu düşünölmüş ve bu sebeple Athenaios, M.Ö. I. yy'a tarihlendirilmiştir (KUDLIEN 1975: 191 dn. 38). Aslında KUDLIEN'e göre Athenaios'un M.Ö. I. yy'a tarihlendirilmiş olmasının tek sebebi Stoacı Poseidonios'un öğrencisi olarak anılması değildir. KUDLIEN 1962: 421 dn. 3, WELLMANN'ın Galenos eserlerindeki bazı kısımları gelişi güzel çevirip yorumladığını düşünmüştür. Yorumlamaların gelişigüzel yapılmasının, tarihlendirmeler konusunda yanlış çıkarımlara neden olduğunu belirtmiştir.¹⁴³ Örneğin WELLMANN, J belgesinde yer alan Agathinos'u, Athenaios'un öğrencisi olarak çevirmiş ancak KUDLIEN ilgili yerde geçen Agathinos'un, Athenaios'un öğrencisi değil O'nun takipçisi olarak yorumlanması gerektiğinin altını çizmektedir. Ayrıca KUDLIEN, Celsus ve Plinius'un da pneumatiklerden ve o okulun kurucusundan hiç bahsetmemiş olmasını; Athenaios'un, Celsus ve Plinius için genç olarak görölmüş olabileceğini ifade etse de bu durumun, şüpheli bir değere sahip olduğunu belirterek, pneumatiklerden ve okuldan bahsedilmeyen o arayı, *ex silientio* olarak nitelendirmektedir (KUDLIEN 1962: 421 dn. 3). Ancak E belgesinde bahsedilen kişi gerçekten Apameialı Stoacı Poseidonios ise -ki NUTTON 1997: 207'ye göre bu durum şüphelidir- Athenaios bu kişiyi felsefi anlamda da örnek almış olabilir. Bir başka deyişle Athenaios'un,

¹⁴¹ KUDLIEN 1962: 419-429; KUDLIEN 1975: 191; GİLGİL 2004: 21; JOHNSTON 2006: 100; COUGHLIN 2018: 4 vd. dn. 22.

¹⁴² *Pneuma* düşüncesi, Stoa düşüncesinin üzerine temellendirilmiş ve pneumatik görüşü şekillendirmiştir (DİLLER 1936: 182). Ayrıca Stoacıların diyalektiğe önem verdiği görülür ve bu, Pneumatiklerde de görölmektedir (KUDLIEN 1975: 191 dn. 38). Öyle ki Galenos, Athenaios'un nabız üzerine yapmış olduğu bir tanımlamayı gerekçeleriyle desteklemiş olmasından ve diyalektiğe uygun davranmasından dolayı Athenaios'un yorumlamasının önemli olduğunun altını çizmiştir (Ic). Kısaca Stoa, *pneuma* düşüncesini en çok etkileyen ekollerin öncesinde gelmektedir. Ancak *pneuma* düşüncesi çok daha erken bir zamanda tıpla özdeşmiş olsa da bunu bir sınıfa ayıran ve bir pneumatik olarak adlandırılan ilk kişi Athenaios'tur (STADEN 1989: 77).

¹⁴³ Bir başka örnek olarak da F belgesinde bahsedilen Scribonus Largus'un öğrencisi ya da oğlu olan Tryphonis ile Athenaios arasında zamansal bir ilişki kurmasındaki belirsizlik verilmektedir. Çünkü aynı ilacı kullanmış olmaları Athenaios ve Tryphonis'in aynı zaman diliminde yaşadıklarının kanıtı olamayacağı ifade edilmiştir (KUDLIEN 1962: 421 dn. 3).

Poseidonios'un öğretilerine olan bağlılığı, O'nun felsefi derslerine katılımından değil eserlerini okumasından kaynaklanmış olabilir.¹⁴⁴ Ayrıca NUTTON 1997: 207'ye göre, şayet pneumatik okulun kuruluşu, Poseidonios ile ilişkili olduğu göz önüne alınarak O'nun yaşadığı tarihlere yakın bir zamanda kurulduğu kabul edilirse; o zaman pneumatik okulun, yaklaşık M.Ö. 60 gibi erken bir tarihte kurulmuş olabileceği düşünülebilir. Ancak o zaman Celsus ve Plinius'un pneumatiklerden hiç bahsetmemiş olması zamansal bağlamda, açıklanma gerektiren uzun bir boşluk yaratmaktadır. Bu sebeple NUTTON, Athenaios'un M.S. I. yy.'dan önce yaşamış olmasının mümkün olmadığına inanmaktadır. Tüm tartışmalar göz önüne alındığında ise her iki hipotezi kanıtlayabilecek kesin bir bilginiz bulunmamaktadır. Bu nedenle Athenaios için verilen zaman dilimi NISSEN 2006: 378 tarafından, M.Ö. I. ve M.S. I. yy. aralığına yerleştirilmiştir.

Athenaios'un takipçileri ve öğrencileri hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Galenos, Athenaios'tan söz ederken çoğunlukla "Athenaios'un takipçileri" veya "ardından gelenler" şeklinde (οἱ ἀπ' Ἀθηναίου; τῶν ἀπ' Ἀθηναίου τοῦ Ἀτταλέως) ifadeler kullanmıştır (K, N, I, Ld). Bu bağlamda kendini hem pneumatik hem de Athenaios'un öğrencisi olarak adlandıran pek çok kişinin var olduğunu düşünebiliriz. Ancak takipçileri olarak yapılan tanımlamalarda o kişilerin, Athenaios'un doğrudan mı yoksa dolaylı olarak mı takipçileri ya da öğrencileri olduğu bilinmemektedir. Yani Athenaios'u fikren ve eylemsel olarak takip eden biri, Athenaios'la tanışmamış bile olabilir. Bu sebeple onları direkt öğrenci olarak adlandırmaktan sakınmak gerekir. Takipçiler veya ardından gelenler ifadesi Athenaios'un ancak, pneumatik okulun kurucusu olduğunu dolaylı yoldan kanıtlayan bir ifade olarak görülebilir. Galenos vasıtasıyla edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Athenaios'un en önemli iki takipçisinin Arkhigenes ve Agathinos (Ia) olduğu bilinmekle birlikte, diğer takipçilerinin isimleri ise yine Galenos tarafından Magnus (Ia) ve Herodotos (Ib) olarak verilmektedir. Diogenes Laertios ayrıca Athenaios'un öğrencileri arasında hekim Theodoros'un adını da vermiştir (C). WELLMANN 1895: 13'ün, Athenaios'un öğrencileri arasında Theodoros'un da adını geçirmesinin sebebi olarak, pneumatik Arkhigenes'in alıntılı olduğu bir yerde, "Makedon Theodoros" şeklinde geçen bir ifadeyi göstermiş ve bu ifadeyle Diogenes Laertios'un "Athenaios'un öğrencisi Theodoros (θεόδωρος ἰατρός Ἀθηναίου μαθητής)" şeklindeki ifadesi (C) arasında bir bağlantı kurmuştur. Hatta Plinius'un,

¹⁴⁴ NUTTON 1997: 207 vd.; SMITH 1979: 231 vd.

Theodoros'un bir reçetesinden bahsettiği de yine WELLMANN tarafından aktarılmaktadır (Plin. nat. XX,40). Ancak KUDLIEN 1962: 421 dn. 1'e göre Theodoros'un Athenaios'un öğrencisi olması, bu bilgilerle kanıtlanamaz; çünkü Athenaios'un kendisinden bahsetmemiş olan Plinius'un, -eğer Theodoros WELLMANN'ın düşündüğü gibi Athenaios'un öğrencisiyse- Athenaios'tan bahsetmeyip sadece Theodoros'tan bahsetmesi biraz akla yatkın gelmemektedir. Bu sebeple Plinius'un Athenaios'tan bahsetmeyip Theodoros'tan söz etmesi, Theodoros'un Athenaios'tan daha yaşlı olduğu sonucunu ortaya çıkmaktadır (*terminus post quem*). Bu durum, söz konusu Athenaios'un (C) başka bir Athenaios olması gerektiğini gündeme getirmektedir. Ayrıca Plinius'un Theodoros'tan bahsetmiş olması demek Theodoros'un da Plinius'tan yaşlı olduğunu göstermektedir. Bu sebeple de KUDLIEN 1962: 421 dn. 1'e göre WELLMANN kendisiyle çelişmektedir. Çünkü bu argümanında aslında WELLMANN, Athenaios'u M.S. I. yy.'a yerleştirmeye çalışırken O'nu daha da gerilere götürmüştür.

Athenaios hakkında zamanın ünlü isimlerinin alıntılar yapması sayesinde bazı bilgiler sağlanmakta ve bu bilgiler vasıtasıyla Athenaios'un yaklaşık 30 kitabının olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Galenos, Athenaios'un kitaplarında verdiği bilgilerin dağınık olduğunu ve herhangi bir incelemeyi bile bir araya getirmediğini düşünmüş olsa da (R); Pneumatik ekolün kurucusu olan Athenaios'un (E, Ic) pek çok takipçisi olmuş (K, N, I, Ld) ve Athenaios, Galenos'un dağınık olarak nitelendirdiği bilgilerini bir şekilde aktarabilmenin yolunu bulmuştur. Athenaios'a atfedilmiş olan 30 kitap günümüze ulaşmamıştır. Ancak kimi Antikçağ yazarlarının Athenaios'tan yaptığı alıntılar sayesinde, aralarda boşluklar olmasına rağmen, bazı kitap sayılarını ve o kitapların içeriklerini öğrenebiliyoruz. Oribasius'un yaptığı alıntılarla Athenaios'un birinci kitabının *Buğday Hakkında* (*περί πυρῶν*) (Y) olduğu, *Yerler Hakkında* (*περί τόπων*) adlı eserinin üçüncü kitabının ise *Çareler Hakkında* (*περί βοηθημάτων*) olduğu (Yd) öğrenilmektedir. Nitekim Galenos da Athenaios'un tıbbın elementleri olarak sıcak, soğuk, ıslak ve kuruyu gördüğü bilgisini, O'nun üçüncü kitabından alıntılanmıştır (Ra). Galenos, Athenaios'un yedinci kitabında genellikle varlığın temeli, sperm, kadınlarda var olan spermler, bebeğin meydana gelmesi veya bebeğin ebeveynlere benzemesi hakkındaki konularından bahsettiğini dile getirmektedir (L, La, Lb, Lc, Ld, Le). Oribasius da -kitabın sayısını belirtmese de- yedinci kitabın içerikleriyle benzer şekilde sperm salgılanmasının ne zaman başlayıp ne zaman bittiği konusunda (Z) ve (*Fetüsün*) *Görüntüsü Hakkında* (*περί διαμορφώσεως*) (Za) başlığıyla

Athenaios'tan alıntılar paylaşmıştır. Bu bağlamda yedinci kitabının genel itibariyle üreme hakkında olduğu düşünülebilir (WELLMANN 1895: 100). 24. kitabında soğuk hakkındaki nedenlere (αἰτίας περὶ ῥίγους) yer verirken (M), 29. kitabını ise *Hava Hakkında* (περὶ ἀέρος) başlığıyla (Yc) yazmıştır. Öyle ki Aetius Amidenus, Athenaios'un eserinin sayısını vermese de; mevsimleri ve günleri sıcak, soğuk, kuru ve ıslak düşüncesi üzerine yorumladığını aktarmış (A) ve bu bilgileri muhtemelen Athenaios'un 29. kitabından almıştır. 30. kitabının da *Ekmekler* (Περὶ ἄρτων) ve *Arpalar Hakkında* (περὶ κριθῶν) (Ya, Yb) olduğu bilinmektedir. Her ne kadar söz konusu eserler elimize geçmemiş olsa da en azından bazı kitaplarının ne üzerine yazıldığını yine antik kaynaklar sayesinde öğrenmekteyiz: Oribasius tarafından kitap sayıları verilmeden bahsedilen içerik ve başlıklar şöyledir: *Alışkanlıklar Hakkında* (περὶ συνηθείας) (Zb), iyi bir çocuk doğurmada kadının üstüne düşen görevlerine ve kadınların yaşam tarzının nasıl olması gerektiği (Zc), çocuk doğurmak için erkek ve kadınların yapması ve yapmaması gerekenler (Zd), *Sağlıklı Yaşam Tarzı (Diyet) Hakkında* (περὶ ὑγιεινῆς διαίτης) (Ze) ve mevsimlerle uyumlu yaşam tarzları ile o zamanlarda yenmesi gereken şeyler (Zf). Galenos ise, Oribasius gibi başlıklar altında sınıflandırarak Athenaios'un eserleri hakkında bilgiler vermese de, kendi bahsettiği konu üzerine Athenaios'tan örneklemeler ve alıntılar yaparak aslında, Athenaios'un ne tür konular üzerine yoğunlaştığını öğrenmemizi sağlamıştır. Ayrıca Galenos gibi dönemin en ünlü hekiminin, Athenaios hakkındaki genel düşüncesi üzerine az da olsa bilgi sahibi olabiliyoruz. Galenos'un, Oribasius'un alıntılardığı konulardan farklı olarak, Athenaios'tan aktardığı konular ise şunlardır: Kalp ve damarlara ilişkin tanımlamalar (I, Ia, Ib, Ic); elementlerin sınıflandırması (K, Ka, Kb); ateşlenmelerde tedavi yöntemi (H); Athenaios'un tıbbi bir deva olarak kan akıtma (P) ve lavmandan faydalanması (F); ürperme ve sarsıntılı bir şekilde titreme arasındaki farkın tanımlanması (O, Oa); bir tanımlama, açıklama ve aktarım yapmadan önce önceliğinin sentez ve gözlem yapmak olduğu (D, R, U); Athenaios'a göre hasta olmanın nedenleri (E) ve hastalığın ön koşulları (S). Bu ve buna benzer aktarımlar sayesinde Athenaios'un temel ilke ve prensipleri hakkında bilgiler edinebiliyoruz.

Athenaios ve takipçileri, doğanın ve tüm hastalıkların yalnızca *pneuma* tarafından oluşturulduğuna inanmış oldukları için kendilerini pneumatikler olarak adlandırmışlardır (Uc). Yani onlara göre var olmanın asıl nedeni *pneuma* idi (HANKINSON 1987: 84 dn. 17). Athenaios ve takipçileri; Stoacılarla ilişkili olan, her şeyi koruyan, her şeyi kapsayan ve düzenleyen *pneuma*'yla birlikte beş ana elementi insanı meydana getiren unsurlar arasında görmekteydiler. Ancak

söz konusu bu elementler onlara göre; ateş, hava, su ve toprak değil; sıcak, soğuk, kuru ve ıslaktır. Bu dört element de kendi içinde aktif ve pasif nitelikli olarak ikiye ayrılmaktadır. Aktif olanlar sıcak ve soğukken, pasif olanlar da kuru ve ıslaktır. Athenaios ve takipçileri, insanın ve doğanın, bu dört elementle birlikte *pneuma*'dan meydana geldiğine inanmışlardır (Ub). Her şeyin en başına elementleri ve *pneuma*'yı koyan Athenaios'a göre, her şeyde olduğu gibi insan bedeninin oluşumunda da bir araya gelen parçaların hepsi bir şekilde en basit ve en küçük şeylerin baskın çıkmasıyla meydana gelmektedir (Ka). Canlı bedeninin yaradılışı ise sıcak ve soğukun, kuru ve ıslakın bir karışımıdır (Va). Bu bağlamda da sıcak, soğuk, kuru ve ıslak en başta bir dominantlık oluşturarak kemiği, yağı, kıkırdığı yani insan bedeninin en basit unsurlarını oluşturmuştur. Bu sebeple de da sıcak, soğuk, kuru ve ıslak; insan bedeninin elementleri haline gelmektedir. Tüm bunlardan hareketle Athenaios'un; ateşi, toprağı, havayı ve suyu asıl elementler olarak görmediği; buna karşılık asıl elementlerin, bu görünen şeylerin değil, görünen şeylerin bileşenlerinin duyuların ötesine geçen elementler olduğu söylenebilir. Yani ateşin, toprağın, havanın ve suyun nitelikleri (sıcak, soğuk, kuru ve ıslak) asıl elementler olarak kabul edilmelidir. Örneğin, ateşi mevcut kılan şey sıcaklığın kendisidir. Bu sebeple de ateşin kendisi basit, sıcaklığın kendisi ise baskın yani asıl olan elementtir (Ka). Asıl nitelikleri (sıcak, soğuk, kuru ve ıslak) ise içinde barındıran (E) ve canlı bedeninin oluşmasına beşinci unsur olarak eklenen *pneuma* ise canlı bedeninde nabız atışı olarak tanımlanırdı (Ic). Öyle ki Athenaios tarafından "yaşamın gergin ipinin bir gücü" olarak tanımlanan, yani bedenin dengeli hali olarak tanımlanan nabız hareketi (I), pneumatikler için oldukça önem arz etmekteydi. Nitekim Arkhigenes için bayılmalar, gerginliğin bir anlığına çözülmesidir (WELLMANN 1895: 142). Çünkü sağlıklı bir *pneuma* için söz konusu gerginlik, aslında iyi bir dengedir. Bu sebeple her şeyi tanımlamaya karşı olan pneumatik ekolünün ünlü isimlerinden Agathinos bile, ilk kitabını nabız atışı hakkında yazmış ve bu kitabında nabız atışlarındaki her bir durumun özel tanımlamalarını da yapmıştır (Ib). Kalpteki ısı ise vücutta var olan sıcaklığın asıl kaynağını oluşturarak nabızın doğal ve istemsiz bir şekilde hareketini sağlamaktaydı. Nabız hareketleri de ısınan kalbi ve arterleri terleterek onların nefeslenmesini (*pneuma*) sağlardı (Ic). Yani *pneuma*'nın canlı bedenindeki merkezi kalpti.¹⁴⁵ Bu bağlamda kalp hastalıkları tedavileri için Athenaios ve takipçileri, kafadan ziyade göğsü izlemenin bir tedavi olduğunu düşünürler.

¹⁴⁵ HARRIS 1973: 238–241; NUTTON 1997: 208.

Çünkü Athenaios'a göre kalpte meydana gelen bir çılgınlık, ruhun merkezine de zarar veriyordu. Göğüste meydana gelen bu delirme de baş ağrısına sebep olduğu için bazı kişiler tarafından, başa güllü sirkelerin dökülmesiyle ya da kekiklerin kullanılmasıyla aslında baş ağrısının geçirilmeye çalışıldığı anlatılmak istenmektedir (Vb).

Her alanda ılımanlık ve denge halinin iyi olduğunu anlatmaya çalışan ve tıbbi ilkelerini bu yönde ilerleten Athenaios'a göre, mevsimlerden insan yaşamına kadar iyi olan her şeyin tanımlaması ılımanlık üzerine kurulmuştur. Örneğin mevsimlerden, kışın ıslak ve soğuk olduğunu, yazın kuru ve sıcak olduğunu ve baharın da ılıman, sıcak ve ıslak olduğunu (A, N); çocukluk çağlarının, sıcak ve ıslak karışımı olarak ılıman olduğunu; ölümünse, canlı bedenlerin kuruluşuna ve soğukluğuna sebep olan bir şey olduğunu düşünmekteydi. Çünkü canlı bir bedenden sıcaklığın ayrılmasıyla, bedende var olan ıslaklık buharlaşır. Böylece de beden, ıslaklığını ve sıcaklığını kaybettikten sonra hem kurur hem de soğuyarak ceset halini alır. Bu bağlamda Athenaios ve takipçileri yaşamı da sıcak ve ıslak diye adlandırırlar. Soğuk ve kuru olan ölüm ise, yaşamın vazgeçilmezi olarak düşünülür. Tüm bu tanımlamalar doğrultusunda da Athenaios ve takipçileri, yaşamın en iyi karışımının ılımanlık yani en ıslak ve en sıcak aynı anda baskın olmasından başka bir şey olmadığını söylemektedir (N). Yani her şeyde iyi bir dengeyle ılımanlık sağlandığı zaman, *pneuma*'nın tam bir sağlığa kavuşacağı fikri verilmeye çalışılmaktadır. Antik yazarların, her şeyde dengenin önemini vurgulayan Athenaios'un eserlerinden yaptığı aktarımlar, bu konuda fikir edinmemizi sağlamıştır. Bu sebeple birbirleriyle dolaylı yoldan bağlantılı olduğu anlaşılan konuları şöyle daha anlamlı hale getirebiliriz: Mevsimlerin ve günlerin dengesi (A, Zf) hava dengesini, hava dengesi (Yc) yerlerin dengesini, yerlerin dengesi (Yd) hem ev tasarımlarını (Yd, Zf) hem de yetişen ürünlerin kalitesini, yetişen ürünlerin (arpa, buğday) kalitesi (Y, Yb) ise ekmeğin kalitesini (Ya) etkilerken; bunların hepsi, kişilerin çocukluktan erişkinliğe kadar alışkanlıklarını (Zb) ve kişilerin yine çocukluktan erişkinliğe kadar zihinsel ve bedensel dengesini (Z, Za, Zc, Zd ve Ze) önemli ölçüde belirleyerek insanların, sağlıklı olup olmamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Kısacası her şey doğrudan ve dolaylı olarak birbiriyle bir bütün ve uyum içindedir ve bu uyum, Athenaios ile takipçileri için önem arz etmektedir. Örneğin mevsimler ve söz konusu denge arasındaki ilinti Athenaios adı altında şöyle aktarılmıştır: Mevsimler ılıman geçtiği ve vücutta önemli değişimler meydana gelmediği zaman, bireylerin bağımsız ruhunun bir hareket halinde olduğu düşünülmektedir. Mevsimler ve

havalar ılımanlığını kaybettiğinde ise gerek ruhun gerekse vücudun kendini sağlam tutmak için daha fazla güce ihtiyaç duyduğu bildirilmektedir (Zf). İlkbaharda, hava ıslak ve sıcak, yaz aylarında sıcak ve kuru, sonbaharda soğuk ve kuru ve kışın ise ıslak ve soğuk olduğu düşüncesiyle (A), kış aylarında şiddetli soğukların ve nemlerin insanlara hastalık verdiği ve bu sebeple de evlerin sıcak ve korunan yerlerine çekilmenin doğru bir şey olacağının; yaz aylarında meydana gelen aşırı kuruluk tehlikeli hastalıklara sebebiyet vereceği için bundan kaçınılması gerektiğinin; sonbaharda ise dengesizlikler meydana geleceği için havalara çok dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Zf). Mevsimlere uyumlu bir şekilde nasıl yaşanılacağı ve nelerden kaçınılması gerektiği Oribasius vasıtasıyla Zf belgesinde verilirken, söz konusu belgede ilkbahardan bahsedilmemesinin temel nedeni ise muhtemelen istenilen en iyi denge (ıslak-sıcak) yani ılımanlığın bu mevsimde meydana gelmesidir. Elbette ılıman olma durumu sadece mevsimler için geçerli değildir. Her maddenin içinde elementler ve *pneuma* bir arada bulunduğu (Ia) için sağlıklı bir yaşam ancak dört elementin dengesiyle gerçekleşmektedir (EANS 2008: 117). Sonuç olarak Athenaios'un düşüncesine göre dengede olma hali, ılımanlık olarak görülmüş ve her konu, ılıman olup olmama üzerinden yorumlanmıştır.

Athenaios'a göre hasta olmanın temelinde *pneuma*'da meydana gelen dengesizlik ve hastalığın *pneuma*'ya vermiş olduğu dengesizlikler vardır (NUTTON 1997: 208). Athenaios ve takipçileri, aynı anda hem sıcak hem de ıslak olmanın normal olduğunu ve bu hâlde bir hastalık bulunamadığını; hastalık halinin ise ateş gibi sıcak ve kuru, ödem gibi ıslak ve soğuk ya da melankoli gibi soğuk ve kuru olduğunu düşünmekteydiler (N). Bu sebeple hastalık halinden kurtulmak için ters etkili yöntemlerle bir denge sağlanmalıdır. Örneğin sindirim sorunu yaşayan biri, ıslaklık ve soğukluktan dolayı mide dengesini bozmuş olduğu için ona, kuru ve sıcak besinler verilerek tedavi edilmesi sağlanmalıdır (V).¹⁴⁶ Söz konusu dengesizlik de bu şekilde giderilmeye çalışılmaktadır. Bu dengesizlikleri meydana getiren hastalıkların nedenleri ise Athenaios ve takipçilerine göre üçe ayrılmaktadır: İlki, bir şeye bağlı olan nedenlerdir. Bu nedenler, direkt olarak dış etkenlerin sebep olduğu durumlar tarafından oluşmakta (örn. güneş yanığı) ve hastalığı meydana getirmektedir. Bu sebeple bedende de dış etkenlerden kaynaklı meydana gelen bir sorun, *pneuma*'da bir bozulmaya neden olmaktadır. İkincisi ailede genetik olan (*epigenetik*) bir hastalıktan kaynaklı nedenlerdir; vücuda düzenli bir şekilde atalardan gelen

¹⁴⁶ Athenaios'a göre ayrıca susuz ve kuru yerler de sindirimin kolay olmasını sağlayan etkenlerdir (Yd).

hastalıkların aktarılması *pneuma*'yı aniden olmasa da yavaş yavaş hasta etmekte (E) ve bu sebeple de sağlıklı kimselerin, hastalıklı çocukları olabileceğinin altı çizilmektedir (Zb). Üçüncüsü de fiziksel olarak dış etkenlerden (*procatarticus*) kaynaklı yaralanmaya (örn. yaralanma sonucunda meydana gelen yoğun kanama) bağlı nedenlerdir (E). Ayrıca soğğun ardından tüm hastalıkların meydana geldiğini de düşünen Athenaios; kavga esnasında veya heyecanlı bir olay ardından gelen ürperme (ῥίγος) ve titremenin de (τρόμος) hastalıkları meydana getireceğini düşünmektedir. Çünkü bunlar da soğuklukla ilintili şeylerdir (O). Athenaios ve takipçileri tarafından farklı sınıfları olduğu düşünülen öksürüğün nedeni ise solunum organlarının hastalıklı bir mizaca sahip olmasıdır (Ma). Hastalıkların sebeplerine değinen Athenaios, iyileşme ve iyileştirme tanımları üzerinde de durmuştur: Athenaios'a göre iyileştirme tanımı sadece hastalıkların tedavisi için değil, aynı zamanda hastalıkları meydana getiren şeyler için de kullanılmalıdır. Bu bağlamda hastalığı meydana getiren sebepleri, hastalığın ön koşulu olarak adlandırmak Athenaios'a göre en uygun ifadedir (S). Öyle ki Athenaios, farklı farklı hastalıkların kişide yarattığı sonuçlar aynı olsa da, bu hastalıkları birbirinden ayıran faktörler olduğuna inanmaktadır. Yani köpek ısırığı, akrep sokması ya da güneş yanığından dolayı oluşan semptomlar aynı olsa da hastalıkların etkileri *predispozan*'dır. Diğer bir deyişle, sonuca katkıda bulunan her şeyin temeli, *predispozan* nedenlerdir (Rb). Athenaios ve takipçileri için hastalıkların nedenlerinin önemli olması demek de methodist bakış açısını reddetmeleri demektir. Çünkü methodistler, tüm hastalıkların ortak özelliklere veya ortak noktalara sahip olması nedeniyle, hekimin yalnızca hastalığın ve sağlığın genel nedenlerini bilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Bu tutum da yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı gerek Galenos'a gerekse Athenaios ve takipçilerine ters bir durumdur (CALDWELL 2018: 640).

Athenaios'un, Aristoteles'in öncülüğünü ettiği *Peripatetik* (Περὶπατητική) ekolünü benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır (MOON 1923: 188): Öncelikle egzersizlerin ihmal edilmemesi gerektiğine inanan Athenaios (Zf), beden hareketlerinin vücudu ısıtacağından bahsetmiştir (Ze). Dahası sağlıklı bir yaşam tarzının nasıl olacağını anlatırken, bir bebeğin ve çocuğun beden egzersizlerine alışabilmesi için doya doya oyun oynamalarına izin verilmesini öneren Athenaios, 12 yaşına gelen çocuğun da hem dil bilgisi hem geometri uzmanlarına gitmesi ve beden egzersizlerine de başlamaları gerektiğini ifade etmektedir. Yetişkin olunduğunda ise yaşlılığa eksiksiz ve mükemmel bir şekilde ulaşmak için artık ruhun ve bedeninin tüm egzersizlere alışmış olması

gerekmektedir (Ze). Söz konusu alışkanlıkların önemine vurgu yapan Athenaios; bir alışkanlığı ise insanların bedenlerini ve ruhlarını, yararlı veya zararlı bir biçimde oluşturan bir şey olarak tanımlamıştır (Zb). Yine beden egzersizlerine vurgu yapan Athenaios, kadınların da dikkatlerini ve bedensel hareketlerini dinç tutmaları gerektiğini belirtmiş ve bu sebeple ev işlerinde daha aktif olmaları gerektiğinin altını çizmiştir (Zc). Athenaios'un beden egzersizlerine verdiği öneme bir de şu yönden bakılmalıdır: Melankoli hastalığının elementler üzerinden tanımlamasını soğuk ve kuru olarak yapan Athenaios (N), uyuşukluğu hüzünlü bir melankoli olarak değerlendirmiştir (B). Bu sebeple Athenaios, bir kişinin melankoliden arınabilmesi için beden egzersizlerinin büyük bir fayda sağlayacağını vurgulamaktadır. Çünkü hasta, soğuk ve kuru olan melankoliden ancak bedenini ısıtan beden egzersizleri sayesinde kurtulabilir. Melankoli hastalığına sahip kişinin ayrıca, bedenini ısıtması için susuz ve kuru bir ülkeye gitmesi de hastalığının tedavisinde olumlu bir etki oluşturacaktır (Yd). Sonuç olarak aslında, gerek yaşlılığa iyi bir şekilde erişebilmek gerekse melankoliden kurtulmak için vücudu ısıtmanın önemine vurgu yapılmakta ve bu ısınmanın da insan yaşamında önemli bir yeri olan beden egzersizleriyle sağlanabileceği ifade edilmektedir. Tüm bu ifadeler de Athenaios'un, *Peripatetik* (Περὶπατητική) ekolüne uygun bir görüşte olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Galenos, tıbbın bölümlerini fizyoloji (φυσιολογικόν), etiyoloji (αιτιολογικόν), patoloji (παθολογικόν), hijyen (ὕγιεινόν), semiyoloji (σημειωτικόν) ve en son da tedavi etmek (θεραπευτικόν) olarak beş ana bölüme ayırırken; Athenaios'un bu beş ana bölümden yalnızca semiyolojiyi tıbbın bölümleri içine dahil etmediğini ve semiyolojinin yerine maddeyi (ὕλικόν = (tıbbi) materyal) koyduğunu söylemektedir. Athenaios'un semiyoloji yerine maddeyi koymasının gerekçesi de madde olmadan bir tedavinin gerçekleşemeyecek olmasıdır (Ua). Bu ayrıştırmanın doğruluğu elbette tartışılır; fakat burada dikkat çeken başka bir şey, Athenaios'un rasyonalist bir hekim-filozof olarak maddeci düşünce yapısıdır. Madde olmadan tedavi olmayacağı düşüncesi, kesinlikle bunu kanıtlar niteliktedir. Athenaios'un maddeci olduğunu düşünmemize neden olan bir diğer şey ise, elementlerin (sıcak, soğuk, ıslak, kuru) en basitinden ve en küçüğünden meydana gelen insanın, en sonunda görünen elementinde (insan bedeninin aldığı en son biçim) en basitin ve en küçüğün çözümünün bulunduğu inanmasıdır (Ra). Yani en basitin ve en küçüğün çözümünü görünen şeyde bulacağını düşünmesi, maddeci yaklaşımına bir örnektir. Görünen en küçük şey üzerinden tüm tanımlamalarını

ve çıkarımlarını yapmış olan Athenaios'un, açıklamadan veya aktarımdan önce yapılması gereken şeyin doğa gözlemi olduğunu savunması (U), Galenos tarafından Athenaios'un gözlem yeteneğinin (θεωρία) övülmesine sebebiyet vermiştir (R). Doğa gözleminin Athenaios için önemli bir konu olduğu ise Oribasius'un ve Aetius Amidenus'un aktarımlarıyla da kanıtlanmaktadır. Çünkü mevsimlerin (A), havanın (Yc) ve yaşanılan yerlerin (Yd) ayrıntılı bir gözlemini yapmış olan Athenaios için bu durumların insan sağlığına doğrudan etkisi vardır. Bu gözlemler ayrıca Athenaios'un; Sabinos, Galenos, Rufus ve Atyllys gibi kentsel kirlilik üzerine benzer gözlemler yapmış ve meteorolojik tıbbi Hippokratik geleneğe benzer şekilde yazmış olduğunu göstermektedir. Çünkü modern araştırmacılara göre bir kasabanın durumuna ve konumuna bakılarak, orada hangi hastalıkların bulunduğunu söylemek mümkündür (NUTTON 1997: 218).

Pneuma'yı tıp ile özdeşleştiren Athenaios, beden ile ilgilenmenin yanında ruhu da tedavilerinin ve prensiplerinin içinde yok saymayarak, beden ve ruh düalizmini benimseyen bir hekim-filozof olmuştur. Yani felsefeyle olan bağıını kesmeyerek kendisini bu alanda da geliştirmiştir (DURMAZ 2019: 381). Öyle ki Athenaios'un, tıbbi bilgi ve birikimini aktarmış olduğu eserlerinde ünlü felsefi kişilerden ve o kişilerin düşüncelerinden de bahsetmiş olması, yazdığı eserlerin nitelikli olduğunu gösterir. Her ne kadar Athenaios'un bu ünlü kişilerden hangi eserlerinde ve ne şekilde bahsettiği konusunda yeterli kaynak bulunmasa da Galenos sayesinde Athenaios'un, belirli kişilerden alıntılama yaptığını, bazı kişilere karşı anti tezler oluşturduğunu ya da düşüncelerini benimsediği bazı kişilerin olduğundan haberdar olmaktadır. Örneğin varlığın temelini oluşturan şeyin adet kanı olduğu düşüncesi ve lavman ile ilgili görüşleri hakkında Athenaios'un Aristoteles ile hemfikir olduğu, Galenos'tan öğrenilmektedir (Lc, F). Ayrıca Galenos, Athenaios'un sıcak, soğuk, kuru ve ıslak konusunda Aristoteles'ten ya da Khryssippos'un sözlerinden bahsetmediğini söylerken (Kb) aslında Athenaios'un başka konularda bu kişilerden bahsetmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Athenaios, her ne kadar Platon'dan çok daha sonra yaşamış olsa da O'nun, Platon'un öğretilerini benimsediği ve hatta Platon'un üşüme ve titreme kavramları üzerine yapmış olduğu tanımların, Athenaios tarafından aktarıldığı (O)¹⁴⁷ bilinmektedir. Dahası Athenaios'un, Asklepiades'e karşı anti tezler oluşturmuş olduğu da aktarılmaktadır (Kb). Bu bilgiler doğrultusunda ise Athenaios'un benimsemiş olduğu kişiler ve olaylar hakkında az da olsa fikir

¹⁴⁷ Galenos'a göre Athenaios'un Platon'dan aldığı bilgiler, Platon'un *Timaios* adlı eserinin 68a8-b6 kısmındadır (SİDER / MCVAUGB 1979: 196 dn. 28).

sahibi olunmaktadır. Tüm bunları bizlere aktaran Galenos muhtemelen muhtemelen bu bilgileri Athenaios'un kendi eserlerinden almıştır (La, M, Oa, R). Öyle ki Galenos; Athenaios'un Asklepiades'ten, Pontoslu Herakleitos'tan ve fizikçi Strabon'dan bahsettiğini ancak onlar hakkında verdiği bilgileri çok onaylamadığını bildirirken, diğer başka konular hakkında söylediklerini ise hem bilinir hem de ikna edici bulmaktadır (Oa). Athenaios'un kendisinden çok daha önce yaşamış olan kişilerden bahsetmesi NUTTON 1997: 208'e göre, Athenaios'un kendisinden öncekilere duymuş olduğu saygı olarak yorumlanmış ve bu saygının sadece pratik nedenlerden ileri gelmediği düşünülmüştür. Çünkü Athenaios'un entelektüel bir arayışı olduğu için, felsefenin sağlamış olduğu uygunluk, O'na geçmişin büyük zihinleriyle (örn. Aristoteles, Platon) iletişim kurma izni vermişti (NUTTON 1997: 208). Bu bağlamda Athenaios'u çok yönlü bir hekim olarak adlandırmak pek de yanlış olmaz. Çünkü Athenaios, sağlıklı yaşam tarzı hakkında bilgiler verirken (Ze); tüm insanların 14 yaşından sonra bilim çalışmalarını ve gerçek bilgileri edinmeyi öğrenmelerinin, felsefi ispatlarını anlamaya çalışmaları gerektiğinin ve yararlı kimseler olmaları için yine aynı yaştan itibaren diğer bilimlere ek olarak tıp sanatını da öğrenmelerinin iyi olacağını vurgulamıştır. Çünkü hekimliği tek bir alan olarak görmeyip herkesin öğrenmesi gerektiğine inanan Athenaios, tıbbi her an ve her yerde insan hayatını etkileyen ve ihtiyaç duyulan bir şey olarak görmüştür (Ze). Tüm bu ifadeler ışığında da Athenaios'un, tıbbi ve felsefi alanda ortak bir nokta bularak, takipçilerinin bu yönde ilerlemesine katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Eserlerinde birçok kez Athenaios'tan bahsetmiş olan Galenos, yeni hekimlerin neredeyse hiçbirinin tıp sanatı teorilerini Athenaios kadar tam anlamıyla ele alamadığını dile getirmiş;¹⁴⁸ ancak, söz konusu teorilerinin bir kısmında yanlış olduğunu (K)¹⁴⁹ ve hatta teorilere çok dikkat etmeyip yalnızca deneme yoluyla keşfettiğini (P) ifade etmiştir. Galenos'un yer yer Athenaios ile aynı fikirde olmadığını (Ua),¹⁵⁰ Athenaios'un gözlemlediği şeyler konusunda kafa karıştırıcı ve düzensiz olduğu, oluşturduğu argümanların kurallı bir biçimlendirmeden uzak olduğu (Kb, R) ve Athenaios'un kendisiyle çeliştiği

¹⁴⁸ NUTTON 1997: 208; COUGHLIN 2018: 5.

¹⁴⁹ Yeni nesil hekimler Athenaios'un, gözle görülür elementlerin olduğu ve bu elementlerin kanıt gerektirmediği düşüncesi konusunda yanlış olduğunu düşünmüşlerdir (K).

¹⁵⁰ Athenaios, tıbbın beş ana bölümünden biri olarak görülen semiyoloji yerine maddeyi (tıbbi materyal) kabul etmiş; ancak Galenos, Athenaios ile aynı fikirde olmadığını belirterek semiyolojinin gerekliliğini savunmuştur (Ua).

yönündeki yorumlarına (Ka ve Lc)¹⁵¹ da şahit olmaktayız. Ancak Galenos'un aynı zamanda Athenaios ve takipçilerinin ateş konusundaki görüşleri nedeniyle önemli kişilikler olduğunu belirtmesi (H); Athenaios'a saygın hekimler arasında yer vermesi (Va); pneumatik grubun içinde barındırdığı birçok kişiyi, Athenaios'a öncelik vererek en kıymetliler olarak tanımlaması (Ma);¹⁵² birkaç konuda Athenaios ile aynı fikirde olması¹⁵³ ve hatta Athenaios ile aynı fikirde olmasa bile o konuda¹⁵⁴ önceden yorum yapmış olanlardan daha ikna edici olduğunu belirtmesi (M) Athenaios'un, Galenos tarafından sürekli eleştirilmediğinin göstergeleridir. Son olarak Galenos bir kitabında kuşların uçuşundan hareketle fal bakan, Athenaios adlı bir biliciden (οἰωνιστῆς) saygıdeğer olarak bahsederken, mesafe konusundaki oran ve orantıdan bahsettiği kitaplarından da söz etmektedir (T). Ancak bahsedilen bu bilici Athenaios ile hekimimiz olan Attaleialı Athenaios'un bir bağlantısının olup olmadığı bilinmemektedir.

2.4. Cornelius Artemidoros

A Cic. Verr. II,2,75:

...hominem innocentem a C. Sacerdote absolutum indicta causa de sententia scribae medici haruspisque condemnat.

Aa Cic. Verr. II,3,28:

Quid Apronius? non recusat. Quid praetor? iubet recuperatores reicere. 'Decurias scribamus.' Quas decurias? 'de cohorte mea reicies,' inquit. 'Quid? ista cohors quorum hominum est?' Volusi haruspices et Corneli medici et horum canum quos tribunal meum vides lambere...

¹⁵¹ Galenos; Athenaios'un ateş, toprak, hava ve su yerine soğuk, sıcak, ıslak ve kuru derken (Ka) ve adet kanını varlığın temeli olarak görmesinden yola çıkarak çocuğun anneye nasıl benzediği konusunu açıklarken kendisiyle çeliştiğini düşünmüştür (Lc).

¹⁵² Galenos, solunum organlarının hastalıklı mizacına (*dyskrasia*) bağlı olan öksürüğü en iyi şekilde inceleyenlerin pneumatikler olduğu düşündüğü için (Ma) Athenaios ve takipçilerini en kıymetliler olarak anmıştır.

¹⁵³ Galenos da lavmandan faydalanma konusunda (F); güneş çarpmasına bağlı olarak meydana gelen ateşlenmenin meydana getirdiği değişiklik konusunda (H); Kadın menisi ile erkek menisinin aynı olmadığı konusunda (Le); kan akıtmayı tıbbi tedaviler arasında görme konusunda (P) ve hastalığı meydana getiren sebeplerin, hastalığın ön koşulu olarak görülmesi konusunda (S) Athenaios ile aynı fikirdedir.

¹⁵⁴ Galenos, Athenaios'un soğukun nedenleri ile ilişkili olan bütün sebepleri reddetmesi konusunda onunla aynı fikirde olmadığını belirtmiştir (M).

Ab Cic. Verr. II,3,54:

...Nympho cum se vellet aequo iudicio defendere, dat iste viros optimos recuperatores, eundem illum medicum Cornelium, is est Artemidorus Pergaeus, qui in sua patria dux isti quondam et magister ad spoliandum Dianae templum fuit, et haruspice Volusium et Valerium praeconem. Nympho antequam plane constitit condemnatur.

Ac Cic. Verr. II,3,69:

Ingerebat iste Artemidorum Cornelium medicum et Tlepoleum Cornelium pictorem et eius modi recuperatores, quorum civis Romanus nemo erat, sed Graeci sacrilegi iam pridem improbi, repente Cornelii. Videbant Agyrinenses, quicquid ad eos recuperatores Apronius attulisset, illum perfacile probaturum:

Ad Cic. Verr. II,3,70:

Etiam, quando magistratus ex istius edicto exigere debebant. At arator repetere poterat. Verum Artemidoro recuperatore.

Ae Cic. Verr. II,3,117:

Etenim decumae saepe tanti venierunt, cum lege Hieronica venirent, quanti nunc lege Verria venierunt. Cedo mihi C. Norbani decumas venditas. C. Norbani decumae venditae agri Leontini. Atqui tum neque iudicium de modo iugerum dabatur, neque erat Artemidorus Cornelius recuperator, neque ab aratore magistratus Siculus tantum exigebat quantum decumanus ediderat...

Af Cic. Verr. II,3,138:

...Scandilius vero negat sese apud Artemidorum recuperatorem verbum esse facturum, et tamen auget atque onerat te bonis condicionibus, si tu uti velis; si ex provincia Sicilia tota statuas idoneum iudicem aut recuperatorem nullum posse reperiri, postulat abs te ut Romam rem reicias.

B Gal. de comp. med. sec. loc. 828 K:

τροχίσκος πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν γενείων συκώδεις ἐπαναστάσεις. ἐχρήσατο Ἀρτεμίδωρος, ἔστι δὲ καὶ παντὸς ὄγκου κατασταλτικὸς, ὃς συμβαίνει ἐπὶ τῶν κακῶς συνουλωκότων, ὥσπερ ἐπὶ τῶν συνερράμμένων, ἢ δὲ σύνθεσις ἤδε...

C Nik. Myr. dyn. III,38,253:

λη' Ἄλειμμα ἄκοπον, τὸ δι' εὐφορβίου· παρὰ Ἀρτεμιδώρου Περγαίου τοῦ ἱητροῦ· πάνυ καλόν· ἔχει...

- LIT RE II,1 (1895) 1332, s.v. «Artemidoros» no.33 (M. Wellmann); André 1987: 26, 104; Korpela 1987: 157 vd. no. 13; Nissen 2006: 383 vd. no. 242; Eans 2008: 165; Arena / Cassia 2016: 359 vd.

Cicero'nun *In Verrem* adlı eseriyle varlığından haberdar olduğumuz Cornelius Artemidoros, Pergeli bir hekimdir (Ab, C). Cicero'ya göre Artemidoros hekimliğiyle değil hainliğiyle ön planda olan biriydi (Ab, Ac). Bu nedenle Cicero, her seferinde Artemidoros'a karşı olumsuz duygularını dile getirmiştir (A, Aa, Ab, Ac). Cicero'nun bu tutumu, Artemidoros'un Verres¹⁵⁵ ile yapmış olduğu iş birliğinden kaynaklanmaktaydı. Artemidoros kendi vatanındaki Artemis Tapınağı'nın yağmalanmasında Verres'e rehberlik etmiştir; bu olay Cicero'nun, O'nu bir hekim değil bir tapınak hırsızı olarak görmesine sebebiyet vermiştir (Ab, Ac). Dahası Cicero'ya göre Artemidoros, Sicilya'da Verres'in kendi çıkarları için haksız yere adam öldürme, zina, hırsızlık, çiftçilere yüklediği acımasız vergilendirmeler gibi yapmış olduğu tüm kötülöklere (Cic. Verr. II,1,7-9) göz yumuştur. Artemidoros'un, Verres'in yaptığı kötölöklere göz yumup yummadığı hem kendi memleketi Perge'de Artemis Tapınağı'nı soyma konusunda yaptığı rehberliğinden (Ab) hem de Sicilyalı çiftçilere uygulanan¹⁵⁶ Verres yasalarının¹⁵⁷ kötü sonuçlarından dolayı Verres'e karşı açılan davada Verres'in *recuperator*'u olarak görev almasından (Ad, Ae, Af) anlaşılabilir. Dahası A belgesinde masum bir adamın; bir hekim (Artemidoros), sekreter ve kâhinin söyledikleri yüzünden mahkûm edildiğini dile getiren Cicero ayrıca,

¹⁵⁵ M.Ö. 112'de doğduğu tahmin edilen Verres, M.Ö. 80'de *Cilicia praetor*'u Cornelius Dolabella'nın yönetiminde *legatus* oldu. Bu esnada Dolabella'nın da yardımıyla pek çok tapınağı yağmalamıştır. M.Ö. 78'de Dolabella Roma tarafından yargılanana kadar iş birliği içerisindeydiler. Ancak Verres, Dolabella'nın yargılanmasında onun aleyhine kanıtlar sunarak Dolabella'nın hüküm giymesine neden olmuş ve ondan kurtulmuştur. Daha sonrasında Verres M.Ö. 74'te *praetor urbanus* olabilmek için yüksek miktarda rüşvetler vermiş ve rüşvetlerle kazandığı yetkisini kişisel çıkarları için kullanmıştır. M.Ö. 73-71 yılları arasında *Sicilia proconsul*'ü olmuş ve burada da görevini kötüye kullanarak özellikle çiftçileri yüksek vergilerle çileden çıkartmıştır. M.Ö. 70 yılında Verres Roma'ya döndüğünde Sicilyalı çiftçilerin isteğı üzerine Cicero tarafından yargılanmıştır. Yargılama sonucunda Verres, avukatı Quintus Hortensius Hortalus tarafından Massilia'ya sürgün gitmeye ikna edilmiştir ve orada ölmüştür. (Smith 1848: 1241-1245). Verres hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cowles 1917.

¹⁵⁶ Sicilyalı çiftçiler ve Verres arasındaki sorunlar hakkında bk. Pritchard 1971.

¹⁵⁷ Verres, Sicilya *proconsul*'u olduktan sonra çiftçiler için uygulanan *Hieronikus* yasalarını kaldırmış ve yerine Verres yasalarını getirmiştir. Söz konusu yasa değişikliği, yasanın adından da anlaşılacağı üzere, sadece Verres ve yandaşlarının çıkarını gözeten ve çiftçilere acımasız vergilendirmeler yükleyen bir yasadır. Sicilya'da *Hieronikus* yasaları'nın Cicero *In Verrem*'deki yansımaları ve Verres yasalarıyla karşılaştırması için bk. Bell 2007: 187-204.

Cornelius Artemidoros'un mahkemede *recuperator* olmasını, davacılara karşı büyük bir talihsizlik olarak adlandırmıştır (Ad,¹⁵⁸ Ae). Çünkü bu durum, davacıları haklıyken haksız konuma düşürmektedir. Örneğin, Nympho adlı bir çiftçi, içlerinde Artemidoros'un da olduğu *recuperator*'lara karşı kendini savunamayıp mahkûm edilmiş (Ac¹⁵⁹), *recuperator* olan hekim Cornelius Artemidoros, kendisine yöneltilen her türlü suçlamadan kolaylıkla kurtulabilmiş (Ac¹⁶⁰) ve Scandilius adlı biri, Artemidoros gibi bir *recuperator*'un karşında kendini savunamayacağından dolayı davanın Roma'ya taşınmasını talep etmiştir (Af¹⁶¹). Bu örnekler de Verres'in ve Verres'in yandaşı olarak Artemidoros'un yaptığı zorbalıklara Cicero'nun gözünden bir kanıt olarak gösterilebilir.

Artemidoros'un hangi dönemlerde yaşadığı konusu, yine Cicero'nun verdiği bilgiler sayesinde açığa kavuşmaktadır. Hekim Artemidoros'un, Perge'deki Artemis Tapınağı'nı soyarken Verres'e eşlik etmesinden (Ac) ve M.Ö. 73-71 yılları arasında *Sicilia*'da *praetor*'luk yapan Verres'in yanında yer almasından (SMITH 1844: 374) yola çıkılarak, M.Ö. I. yy.'ın ortalarında yaşamış olduğu düşünülmektedir.¹⁶² Ayrıca Artemidoros'un *gens* adının Cornelius olması da onun, M.Ö. I. yy. ortalarına yerleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Çünkü Artemidoros'un Cornelius adını Sulla Dönemi'nde (M.Ö. 82-79) almış olabileceği varsayılmaktadır.¹⁶³ Bu varsayım Appianos'un verdiği bilgiye dayanır. Appianos, Sulla'nın *plebeius*'lar arasından on binlerce genç ve güçlü erkeğe Roma vatandaşlık hakkı verdiğini ve onlara Cornelius'lar denmesine

¹⁵⁸ Ad belgesinde; *magistratus*'ların, Apronius'un belirlediği borcun ödenmesini talep ettikleri zaman çiftçinin bu borçtan kurtulabileceği ancak karşısındaki *recuperator*'un Artemidoros olduğu belirtilir.

¹⁵⁹ Ab belgesinde aktarıldığına göre; Nympho'nun kendisini savunmak istemesi üzerine Verres, en iyi *recuperator*'ları atamış ve bu *recuperator*'lar Pergeli hekim Cornelius Artemidoros, kâhin Volusius ve şifacı Valerius'tur. Nympho mahkemede kendini bu kişilere karşı savunamamış ve mahkûm edilmiştir.

¹⁶⁰ Ac belgesinde; Apronius ile Agyrialılar arasında görülen davada Apronius'un Agyrialılara karşı hekim Cornelius Artemidoros, ressam Cornelius Tlepolemos gibi *recuperator*'ları çıkarttığı bildirilir. Ancak Agyrialılar, bu *recuperator*'ların kendilerine yöneltilen her türlü suçlamalardan kolaylıkla kurtulabildiklerini görmüşlerdir.

¹⁶¹ Af belgesinde Cicero; Scandilius adlı birinin, Artemidoros gibi bir *recuperator*'un önünde tek bir söz söyleyemeyeceğini ve bu nedenle de (*magistratus*'lar) eğer Sicilya'da yetkin bir yargıç ve *recuperator* olmadığına karar verirlerse davanın Roma'ya taşınacağını ve Scandilius'un bunu istediğini ifade etmektedir. Scandilius'un meselesi hakkında bilgi almak için bk. FRAZEL 2009: 226 vd.

¹⁶² NUTTON 1997: 167; NISSEN 2006: 383 no. 242; EANS 2008: 165; ARENA / CASSIA 2016: 359.

¹⁶³ KORPELLA 1987: 157 vd. no. 13; NISSEN 2006: 383 no. 242; ARENA / CASSIA 2016: 359.

sebepe olduğunu söyler.¹⁶⁴ Dolayısıyla Artemidoros'un da Appianos'un bahsetmiş olduğu Cornelius'lar arasında yer almış olması muhtemeldir. Hatta Cicero'nun, Ac belgesinde tapınak hırsızları olarak adlandırdığı Artemidoros'un ve ressam Cornelius Tlepolemos'un önceden Roma vatandaşı olmayıp yakın zamanda Cornelius olduklarını ifade etmesi, bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ancak Artemidoros'un Cornelius *gens* adını almasıyla ilgili bir başka ihtimal daha vardır. Bu ihtimal, Artemidoros'un *Cilicia praetor*'u Cn. Cornelius Dolabella'nın¹⁶⁵ kölesi olup, M.Ö. 80–79 dolaylarında efendisi tarafından azat edilmiş olma varsayımına dayanmaktadır. Çünkü Dolabella, Verres'e birçok tapınak soygununda olduğu gibi Perge'deki Artemis Tapınağı soygunda da yardım etmiştir (Cic. Verr. II,1,52–54). Dolabella, Verres'e yardım ederken Artemidoros da Verres'e bu soyguna rehberlik etmiştir (Ab). Dolabella'nın tapınak soygununda Verres'e eşlik etmesi için Artemidoros'u görevlendirdiği düşünülmekte ve soygundan sonra Verres ile Artemidoros'un iş birliğine devam ettikleri ifade edilmektedir. Tüm bunlardan hareketle de Artemidoros'un Cornelius *gens* adını, efendisi Cn. Cornelius Dolabella'dan alması durumu, bir diğer olası neden olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁶ Verres ile Artemidoros'un iş birliğinin tapınak soygunuyla (M.Ö. yak. 80–79) başlayıp, Verres'in *Sicilia*'daki *proconsul*'lüğüne (M.Ö. 73–71) kadar sürmüş olduğu¹⁶⁷ ve bu altı ya da yedi yıllık süreçte Artemidoros'un, Verres'in hem özel hekimi olduğu¹⁶⁸ hem de yasa dışı işlerinde en büyük destekleyicilerinden biri olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ App. civ. B.C. 1,11,100: τῷ δὲ δῆμῳ τοὺς δούλους τῶν ἀνηρημένων τοὺς νεωτάτους τε καὶ εὐρώστους, μυρίων πλείους, ἐλευθερώσας ἐγκατέλεξε καὶ πολίτας ἀπέφηνε Ῥωμαίων καὶ Κορνηλίους ἀφ' ἑαυτοῦ προσεῖπεν, ὅπως ἐτοίμοις ἐκ τῶν δημοτῶν πρὸς τὰ παραγγελλόμενα μυρίοις χρῶτο.

¹⁶⁵ RE IV,1 (1900) 1297 s.v. «Gnaeus Cornelius Dolabella», no. 134 (F. MÜNZER).

¹⁶⁶ SMITH 1844: vol. I. 374.; NUTTON 1997: 167; FLEMMING / TOTELIN 2020: 115.

¹⁶⁷ Artemidoros'un Sicilya'da Verres ile birlikte olduğu; Verres'in, Sicilia'da Sicilyalı çiftçiler tarafından mahkemeye verildiğinde atadığı en iyi *recuperator*'larından birinin hekim Artemidoros olduğu bilgisinden (Ab) ve Cicero'nun Sicilia'da, Leontini Bölgesi'nde Verres yasalarından önce *Hieronikus* yasalarının geçerli olduğu dönemlerde, Cornelius Artemidoros gibi bir *recuperator* olmadığından bahsetmesinden (Ae) anlaşılmaktadır.

¹⁶⁸ Özel şahsiyetlerin ve yüksek makamdaki kişilerin, hekimlerini de yanlarında götürdüğü bilinmekle ve bu duruma en iyi örneklerden biri olarak da Verres ve Artemidoros gösterilmektedir (ANDRÉ 1987: 104; KORPELLA 1987: 41; MATTERN 1999: 14 dn. 80). Ancak Cic. Verr. II,2,27'de aktarılan *medici...manus erant tuae* ifadesiyle de Verres'in Artemidoros dışında başka hekimleri olduğu da anlaşılmaktadır (KORPELLA 1987: 46).

¹⁶⁹ NUTTON 1997: 167; NISSEN 2006: 383 no. 242; ARENA / CASSIA 2016: 359; FLEMMING / TOTELIN 2020: 115.

Artemidoros'un bir hekim olduğundan sıkça bahseden Cicero (A, Aa, Ab, Ac), O'nun hekimliği konusunda teorik bir bilgilendirme yapmamıştır.¹⁷⁰ Aslında Cicero, hakkında olumsuz söylemlerde bulunduğu hekimlerin bile mesleklerini icra ederken yaptıkları hataları eleştirmiştir. Örneğin bir mektubunda; yaşlı ve sağlığı kötüye giden kölesi Tiro'ya, yaşadığı sindirim bozukluğuna rağmen çorba veren Hellen asıllı hekim Lyson'un, tedavi yönteminden memnun olmadığını belirtmektedir (Cic. fam. XVI,4,1). Bu sebeple Artemidoros'tan bahsettiği yerlerde hekimliği hakkında tek bir söz söylememesi dikkat çekicidir. Ancak yukarıdaki örneğin devamı göz önüne alındığında bu durum, biraz daha anlam kazanmaktadır. Cicero, tüm Hellenlerin dikkatsiz olduğu gibi hekim Lyson'un da dikkatsiz olduğunu belirtir ve daha sonra Tiro'ya hiçbir masraftan kaçınmamasını çünkü hekimlerin daha gayretli olması için onlara yapılan ödemelerin arttırılması gerektiğini dile getirir (Cic. fam. XVI,4,2). Cicero'nun bu ifadesi, Hellen asıllı hekimler hakkında olumsuz veya küçümseyici bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir (ALONSO 2018: 126 vd.). Dolayısıyla Cicero, hekim Artemidoros'un hekimlik sanatıyla ilgili olarak sessiz kalmış olsa da, O'nun Hellen asıllı olması bile Cicero'nun gözündeki konumunu belirlemeye yardımcı olmaktadır. Ancak Cicero'nun, Hellen kökenli hekimi Alexio'nun ölümünün ardından konuşurken onu aşağı görmeyip ondan başka hiçbir hekime güvenemeyeceğinden bahsetmesi (Cic. Att. XV,1,1), özellikle Hellen hekimlere karşı göstermiş olduğu tutumuna bir istisna olarak gösterilebilir (ALONSO 2018: 127).¹⁷¹

Cicero, Artemidoros'un tıbbi kişiliği hakkında bilgiler vermemiş olmasına rağmen elimizde Pergeli Artemidoros'a ait olduğu düşünülen, başka antik kaynaklardan edinmiş olduğumuz iki reçetesi bulunmaktadır. Galenos tarafından aktarılan ilk reçete, çene üzerinde çıkan siğiller için Artemidoros'un kullandığı yatıştırıcı bir pastil tarifidir (B). Diğer reçete ise, Nikolaos Myrepsos'un aktarmış olduğu ve etken maddesi *euphorbium*¹⁷² (sütlege) olan bir ağrı kesici tarifidir (C). Galenos başka bir eserinde (Gal. de comp. per gen. XIII.1035–1036) şiddetli kalça ağrısı için kullanılan bir ağrı kesici merhem

¹⁷⁰ Cicero, Glykon adlı bir hekimden bahsederken o kişinin de hekimliği konusunda bir yorumda bulunmamıştır. Söz konusu Gykon, katillikle suçlanmıştır. Ancak Cicero Glykon'u iyi huylu ahlaklı bir adam olarak adlandırmış ve katil olamayacağını vurgulamıştır (Cic. ad. Brut. I,6,2); (ALONSO 2018: 126).

¹⁷¹ Cicero'nun kendi eserlerinde bahsetmiş olduğu bazı hekimler hakkında bk. GOUREVITCH 1984: 439–454; ANDRÉ 1987: 26. Ayrıca, Romalı elitlerin gözünde Hellen kökenli hekimler hakkında yapılan bir çalışma için bk. ALONSO 2018.

¹⁷² Söz konusu bitki hakkında ayrıntılı bilgi için bk. CAN 2012.

tarifinden bahsetmiş ancak söz konusu merhem tarifini hangi hekimden aldığını belirtmemiştir. Bu bağlamda WELLMANN, Artemidoros'un yukarıda bahsedilen ağrı kesici merhemiyle (C) Galenos'un kalça ağrısı için verdiği merhem tarifi arasında büyük bir benzerlik olduğunu öne sürmüş ve Galenos'un belirtmediği hekimin, reçeteler arası benzerlikten dolayı Pergeli Artemidoros olduğunu düşünmüştür. WELLMANN'a göre Galenos'un B belgesinde de zaten bir Artemidoros'tan bahsetmesi; Galenos'un Artemidoros'tan reçete tarifleri almış olduğunun ve söz konusu Artemidoros'un, Pergeli Artemidoros olduğunun kanıtıdır (RE II,1 (1900) 1332, no. 33).

2.5. T. Flavius Coelius Severus

A GUMMERUS 1932: 32, no. 81; CIL VI 9580; ISide I 40:

D. M. | T. Fl. Coelius Severus | Sidensis medicus | ipse sibi - vivos - fe||⁵cit et filis suis | Coelio Severia|no Eumelo et Coe||lio Severo et ma|tri illorum Coe||¹⁰liae Callist[ae] | sanctissimae et | eorum lib[eris].

LIT KORPELA 1987: 101, 116, 196, no. 229; CRISTOFORI 2006: 130; NISSEN 2006: 392, no. 244; ARENA / CASSIA 2016: 360 vd.

M.S. II. yy. dolaylarında yaşadığı düşünülen¹⁷³ Pamphylia kökenli hekim (*medicus*) Titus Flavius Coelius Severus'un aslen Sideli olduğu, bir mezar yazıtı olan A belgesinde verilmektedir. NISSEN 2006: 392 no. 244'e göre de T. Flavius Coelius Severus, Küçükasya'daki anavatanından Roma'ya yerleşmek için ayrılmıştır. Ancak Latince yazılmış olan bu belgede T. Flavius Coelius Severus'un Sideli olduğu bilgisi dışında, kendi isminden yola çıkılarak Hellen olup olmadığı veya toplumdaki konumu hakkında bir yorum yapmak zordur. Aynı zamanda sahip olduğu Titus Flavius adından da hekimimizin imparator ile bir bağlantısının olup olmadığı anlaşılamaz. Çünkü İmparatorluk ismi olan Titus Flavius, o zamanlar oldukça yaygındı (KORPELA 1987: 196 no. 229). T. Flavius Coelius Severus'un yaptırmış olduğu anlaşılan A belgesinde, Sideli hekimin oğulları Coelius Severianus Eumelos ve Coelius Severus ile eşi Coelia Kalliste'den de bahsedilmektedir. İki oğlu da muhtemelen özgür doğan

¹⁷³ KORPELA 1987: 101; CRISTOFORI 2005: 130; ARENA / CASSIA 2016: 360 vd. Ancak NISSEN 2006: 392 no. 244 ve NOLLÉ 1993: 242 tarafından hekim T. Flavius Coelius Severus, M.S. II-III. yy.'lar arasına yerleştirilir.

(*ingenus*) T. Flavius Coelius Severus'un (KORPELA 1987: 196 no. 229), büyük oğlu Coelius Severianus Eumelos'un adı, hekimimizin Pamphylia kökenli olduğu bilgisini doğrular niteliktedir. Çünkü antroponimi bakımından Eumelos (Εὐμήλος) adı genellikle Pamphylia kentlerinde (Aspendos, Perge, Attaleia, Side, Morga ve Sillyon) kullanılmaktaydı.¹⁷⁴

A belgesi, T. Flavius Coelius Severus'un hekimliği hakkında bir çıkarımda bulunmak için hiçbir delil sunmamaktadır. Yalnızca çekirdek ailesinin isimleri konusunda bilgi vermekte ve hekimimizin yaşamı hakkında da ufak tefek çıkarımlar yapılabilmesine olanak sağlamaktadır. İlk olarak KORPELA 196 no. 229'da T. Flavius Coelius Severus'un, geçmişinde özgür bir çocuk olduğu ve iki *gentlicum*'undan yola çıkılarak Romalı bir ailenin evlatlığı olabileceği düşünülmüştür. ARENA / CASSIA 2016: 361 ise, T. Flavius Coelius Severus'un bir yabancı (*peregrinus*) olarak düşünüldüğünü aktarırken bazı araştırmacıların da Coelius Severus'u bir azatlı (*libertus/libertinus*) olarak gördüklerinden bahsetmektedir. Kesin olan şey; T. Flavius Coelius Severus'un, sahip olduğu *nomen gentlicum* sebebiyle bir Roma vatandaşı olduğudur. T. Flavius Coelius Severus'un eşi Coelia Kalliste'nin ise, özgür doğan bir kadın ya da kocası tarafından azat edilip sonradan hürriyetini kazanan biri olduğu olası görülmektedir.¹⁷⁵ Eşinin *libertinus* mu yoksa *ingenus* mu olduğu konusu kesin olmamakla birlikte T. Flavius Coelius Severus'un, eşinden bahsederken "pek muhterem, kutsal, saygın, saf" anlamlarına gelen *sancio* fiilinin *superlativ*'i olan *sanctissima*'yı kullanmış olması (A), karısının da özgür olduğu iddialarını (ARENA / CASSIA 2016: 361) destekler; hatta bir *ingenus* olma ihtimalini güçlendirir. Coelius Severus'un "çocuklarımla annesi" olarak zikrettiği eşi Coelia Kalliste için böyle bir ifade kullanmış olması (A) ayrıca, GOUREVITCH 1984: 416'ya göre Coelius Severus'un karısına iyi bir eş olan hekimler arasında sayılmasına olanak tanımıştır.¹⁷⁶

CRISTOFORI 2006: 129 vd.'na göre Roma'da yabancıların mezar epigramlarında özellikle görülen güçlü aile bağlarının sebebi, onların Roma'ya entegrasyonunun sevgi bağları sayesinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda Coelius Severus da Roma'ya sonradan gelen bir hekim olduğu için O'nun

¹⁷⁴ Bk. LGPN 163 s.v. «Εὐμήλος» ayrıca ROBERT 1963: 399–406 arasında Εὐμήλος adının Pamphylia'da geçmesi için bir referans listesi derlemiştir. (ARENA / CASSIA 2016: 361; NOLLÉ 1993: 242 dn. 164)

¹⁷⁵ KORPELA 1987: 196 no. 229; NOLLÉ 1993: 242; NISSEN 2006: 392 no. 244; ARENA / CASSIA 2016: 361.

¹⁷⁶ Aile erdemlerinden biri olarak görülen iyi bir eş olma durumuna yakıştırılan diğer Antikçağ hekimleri için bkz. GOUREVITCH 1984: 415 vd.

Roma'ya olan entegrasyon süreci belki de ailesi sayesinde hızlanmıştır.¹⁷⁷ Ancak Coelius Severus'un kendi memleketinden gelmeden önce eşi Coelia Kalliste ile evli olup olmadığı ya da eşiyle Roma'da tanışıp mı evlendiği bilinmemektedir. NOLLÉ 1983: 97 dn. 56'ya göre T. Flavius Coelius Severus, ailesiyle birlikte Roma'ya gelmişti.

M.S. II. yy.'ın başlangıcında İmparatorluğun en parlak dönemleri yaşanmaktaydı ve toplumun artan refah düzeyi, hekimlerin maddi durumlarına da yansımış olmalıdır.¹⁷⁸ Bu açıdan bakıldığında; T. Flavius Coelius Severus'un Roma'ya gelmeden önceki hayatı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmasak da maddi durumu hakkında ailesi için özenle hazırlanmış olduğu pahalı mezar dikate alınarak Coelius Severus'un, varlıklı bir hekim olduğu düşünülmüştür. Bu zenginliğe tamamen Roma'da sahip olduğunu veya Roma'ya gelmeden önce de bilinen ve talep gören bir hekim olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak KORPELA 1987: 194, no. 220'ye göre oldukça fakir bir hekimin Roma'ya gelebilmesi olası değildir. Bu sebeple Coelius Severus'un, muhtemelen Roma'da şehrin zengin hastalarına bakan ve refah seviyesi yüksek olan bir hekim olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁹

2.6. Marcellus

A Aet. VI,10–11, 151–152 CMG VIII/2:

Περὶ λυκανθρωπίας ἤτοι κυνανθρωπίας Μαρκέλλου. οἱ τῇ λεγομένη κυνανθρωπία ἤτοι λυκανθρωπία νόσῳ κατεχόμενοι κατὰ τὸν Φεβρουάριον μῆνα νυκτὸς ἐξίασι τὰ πάντα μιμούμενοι λύκους ἢ κύνας καὶ μέχρις ἡμέρας περὶ τὰ μνήματα μάλιστα διατρίβουσι... γινώσκειν δὲ χρὴ μελαγχολίας εἶδος εἶναι τὴν λυκανθρωπίαν, ἣν θεραπείαις κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπισημασίας τέμνων φλέβα καὶ κενῶν τοῦ αἵματος ἄχρι λειποθυμίας καὶ διαιτῶν τὸν κάμνοντα ταῖς εὐχύμοις τροφαῖς. κεκρήσθω δὲ λουτροῖς γλυκέσιν, εἴτα ὀρρῶ γάλακτος χρησάμενος ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας κάθαιρε τῇ διὰ τῶς κολυκυνθίδος ἱερᾷ Ρούφου ἢ Ἀρχιγένους ἢ Ἰούστου, δεύτερον καὶ τρίτον παρέχων ἐκ διαστημάτων. Μετὰ δὲ τὰς καθάρσεις καὶ τῇ διὰ τῶν ἐχιδνῶν θηριακῇ χρηστέον. Καὶ τὰ ἄλλα παραληπτέον ὅσα ἐπὶ τῆς μελαγχολίας προεῖρηται...

¹⁷⁷ Roma'da yaşayan yabancı hekimlerin entegrasyonu hakkında bk. CRISTOFORI 2006: 129–132.

¹⁷⁸ KORPELA 1987: 116. Ayrıca kenti Rhodiapolis için pek çok şey yaptıran ve yüksek başlıklar yapan hekim Herakleitos da M.S. II. yy.'ın zengin hekimleri arasında sayılabilir (bk. 1.10.).

¹⁷⁹ GUMMERUS 1932: 32; NOLLÉ 1983: 97; KORPELA 1987: 196 no. 229; NOLLÉ 1993: 242; ARENA 2018: 9.

B Alex. Trall. Ther. II,357:

ἔτι δὲ καὶ ἡ Μαρκελλίνα ἀντίδοτος παρηγορῇ μετὰ τοῦ πάνυ ἔχειν τὸ ωαρκωτικόν·

ἔχει δὲ αὐτῆς ἡ γραφὴ οὕτω·

κρόκου. δραχ. η´

θείου ἀπύρου δραχ. β´

ἐν ἄλλῳ δραχ. ς´

ὀπίθ δραχ. ς´

κινναμώμου δραχ. α´

πεπέπεως λευκοῦ δραχ. κ´

μέλιτος Ἀττικοῦ τὸ ἀρκοῦν.

δίδου καρῦου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος μετὰ θερμοῦ ὕδατος.

C Anth. Pal. VII,158:

Μαρέλλου τόδε σῆμα περικλοῦ ἱητῆρος,
Φωτὸς κηδίστοισι τετιμένον ἀθανάτοισιν,
οὐ βίβλους ἀνέθηκεν εὐτιμένη ἐνὶ Ῥωμῇ
Ἀδριανὸς, προτέρων προφερέστερος ἡγεμονίων,
καὶ παῖς Ἀδριανοῖο, μέγ´ ἔξοχος Ἀντωνῖος,
ὄφρα καὶ ἔσσομένοισι μετ´ ἀνδράσι κῦδος ἀροίτο
εἶνεκεν εὐεπίης τήν οἱ πόρε Φοῖβος Ἀπόλλων,
ἥρῳ μελψαντι μέτρῳ θεραπήϊα νούσων
βίβλοις ἐν πινυταῖς χειρωνίσιν τεσσαράκοντα.

‘Iemmatista’: εἰς Μάρκελλον τὸν Σιδήτην ἱατρόν. οὗτος Μάρκελλος τεσσαράκοντα βίβλους ἐν ἔπεσιν ἔγραψεν ἥρωικοῖς.

D Ps.-Gal. de rem. parab. 459 K:

ἔλεγε δὲ Μάρκελλος ποιεῖν καλῶς πρὸς σπληνικοὺς καρδαμώμου κοχλιάριον α´. ἢ β´. μετὰ ὄξους σκιλλητικοῦ κυάθου α´. ἢ β´. διδόμενον πιεῖν ἐπὶ ἡμέρας β´. νήσται δίδου.

E Hier. Iovin. II,6,397–398:

Legat qui vult Aristotelen et Theophrastum prosa, Marcellum Sideten et nostrum Flavum hexametris versibus disserentes, Plinium quoque Secundum et Dioscoridem et ceteros tam physicos quam medicos, qui nullam herbam, nullum lapidem, nullum animal, tam reptile, quam volatile, et natatile non ad suae artis utilitatem referunt.

F Marcell. Med. 350 CML V,;

Hoc est oxyporium, quod Nero utebatur ad digestionem, quod Marcellus medicus egregius ostendit, quod et nos usu probauimus; nam et stomachum mire conponit et umores siccant. Excrementa quoque illa data dysintericis mirabile efficacia prosunt.

Fa Marcell. Med. 532–534 CML V:

Confectio salis cathartici, quam Marcellus ostendit, sic:.. Emendantur his uitia haec: indigeries, fleuma frigidum, quod de cerebro descendit in stomachum, [ad] omnes umores supernatantes stomacho, qui de felle rufo concitantur. Ad dolorem quoque faucium faeit et ad caliginem, detergit et omnes umores in uisceribus contractos, sanat et iecur et splenem et tussem curat et eos, qui uix anhelant, reficit. Curat et colum et morbum articulare compescit. Digestorium mirificum est, febres cotidianas temperat, febres acutas compescit, id est emitriticaicas, quartanas conpremit.

G Marcel. Sid. 134–137:

ΕΚ ΤΩΝ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΤΟΥ ΣΙΔΙΤΟΥ ΙΑΤΡΙΚΩΝ ΠΕΡΙ ΙΧΘΥΩΝ.

Εὖ δὲ καὶ εἰναλίῳν ἐδάην φύσιν ἰήτειραν

<σχ>ήμασι παντοίοισιν ἐμὸν νόον ἐξερεείνων,

ὥς αὐτός τ' ἐνόησα καὶ ἄλλων μῦθον ἄκουσα·

ὦν τοι ἐγὼ πληθὺν ἢ δ' οὔνομα πᾶν ἀγορεύσω.

Βένθεα κητώεντα πολυσκοπέλοιο θαλάσσης

5

ἰχθύες ἀμφινέμονται ἀπείριτοι, ἀργινόντες

παμμέλανεσ περκνοὶ τε καὶ αἰόλον εἶδος ἔχοντες·

Φάγροι τε, γλαῦκοι τε, πρέποντες, βούφθαλμοὶ τε,

καὶ κέφαλοι, Θύννοι τε, καὶ ἀργύφειο λάβρακες.

θοῦροὶ τε, σκιαδεῖς τε, καὶ ἥπατοι ἀγκυλόδοντες

10

καὶ σαργοὶ, γλᾶνές τε, καὶ ἀργινόντες ὀνίσκοι,

Χρύσαφοι, ἢ δ' ἔλοφες, καὶ πηλαμύδες, καὶ ἀχάρναι,

καὶ κεστρεῖς, ἐρυθροὶ τε, καὶ ἀκταῖοι μελάνουροι,

γόγγροι, ἐγχέλυες τε, καὶ αἰνομόροι σμύραιοι,

βῶκες, καὶ περόναι, καὶ πετρήεντες ἴουλοι,

15

καὶ πέρκαι, τρίγλαι τε, πολύστιπτοὶ τε χελῶναι,

μορμύρος αἰγιαλεύς τε, καὶ ὠκυπέτεια χελιδών,

κυκλοτερεῖς ρόμβοι τε, καὶ ἐκτάδιον βούγλωσσον,

καὶ σκάροι ἀνθεμοέντες τε, ἐρευθήεσσά τε φυκίς,

καὶ βατίδες, κίχλαι τε, καὶ ἀργιόδους κορακῖνος,

20

ἵπποι τε, βάτραχος τε, καὶ ὀξύκομοι κόκκυγες,

καὶ τρυγών, ἄρπη τε, καὶ ἡϊόεις κόλλουρος,

σκόρπιοι, ἡδὲ λύκοι, καὶ σηπῖαι, ἡδὲ τραγίσκος,
 καὶ σπάρος ὀξυόδους, καὶ κωβιδὸς ἡυκάρηνος,
 τυφλῖνοι, ναρκή τε, καὶ ἡδείη ἀκαλήφη, 25
 καὶ φθειρές, σμάριδές τε, καὶ ἀνθήεις βασιλικός,
 τρηχαλή ρίνη τε, καὶ ἀργινόεις ἀλιπνεύμων,
 καὶ τυτθαὶ μαινίδες, ἀτὰρ κύνες, ἡδὲ λαγωοί,
 καὶ κρεῖοι συνόδοντες, ἰδὲ ξιφῖαι, θρανῖαι τε,
 καὶ μύες εὐθώρηκες σάλπη τ' ἀνθήεσσα, 30
 ἡδὲ λέων, τευθὶς τε, καὶ ἀστακοὶ ἡυκέρωτες,
 καὶ ξανθαὶ καρίδες, ἐρευθήεις τε πάγουρος,
 καὶ σαῦροι, χάννοι τε καὶ ὀρφέες, ἡδὲ γαρίσκοι·
 καραβὸς ὀκρυόεις, καὶ εὐόνυχες κήρυκες,
 καὶ λεπὰδες, χῆμαί τε, καὶ ἐχῖνοι, 35
 πουλύποδές τε πολυπλόκαμοι, κόχλοι τε φαεινοί,
 ὄστρεά τε, γλαφυραὶ τε πελωρίδες, ἡδὲ γαρῖνοι,
 τελλῖναι, βάλανοι τε, πετρηγενέες τε μυῖσκοι,
 καὶ γαῦροι δελφῖνες, αἰὲ ναύτησιν ἐταῖροι,
 φῶκαί τε, κριοὶ τε, καὶ αἰόλα κήτεια πόντου. 40
 Τῶν ὀπόσων ἰήματ' ἔχει φύσις, οὐδέ τι νούσων
 ῥιγεδανῶν ἀλέγουσι βροτοὶ χραισμήϊ' ἔχοντες
 ἐξ ἁλός, ἐκ γαίης τε, καὶ ἡέρος εὐρυπόροιο.

ΠΕΡΙ ΤΡΙΓΛΗΣ ΕΠ' ΑΝΘΡΑΚΟΣ.

Τρίγλα μὲν ἀνθεμόεσσα πυρὸς ῥιπῇσι καεῖσα
 σὺν μέλιτι ξουθῶ κυαναυγέας ἄνθρακας ἔλκει 45
 ῥιζόθεν, οἷ πνείουσι φόβον κρυεροῦ θανάτοιο.

ΠΕΡΙ ΤΡΥΓΟΝΟΣ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΕΠΙ ΠΛΗΓΗΣ ΘΑΛΛΑΣΣΙΟΥ ΔΡΑΚΟΝΤΟΣ.

Τύμματα δ' εἰναλέοιο πελιδνήεντα δράκοντος,
 τρυγόνος ὀξεῖης τε, καὶ ἀμφιβίου σφυραίνης,
 ἰᾶται πυρσῶτον ἀνελκόμενον χροὸς ἥπαρ·
 τεύχει δ' ἐν γλαφυρῷ μέθυος πλήθοντι πνιγεῖσα, 50
 κεῖνο ποτὸν βαρὺθοντα τόκον σβέννυσι γυναικῶν.
 Ζωμὸς ἀποσσεύει δὲ μαιφόνῃ φάρμακα φώτων
 δαισαμένων, βρώμῃ δὲ πέλει χαριεστάτῃ ἄλλων
 εἰναλίῳν μερόπεσσι μετὰ σκάρων ἰχθυμέδοντα,
 τοῦ δριμεῖα χολὴ μέλιτος μετὰ φάεα θέλγει, 55
 ὀξὺ σέλας φορέουσα λιπαυγέσιν ὀφθαλμοῖσιν·
 σπληνὶ δ' ἐπ' ὀκρυόεντι πλατυνόμενον βούγλωσσον
 σφιγκτῶ σὺν τελαμῶνι, νοσηφόρον αἶνυται ἄχθος.

Δευόμενον δὲ κάρηνον εὐγλήνου κεφάλαιο
 ἄλμυροῦ ἐν χύτρῃ κεραμηίδι καὶ λιβάδεσσι 60
 κιννάμενον μέλιτος Λυκαβηττίου εὐκυκλον ἔδρην
 ἀλθαίνει συκῆσι περίδριον (περίδρομον) ὀφρυοέσσαις.
 Πηλαμύδος χαροπῆς τε κάρη καὲν ἵκελα τεύχει·
 πέρκης δ' αὖ περὶ σαρκὶ κυλινδόμενον μελάνωπον 65
 σηπεδόνα κρατέει, πυρὸς ἄσθματι ἰσοφαρίζον.
 Συν χλοεροῖς λαχάνοις δὲ καθεψαμένου γλαύκοιο
 ζωμὸς ἄγει γάλα λευκὸν ἐλδομένησι τιθήναις
 πινόμενος, τῆθαι δὲ φίλαι τότε νηπιάχοισι
 ἔλκουσιν πόμα λαρὸν εὐγλαγέων ἀπὸ μαστῶν.
 Ἦπαρ δ' αὖτε χολὴ τε φιλοσκοπέλου θύννοιο 70
 οὐκ ἔᾶ ὀρνυσθαι θαμινὰς τρίχας ἐν βλεφάροισιν,
 νυσοῦσας εὖτ' ἂν κε τριχηλάβῳ ἐξερύσειας.
 Εἰναλίου δ' ἵπποιο χολὴ ἀτάλαντος ὑαίνης.
 Ζωοῦ δ' ἐψομένου μεγάλου ἐνὶ τεύχει γόγγρου 75
 παλλαδίου πλήθοντι πυρὸς καθύπερθεν ἐλαίου,
 κείνο λίπος τρητοῦ διανεύμενον ἡθητῆρος
 ἦν τις ἐλὼν τήξειεν ἐλευσινίου μετὰ κηροῦ,
 ἐν δὲ πλάσας ὀθόνη μαλακῇ περὶ γαστέρα θείῃ
 ἀρτιτόκοιο γυναικός, ἀναιδέες οὐ νύ τι ῥωχμαὶ 80
 σάρκα διαρραίουσιν, αἰὲ δ' ἀγανῶπιν, ἄτρωτον,
 οἷά τε παρθενικῆς ἀπαλόχροος αἰνήσουσι.
 Καιομένη ρίνης δὲ δορὴ τρηχεῖα φαεινοῖς
 ὕδασι λειωθεῖσα φέρει φυμάτεσσιν ἀρωγὴν.
 Τύμμα δ' ἀκανθήεντος ἀκέσσει ὦκα δράκοντας,
 αὐτὸν ἀνατμηθέντα βαλὼν ἐπὶ τραύματι θερμῷ. 85
 Φθειρὸς κυανέου δὲ χολὴ μογερῆσιν ἀκουαῖς
 τειρομέναις ἱάμα φέρει προφερέστατον ἄλλων.
 Τρυγόνος αὖ κέντρῳ πεφρικότος ἄλγος ὀδόντος
 ἐξελάσεις, ρίζην ὀδυνηφόρον ἀμφιχαράσσω.
 Μαζοὶ δ' ἀλγεινοῖο μεμυκότες ἐκ γε τόκοιο 90
 χριόμενοι σαύροιο χολῇ γάλα κυμαίνουσι.
 Σκορπίου εἰναλίου δὲ πολυσχοίνων ἀπὸ κύρτων
 αὐτίκ' ἐνὶ κρητῆρσι βεβριθόσιν ἡδέος οἴνου
 πνιγομένου, πόμα κείνο πίων βρόχος, οὗ μέλαν ἦπαρ
 ἢ σπλὴν ἀλγύνει πολυῶδυνον, ἄτρεμας ἴσχει 95
 πᾶν δέμας, ἀχθήεντος ἀναπνεύσας καμάταιο.
 Σμάριδες αὖ λείαι μυρμηκῶεντα κάρηνα
 ῥηϊδίως θαμινὰς τ' ἀκροχορδόνας ἐξακέουσι.

σὺν ῥαδινῇ χαίτῃ δὲ καθεψόμεναι μαράθοιο,
 γλα<κ>τοφόρους τεύχουσι φίλην μετὰ δαῖτα τιθήνας. 100
 Μαινίδων ἄλμῃ δὲ καλὸν χραισμήϊον ἄφθαις.
 Λεῖπει τᾶλλα.

H Paul. Aeg. 1,232 CMG IX:

Περὶ τεινεσμοῦ... Παραμυθεῖσθαι δὲ τοὺς πόνους καὶ τὰς ἐντάσεις ἐγκαθίστασι διὰ τήλεως ἢ μαλάχης ἢ λινοσπέρμου· οἱ δὲ πολλάκις ἐπέτυχον καὶ τοῦτο· ἐγκάθιεμα· βάτου καὶ μυρσίνης καὶ κυτίνου καὶ δάφνης χλωρῶν ἴσον· ἔψει ἐν ὕδατι· ἔστι δὲ Μαρκέλλιον.

Ha Paul. Aeg. 1,310 CMG IX:

Μαρκέλλιον πρὸς χίμετλα.
 Γογγύλης ρίζαν γλύψας εἰς τὸν βόθρον αὐτῆς ἔμβαλε κηροῦ β, ἐλαίου σχινίνου, καὶ ἐψήσας ἐν διπλώματι ἢ ἐν θαλάσῃ ἢ ἄλμῃ ἢ ἀφεψήματι θερμῶν τοῦτο μὲν προσάντλει, τὸ δὲ τακὲν ἐν τῇ γογγύλῃ κηρώτιον ψύξας ἐπιτίθει. ἐπὶ δὲ τῶν εἰλκωμένων χιμέτλων λιβάνου σχιετῆς, μίλτου, ῥητίνης τὸ ἴσον, στέατι ὑεῖφ ἀνείς χρῶ. Πρὸς δὲ τὰ μετὰ φλεγμονῆς εἰλκωμένα τῷ ἑξαφαρμάκῳ χρῆῃσαι· ἐλαίου θ, ταυρείου στέατος καὶ χολῆς ἀνὰ λι. ἁ, λιθαργύρου ς, κολοφωνίας Γο δ, μέλιτος Γο ς.

Hb Paul. Aeg. 1,331 CMG IX:

Πρὸς τὰ πυρίκαυτα...ὁ δὲ Μάρκελλος σύνθετον τοῦτό φησι· ῥάκος μέλιτι δεύσας καὶ κριθαῖς ἀνακυλίσας κατάκαυσον καὶ βάλλε τῆς τέφρας <ή, ψιμυθίου <δ, βουτύρου <ή, κηροῦ <ις, στέατος αἰγείου <ις, ῥοδίνου <ις. πρὸς δὲ τὰ ἥδη πεφλυκταινωμένα ῥοῦν καὶ ἄλφιτον τρίψας μετ' ὄξους κατάπλασσε ἢ κονίαν ἄσβεστον κηρωτῇ μιγνὺς καὶ εἰς ὀθόνιον ἐμπλάσσωσιν ἐπιτίθει.

Hc Paul. Aeg. 2,87 CMG IX:

Περὶ καύσεως σπληνός...ὁ δὲ Μάρκελλος τῇ λεγομένη τριαίνηνῃ τριαινοειδεῖ καυτηρίῳ χρώμενος τῇ μιᾷ προσβολῇ τὰς ἐσχάρας εἰργαζέτο.

Hd Paul. Aeg. 2,319: CMG IX:

Θρόνος Μαρκέλλιος.
 Χάρτου κεκαυμένου <ί, σανδαράχης, ἄρσενικοῦ, λεπίδος χαλκοῦ, σχιστῆς ἀνὰ <δ, βαλαυστίου <γ, ὀπίου <β, ἀσβέστου <η, ὀμφακίου <ά, ὑποκιστίδος χυλοῦ <γ· οἶνω μυρτίτῃ ἀναλαβὼν ποιεῖ τροχίσκους τετραδραχμιαίους καὶ ἐψήσας εἰς οἶνον σῖδια καὶ μύρτα καὶ ῥόδα ἕως ἀποτριπώσεως δίδου εἰς ς κυάθους οἶνου τροχίσκον ἁ ἢ ἀπλῶς <δ.

I Steph. Byz. ethn. 99,1

Ἀντικύραι πόλεις δύο, ἡ μία Φωκίδως, ὡς Δημήτριος ὁ Καλλατιανός, ἡ δὲ ἐν Μαλιεῦσιν, ὡς Ἀπολλόδωρος. ἐνθαῦτά φασι τὸν ἐλλέβορον φύεσθαι τὸν ἄστειον. ὁ πολίτης Ἀντικυρεὺς ὡς Παλαιρεὺς. ἦν δὲ καὶ ἀνὴρ τις Ἀντικυρεὺς, ὃν τινά φασιν ἐλλεβορίσαι τὸν Ἡρακλέα μετὰ τὴν μανίαν. καὶ Ἀντικυραῖος, ὡς Μαρκελλος ἰατρός.

J Suda, 687:

Μάρκελλος Σιδήτης ἰατρός, ἐπὶ Μάρκου Ἀντωνίνου. οὗτος ἔγραψε δι' ἐπῶν ἥρωικῶν βιβλία ἱατρικὰ μβ', ἐν οἷς καὶ περὶ λυκανθρώπου.

K GILGIL 2004: 41; ADAK / AKDOĞU / OKTAN 2015: 94–96, no. 3; NOLLÉ 2015: 245 vd.

Μάρκελλο[v] | Σίδητον | ἀρχίατρον | ἡ πατρίς

- LIT RE XIV/2 (1930) 1496–1498, s.v. «Marcellus» no. 56 (KIND / W. KROLL); WELLMANN 1934: 47–50; KORPELA 1987: 198, no. 238; NOLLÉ 1993: 175 vd.; BILLERBECK 2006: 210 vd. no.331; NISSEN 2006: 390 vd., no. 246; ADAK / ONUR 2007: 53; GANGLOFF 2007: 351 vd., 364–366, 368–370, 374; EANS 2008: 530; DAVIES / POMEROY 2012: 12–15; ADAK / AKDOĞU-ARCA / OKTAN 2015: 94–96; NOLLÉ 2015: 245–249; ARENA / CASSIA 2016: 139–264; ARENA 2018: 1–20; OVERDUIN 2018: 31–57; TADAJCZYK 2019: 705–722

Yukarıdaki antik kaynaklardan ünlü hekim Marcellus'un, Pamphylia Bölgesi'nin Side kentinden olduğu anlaşılmaktadır (E, G, J). Hekim Marcellus'un M.S. II. yy.'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Ancak, tam olarak hangi tarihler arasında yaşadığı tartışma konusudur. Bazı araştırmacılar Marcellus'a ait olduğu düşünülen mezar epigramında (C)¹⁸⁰ ölümsüzler tarafından en şanlı adam olarak onurlandırılmış ünlü hekim Marcellus'un kitaplarının, İmparator Hadrianus ve Hadrianus'un oğlu Antoninus Pius tarafından Roma'daki kütüphaneye yerleştirildiği¹⁸¹ bilgisinden hareketle

¹⁸⁰ C belgesi OVERDUIN 2018: 33 vd.'na göre bir övgü epigramı olarak adlandırılır. Söz konusu epigramın Marcellus'un kendisi tarafından yazılıp yazılmadığı ise tartışma konusudur. Bunun sağlaması olarak da Herodes Atticus'un eşi Regilla için Marcellus tarafından yazılmış olduğu düşünülen epigramdaki bazı sözcük ve içerik yapıları gösterilmiştir. Regilla için Marcellus tarafından yazılmış olan epigram, C belgesindeki epigramla benzerlikler taşımaktadır (ARENA / CASSIA 2016: 265 dn. 4; ARENA 2018: 6 dn. 20.). Bu sebeple C belgesi, Marcellus'un ardından yazılmış olan bir mezar epigramı olarak anılsa da aslında, Marcellus'un kendisi tarafından yazıldığına inanılmaktadır (İPLİKÇİOĞLU 2010: 243).

¹⁸¹ Benzer şekilde M.S. II. yy.'da yaşamış olan ve Lykia asıllı Rhodiapolisli Herakleitos'un sayıca 60 olan tıbbi ve felsefi eserleri de İmparatorluk Kütüphanesi'ne yerleştirilmiştir (1.10, C belgesi).

Marcellus'un, Hadrianus (M.S. 117–138) ve Antoninus Pius (M.S. 138–161) dönemlerinde yaşamış olduğunu düşünmektedir.¹⁸² Bazı araştırmacılar ise Marcellus'un, Antoninus Pius zamanında yaşadığını kabul etmektedir.¹⁸³ Ancak başka araştırmacılar, Suidas sözlüğünde verilen ἐπὶ Μάρκου Ἀντωνίνου ifadesinden (J) ve başka sebeplerden dolayı Marcellus'un, sadece Hadrianus ve Antoninus Pius dönemlerinde değil aynı zamanda Marcus Aurelius (M.S. 161–180) Dönemi'nde de yaşadığını düşünmektedir.¹⁸⁴ Öte yandan NOLLÉ 1993: 176, J belgesindeki ἐπὶ Μάρκου Ἀντωνίνου ifadesinde geçen Ἰμπατορ'un, Antoninus Pius olduğunu düşünüp Marcellus'u, Marcus Aurelius Dönemi'ne yerleştirmemiştir. ARENA 2018: 6 vd.; Suidas sözlüğünde geçen Μάρκος ὁ καὶ Ἀντωνῖνος tabirinin, Marcus Aurelius'un kendisini kastettiğini ve Antoninus Pius'un ise ὁ Εὐσεβὴς unvanıyla açıkça Marcus Aurelius'tan ayrıldığını ifade etmektedir.¹⁸⁵ ARENA ayrıca C belgesinin ikinci satırında geçen ἀθανάτοισιν (ölümsüzler) tabirinin, M.S. 161–169 yılları arasında birlikte hüküm süren Marcus Aurelius ve Lucius Verus'u kastetmiş olabileceğini eklemektedir. Tüm bunların dışında M.S. 101–176 yılları arasında yaşamış olan Atinalı ünlü sofist Herodes Atticus'un,¹⁸⁶ karısı Regilla için Marcellus'a yazdırdığı düşünülen 98 satırlık bir mezar epigramdan¹⁸⁷ yola çıkılarak Marcellus'un, Marcus Aurelius Dönemi'nde yaşadığı düşünülür. Bu düşünce, Regilla'nın M.S. 160 veya 161 yılında ölmüş olma ihtimaline dayanmaktadır.¹⁸⁸ Son olarak M.S. 163–190 yılları arasında Roma'da olan Galenos'un, dalak sağlığı için Marcellus'un verdiği bir ilâç tarifinden bahsetmiş olması (D), GANGLOFF 2007: 351 tarafından da

¹⁸² WELLMANN 1934: 2; KORPELA 1987: 198 no. 238; NOLLÉ 1993: 175 vd.; NISSEN 2006: 390 vd. no. 246.

¹⁸³ OVERDUIN 2018: 31–57; EANS 2008: 530.

¹⁸⁴ GANGLOFF 2007: 351; ARENA 2018: 7; TADAJCZYK 2019: 705.

¹⁸⁵ Suda, 688: Μάρκος, ὁ καὶ Ἀντωνῖνος, βασιλεὺς Ῥωμαίων, ὁ ἐπαινετὸς κατὰ πάντα φιλόσοφος...; Suda, 689: Μάρκος, βασιλεὺς Ῥωμαίων, ὁ Εὐσεβὴς ἐπικληθεῖς...

¹⁸⁶ Herodes Atticus hakkında ayrıntılı bilgi için bk. PAPALS 1981; KENNEL 1997; TOMA 2008.

¹⁸⁷ CIG 6280; IG 1389; SEG 29, 999; Sideli Marcellus tarafından yazıldığı düşünülen ve bir övgü niteliğinde olan bu mezar epigramı aslında Herodes'in kendisini aklamayı amaçlayan bir araçtır. Çünkü Antoninus Pius'un karısı Faustina ile akraba olan Herodes Atticus'un karısı Regilla, sekiz aylık hamileyken karnına atılan bir tekme sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bu cinayeti işleyen kişinin de kocası Herodes olduğu düşünülmektedir. Cinayet zanlısı olarak Roma'da yargılanan Herodes, Marcus Aurelius'un müdahalesi sonucu beraat edebilmiştir. Bu sebeple hem kendisini masum ve şerefli bir eş olarak göstermek için hem de karısı sayesinde İmparator ve ailesiyle arasında kurduğu ilişkiyi koruyabilmek için bu şiir şeklindeki cenaze yazıtını yazdırdığı düşünülmektedir. (POMEROY 2007: 13, 168; DAVIES / POMEROY 2012: 10 vd.).

¹⁸⁸ GANGLOFF 2007: 351; ARENA 2018: 12.

Marcellus'un, Marcus Aurelius Dönemi'nde yaşamış olduğu düşüncesinin savunulmasına yol açmıştır. Tüm bu tartışmalardan anlaşılan, tam tarihlendirme konusunda farklılar söz konusu olsa da Marcellus'un M.S. II. yy. dolaylarında yaşadığı söylenebilir.

Sideli Marcellus'un gerek yaşadığı dönemde gerekse sonrasında tanınan bir kişilik olduğu Aristoteles, Yaşlı Plinius ve Galenos gibi büyük isimlerle birlikte anılmasından (E) anlaşılabilir (WELLMANN 1934: 2). E belgesinin M.S. IV. yy. dolaylarında yazılmış olması sebebiyle de Marcellus'un, bu yüzyılın sonunda büyük bir prestije sahip olduğu düşünülür. (ARENA / CASSIA 2016: 150). Ayrıca D belgesinde Galenos'un Marcellus'tan aldığı tarifi aktarırken ἔλεγε δὲ Μάρκελλος (Marcellus dedi) ifadesi, Marcellus'un Galenos ile çağdaş ve tanınan bir hekim olduğunu düşündürmüştür.¹⁸⁹ Ancak WELLMANN, Galenos'a atfedilen *De Remediis Parabilibus* adlı eserde (D) Galenos'un Marcellus'tan bahsetmiş olduğu düşüncesinin doğru olmadığına inanmaktadır. Çünkü eser, Oribasius'tan sonra oluşturulduğu için eserin içeriğinin tamamen Galenos'a ait olup olmadığı şüphelidir. Bu sebeple WELLMANN; Galenos'un, çağdaşı Marcellus'tan bahsetmediğini ve Marcellus'un eserlerini görmezden geldiğini düşünmüştür (WELLMANN 1934: 2 dn. 6).

Marcellus'un *Tıp Sanatı* (ιατρικὴ) üzerine *heksametron*'la yazılmış 42 kitabı bulunmaktadır (J) ve Marcellus'a ait olan kitaplar İmparator Hadrianus ve Antoninus Pius tarafından, Roma kütüphanesine yerleştirilmiştir (C). Ayrıca hastalıkların tedavisini anlatıldığı cerrahi üzerine (Χειρωνίς)¹⁹⁰ olan kitapları da *heksametron*'la yazılmıştır (C). Marcellus'un kitap sayılarıyla ilgili olarak; J belgesinde 42, C belgesinde ise 40 olarak verilen kitap sayıları arasında tutarsızlığın olması, GOUREVITCH 1984: 426'e göre basit bir yuvarlamadan kaynaklanmaktadır. Yani 42 sayısı, kabaca 40 yuvarlanmış olmalıdır.

Söz konusu kitapların içinde kurt adamlar hakkında (περὶ λυκανθρώπου) bilgiler de veren Marcellus'un (J) bu eserinden günümüze kurt adamlarla ilgili bir şey kalmamış olsa da Aetius Amidenus tarafından, Marcellus'un *lykanthropios*'lar veya *kynanthropios*'lar hakkında söyledikleri konusunda bize bazı bilgiler aktarılmıştır. Bu bilgiler, söz konusu iki hastalığa yakalananların hangi semptomları gösterdikleri ve ne gibi tedavilerin uygulanması gerektiğine

¹⁸⁹ NOLLÉ 1993: 176; GANGLOFF 2007: 351; EANS 2008: 530.

¹⁹⁰ Cerrahi üzerine olarak yorumlanan bu ifade CRAIK 2010: 225'e göre aslında Hesiodos'a atfedilen eserlerin içerisinde Khiron'un kurallarını yani reçetelerini içeren didaktik bir şiire göndermedir. Nitekim C belgesinde bahsedilen kısmın tam çevirisi ise "Bilge Khiron'un kitaplarındaki hastalıkların tedavileri" şeklindedir.

dairdir (A). Bugün demonolojik hastalıklar arasında sayılan kurt adam sendromunu (AKIN 2014: 131), bir tür melankoli olarak adlandıran ve tedavisinde melankoli için uygulanan tedavilerin kullanılabileceğini söyleyen Marcellus'un (A), bu hastalık için acı elmayla (*colocynthis*) hazırladığı ilaç reçetesinin içeriği Aetius Amidenus tarafından ne yazık ki aktarılmamıştır.¹⁹¹ Ancak Marcellus'un bu veya bunun gibi hastalıklar üzerine tedaviler ve ilaç reçeteleri yazmış olduğu eseri günümüze ulaşmasa da, söz konusu eser muhtemelen Antikçağ yazarları ve hekimleri tarafından bilinmekteydi. Çünkü M.S. VI. yy. dolaylarında yaşamış olan Stephanos Byzantinos; Antikyreus adında bir adamın, birinin deliliğini *helleborus* (çöpleme bitkisi)¹⁹² ile tedavi etmiş olduğunu ve bu sebeple söz konusu bitkiye Antikyreus denmiş olduğunu aktarırken, bu bitkiye hekim Marcellus'un ise, Antikyraios [demiş]¹⁹³ olduğunu da ifade etmektedir (I). Genel bir tanımlamanın içerisinde Stephanos'un özel olarak hekim Marcellus'tan bahsetmiş olmasının sebebi, BILLERBECK 2006: 211, no. 331 dn. 483'e göre; Stephanos'un, muhtemelen hekim Marcellus'un eserinde Ἀντικυρᾶιος adıyla karşılaşmış, *helleborus*'a yani Antikyreus'a bir alternatif olarak Marcellus'un söylemini aktarmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Stephanos'un delilik tedavilerinde kullanılabilen bitkiyi konu alırken, tek bahsettiği hekim isminin Marcellus olması, Marcellus'un bu konularda bilinen bir hekim olduğunu düşündürülebilir. Ayrıca konuya, Marcellus'un melankoli hastalığı ve tedavilerine bir ilgisi olup olmadığı bağlamında da bakılabilir. Dalak, karaciğer ve sindirim rahatsızlıkları gibi sorunlar, Antikçağ'da melankoliye sebebiyet veren en önemli durumlardan biri olarak görülüyordu.¹⁹⁴ Marcellus'un da aktarılanlara göre bu doğrultuda, iyi bir dalak sağlığı için söylemiş olduğu bir ilaç reçetesinin olması ve bu reçetenin içinde ada soğanı¹⁹⁵

¹⁹¹ Sadece Rufus'un, Arkhigenes'in ya da Ioustos'un acı elmayla (*colocynthis*) hazırladığı ilacın kullanılması gerektiğinden bahsedilmektedir (A). Fakat bu üç isim tarafından acı elmayla (*colocynthis*) hazırlanan ilaç, muhtemelen bilinen bir tarifti. Öyle ki Oribasius kendi eserinde Ioustos'un acı elmayla olan tarifini ayrıntılı bir şekilde vermiştir; bk. Orb. coll. med. 300 CMG VIII.

¹⁹² Helleborus bitkisi, hem Phokis'te hem de Malieus'ta bulunan Antikyra kentlerinde yetişmektedir (I). Stephanos Byzantinos'un Ἀντικυρᾶι maddesi üzerinden *helleborus*'un yorumlanması için bk. ARENA / CASSIA 2016: 151–153. Ayrıca *helleborus* bitkisi ile ilişkili olarak delilik üzerine ayrıntılı bilgi için bk. MAIERON 2018; AKIN 2014: 118 vd. dn. 302.

¹⁹³ I belgesinin sonunda yer alan Ἀντικυρᾶιος, ὡς Μαρκελλος ἰατρός ifadesinin birleşimi varmış gibi kabul edilerek tamamlanması, BILLERBECK 2006: 211 dn. 483 tarafından kabul görmüştür.

¹⁹⁴ FLASHAR 1966: 57 vd.; AKIN 2014: 25; 99; 137.

¹⁹⁵ Marcellus'un Ps.-Galenos'a iyi bir dalak sağlığı için söylemiş olduğu tarifi içinde ada soğanının (*urginea maritima*, *Scilla maritima* L.) da bulunuyor olması, bu tarifi melankoliyle yakın bir ilişkisi olduğuna dair başka bir ipucu daha sağlayabilir. Çünkü ada

sirkisinin bulunması (D); dalak dağlama hakkında bilgi veren Bizanslı hekim Paulus Aegineta'nın, Marcellus'un da bu uygulamayı yapmış olduğunu bildirmesi (Hc); hazımsızlık ve sindirim üzerine tedavilerinin olması (G. 57-58, Fa); Marcellus Empiricus adlı bir başka hekimin de, Marcellus'un sindirim ve hazımsızlık için hazırlamış olduğu ilâç tarifini paylaşması ve bu reçetenin, İmparator Nero (M.S. 37-68) tarafından da kullanılmış olduğunu belirtmesi (F) bir tesadüf olmayabilir. Bu sebeple Marcellus'un hem dalak hem de sindirim rahatsızlıkları için verdiği ilâç tarifleri ve sunduğu tedavi yöntemlerinden yola çıkılarak hekimin, melankoli de ilgilendiği ve bu konularda bir nevi bir kaynak olarak kullanılmış olduğu çıkarımına varılabilir.

Marcellus'un belagat yeteneğinin oldukça iyi olmasının ve kitaplarını *heksametron* ile yazmış olmasının belirtilmesinden hareketle (C, J), O'nun hekim kimliğinin yanı sıra şair kimliğinin de ön planda olduğunu düşünebiliriz. Öyle ki, Marcellus'un şair kimliğinden bahsederken bir başka mezar epigramının da üzerinde durmak gerekir: Daha önce de bahsetmiş olduğumuz, Marcellus'a atfedilmiş olan 98 satırlık bir mezar epigramı bulunmaktadır¹⁹⁶ ve bu epigram hekimlikle ilgili bir içeriğe sahip değildir. Atinalı ünlü sofist Herodes Atticus tarafından eşi Regilla için Marcellus'a yazdırılmıştır. Marcellus öylesine seçilmiş bir şair değildir. Muhtemelen Herodes Atticus O'nun tıbbi konudaki didaktik şiirlerini önceden biliyordu.¹⁹⁷ Ayrıca LOUGOVAYA 2019: 143'e göre, şiir şeklindeki epigramlar veya yazıtlar, gerçekten edebî yönden yetkinliği olanlar tarafından yazdırılmaktadır. Bu bağlamda da Herodes Atticus gibi bilinen bir sofist tarafından özellikle Marcellus'un seçilmesi, onun gerçekten yetkin bir şair olduğunu göstermektedir. Tıbbi şiirleriyle ün kazanan Marcellus'un, tıbbi konulu didaktik şiirlerinden yalnızca 101 satırlık ve ΠΕΠΙ ΙΧΘΥΩΝ (*De Piscibus*) adlı şiiri, günümüze ulaşmıştır (G). Nitekim M.S. IV. yy.'da yaşamış olan Hieronymus, hayvanların birçok tedavi alanında bizlere faydalı olduğunu anlatırken, bu konuda *heksametron* ile yazmış olanlar arasında Sidelî Marcellus'un da olduğunu aktarır (E).

42 kitabı olduğu aktarılan Marcellus'un (J) tıbbi bağlamda içeriği oldukça kapsamlı olan ve 90 çeşit balık türünden¹⁹⁸ bahsettiği *De Piscibus* adlı bir şiiri

soğanı, eski reçetelere göre melankoli hastalığının tedavisinde önemli bir rol oynamıştır. (Ada soğanının melankoli için reçete edilmesi hakkında bk. CHASE 2015: 30; BURTON 2001: 235).

¹⁹⁶ CIG 6280; IG 1389; SEG 29, 999.

¹⁹⁷ POMEROY 2007: 168; DAVIES / POMEROY 2012: 12 vd.

¹⁹⁸ ARENA / CASSIA 2016: 161-163; EANS 2008: 530'a göre de 91 çeşit balık türünden bahsedilmiştir.

bulunmaktadır (G). Marcellus bu şiirinde, deniz canlıları sayesinde bazı hastalık ve yaralanma tedavilerinin mümkün olduğunu vurgulayarak, balıklardan ve onlarla yapılan tedavilerden ayrıntılı bir şekilde söz etmiştir (G).¹⁹⁹ Marcellus, söz konusu şiiri üzerinden incelendiğinde ise O’nun, edebî yönünden ziyade didaktik yönünün baskın olduğu görülmektedir. Bunun kıyaslaması da Hesiodos, Nikandros veya Aratos gibi didaktik şairlerle yapılmıştır.²⁰⁰ Örneğin Nikandros, tıbbi şiirinde mitolojiden faydalanmıştır. Nikandros’un aktardığına göre insanlar; örümceklerin, sürüngenlerin ve engereklerin, Titanların kanından olduğuna inanmaktadırlar (Nik. Ther. 8–12). Burada Nikandros’un oluşturmuş olduğu süslü söyleyişler ve buna benzer kompozisyonlarıyla Marcellus’un şiirinde (G) karşılaşmamaktayız. Marcellus’taki edebî yönün bu şekilde zayıf olması da O’nu diğer didaktik şairlerden ayırmış ve Marcellus’un bu konuda zayıf olduğu düşünülmüştür. Ancak OVERDUIN 2018: 31–53’te Marcellus’un didaktik bir şair olarak edebî yönden de zengin bir içeriğe sahip olduğu, birçok açıdan kanıtlanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Marcellus’un günümüze kalan eserinden 61–62. dizeler arasında hiç de şiirsel bir anlatımı gerektirmeyen hemoroid tanımını, “oturulan yerin çevresindeki incir yığınları” (εὔκυκλον ἔδρην ... συκῆσι) gibi bir metaforla aktarması, kesinlikle bir şiirsellik örneği sunmaktadır (OVERDUIN 2018: 47). Başka bir örnek olarak da 56. dize gösterilebilir. Aslında kör (τυφλός) olarak tanımlanan bir kimsenin tekrar görmesi anlatılırken “ışıksız gözlere ışık getirir” (σέλας φορέουσα λιπαυγέσιν ὀφθαλμοῖσιν) tabiri, Marcellus’un edebî yönden zenginliğine verilebilecek örneklerden biridir. Dahası Marcellus’un tıbbi şiirinde olan bazı dizelerin, Hesiodos’a göndermelerde bulunduğu da altı çizilmektedir. Hesiodos’un *Erga kai Hemera* adlı eserinin 518–521. dizeleri²⁰¹ ile Marcellus’un 51–74. dizelerinin (G) bir karşılaştırması, örnek olarak gösterilir: Her ikisinde de

¹⁹⁹ G belgesindeki söz konusu rahatsızlıklar şöyle özetlenebilir: karbonkül (45); trakonya balığının, dikenli vatozun ve müren balığının çarpması sonucunda ciltte oluşan morarma ve kızarmalar (47–49); doğum ağrısı (50–51); zehirlenme (52); acı safra yumuşatma (55); görmeme (56); dalak ağrısı (57); hemoroid (61–62); yanık sonrası ciltte oluşan çürümeler (64–65); emziren kadınlarda süt olmaması (66–69); kadınlarda doğum sonrası belleri etrafında oluşan çatlaklar (74–81) deri altındaki yumrular (80); trakonya balığı dikeninin oluşturduğu yaralar (84–85); kulak ağrısı (86–87); karaciğer ve safradan muzdarip olma (94–95); diş ağrısı (88–89); yeni doğum yapmış olan kadınlarda süt gelmediği için memelerini oluşan ağrılar (90–91); emziren kadınların sütünü arttırma (100); aft (101).

²⁰⁰ EFFE 1977: 197; KNEEBONE 2017: 222.

²⁰¹ Hes. erg. 518–521: ἴς ἀνέμου βορέω· τροχάδων δὲ γέροντα τίθησιν | καὶ διὰ παρθενικῆς ἀπαλόχροος οὐ διάησιν, | ἥ τε δόμων ἔντοσθε φίλη παρὰ μητέρι μίμνει | οὐ πω ἔργ’ εἰδυῖα πολυχρύσου Ἀφροδίτης.

yumuşak tenli bakire (παρθενικῆς ἀπαλόχροος) adlandırması dikkat çeker. Hesiodos'da annesinin koruması altında olan bu yumuşak tenli bakirenin, Aphrodite'nin işleriyle daha tanışmamış olduğu vurgulanır. Marcellus'da ise doğum yapmış bir kadının, yani Aphrodite'nin işleriyle karşılaşmış bir kadının, verilen talimatlara uyduğu taktirde yine Hesiodos'un tanımladığı yumuşak tenli bakire gibi olabileceği aktarılmıştır. İki yazarın tasviri arasında bir zıtlık göz çarpmaktadır: Hesiodos'un yumuşak tenli bakiresi, çok güçlü olarak tanımlanan o rüzgâr (ἵς ἀνέμου βορέω) bile bozamazken Marcellus'un söz ettiği kadın, doğum yapmış olsa bile bir bakire tenine sahip olabilir. Bu durum Marcellus'un, Hesiodos'un söz konusu dizelerine bir gönderme yaptığının göstergesi olarak kabul edilmiştir (OVERDUIN 2018: 50 vd.). Tüm bunlar dışında; bir hekim ve şair olarak Marcellus, eserinde (G) tıbbi konularla ilgili olarak kullanılan “tedavi etme”, “iyileştirme”, “iyileşme”, “çare”, “deva” ya da “hastalık getiren”, ağrıya neden olan gibi anlamlara gelen başka fiiller ve isimler,²⁰² başka yazarlardan daha farklı kullanmıştır, birçok kişi tarafından bilinen ve kullanılan salt iyileştirme gibi sözcüklerin aksine, daha farklı formlarda kullanabilme yetisi, Marcellus'ta mevcuttur. Hatta söz konusu bu sözcüklerin bazı formlarıyla sadece Marcellus'un *De Piscibus* (G) eserinde karşılaşırız.²⁰³ Ayrıca esere dilsel özellikleri kapsamında bakıldığında 90 çeşit balık isminden 13'üne²⁰⁴ başka antik kaynaklarda rastlanmaması, bu isimlerin Pamphylia lehçesiyle yazıldığını düşündürmektedir (TADAJCZYK 2019: 707, 715).²⁰⁵

Marcellus'un, hastalıklar ve tedavilerini anlatmış olduğu bir eseri olduğu bilgisine (C) sahip olsak da ne yazık ki bu eserleri günümüze ulaşmamıştır. Ancak birkaç antik yazar vasıtasıyla Marcellus'a ait olduğu söylenen bazı ilâç reçetelerinden veya tedavi yöntemlerinden haberdar olabilmekteyiz. Öncelikle Marcellus'a ait olan ve daha önce bahsettiğimiz kurt adam hastalığı (A), iyi bir dalak sağlığı (D), sindirim (F) ve açık veya enfekte yaralar, zehirlenmeler, belli hastalıklar ve rahatsızlıklar için (G) tariflere ek olarak Marcellus'un bir de

²⁰² Bk. G belgesi: ἰάταιρα (1); ἰάται (49); νοσηφόρος (58); ἀλθαίνω (62); ἄκεσις (82); ἰάμα (87); ὀδυνηφόρος (89); ἀναπνέω (96); ἐξακέομαι (98).

²⁰³ Örneğin bk. G belgesi; ἰάταιρα, νοσηφόρος, ὀδυνηφόρος.

²⁰⁴ TADAJCZYK 2019: 705–722'de bu 13 balığın hangi türde olabileceğine dair kapsamlı bir araştırma mevcuttur. Bu balıklar, Marcellus'un şiirinde şöyle karşımıza çıkmaktadır: ἄρπη, βούφθαλμος, βράχατος, γαρίσκος, γερῖνος, ἐρυθρός, θρανίας, θύρος, κόλλουρος, περόνη, τραγίσκος, τυφλῖνος, χρύσοφος.

²⁰⁵ Stephanos Byzantinos'un, Ἀντικυρεός olarak bilinen bitkiyi, Marcellus'da Ἀντικυραῖος olarak aktarılmış olduğunu ifade etmesi de (I) böyle bir ihtimalin varlığını akla getirmektedir.

temizleyici tuz tarifi bulunmaktadır. Bu temizleyici tuz tarifinin; hazımsızlıkla birlikte, geniz akıntısı gibi hastalıkları tedavi etmede; boğaz ve baş ağrısında; bağırsaklarda toplanmış olan bütün sıvıların temizlenmesinde; nefes darlığında ve öksürükte; karaciğer, dalak, kolon ve eklem hastalıklarını hafifletmede; üç dört gün süren akut ateşin durdurulmasında işe yaradığı aktarılmıştır (Fa). Marcellus'un bir başka tarifi ise, *tenesmus* (τενεσμός) (ağrılı dışkılama veya işe hissi) için verilmiştir (H). Diğer bir tarifi, *pernio* (soğuk yaralanması) üzerinedir; ayrıca ülserle ilgili önerileri bulunmaktadır (Ha). Marcellus'un yanıklar için de verdiği bir tarif aktarılmaktadır (Hb). Ayrıca bir pastil tarifinin içeriği bildirilmektedir (Hd). Bu küçük aktarımlar sayesinde de C belgesinde sözü edilen eserin varlığı desteklenebilmektedir.

Marcellus'un günümüze ulaşmamış, cerrahi üzerine (Χειρωνίς) adlı bir eseri olduğunun bilgisine de (C) Antikçağ hekimleri tarafından yapılan alıntılmalara dayandırılarak desteklenebilir: Örneğin; Marcellus'un dalak dağlamak için trident görünümlü bir koterden faydalanmış olması (Hc), tavsiye etmiş olduğu ağrı kesici tarifi tamamen uyuşturma için de kullanılabileceği bilgisi (B) ve diş ağrısına neden olan kökün kesilmesi hakkındaki söylemleri (G), Marcellus'un cerrahi üzerine olan eserinin varlığına işaret etmekte ve cerrahlik ile de uğraştığına dair bir ihtimali düşündürmektedir. Ayrıca Marcellus'un; kan akıtma (A), ciltte oluşan yaralar ve yaralanmalar (G, Ha, Hb), mesane iltihaplanması (H), ülser (Ha), hemoroid (G, 61–62), karbonkül (G, 45) ve körlük (G, 56) gibi cerrahi müdahale gerektirdiği bilinen hastalıkları (BASALAK 2012: 10), genellikle ilaç reçeteleriyle tedavi etmeye çalışmış olması, Antikçağ'da yaygın olan ve Hippokrates'e ait olan "ilacın tedavi edemediğini bıçak, bıçağın tedavi edemediğini ateş tedavi eder; ateşin tedavi edemediğinin ise tedavisi yoktur" düşüncesine²⁰⁶ uygun bir tıbbi yol çizmiş olduğunu göstermektedir.

Marcellus'a ait olduğu öne sürülen ve Geç Antikçağ'a atıfta bulunan harf formları nedeniyle tarihlendirilmesinin olasılıkla M.S. IV. yy. olduğu düşünülen heykel kaidesinin (K), transkripsiyonu ve ilk çevirisi ADAK / AKDOĞU–ARCA / OKTAN 2015: 94–96 tarafından yapılmıştır. Belgede, *arkhiatros* olan Sideli Marcellus'un, vatan tarafından (heykelinin dikildiği) ifade edilmektedir. Marcellus'a ait olan heykel kaidesinin (K), yapılan kazı araştırmaları sırasında önemli bir konumda²⁰⁷ bulunmuş olmasından dolayı Marcellus'un, üstün bir

²⁰⁶ Hippokr. aphor. VII,87; UĞURLU 1997: 75; LYONS / PETRUCELLI 1999: 213; BASALAK 2012: 10.

²⁰⁷ Bulgular doğrultusunda Constantinus Dönemi'nde revize edildiği düşünülen sahne nişlerine, İmparatorluk ailesi heykellerinin yanı sıra özellikle geçmişte gurur duyulan şahsiyetlerin heykelleri de yerleştirilmiştir (ADAK / AKDOĞU–ARCA / OKTAN 2015: 95.)

mevkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁸ Ayrıca Marcellus'un yazıtta Sideli bir ἀρχίατρος olarak adlandırılmasından dolayı Hadrianus'un saray hekimliğini yapmış olduğu yorumunda bulunulmuştur. Bu doğrultuda Marcellus'un Hadrianus ile tanışmasına vesile olan kişinin de; Mısır'da bulunan Memnon anıtları üzerine yazılmış iki epigramın (SEG 20, 674–675) sahibi ve -Nysa'da bulunmuş olan bir yazıttan öğrendiğimiz kadarıyla- Hadrianus'un saray şairlerinden biri olan Sideli şair P. Aelius Pompeianus Paion'un (IEphesos I 22) olabileceği düşünülmüştür.²⁰⁹ Çünkü φιλόκαισαρ νέος Ὀμηρος olarak adlandırılan Sideli Paion'un,²¹⁰ kendisini ölümsüzleştirdiği bu iki epigramdan (SEG 20, 674–675) anladığımıza göre, kendisi ayrıca Mısır'da Hadrianus'un yol arkadaşıydı.²¹¹ Bu sebeple de Marcellus'un, Mısır'da hemşerisi Paion tarafından İmparator Hadrianus'a takdim edildiği düşüncesi benimsenmiştir.²¹² Ancak NOLLÉ 2015: 245–247, yazıt (K) yorumlamasının yanlış yapılmış olduğunu vurgularken, yazıtın yorumlamasından ortaya çıkan görüşü yani Marcellus'un *arkhiatros* olarak anılmasından dolayı bir saray hekimi ve hatta Hadrianus'un saray hekimi olduğu görüşlerini (ADAK / ONUR 2007: 53.) kesin bir dille reddeder. Çünkü NOLLÉ öncelikle, yazıtta bahsi geçen Marcellus'un, Sideli *arkhiatros* olarak değil de Side'nin kent *arkhiatros*'u olarak yorumlanması gerektiğinin altını çizer. NOLLÉ'nin ifadesine göre K belgesini böyle yorumlamasındaki sebep, yazıtta Σίδητον olarak geçen *ethnikon*'un, Μάρκελλον'a bağlı *accusativ* bir sıfat değil, ἀρχίατρον'a²¹³ bağlı bir *genitiv* tamlayan olmasıdır. Çünkü Side'nin *ethnikon*'u Σιδήτης'tir. Bu sebeple de Σίδητος şeklinde bir *ethnikon* olmadığı için Σίδητον, Σιδητῶν olarak düşünülmelidir. Böylece NOLLÉ çeviriyi; “Vatan, Side'nin (kent) *arkhiatros*'u (olan) Marcellus'u (onurlandırdı)” olarak yapmıştır. Bu ayrıntıdan hareketle yazıtta Marcellus'un geçmişinde bir saray hekimi olarak anılmadığı, sadece kendi kenti Side tarafından övülen bir kent hekimi olduğu anlaşılmaktadır. NOLLÉ'ye göre Marcellus'un bir saray hekimi olmadığını kanıtlayacak bir diğer gerekçe ise şudur: Eğer Marcellus gerçekten bir *arkhiatros* olarak saray hekimliği yapmış olsaydı, kendisiyle ilgili olan kaynaklarda bu özel konum

²⁰⁸ ADAK / AKDOĞU–ARCA / OKTAN 2015: 94.

²⁰⁹ ADAK / AKDOĞU–ARCA / OKTAN 2015: 95; NOLLÉ 2015: 246.

²¹⁰ ISide I 70; ARENA 2018: 8.

²¹¹ AKDOĞU–ARCA / GÖKALP / TÜNER – ÖNEN 2011: 298 vd.

²¹² NOLLÉ 1993: 175 dn. 131; AKDOĞU–ARCA / GÖKALP / TÜNER–ÖNEN 2011: 303; ARENA 2018: 8.

²¹³ Çift *iota*'yla yazılmış, kullanımı oldukça nadir olan ἀρχίατρος formu için bk. IDelos 1573; IEphesos IV 1164 ve 1677; IStratonikeia 540; SEG 6, 566 ve 54, 1369 (Antiokeia); SEG 50, 1312 (Sagalassos); 1.5, A belgesi (Sidyma) (ADAK / AKDOĞU–ARCA / OKTAN 2015: 94).

mutlaka belirtilmiş olurdu. Ne Suidas böyle bir bilgiden söz etmiştir ne de *Anthologia Palatina*'da birçok özelliğiyle övülen Marcellus'un isminin yanına böyle prestijli bir unvan iliştilmiştir. Ayrıca, NOLLÉ'ye göre yazıtta bahsi geçen *arkhiatros* ifadesiyle Marcellus'un değil saray hekimi olduğu, kitaplarının Roma'daki kitaplığa yerleştirilmesi ya da Herodes Atticus'un eşi Regilla için bir cenaze şiiri kaleme almış olması bile O'nun Roma'da bulunmuş olduğunu kanıtlamaz. Bu sebeple Side'de gün yüzüne çıkarılmış olan bu heykel kaidesi (K), Marcellus'un Side'ye bir kent hekimi olarak hizmet ettiğini ve vatandaşların sağlığını gözettiğini gösterir (NOLLÉ 2015: 246). Bu kapsamda NOLLÉ 2015: 247'ye göre kesin olan şey ise; Marcellus'un, hekim ve şair olarak ününün memleketini çok aştığı ve memleketi Side'yi de kendisiyle birlikte tanıttığıdır. Bir başka modern araştırmacı ARENA ise NOLLÉ'nin iddiasına karşı çıkmış ve Marcellus'un bir saray hekimi olabileceğine inandığını belirtmiştir. ARENA her ne kadar Marcellus'un Roma'da olduğu düşüncesinin kanıtlanamaz olduğunu kabul etse de, Herodes Atticus tarafından Marcellus'a yazdırılan mezar epigramının, Marcellus'un Roma'da yaşamış olabileceği düşüncesini destekler nitelikte olabileceğini ifade etmektedir (ARENA 2018: 4 vd.; 12). Çünkü ARENA 2018: 11; bu epigramın Herodes için büyük bir önem teşkil etmesi sebebiyle söz konusu epigrama yakından müdahalelerde bulunabilmesi için Marcellus'un, Herodes'in yanında olabileceğini varsaymaktadır.²¹⁴ Bu nedenle ARENA, Marcellus'un bir *arkhiatros* olduğu yönündeki düşüncesinin kesin olarak kanıtlanamayacağını kabul etmiş olsa da, bu bilginin doğru olabileceğine inanmaktadır. Çünkü ARENA'ya göre Marcellus, saray hekimliğine yaraşacak bir üne sahipti. Gerek eserlerinin İmparator Hadrianus ve ardılı Antoninus Pius tarafından Roma kitaplığına yerleştirilmesi (C)²¹⁵ gerek Suidas'ın (J) ve Stephanos Byzantinos'un (I) Marcellus'tan bahsetmesi gerekse M.S. IV. yy.'da yaşamış olan Hieronymus'un, tıp ve doğa tarihi alanında büyük isimlerle birlikte Marcellus'un adını anmış olması (E) göz önüne alındığında

²¹⁴ Aynı şekilde GANGLOFF 2007: 350 vd. da bahsi geçen mezar epigramından yola çıkarak Marcellus'un Roma'da yaşamış olduğunu düşünmektedir.

²¹⁵ Ancak BARBARA 2014: 37 vd.'na göre her ne kadar saray hekimleri, diğer hekimlere nazaran kendi eserlerini daha kolay yayımlamış, yayabilmiş ve aynı zamanda eserlerinin daha fazla korunabilmesini sağlamış olsalar da; yazılı eser üretmek sadece saray hekimlerine mahsus bir olgu değildir. BARBARA buna verilebilecek en iyi örneklerin ise bir dizi tıbbi ve tarihi eseri olduğu bilinen Smyrnalı Hermogenes (bk. AYTAÇLAR 2005: 137 no. 90) ile 60 adet felsefi ve tıbbi eseri bulunan Rhodiapolisli Herakleitos (bk. 1.10.) olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Marcellus'un eserlerinin, Hadrianus ve Antoninus Pius tarafından Roma kütüphanesine yerleştirilmesi, BARBARA'nın aktardıklarına bakılarak, O'nun bir saray hekimi olup olmadığı konusunda bir ilerleme kat etmemize olanak sağlamamaktadır.

Marcellus'un saray hekimliği mertebesinde olma olasılığı yüksektir (ARENA 2018: 4 vd.). Ayrıca tüm bunlar dışında ARENA 2018: 15, NOLLÉ'nin özellikle parmak bastığı yazıt kompozisyonu üzerindeki değişikliğin, II. Constantinus Dönemi'nden (M.S. 337–340) dolayı zamanla değişim gösteren siyasi, kültürel ve dini öğeler sebebiyle olmuş olabileceğini vurgulamaktadır. Tüm bunların sonucunda ARENA, söz konusu yazıt (K) gün yüzüne çıkmadan önce bile Marcellus'un bir saray hekimi olmuş olabileceği tezini ortaya atmış (ARENA / CASSIA 2016: 140, 217, 344 vd.) ve yazıt ortaya çıkınca, Marcellus'un bir saray hekimi olduğu ARENA'ya göre kanıtlanmıştır (ARENA 2018: 13). Hatta ARENA; Marcellus'un, Marcus Aurelius Dönemi'nde de etkin bir rol oynadığını düşünmüş ve Galenos'un (Gal. praen. 657–660 K) Marcus Aurelius'un sarayında gerçek bir hekim kadrosunun varlığından bahsetmiş olmasından dolayı, bu hekimler arasında Marcellus'un da olduğuna inanmıştır (ARENA 2018: 12).

Her ne kadar ARENA ve NOLLÉ'nin Marcellus hakkında yapmış oldukları çıkarımlar arasında zıtlıklar olsa da iki araştırmacının da ayrı ayrı değindiği konular, mantık çerçevesindedir. Bu sebeple ikisi de kesin olarak reddedilemez.

2.7. Mnemon

A Gal. in Hipp. epid. comm. III,603 K:

ἀλλ' ἐὰν ἀναγνῶ τις τὰ τῶν ἀντειπόντων τῷ Ζήνωνι βιβλία, μήθ' Ἱπποκράτους εἶναι λεγόντων τοὺς χαρακτῆρας, εὐρεθῆναι τε βιβλίον τι τῶν Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου κληθέντος, ἔχον αὐτοὺς διεσκευασμένους ὑπὸ τινος ἱατροῦ Παμφίλου, τὸ γένος ἐκ πόλεως Σίδης, Κλεοφαντίου δὲ τὴν αἴρεσιν. ἀκούσῃ δὲ καὶ τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνέγραψε τῷ βιβλίῳ τοὺς χαρακτῆρας τούτους ὁ Μνήμων, οὓς δόξειαν αὐτοὶ διαφέρεισθαι πρὸς ἑαυτοὺς οἱ ἀντειπόντες τῷ Ζήνωνι, μήθ' Ἱπποκράτους εἶναι μήθ' οὕτως γεγράφθαι τοὺς χαρακτῆρας, ὥς ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

Aa Gal. in Hipp. epid. comm. III,605–607 K:

καὶ νῦν οὖν ἐρῶ τὴν περὶ τῶν χαρακτήρων ἱστορίαν ἅπασαν, ἐπεὶ δὲ τοῦτο δοκεῖ τοῖς τε φίλοις καὶ τοῖς ἐταίροις ἅπαξ ἐνθάδε γενέσθαι βέλτιον εἶναι. λέλεκται μὲν οὖν ἃ μέλλω λέγειν ὑπὸ Ζεύξιδος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν εἰς τὸ προκείμενον βιβλίον ὑπομνημάτων, καὶ ἦν ἴσως ἄμεινον, ὥσπερ εἴωθα ποιεῖν ἐν τοῖς τοιούτοις, ἀναπέμψαι τοὺς βουλομένους τὴν ἱστορίαν ταύτην γινῶναι πρὸς ἐκεῖνο τὸ βιβλίον, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ τοῦ Ζεύξιδος ὑπομνήματα μηκέτι σπουδαζόμενα σπανίζει, διὰ τοῦτ' ἡξίωσαν ἐμὲ διελθεῖν αὐτὰ τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Μνήμονος ποιησάμενον αὐτῆς. ἔνιοι μὲν γάρ φασιν αὐτὸν λαβόντα τὸν τρίτον τῶν ἐπιδημιῶν

ἐκ τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μεγάλης βιβλιοθήκης ὡς ἀναγνωσόμενον ἀποδοῦναι, παρεγγράψαντα ἐν αὐτῷ καὶ μέλανι καὶ γράμμασι παραπλησίους τοὺς χαρακτήρας τούτους. ἔνιοι δὲ καὶ αὐτὸν ἐκ Παμφυλίας κεκομικέναι καὶ φιλότιμον περὶ βιβλία τὸν τε βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖον οὕτω γενέσθαι φασίν, ὡς καὶ τῶν καταπλεόντων ἀπάντων τὰ βιβλία κελεῦσαι πρὸς αὐτὸν κομίζεσθαι καὶ ταῦτα εἰς καινοὺς χάρτας γράφοντα διδόναι μὲν τὰ γραφέντα τοῖς δεσπόταις, ὧν καταπλευσάντων ἐκομίσθησαν αἱ βίβλοι πρὸς αὐτὸν, εἰς δὲ τὰς βιβλιοθήκας ἀποτίθεσθαι τὰ κομισθέντα καὶ εἶναι τὰς ἐπιγραφὰς αὐτοῖς τῶν ἐκ πλοίων. ἐν δέ τι τοιοῦτόν φασιν εὑρεθῆναι καὶ τὸ τρίτον τῶν ἐπιδημιῶν ἐπιγεγραμμένον, τῶν ἐκ πλοίων κατὰ διορθωτὴν Μνήμονα Σιδίτην, ἔνιοι δ' οὐ κατὰ διορθωτὴν ἐπιγεγράφθαι φασίν, ἀλλ' ἀπλῶς τοῦνομα τοῦ Μνήμονος, ἐπειδὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν καταπλευσάντων ἅμα βίβλοις ἐπέγραφον οἱ τοῦ βασιλέως ὑπηρεταὶ τὸ ὄνομα τοῖς ἀποτιθεμένοις εἰς τὰς ἀποθήκας...

Ab Gal. in Hipp. epid. comm. III, 608 K:

ὁ δ' οὖν Μνήμων, εἴτ' αὐτὸς ἐκόμισε τὸ βιβλίον εἴτε λαβὼν ἐκ τῆς βιβλιοθήκης παρέγραψε, φαίνεται πράξας ἔνεκα σχηματισμοῦ τοῦτο. μόνον γὰρ ἐπίστασθαι λέγων ἑαυτὸν ἃ δηλοῦσιν αἱ χαρακτῆρες, μισθὸν τῆς ἐξηγήσεως αὐτῶν εἰσεπράττετο καὶ εἶπερ τοῦθ' οὕτως ἔχει, πιθανώτερόν ἐστι τὸ κατὰ τὴν βιβλιοθήκην ἀποκείμενον ὑπ' αὐτοῦ διεσκεύασθαι. πολὺ γὰρ ἀξιοπιστότερον ἔμελλεν αὐτῷ τὸ τῆς ἐξηγήσεως ἔσεσθαι, τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης ἐχούσης τοὺς χαρακτῆρας. ὑποπτος δ' ἂν ἦν, εἰ αὐτὸς ἐκεκομίσκει τὸ βιβλίον οἴκοθεν· οὐκ ὀκνοίην δ' ἂν οὐδὲ τὰς ὑφ' Ἡρακλείου τοῦ Ταραντίνου τε καὶ τοῦ Ἐρυθραίου γεγραμμένας ἀποδείξεις τοῦ παρεγγεγράφθαι τοὺς χαρακτῆρας εἰπεῖν, εἰ μὴ γε τοῖς νῦν ἔχουσι πρόδηλον ἐνόμιζον εἶναι τοῦτο καὶ θάττον ἔσπευδον ἀπαλλαγῆναι τῆς τοιαύτης πολυλογίας. ἐπάνειμι τοίνυν ἐπὶ τὸ χρήσιμον, οὐπερ ἔνεκα καὶ τὴν τῶν ἀρρώστων τούτων ἱστορίαν ἀναλεγόμεθα.

Ac Gal. in Hipp. epid. comm. III, 618– 619 K:

Ἀπολλώνιος ὁ Βιβλάς... ὡς γὰρ μὴδ' ἐρμηνεῦσαι δυνηθέντος αὐτοῦ καλῶς τὰ διεσκευασμένα πρὸς τοῦ Μνήμονος, ἀλλ' ἐν οἷς ἡπόρει πιθανολογίας, ὑπαλλάττοντος τοὺς χαρακτῆρας εἰς εὐπορίαν ἐξηγήσεως, οὕτω πεποίηται τὴν ἀντιλογίαν, οὔτε τὸ κατὰ τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην εὑρεθὲν οὔτε τὸ ἐκ τῶν πλοίων οὔτε τὸ κατὰ τὴν ὑπὸ Βακχείου γενομένην ἔκδοσιν ἔχειν φάσκων οὕτω τοὺς χαρακτῆρας ὡς ὁ Ζήνων ἔγραψεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατὰ τὸν λόγον μειρακίου. εἰς ταύτην δ' οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν ἀδολεσχίαν ὁ Ταραντίνος Ἡρακλείδης ὑπεσύρη, καίτοι πειρώμενος αἰεὶ πρὸς τὸ χρήσιμον ἀγαγεῖν τὰς ἐξηγήσεις.

Ad Gal. in Hipp. epid. comm. III, 731 K:

ἐν οἷς δ' ἀντιγράφοις ἀντὶ τοῦ τετάρτη δ' μόνον προσγέγραπται, ταῦτὸ μὲν σημαίνεται τῷ τετάρτῃ, παραπλησίως δὲ τοῖς γραφεῖσιν ὑπὸ τοῦ Παμφίλου τοῦ Μνήμονος χαρακτηῖσιν καὶ αὐτὸ φαίνεται συμβολικῶς ἐπιτηδεύεσθαι καὶ ταύτην γε μόνην τὴν γραφὴν ἴσασιν οἱ παλαιοὶ τῶν ἐξηγητῶν.

- LIT LITTRÉ 1841: 28–32 dn. 14; ADAMS 1849: 385–387; SMITH 1844: vol. II. 1106; RE XV/2 (1932) 2261, s.v. «Mnemon» no. 3 (H. RAEDER / K. DEICHGRABER / W. KROLL); SUSEMIHL 1891: 814 vd.; SUSEMIHL 1892: 444, 681 vd.; FRASER 1972: 325, 326 vd., 367; NOLLÉ 1983: 85–98; von STADEN 1989: 501–503; NISSEN 2006: 387 vd. no. 244; EANS 2008: 559.

Sideli hekim Mnemon'a ait olan tüm bilgileri Galenos'tan öğrenmekteyiz. Galenos'tan alınan bilgiler ışığında M.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısında, Ptolemaios Euergetes I zamanında (M.Ö. 246–221) yaşadığı düşünülen²¹⁶ Sideli hekim Mnemon'un, İskenderiye'ye yolculuk yaptığını ve İskenderiyeli hekim Kleophantos'un²¹⁷ okulundan olduğunu bilmekteyiz (A). Fox 2020: 130; Mnemon'un İskenderiye'ye yapabildiği bu yolculuğu, Pamphylia'nın o zamanki statüsüyle ilişkilendirmiştir. Çünkü Pamphylia, o dönemlerde Ptolemaioslar tarafından kontrol altında tutulan bir bölgeydi. Tüm bunlar göz önüne alındığında da Mnemon'un M.Ö. 246–221 yılları arasında İskenderiye'de bulunuyor olması ve oradaki tıp okulunda eğitim alıyor olması oldukça inandırıcıdır. Ancak Galenos'un Sideli Mnemon'dan bahsetmiş olmasının asıl nedeni, Zenon tarafından Hippokrates'e atfedilen *Salgınlar III* kitabında (Ἐπιδημιῶν τὸ τρίτον) (A) bulunan ve her hasta vakasının ardından sıralanan ve bir çeşit sembol dizisi gibi görünen *kharakter* (χαρακτήρες)'lerdir.²¹⁸ Tam olarak neyi ifade ettikleri büyük bir merak konusu olmuş olan *kharakter*'lerle (Fox 2020: 130) uğraşıp, söz konusu gizeme bir açıklık getirmeye çalışan birçok Antikçağ yorumcusu da bulunmaktadır.²¹⁹ Bu yorumcuların *kharakter*'leri bir

²¹⁶ SUSEMIHL 1892: 682; FRASER 1972: 325, 529 no. 178, 1112.

²¹⁷ Erasistratos'un kardeşi ve ampirik okulun kurucularından biri olan, Herophilos'un öğrencisi olarak tanımlanan ve İskenderiye'de bir okulu olduğu bilinen Kleophantos hakkında ne yazık ki çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak kimi antik kaynaklar vasıtasıyla M.Ö III. yy.'da yaşamış olduğunu öğrendiğimiz Koslu Kleophantos'un; şarabın tıbbi faydaları hakkında bir eser yazdığı, soğuk algınlığıyla ilgili bir reçetesi olduğu, kronik dizanteri için yabani havuç kullandığı ve son olarak jinekoloji üzerine 11 kitaplık bir eser yazmış olduğu bilgilerine sahibiz. (NISSEN 2006: 304 vd. no. 188; EANS 2008: 483.)

²¹⁸ Bu *kharakter*'lerin anlamları hakkında ayrıntılı bir çalışma için bk. ILBERG 1895: 396–402.

²¹⁹ Örneğin Zeuks, Zenon, Apollonius'un Byblas, Bakheios, Tarentinumlu Herakleitos ve Erythraılı Herakleitos (Aa, Ab, Ac) bulunmaktadır (SUSEMIHL 1892: 444, 682; FRASER 1972: 367). Ayrıca Hadrianus Dönemi'nde (M.S. 117–138) yaşamış olan Rufus'un öğrencisi

çeşit takhysgrafi ya da stenografi olarak düşünüp (NOLLÉ 1983: 91), yakından ilgilenmiş olması ise onların tıbbi bir fayda sağlaması sebebiyle değil, sadece bir gizem yaratmış olmasından kaynaklanmaktadır (JONES 1923: 213). Galenos da bu *kharakter*'leri anlamsız ve uzun (ὀνόμαχος καὶ μακρός) olduğunu düşünmesine rağmen (Gal. in Hipp. epid. comm. III,II,9,93 K), bunu merak eden arkadaşları için *kharakter*'leri tartışacağını ifade etmektedir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,604–605 K). Çünkü geçmişte *kharakter*'ler hakkında yapılan tartışmalara (FRASER 1972: 325) ve *kharakter*'lerin hikâyesini aktaran Zeuks'in²²⁰ eserine artık çok fazla ulaşamadığından bahsetmektedir (Aa). Galenos'un aktardığına göre Zenon'un, *kharakter*'lerin asıl yaratıcısının Hippokrates olduğu varsayımını reddeden eleştirmenler²²¹ vardır (A). Söz konusu eleştirmenlerin böyle düşünmelerinin sebeplerinden birini de Galenos; Ptolemaios'un kitaplığında bulunan *Salgınlar III* kitabında Sideli Mnemon'un adının yazması olarak aktarmaktadır (A).

Kharakter'ler, antik yorumcular tarafından yorumlanmaya çalışılmış ancak yapılan yorumlar, *kharakter*'lerin yarattığı belirsizliği ortadan kaldıramamıştır. Çünkü *kharakter*'lerin tam olarak ne anlattığı anlaşılmıyordu. Galenos'un aktardığına göre *kharakter*'lerin Hippokrates'e ait olduğunu düşünen Zenon'u bu konuda eleştirenlerden (A) biri olan ampirik Apollonius Byblas, söz konusu *kharakter*'lerin Hippokrates'in eserine sonradan eklenmiş olduğunu (NISSEN 2006: 388) ve bu sebeple de *kharakter*'lerin, Hippokrates'e ait olmadığını savunmuştur (Ac). Öyle ki Galenos, Hippokrates'in açık ve anlaşılır yazdığına inandığı için sembollere veya gizemli harflere ihtiyacı olmadığını düşünmüştür (HANDIS 2013: 365). Bu bağlamda Zenon'un savunduğu düşünceye karşı çıkanlardan biri olan Galenos da *Salgınlar III* kitabındaki *kharakter*'lerin oluşum hikâyesini Zeuks'ten alıntılıyarak bu *kharakter*'lerin, Hippokrates'e değil Mnemon'a ait olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır: Aktarılan ilk hikâyeye göre; Mnemon İskenderiye'de tanındığı için oradaki kütüphaneden

Sabinos'un da *kharakter*'ler hakkında bazı yorumlar yaptığı aktarılmaktadır (NOLLÉ 1983: 87 dn. 16; von STADEN 2006: 22, 35).

²²⁰ Günümüze hiçbir eseri ulaşmayan ve Galenos zamanında bile eserlerine nadir olarak ulaşılan ampirik bir hekimdir (NOLLÉ 1983: 87). Galenos'un aktardığına göre kendisi Tarentumlu olup (Gal. in Hipp. epid. comm. III, 605 K), *kharakter*'lerin tarihi hakkında (περὶ τῶν χαρακτήρων ἱστορίαν) yazmıştır (Aa). Zeuks hakkında ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bk. von STADEN 2006: 30–40.

²²¹ Zenon eleştirmenleri olarak yorumlanan οἱ ἀντειπόντες τῷ Ζήνωνι ifadesinde kastedilen eleştirmenlerin (οἱ ἀντειπόντες) aslında, ampirik Apollonios (M.Ö II–I. yy.) ve oğlu Apollonios Byblas olduğu bilinmektedir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,618–619 K). (NOLLÉ 1983: 87; FRASER 1972: 367).

Hippokrates'in *Salgınlar III* kitabını alıp belli belirsiz sembolleri (*kharakter*) veya harfleri kitaba yazmış ve geri iade etmiştir. Diğer hikâyede ise Mnemon, *kharakter*'lerin yer aldığı kitabı Pamphyliya'dan İskenderiye'ye getirdiğinde kitap, dönemin Mısır Kralı Ptolemaios'un isteği ile kopyalatılmış ve kopyalanan kitap Mnemon'a verilirken, kitabın orijinal hali Ptolemaios'un kendi kütüphanesine konulmuştur. Çünkü Ptolemaios'un, kitaplara bir merakı vardı ve orijinallerine düşkünlüğü. Başka bir kaynağa göre de gemilerde kürekçiler tarafından kopyalanan kitapların üzerine sadece kitabı getirenin adı yazıldığıdır (Aa). Ancak Galenos, hikâyelerden hangisinin doğru olup olmadığını anlamaktan ziyade bu hikâyelerden çıkardığı sonuca odaklanmıştır. Galenos yaptığı çıkarımla da *kharakter*'lerin Hippokrates tarafından değil Mnemon tarafından yazıldığına ve bu işin Mnemon tarafından para maksatlı yapıldığına inanmaktadır. Çünkü söz konusu *kharakter*'ler tek bir kişi tarafından yani Mnemon tarafından bilinince herkes ona başvuracak ve Mnemon bu işten kârlı çıkacaktı. Galenos'un söz konusu hikâyelerden doğru olanı araştırması değil de, bir sonuç çıkartmasının asıl sebebi; anlatılan hikâyelerin ortak noktalarından birinin, *kharakter*'lerin İskenderiye Kütüphanesi'nde bulunuyor olmasıdır. Yani *kharakter*'lerin İskenderiye Kütüphanesi'nden çıkması demek, insanlar için bir güven sembolüydü. Bu sebeple de Galenos için Mnemon'un *kharakter*'leri kütüphaneye nasıl soktuğu değil neden soktuğu önemliydi. Kısaca Galenos; Hippokrates'e atfedilen ancak gerçekte Mnemon'un yazmış olduğuna inandığı ve birçok kişi tarafından da yorumlanmasının tartışmalar yarattığı *kharakter*'lerin, Mnemon tarafından oluşturulan bir fırsatçılıktan ibaret olduğu düşüncesindedir (Ab).

Galenos'un böyle düşünmesinin arkasında başka sebepler de vardır. İskenderiye ve Pergamon krallarının orijinal kitaplara olan düşkünlüğü ve birbirleri arasındaki kitap yarışı yüzünden kitaplarda sahteciliğin artmış olduğunu bizzat Galenos'tan öğrenmekteyiz.²²² Hellenistik krallıkların bu kitapsever tutumlarından dolayı artan kitap sahteciliğine değinen Galenos, kralların para vererek kitap alma eylemlerinin; Sophokles, Aiskhylos ve Euripides'in orijinal eserlerini Mısır Kralı Ptolemaios'un 15 gümüş *talanton* karşılığında satın almasıyla ve eserlerin kopyalarını da Atina'ya göndermesiyle başlamış olduğundan bahsetmektedir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,607 K). Yani ücret karşılığı eski bir metnin teslim edilme süreci başladığında insanlar, pek çok metni taklit etmeye ve karşılığında para almaya başlamıştı. Tüm bunlar

²²² Gal. In Hipp. de nat. hom. comm. XV,105 K; Galenos'un İskenderiye kütüphanesi hakkında düşüncelerinin işlendiği bir çalışma için ayrıca bk. HANDIS 2013.

sonucunda da ZARDOROJNYI 2013: 392'nin aktarımına göre; ironik bir şekilde, güvenilir antik kitaplara olan talep, kültürel kirliliğe neden olmuştu. Bu sebeple de Galenos'a göre Mnemon'un yaptığı da sahtecilikten başka bir şey değildi. Ancak söz konusu gizemli semboller yani *kharakter*'ler için günümüzde farklı yorumlar mevcuttur. Her ne kadar sembollerin tam manasıyla neyi ifade ettiği bugün bile çözülememiş olsa da Mnemon'un bu konuda dürüst olup olmadığı tartışmalıdır.

Hippokrates'in *Salgınlar III* kitabındaki *kharakter*'leri daha iyi anlamak adına bilinmesi gereken şeyler vardır. Her bölümünde farklı bir vaka, her bir vakada da hastalığın ne şikayetle başladığı, gün gün hangi evrelerden geçtiği ve metnin sonunda da o vakaya ait *kharakter*'ler²²³ aktarılmaktadır. Bu *kharakter* dizisi, vakanın kısa bir geçmişini sunar (FRASER 1972: 367). Yukarıda verilen küçük bilgiler doğrultusunda, Hippokrates'in *Salgınlar I* ve *III*. kitabını bizlere aktaran ve yorumlayan Galenos (JONES 1923: 145) ise, önce Hippokrates'in eserinden örnek vakalar göstererek *kharakter* yorumlamasının nasıl olacağını göstermiştir. Ardından *kharakter*'lerin genel anlamda neler olduğu ve nasıl yorumlanabileceğinden bahsetmiştir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,611–613 K) Bunların daha iyi anlaşılması için Galenos'un Hippokrates'ten vermiş olduğu iki örnek vakadan bahsedilebilir: Toprak Tanrıçası'nın mabedinde yaşayan Pythion'un hastalığının, ellerinde titremeye başladığı aktarılırken, ardından da gün gün geçirdiği evrelerden bahsedilir (Hippokr. epid. III,24–28). Galenos, bu hastalık tanımlamasının en sonunda verilen *kharakter*'lerin (ΠΠΟΥΜΥ); ortasından dikey bir çizgi geçen Π harfi (ΠΙ), normal bir Π harfi, ΟΥ harfleri ve en sonunda da Μ ve Υ harfleri olduğunu bildirmektedir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,525 K). Ardından, söz konusu *kharakter*'ler kümesi Galenos tarafından yorumlanmıştır. Bu yoruma göre; ΠΙ, πιθανός (olası, muhtemel); tek başına Π, πλήθος (çokluk); ΟΥ, οὔρον (idrar); Μ, 40. gün ve son olarak da Υ ise ὑγεία (iyileşme) ile özdeşleştirilerek; “atılan idrar miktarının yoğunluğuyla birlikte hastanın 40. günde sağlığına kavuşması muhtemeldir” şeklinde bir yorumlama meydana gelmiştir (Gal. in Hipp. epid. comm. III,526–527 K.).²²⁴ Galenos tarafından verilen bir diğer örnek ise Hippokrates'in *Salgınlar III* kitabındaki sekizinci hastadır: Agorada hasta yatan bir gencin, harcamış olduğu yoğun efor nedeniyle ateşlenmesi anlatılırken yine gün gün hangi evrelerden geçmiş olduğu aktarılmıştır. Bu evrelerin sonucunda 20 yaşında olan gencin, dördüncü gün oldukça kötüleştiği ve yedinci günün sonunda da ölmüş

²²³ *Kharakter*'ler hakkında ayrıntılı bir başka çalışma için bk. NOLLÉ 1983: 85–98.

²²⁴ LITTRÉ 1841: 29; ADAMS 1849: 387; NOLLÉ 1983: 87.

olduğundan bahsedilir. Metnin en sonunda ise yine söz konusu *kharakter*'ler bulunmaktadır (Hippokr. epid. III,56). Gal. in Hipp. epid. comm. III,617–618, Hippokrates'in bahsetmiş olduğu sekizinci hasta için kullanılan *kharakter*'lerin (ΠΙΕΖΘ) yorumlarını şöyle ifade etmiştir: ΠΙ, πιθανός (olası, muhtemel); Ε, ξένον (alışılmadık, olağandışı); Ζ, sayı olarak yedi veya yedinci ve son olarak da Θ ise θάνατος (ölüm) ile ilişkilendirilmiştir. Böylelikle *kharakter*'lerle anlatılan şey de hastanın, yedinci günde olağandışı bir sebepten dolayı ölmüş olduğudur. Verilen örneklerde görüldüğü üzere *kharakter*'lerin neredeyse çoğu Hellen harfleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak Υ (ύγεια) ve Θ (θάνατος) dışındaki diğer tüm *kharakter*'lerin anlamları bazen farklı yorumlanabilir. Örneğin *kharakter* diziliminin her zaman başlangıcında kullanılan ve genellikle πιθανός olarak yorumlanan ΠΙ sembolü için bile farklı yorumlar da bulunmaktadır.²²⁵ Bu farklı yorumlamalara Galenos'tan başka bir örnek vermek gerekirse, Ε'nin açılımı şu dört sözcük de olabilir: ξανθή χολή (sarı safra), ξένον τι καὶ σπάνιον (olağandışı ve nadir bir şey), ξυσμός (tahriş) ve ξηρότης (kuruluk).²²⁶ Bu bağlamda söz konusu *kharakter*'lerin tek bir anlam ve kavram ifade etmeyip bir tutarlılık sağlamaması, gerek bugün gerek geçmişte tartışmalara ve bir gizeme sebebiyet vermiştir. Öyle ki Galenos'un aktardığına göre (ΑϷ) Mnemon'a ait olduğunu pek çok kez yinelediği *kharakter*'leri yorumlamaya çalışan Apollonius Byblas, söz konusu *kharakter*'lerin, kendi içinde barındırmış olduğu çelişkilerden dolayı bir gerçekliğe sahip olmadıklarını düşünürken başka bir yorumcu olan Bakheios ise bu *kharakter*'leri yorumlayabilecek bir kişinin bile bulunamayacağına inanmaktadır.

Mnemon'a ait olup olmadığı tartışmalı olan *kharakter*'ler, çoğunlukla Hellen harfleriyle ilişkilendirilmiş ve onların kısaltması olduğu düşünülerek yorumlanmıştır.²²⁷ Ancak NOLLÉ'nin göre; bu *kharakter*'ler tek tek yorumlanmaya çalışıldığında yaşanan belirsizliğin yanı sıra, bitişik harfler

²²⁵ ΠΙθανός'tan sonra muhtemelen en yaygın anlamının 900 olduğunu aktaran Galenos (Gal. in Hipp. epid. comm. III,525 K), diğer olası anlamları için de başka bir başlık açmıştır (Gal. in Hipp. epid. comm. III,II,9. 91–95 K). Ayrıca NOLLÉ 1983: 92 dn. 30'da ifade edilen bir başka bilgiye göre de ΠΙ *kharakter*'i neredeyse tüm sembol kümesinin başlangıcında bulunur. Herhangi bir hastalık geçmişini veya seyrini ifade eden bir *kharakter* değildir. Bu sebeple de anlamının πιθανός (olası, muhtemel) olması, kimi modern araştırmacılar tarafından gereksiz bir yazım olarak bile düşünülmüştür. Bu bağlamda NOLLÉ, ΠΙ *kharakter*'inin Ἱπποκράτης'in (Hippokrates) bir çeşit kısaltması olabileceğini ileri süren V. GARDTHAUSEN'in düşüncelerini aktarmaktadır.

²²⁶ Bu ve benzeri başka örnekler için bk. Gal. epid. comm. III, 611–613 K.

²²⁷ NOLLÉ 1983: 91; Fox 2020: 132.

olarak yorumlanması da birçok belirsizliği beraberinde getirmektedir.²²⁸ Bu sebeple söz konusu *kharakter*'ler arasında boşluk veya noktalama işaretleri olmamasından dolayı, hastalığın uzun bir tanımlaması olmadığı taktirde, tek başlarına bir anlam taşımayabilir ve sıralama karmaşası yaşanabilir (NOLLÉ 1983: 91). Buradan hareketle de NOLLÉ 1983: 90 vd.; *kharakter*'ler üzerinde oluşan karmaşanın temel sebebini, *kharakter*'lerin Hellen harfleriyle ilişkilendirmesinde görmektedir. Başka bir deyişle *kharakter*'lerin Hellen harfleriyle tanımlanabileceğine dair temel varsayımın doğruluğunu kesin olarak kabul etmemektedir. Çünkü bu *kharakter*'lerden iki tanesi Hellen harflerinden değildir.²²⁹ Tüm bunlar doğrultusunda söz konusu *kharakter*'lerin illa da Hellen harfleri olmayabileceğini vurgulayan NOLLÉ 1983: 91–93, bu sembollerin aslında Mnemon'un kendi anadili olan Side diline²³⁰ ait olabileceğini ve bu bağlamda da Mnemon'un, Hippokrates'in aktardığı hastalık öyküsünden sonra tanıdığı hastalığın yeni adını, hastalık vakalarının sonlarına kendi diliyle not etmiş olabileceği görüşünü ortaya atmıştır. Ancak elimizde Side diline dair çok az yazı formu bulunduğu için bu sembollerin Side diline olup olmadığı, bir karşılaştırma yapılamamasından dolayı, tam olarak anlaşılamamaktadır. Fakat NOLLÉ 1983: 95, kaynak yetersizliğine rağmen Side dilinin kimi alanlarda belirli bir yer edinip Antikçağ'da yaşamış olan insanlarca bilinmiş olduğunu ve hatta az da olsa kullanılmış olduğunu²³¹ ifade ederek, Mnemon'un kendi dilinde notlar almış olabileceğine inanmaktadır. İlaveten NOLLÉ 1983: 94'e göre; Mnemon'un kendi dilinde almış olduğu hatırlatma notlarının yani *kharakter*'lerin, Antikçağ yorumcuları tarafından ele alınıp açıklanmaya

²²⁸ Örneğin Hippokr. epid. III,102–108'in sonunda ΠΙΠΦΑΥΡΚΘ olarak verilen *kharakter*'ler; Πιθανόν–πυρετός–Φρενίτις–Απώλεια Ὑποχονδρίου–ΡΚ (ἐκατοστή εικοστή) Θάνατος (muhtemel–ateş–bilinç kaybı– sindirim sisteminin çökmesi ve 120. günde ise ölümle sonuçlanması) şeklinde yorumlanmaktadır (LITTRÉ 1841: 108 vd. dn. 11; ADAMS 1849: 409; NOLLÉ 1983: 91). Ancak bu yorumlamada ΠΙ- ΠΙ-Φ ve Θ *kharakter*'leri birbirlerinden ayrı düşünülürken, ΑΥ ve ΡΚ ifadelerinin bitişik olması NOLLÉ 1983: 91'e göre bir belirsizliktir. Nitekim *kharakter*'lerin bitişik şekilde veriliyor olması, hastalık seyri yorumlanmasını da önemli ölçüde etkilemektedir.

²²⁹ Söz konusu iki harf Galenos tarafından şu şekilde tasvir edilir: πρῶτον μὲν ἀπάντων τὸ Π, τὴν διὰ μέσου γραμμὴν εὐθεῖαν ὀρθὴν ἔχον=Π harfinin tam ortasında olan dikey bir çizgi (Gal. in Hipp. epid. comm. III,617 K) ve πλὴν τοῦ κάτωθεν ἀπεστιγμένου δέλτα=delta (Δ) harfinin altında bir düz çizgi (Gal. in Hipp. epid. comm. III,612 K). Delta'ya benzetilen bu sembol ise διαχωρούμενα ve διάρροια (ishal) ile özdeşleştirilmiştir.

²³⁰ Arrianos'un *Anabasis* adlı eserinde bahsetmiş olduğu Side dili hakkında ayrıntılı bilgiler için ayrıca bk. BOSSERT 1950: 1–14; DARGA 1967: 49–66.

²³¹ Örneğin Gal. de antid. 72 K'de Hellencede καρπήσιον (Valeriana Dioscoridis) olarak adlandırılan ve aromatik bir bitki olan çobanzurnasının, Side dilinde λαέρκινον olarak da adlandırıldığından bahsedilir.

çalışıldığı zaman, muhtemelen Side dilinin kullanılabilirliği ve tanınırlığı gittikçe kaybolmaya başlamıştır. Bu sebeple de kitabı kopyalayan kimselerin bu semboller kümesini Hellen harfleriyle ilişkilendirmiş olması şaşırtıcı değildir. Nitekim Side alfabesindeki kimi harflerin, Hellen alfabesiyle benzerlik göstermesinden dolayı yorumcuların veya kopyalayan kimselerin, bu konuda doğrudan Hellen alfabesini temel almaları da muhtemeldir. Tüm bu varsayımlar dikkate alındığında ise NOLLÉ 1983: 92 vd., Antikçağ'da büyük bir tartışma uyandıran ve tam olarak açıklanamadıkları için de büyük bir belirsizlik içinde kalan *kharakter*'ler konusunda, İskenderiye Kütüphanesi'nde araştırma yapmaya hevesli ve saygın bir hekim olan Mnemon'un, kimi Antikçağ yorumcuları tarafından itibarsızlaştırılmaya çalışıldığını düşünmektedir. Bu varsayım bazı soruları beraberinde getirmektedir: *Kharakter*'leri kopyalayan kişiler, şayet Side diline hâkim olmadıkları için bu semboller Hellen harfleriyle ilişkilendirdilerse, o zaman Hellen alfabesine ait olmayan diğer iki harf²³² neden olduğu şekliyle yazılmış ve bu harfler neden kopyalayanlar tarafından Hellen harflerine dönüştürülmemiştir? Başka bir açıdan bakıldığında ise *kharakter*'lerin her zaman aynı şekilde başlayıp (III), Y (ὕψια) veya Θ (θάνατος) ile bitmesiyle -ya da bu harflere benzeyen Side harflerinden biriyle bitmesiyle- nasıl bir hastalık adlandırması yapılmış olabilir? Bu sebeple söz konusu harflerin hangi dilin alfabesine ait olduğu kanıtlanamamış olmasına rağmen; söz konusu *kharakter*'ler ister Hellen harfleriyle ister Side diline ait harflerle yazılmış olsun, Antikçağ yorumcularının da inandığı gibi, birer sözcük değil, hastalıkların seyrine dair tanımlamaları içeren kısa sembollerdir.

2.8. Polydeukes

A GİLGİL 2004: 41:

Πολυδεύκης | ιατρὸς | ἐψηφο[θέτη]||[σεν]

LIT İNAN 1985: 399 vd.; GİLGİL 2004: 41; ERDAL 2008: 428, 430; ÖZDİZBAY 2008: 139 dn. 426; ARENA / CASSIA 2016: 362.

Kabaca M.S. I–IV. yy.'lar arasına tarihlenen ancak, bu konuda farklı görüşler barındıran²³³ A belgesi, Perge'de Ana Sütunlu Cadde üzerinde bulunan 39 no.'lu

²³² Bk. dn. 229.

²³³ GİLGİL 2004: 26, M.S. III–IV; ERDAL 2008: 428, M.S. II–III.; ARENA / CASSIA 2016: 362, I–M.S. II. yy.'lar arasına yerleştirir.

dükkânın kapısı önündeki portikonun tabanı üzerinde bulunmuştur. Yuvarlak bir çerçeve içinde olup üç satırdan oluşan ve her satırda yalnızca bir sözcük barındıran belge, bir mozaik üzerine kazınmıştır (İNAN 1985: 399). Belgede hekim Polydeukes'ten ve söz konusu mozağin Polydeukes tarafından döşetildiğinden bahsedilmesine rağmen, Polydeukes hakkında başka bir bilgi verilmemiştir. Ancak belgenin bulunduğu mozaik ve mozağin bulunduğu döşemeler incelenebilir. Kırmızı arka plan üzerine yerleştirilmiş, beyaz ve kırmızı renklerden oluşan bir boncuk dizisi, köşelerde beyaz ile işlenmiş mekik yıldızları ve özenle oluşturulan geometrik motifler estetik kaygısının ön planda olduğunun bir göstergesi olarak sunulmuştur (IŞIKLIKAYA 2010: 84 vd.). Bu bağlamda da hekim Polydeukes'in estetiğe önem verdiği ve bu konuda maddi bir kaygı yaşamadığı düşünülebilir. İNAN 1985: 399 vd.'nda ifade edildiğine göre, yazıt bir dükkân önünde bulunmuş olduğu için bu yerin, ἰατρείον²³⁴ gibi tıbbi uygulamaların gerçekleştiği muayeneler veya küçük cerrahi operasyonların gerçekleştiği yerlerden biri olduğu düşünülmüş ve söz konusu dükkân çevresinde tıbbi araç gereç arayışına girilmiştir. Aynı zamanda Pompeii'de Via dell'Abondanza Caddesi'nde bulunan ve önünde hekim A. Pumponius Magonianus'a ait olduğunu bildiren *taberna medicae* ile aralarında bir benzerlik kurularak söz konusu 39 no.'lu odanın da bir hekim muayenehanesi olabileceği düşünülmüştür.²³⁵ Neredeyse pek çok modern araştırmacı da, söz konusu dükkânın kesin olarak Polydeukes'in muayenehanesi olduğuna inanmıştır.²³⁶ Hatta BAYAT 2016: 132 “ameliyat dükkânı, aletleriyle birlikte ortaya çıkarılmıştır” ifadesini kullanmıştır. Ancak, dükkânın ayrı ayrı yerlerinde birkaç sikke, cam kırıkları, bir kâse ve iki de kandil bulunmuş fakat hiçbir şekilde bir tıp aletine rastlanmamıştır. Bu nedenle söz konusu 39 no.'lu dükkânın, Polydeukes'ten sonra el değiştirmiş olabileceği düşünülmüştür (İNAN 1985: 400). Ancak Perge Batı Nekropolü'nde 2004 yılında gün ışığına çıkartılan, M.S. II–III. yy.'a tarihlendirilen bir *trepanasyon*'un kim tarafından, nerede ve nasıl yapıldığı konusunda büyük bir merak uyandırmıştır. Bu bağlamda da böylesi ciddi bir operasyonun yapılabilmesi için de cerrahi bir mekânın veya bir sağaltım merkezinin bulunması gerektiği vurgulanarak Polydeukes adına Perge'de bir ἰατρείον'un bulunması, Perge'de ameliyathane veya sağaltım

²³⁴ ἰατρείον için bk. s. 156–158.

²³⁵ JACKSON 1988: 62; ERDAL 2008: 428. Ayrıca Pompeii'deki tıbbi evler hakkında ayrıntılı araştırmalar için bk. ESCHEBACH 1984.

²³⁶ ERDAL 2008: 428; DURMAZ 2010: 61, 163; BAYKAN 2012: 47; BAYAT 2016: 132; ARENA / CASSIA 2016: 362.

merkezlerinin varlığına bir kanıt olarak düşünülmüştür (ERDAL 2008: 421; 428). Elbette bu durum için farklı bir bakış açısı da mevcuttur. Bu bakış açısına göre GİLGİL 2004: 27; Sütunlu yolda bulunan ve Polydeukes'in olduğuna inanılan 39 no.'lu dükkânın, Pompeii'deki *tabernae medicae* gibi bir muayenehane olması durumuna kuşkuyla yaklaşmaktadır. Bu kuşkunun sebebi ise yazıtın bulunduğu çevrede tıbbi aletler veya tıpla ilgili başka şeylerin bulunmamasından dolayı oranın, kesin olarak bir muayenehane olduğunun kanıtlanmamış olması ve yazıtta sadece Polydeukes'in bir mozaik döşettiğinden bahsedilip herhangi bir mülkiyet sahipliğinden ise bahsedilmemiş olmasıdır. GİLGİL bu bağlamda da Polydeukes'in muhtemelen oradaki kaldırım yapımına bir katkıda bulunmasından dolayı adının mozaik içinde yazılmış olabileceğini düşünerek A belgesinin bir *epidosis* sonucu o dükkân önündeki kaldırıma konulmuş olduğu varsayımıştır. Bu varsayımla birlikte hekim Polydeukes'in maddi anlamda güçlü bir hekim olabileceğini ileri sürmüştür. ÖZDİZBAY 2012: 139 dn. 426'nın aktardığına göre ise Sütunlu Cadde'deki ticari yoğunluk göz önüne alındığında, Polydeukes'in kendi iş yerinin reklamını yapmak için dükkânın önünde böyle bir yazı bulunmaktadır.

Tüm ifadeler göz önüne alındığında kesin bir sonuç ortaya çıkmamaktadır. Ancak Perge gibi önemli bir kent merkezinin, söz konusu ιατρείον'lara sahip olma ihtimali yüksek olmasına rağmen Polydeukes'in Sütunlu Cadde üzerinde bir muayenehanesinin olup olmadığı ya da mal sahibi olup olmadığı konusu net değildir. Ancak Sütunlu Cadde üzerindeki başka dükkânların varlığı hakkında bazı arkeolojik ve epigrafik veriler göz önüne alındığında,²³⁷ Polydeukes'in de Sütunlu Cadde'de bir ιατρείον'a sahip olup orada hasta kabullerini gerçekleştirdiği ve hatta bazı operasyonlar yaptığı fikri akla yatkın gelmektedir.

9. Anonymus

A *IPerge* 275; ARENA / CASSIA 2016: 353:

{vac.} ΙΑΤΡΙΣ {vac.}

LIT *IPerge* 275; ARENA / CASSIA 2016: 353.

²³⁷ "Sütunlu Caddede 56–68 no.'lu postamentler arasında rastlanan dükkânların önünde bulunan mozaik yazıtları, işyeri levhaları halindedir. Bir dükkânın önünde bulunan 2 levhadan soldakinde Theodoulos'un, sağdakinde ise Anastasios'un yeri belirtilmektedir. Bundan da Anastasios'un sahibi bulunduğu dükkânın, Theodoulos'un iş yeri olduğu anlaşılmaktadır." (İNAN 1983: 17).

A belgesinde ismi belirlenemeyen bir kişinin, yalnızca hekim olduğu bilgisi elde edilebilmekle birlikte M.S. I-II. yy.'lar arasına tarihlendirilmektedir (ARENA / CASSIA 2016: 353). A belgesi Perge'de bulunmuş olduğu için de çalışmamıza dahil edilmiştir. Bu sebeple söz konusu hekimin kim olduğu ve Pamphylia kökenli olup olmadığı bilinmemektedir.

3. Pamphylia (?)

3.1. P. Aelius Pius Curtianus

A *CIL* XIV 3030; ARENA / CASSIA 2016: 349:

D(is) M(anibus). | P(ublio) Aelio Pio | Curtiano, | medico, amico bene merito, ||⁵
A(ulus) Curtius Crispinus | Arruntianus.

LIT WEISS 1999: 163 dn. 24; BAKER 2015: 376 vd.; ARENA / CASSIA 2016: 349–351; ALONSO 2018: 62 vd.; ALONSO 2019.

M.S. II. yy.'a, Hadrianus Dönemi'ne (M.S. 117–138) tarihlendirilen²³⁸ A belgesi, Latium'un merkezlerinden biri olan Praeneste'de bulunmuştur.²³⁹ Latince yazılmış olan bu belge, iyi hizmetlerde bulunmuş olan arkadaşı hekim (*medicus amicus*) Publius Aelius Pius Curtianus'a,²⁴⁰ Aulus Curtius Crispinus Arruntianus tarafından adanan bir mezar anıtıdır (A). A belgesinde, bahsi geçen hekim Curtianus'un kökeni hakkında bir bilgi verilmemektedir. Nitekim sahip olduğu isimler sebebiyle de Latin kökenli bir hekim olduğu düşünülebilir. Ancak arkadaşı olduğu ifade edilen A. Curtius Crispinus Arruntianus'un, Pamphylia Bölgesi'nde bulunan Aspendos kenti tiyatrosunun yapımında bir rol üstlendiği ve tiyatronun kapısında yer alan yazıtlarda kardeşi ile birlikte adı geçen kişi olduğu bilinmektedir.²⁴¹ Bu bağlamda MOMMSEN'e göre hekim Curtianus, P. Aelius Pius adını da ünlü Curtius ailesi vasıtasıyla İmparator Hadrianus'tan alırken;²⁴² Curtianus *cognomen*'ini de Curtius ailesiyle kurduğu yakın ilişki vasıtasıyla almıştır ve bu nedenle de O'nun, eski bir *peregrinus* olduğu düşünülmüştür (ALONSO 2018: 63). Tüm bunlardan hareketle de O'nun, Curtius ailesi tarafından Aspendos'tan getirilmiş olabileceği fikri ortaya atılarak, kökeninin Pamphylia olduğu düşünülmüştür.²⁴³ Öyle ki ARENA / CASSIA 2016, eserinin sonunda Pamphyliyalı hekimler için hazırladığı prosopografya

²³⁸ WEISS 1999: 163 dn. 24; BAKER 2015: 376; ARENA / CASSIA 2016: 349.

²³⁹ WEISS 1999: 162 vd.; BAKER 2015: 376; ARENA / CASSIA 2016: 350.

²⁴⁰ Bir hekimin, arkadaş olma kavramı üzerine yapılan çalışmalar için ayrıca bk. STOK 2009: 77–85; PENNACCHIO 2016: 259–306; BERREY 2017: 75–96; ALONSO 2019: 59–66.

²⁴¹ Çift dilli bir yazıt olan ve Marcus Aurelius ile Lucius Verus zamanına tarihlendirilen yazıtlardan (*CIL* III 231a ve *CIL* III 231b) anlaşıldığı kadarıyla; Pamphylia (Aspendos) kökenli oldukları düşünülen bu aileden (WEISS 1999: 162; 164) iki kardeş A. Curtius Crispinus Arruntianus ve A. Curtius Auspicatus Titinnianus, babaları A. Curtius Crispinus'un isteği üzerine (*ex testamento*) Aspendos Tiyatrosu'nun yapımına katkıda bulunmuşlardır. Her ne kadar yazıtlarda tiyatroyu yaptıran kişiler gibi görülseler de aslında, tiyatronun süslemeleri gibi konularda katkıda bulundukları düşünülmüştür (SHÖNBORN 1858: 83).

²⁴² SHÖNBORN 1858: 83; ARENA / CASSIA 2016: 349.

²⁴³ ARENA / CASSIA 2016: 350 vd.; ARENA 2018: 8 vd.

içerisinde P. Aelius Pius Curtianus'u vererek, bunun kesin olduğunu vurgulamıştır. Ancak bu durum kanıt yetersizliğinden dolayı bir varsayımdan ibarettir.

Hekim Curtianus'un sahip olduğu ayrıcalık, özellikle belirtilen bir dostluğun (A) oluşumu sırasında gerçekleşmiş olabilir. Hekim ve hasta arasındaki temas sonucunda oluşabilen yakınlık hissiyatı Curtianus'un, A. Curtius Crispinus Arruntianus ile aralarında bir dostluk oluşmasına sebep olmuş olabilir. A. Curtius Crispinus Arruntianus'a ve ailesine sağlamış olduğu tıbbi destek, A. Curtius Crispinus Arruntianus'un da O'na karşı verdiği desteği açıklamaktadır ve bu desteğin, bir hekim olarak Curtianus'un hem zengin hem de seçkin olan konumunu açıkladığı düşünülebilir (ALONSO 2018: 63).²⁴⁴

Hekim P. Aelius Pius Curtianus'a adanan mezar anıtının üst kısmında yer alan tasvirler oldukça dikkat çekicidir. Bu tasvirlerde üstü açılmış bir şekilde olan ve birkaç cerrahi aleti içinde barındıran bir kutu²⁴⁵ ve bu küçük dikdörtgen setin her iki tarafında birer kitap rulosu bulunmaktadır.²⁴⁶ Taşınılabilir bu cerrahi set, Curtianus'un hekimliğine vurgu yaparken, kitap ruloları da o hekimin tıbbi metinleri inceleyerek eğitildiğini ve bu bağlamda da eğitimli bir hekim olduğunu göstermektedir (BAKER 2015: 377).

3.2. Aurelius Akhilleus

A RAMSAY 1888: no. 13; SAMAMA 2003: 438 no. 340:

Αὐ(ρῆ)λιος Ἀχιλλεύς | Ἀσκληπιάδου | [ι]ατρός, ζῶν [ἐ]αυτῷ κατέσ[τ]||⁵ησε τὸ ἀνγ[εῖ]||[ον τ]οῦ (?) Ἀ[σκλη]ᾶ[δος] (?).

LIT NISSEN 2006: 285.

Bir mezar yazıtı olan A belgesinde, Asklepiades'in oğlu olan hekim Aurelius Akhilleus'un kendisi için bir lahit yaptırdığı ifade edilmektedir.

²⁴⁴ Celsus'a göre (Med. Prooem. 73); hekim ve hasta arasında kurulan dostluk, tıbbi uygulama için de faydalı bir şeydir. Çünkü bu sayede hekim, hastasını daha iyi tanıyarak çalışmasında hastasının tüm özelliklerini bir arada değerlendirebilmekteydi (ALONSO 2018: 63).

²⁴⁵ Kutunun içindeki cerrahi aletlerin neler olduğuna dair bir bilgilendirme için bk. JACKSON / NIECE 1986: 132; ARENA / CASSIA 2016: 350. Ayrıca MAJNO 1975: 355, P. Aelius Pius Curtianus'un mezar anıtının üstünde yer alan kutunun içinde yer alan tıbbi aletlerin, Hellen modellerinden oluştuğunu ifade etmektedir.

²⁴⁶ Anıtlar üzerinde verilen figürler ve kabartmalar doğrultusunda, içerisinde P. Aelius Pius Curtianus'un da bulunduğu tıbbi kişiliklerin, sembollerle anlatılması üzerine bir çalışma için bk. ALONSO 2019.

Poglalı²⁴⁷ olduğu düşünölen Aurelius Akhilleus'un, geniş bir tarih aralığına yerleştirilen A belgesi vasıtasıyla, M.S. I–III. yy.'lar arasında yaşamış olduğu tahmin edilmektedir.²⁴⁸ Akhilleus'un *gens* adı olan Aurelius'tan yola çıkılarak O'nun, bir Roma vatandaşı olduğu veya bir Roma vatandaşının azatlısı olduğu anlaşılırken SAMAMA 2003: 438 dn. 37'ye göre belki de Akhilleus, Aurelius *gens* adını İmparator Marcus Aurelius'a borçluydu. Ancak DÖNMEZ–ÖZTÜRK 2011: 66'da aktarılanlara göre; M.S. 212'de Caracalla Fermanı ile Roma vatandaşlığı hakkına sahip olanlara Marcus Aurelius adlarının verilmekte olduğu bilinse de, daha sonraları bu kişilerin yalnızca Aurelius adını kullanmış olduğu da görölmektedir. Bu bilgiler ışığında hekim Aurelius Akhilleus'un da Caracalla Fermanı ile vatandaşlık almış olduğu düşünölerek, kendisinin M.S. III. yy. dolaylarında yaşamış olduğu ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Akhilleus'un daha hayattayken kendisi için bir lahit yaptırmış olması (A) ve lahidin üzerinde neredeyse sadece bunun belirtilmiş olması, Akhilleus'un yaşamı boyunca bir lahit yaptırmaya oldukça özen göstermiş olduğunu vurguluyor olabilir (NISSEN 2006: 285 no. 243). Tıbbi kişiliği hakkında unvanından başka bir şey bilinmese de; Akhilleus'un babasının, Tanrı Asklepios ile ilişkilendirildiği için Hellenistik Çağ'dan beri hekimler arasında oldukça popüler olan Asklepiades ismine sahip olduğu görölmektedir. Bu ayrıntı, Akhilleus'un babasının da bir hekim olduğuna ya da tıbbi aktivitelerle uğraştığına dair bir işaret olduğu için, Akhilleus'un da babasından dolayı tıp sanatıyla yakından ilgili olduğu ve işinde iyi olduğu düşüncesi benimsenebilir.²⁴⁹

3.3. Aurelius Varianus Pantaukhos

A BEAN / MITFORD 1964–1968: no. 38; SAMAMA 2003: 447 no. 350:

²⁴⁷ Fugla, Fughla, Fulla, Fullah, Foula ya da Foğla olarak da bilinen Pogla, Güney Frigya ve Pamphylia arasında bulunmaktadır. (ZGUSTA 1984: 515 no. 1117–1). Ancak bugünkü adıyla Çomaklı Köyü, ARENA / CASSIA 2016: 363 dn. 1'e göre ise kesinlikle Pisidia toprakları içerisinde olduğu için hekim Akhilleus, Pamphylia kökenli değildir. Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimleri epigrafik kaynaklar doğrultusunda araştırma kapsamına alan RÉMY / DELRIEUX 2007 de çalışmasında Akhilleus'tan bahsetmemiştir. Ancak SAMAMA 2003: 438 dn. 36'ya göre ise Pogla, Burdur'un 50 km güneydoğusunun biraz altındadır ve bu bağlamda SAMAMA Akhilleus'u, Pamphylia içerisine yerleştirmiştir. NISSEN 2006: 285 no. 243 de hekim Akhilleus'u Pamphylia kökenli olarak kabul etmiştir. Ayrıca 100–170 yılları arasında yaşamış ve Pogla'dan bahsetmiş tek antik yazar olan Claudius Ptolemaios, Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις adlı eserinin V. kısmında Σώκλα olarak bahsetmiş olduğu Pogla'yı, Pamphylia Bölgesi'ne yerleştirmiştir.

²⁴⁸ SAMAMA 2003: 438; NISSEN 2006: 285 no. 243; ARENA / CASSIA 2016: 363 dn. 1.

²⁴⁹ SAMAMA 2003: 438 dn. 37; NISSEN 2006: 285 no. 243.

[ή βου]λή καὶ ὁ δῆμ[ος ἐτεί]||[μη]σεν Αὐρ. Οὐαριανὸν [Πάν]|ταυχον, τὸν ἄξιο[λογώ]τατον ἀρχίατρον Ἀσ[κλη]|πιάδιον, τὸν δὲ ἀνδριά[ν]||⁵τα ἀνέστησαν Αὐρ. Π[αν]|ταυχιανὴ Νενα καὶ Αὐ[ρ]. | [— —c.7— —] | — — —.

LIT NUTTON 1977: 219 no. 19; NISSEN 2006: 405 no. 256; ARENA / CASSIA 2016: 357 vd.; LEITH 2016: 244 vd.

M.S. III–IV. yy.'lar arasına tarihlendirilen²⁵⁰ A belgesi, Kibyra Minor'da²⁵¹ bulunmuştur (NISSEN 2006: 405). A belgesi, Aurelius Varianus Pantaukhos isimli birinin onurlandırma yazıtıdır. Belgede Aurelius Varianus Pantaukhos, hem en ünlü (seçkin) *arkhiatros* hem de bir Asklepiadesçi olarak tanıtılmış ve bu doğrultuda da Danışma ve Halk Meclisleri tarafından onurlandırılmıştır.²⁵² Ardından da Aurelia Pantaukhiane Nena ve ismi tam olarak günümüze gelmeyen belirli bir Aur... tarafından söz konusu *arkhiatros*'un, heykelinin dikildiği ifade edilmiştir (A). Aurelius Varianus Pantaukhos'un akrabaları olduğu düşünülen bu kişilerin ise karısı ve çocuğu olması muhtemeldir (NISSEN 2006: 406). Aurelius Varianus adından da anlaşılacağı üzere Pantaukhos'un kendisi, bir Roma vatandaşıdır. *Cognomen*'i ise Hellen asıllı olduğunu göstermektedir. Dahası karısı ve kızı/oğlunun (?) da sahip oldukları

²⁵⁰ NUTTON 1977: 219 no. 19; NUTTON 1997: 194; SAMAMA 2003: 447; NISSEN 2006: 405; ARENA / CASSIA 2016: 357.

²⁵¹ Kibyra Minor'un ve orada bulunan A belgesinin hangi bölgeye ait olduğuna dair farklı düşünceler mevcuttur. Kimi araştırmacılar Kibyra Minor'da bulunan A belgesini Kilikia'ya dahil ederken (örn. NISSEN 2006: 405 vd.) kimisi de belgenin Pamphylia'ya ait olduğunu düşünmektedir (örn. ARENA / CASSIA 2016: 357 vd.; LEITH 2016: 244). RÉMY / DELRIEUX 2007 söz konusu hekime çalışmasında yer vermemiştir. SAMAMA 2003: 447 ise Kibyra Minor'u hem Pamphylia hem de Kilikia olarak vererek, *arkhiatros* Aurelius Varianus Pantaukhos için kesin bir söylemde bulunmamıştır; ancak Kilikia fikrine daha yakın olduğu, Aurelius Varianus Pantaukhos'a Kilikia hekimlerini yerleştirdiği bölümün başlangıcında değinmiş olmasından çıkarılabilir. NUTTON 1977: 219 no. 19 ise, *arkhiatros*'lar hakkında yapmış olduğu çalışmasında Pantaukhos'u, Kilikalı olarak göstermiş olmasına rağmen bu çalışmasından 20 sene sonra yayımlamış olduğu bir eserinde de kesin yargılardan kaçınarak Pantaukhos'tan, Pamphylia'nın doğusundaki Kibyra Minor'da bulunan biri olarak bahsetmiştir (bk. NUTTON 1997: 194). SMITH 1854: 616; RE XI,1 (1921) 377 s.v. «Kibyra», no. 2» (W. RUGE) ve Küçükasya'daki İmparatorluk Kültü üzerine bir çalışma yayımlayan PRICE 1984: XIX, no. 147, 217 Kibyra Minor'u, Pamphylia sınırları içerisine dahil etmiştir. Ancak BEAN / MITFORD 1964–1968: 65 no. 38 Kilikia sınırları içerisine yerleştirmiştir. Antik kaynaklarda da aynı ikilem mevcuttur: Strab. XIV,4,2'da aktarılanlara göre ise Kibyra Minor, Side'nin yakınlarında, Pamphylia'da bulunmaktadır. Ancak Claudius Ptolemaios, Kibyra Minor'u Kilikia'nın içinde vermiştir (SMITH 1854: 616).

²⁵² NISSEN 2006: 406, Aurelius Varianus Pantaukhos'un "Kibyra Minor" Danışma ve Halk Meclisi tarafından onurlandırıldığını belirtse de A belgesinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

Aurelius/Aurelia adından yola çıkılarak, onların da Roma vatandaşlığına sahip oldukları görülmektedir. Ancak, söz konusu vatandaşlığın *Constitutio Antoniniana* ile alınmış olması muhtemeldir.²⁵³

A belgesinde bulunan ve “Asklepiadesçi en ünlü *arkhiatros*” şeklinde geçen ifade, dikkat çekicidir. Bu ifadeyle anlatılmak istenen; Aurelius Varianus Pantaukhos’un, M.Ö. I. yy.’ın sonu ve M.S. I. yy.’ın başlarında yaşamış olan, methodik okulunun en ünlü takipçilerinden Prusalı Asklepiades’in görüşlerini benimsemiş olan bir takipçisi olduğudur.²⁵⁴ Epigrafik kaynaklar doğrultusunda buna benzer bir ifadeyle iki farklı yazıtta da karşılaşılmaktadır: Asklepiades’in takipçisi olarak adlandırılan bir hekimin (*CIL* XII 1804)²⁵⁵ ve methodik görüşe sahip olduğu belirtilen bir başka hekimin (*CIG* 3283)²⁵⁶ varlığından haberdarız. Ancak bu ifadeler ve kaynaklar genellikle M.S. I. yy. dolaylarına tarihlendirilmektedir. Bu doğrultuda A belgesini ilginç kılan nokta ise yukardaki iki kaynağın, methodik okulun ve tıbbın en popüler olduğu zamanlardan kalmış olmasıdır. Galenos’un aktarımına göre ise, M.S. II. yy.’ın sonlarında Roma’da artık Asklepiades’in görüşleri ve bu görüşleri savunanlar yok olmuştur (LEITH 2016: 245). Ancak A belgesi, methodizmin kuruluşundan yaklaşık 300 yıl sonra bile bu akımın devam ettiğini gösterir ve bu durum, onun en ünlü uygulayıcısı olan Asklepiades’i takip eden bir hekimin varlığıyla kanıtlanmaktadır (NISSEN 2006: 406). Belli ki Roma’ya nazaran imparatorluğun daha küçük kesimlerinde Asklepiades’in tıbbi ilkeleri ve bunları ilke edinen hekimlerin varlığı devam etmiş olmalıdır (LEITH 2016: 245). Dahası Pantaukhos’un yetkinliğini kanıtlamış olduğu düşünülen bir *arkhiatros* olması; Galenos’un şiddetle karşı çıktığı methodik düşüncenin, tıp bağlamında hâlâ işlevsel ve kabul edilebilir bir yeri olduğu varsayımına da bizi ulaştırabilir.

²⁵³ *Constitutio Antoniniana* ile Roma vatandaşlığı alan diğer Lykia ve Pamphylia’daki hekimlerin kısa bir tartışması için bk. s. 179.

²⁵⁴ NUTTON 1997: 194; SAMAMA 2003: 447 dn. 2; NISSEN 2006: 406; ARENA / CASSIA 2016: 358; LEITH 2016: 245.

²⁵⁵ Marcus Apronius Eutropus isimli birinin Asklepiadesçi bir hekim olduğu belirtilmiştir. Latince yazılmış olan bu epigrafik kaynak, M.S. I. yy.’ın sonu II. yy.’ın başına tarihlendirilmektedir (LEITH 2016: 243 vd.).

²⁵⁶ Asiatikos isimli bu hekim, methodist olarak adlandırılmıştır. Söz konusu yazıt ise M.S. 100’e tarihlendirilmiştir; ayrıca bk. SAMAMA 2003: 194 (LEITH 2016: 244).

II. TARİHSEL BÖLÜM

A. Hekimlerin Mesleki Bağlamda Değerlendirilmesi

a. Eğitim Durumları

Antikçağ'da hekimlik mesleği konusunda eğitim alabilmek için üç seçenek mevcuttur. Bu eğitimler aile içinde, usta-çırak, köle-efendi ilişkisiyle veya bir okulda alınabilirdi.²⁵⁷ Ancak söz konusu eğitimlerden hangisi alınırsa alınsın, eğitim sonunda kazanılan bir diploma veya herhangi bir sınav bulunmamaktaydı.²⁵⁸ İlk olarak geleneksel anlamda hekimlik mesleği, aileden çocuklara geçmiş olduğu için çocukların, çok küçük yaşta bu eğitimi almaya başladıkları bilinmekte (DEAN-JONES 2010: 54 dn. 4) ve birçok Antikçağ hekiminin de hekimliği bu şekilde öğrenmiş olduğu düşünülmektedir (NUTTON 1995: 20). Öyle ki Hippokratik gelenek, tıbbın çocukluk zamanlarında (παιδομαθίης) başlayıp uzun süre devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Hippokr. lex. 638,2). Çünkü Antikçağ'da hekimlik mesleğindeki uygulamalar, bir zanâat olarak düşünüldüğü için eğitimdeki pratik ve teknik bilgi, teorik bilgilerden daha önemli bir yere sahiptir. Söz konusu pratik ve teknik uygulamalardaki deneyim de ancak, çocukluktan itibaren alınan eğitimle sağlam temeller üzerine oturtulurdu (DRABKIN 1944: 334). Nitekim bazı epigrafik kaynaklar bu geleneğin, yani hekimlik mesleğinin atalardan aktarımının, değişen eğitim sistemlerine rağmen, devamlılığını koruduğunu göstermektedir. Örneğin; Pergeli Asklepiades'in bir hekim olarak övülmüş olduğu kararnamede, özellikle atalarından bahsedilmiş olması,²⁵⁹ O'nun da hekimliği bir aile geleneği olarak yürütmüş olduğuna işaret etmektedir. Sahip olduğu isim de bu durumun başka bir yönden kanıtlanmasını sağlamaktadır. Çünkü bir gelenek aktarımı olarak isimlerin, zamanla mesleki göstergelere de dönüşmüş olabildiği bilinmektedir. Sağlık Tanrısı Asklepios ile ilişkilendirilen Asklepiades'in, O'nun babası Tanrı Apollon'un isminin birkaç versiyonu ve

²⁵⁷ SAMAMA 2001: 309; NUTTON 1995: 18.

²⁵⁸ DRABKIN 1944: 337; LAES / STRUBBE 2014: 184.

²⁵⁹ Bk. 2.2. A belgesi.

ünlü hekim Hippokrates'in isminin kullanımı hekimler arasında yaygın bir şekilde görülmektedir ve hekimlik mesleğini bir aile geleneği olarak sürdürenlerin de çocuklarına böyle isimler verdiği bilinmektedir (SAMAMA 2003: 16 vd.). Örneğin Sidymalı *arkhiatros* M. Aurelius Ptolemaios, nam-ı diğer Aristoteles'in, oğluna Hippokrates ismini vermiş olduğu görülmektedir. Nitekim Aristoteles'in babasının da Sidymalı *arkhiatros* Aristodemos olma ihtimali, hekimliğin söz konusu kişiler arasında bir aile geleneği olduğunu düşündürmektedir.²⁶⁰ İsimden yola çıkarak hekimlik mesleğinin, aile mesleği olduğunu düşündüren bir diğer isim ise hekim Aurelius Akhilleus'tur. M.S. III. yy. dolaylarında yaşadığı düşünülen Akhilleus, Asklepiades isimli birinin oğlu olarak anılmaktadır. Bu da Akhilleus'un, hekim bir babanın oğlu olarak düşünülmesine olanak tanır.²⁶¹ Söz konusu örnekler çoğaltılabilir;²⁶² ancak, durum her zaman böyle olmamış, hekimlikle uğraşan her aile, isim geleneğini sürdürmemiştir. Örneğin bir kadın hekim olan Tloslu Antiokhis'in, babası Diodotos tarafından eğitildiği düşünülmektedir.²⁶³ Baba kız, hekimlik mesleğini çağrıştıran bir isme sahip olmasalar da bu meslekte -en azından Antiokhis'in- iyi bir konumda olduğu bilinmektedir. Çünkü Antiokhis'in nüfuzu ve uygulamadaki tecrübesinin, babasından aldığı eğitimden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ancak Antiokhis'in tıbbi eğitiminin oldukça iyi olması O'nun, bir tıp okulunda okuyup okumadığını sorusunu da gündeme getirmiştir. Öyle ki Tlos kenti'nin, hem Antiokhis'e hem de bir kamu hekimi olduğu bilinen Moskhos'a da sahip olması COHN-HAFT 1956: 53 dn 45'e, Tlos'ta bir tıp okulunun varlığını tartışmasına sebebiyet vermiştir.²⁶⁴ Nitekim NUTTON da Tlos'ta bir tıp okulu olabileceği fikrine bir dönem olumlu bakmış olsa da

²⁶⁰ Söz konusu olasılık hakkında bk. 1.5. Ayrıca bk. s. 149 vd.

²⁶¹ Bk. 3. 2, A belgesi.

²⁶² Örneğin genç yaşta ölen ve tıbbi bir eğitim aldığı anlaşılan Mysialı Asklepiades'in, babasının da hekim olduğu anlaşılmaktadır (GVI 718). Başka bir örnek ise Tanrı Apollon ile özdeşleştirilen Apolophantes ismi ile verilebilir: Babasıyla aynı adı taşıyan Apolophantes isimli bir hekimin varlığı bilinmektedir (TAM V/I, no. 689).

²⁶³ Bk. 1.2. Ayrıca başka epigrafik kaynaklardan, kendileri gibi babalarının da hekim olduğunu bildiğimiz diğer hekim kadınlara; Byzantionlu Mousa (SEG 24, 811) ve Pergamonlu Pantheia (IGR IV 507) örnek olarak verilebilirken, -her ne kadar öncekiler gibi baba kız göndermesi yapılmasa da- hekim bir çiftti konu alan bir yazıtta (IGR III 376), söz konusu çiftin kızlarından da (Aurelia Montana) bahsediliyor olunması, kız çocuğunun da baba ve anne tarafından tıbbi anlamda eğitildiğini göstermektedir.

²⁶⁴ Söz konusu argüman için bk. 1.17.

(SAMAMA 2003: 390 dn 15), daha sonraları böyle bir düşüncenin temelsiz olduğu kanaatine vararak, Tlos'ta bir tıp okulu olamayacağını ifade etmiştir.²⁶⁵ Bu bağlamda Tlos'ta bir tıp okulunun varlığı kanıtlanamadığından, Antiokhis'in de tıbbi uygulamaları aile geleneğiyle öğrendiği fikri, daha cazip olarak düşünülmüştür. Ancak Moskhos'un tıbbi eğitimini ne şekilde aldığı bilinmemektedir. Tıp okullarının varlığı bağlamında gidildiğinde ise NOLLÉ 1993: 81; M.Ö. II. yy.'da bir kültür merkezi olarak görülen Side'de, Roma İmparatorluk Dönemi'nden sonrasına tarihlendirilen bir bilim ve kültür merkezinin, İskenderiye *Mouseion*²⁶⁶ modelinde kurulmuş olabileceğine inanmakta ve ayrıca orada bir tıp okulunun olabileceğini düşünmektedir (NOLLÉ 1983: 97). Çünkü Mnemon, Artemidoros, Marcellus ve T. Flavius Coelius Severus gibi tıbbi başarılarına tanıklık edilen Sideli hekimlerin varlığı,²⁶⁷ NOLLÉ 1983: 97'nin bu düşüncesinin desteklenmesine olanak sağlamıştır.

Geleneksel aile içi tıp eğitiminin, M.Ö. V. yy.'dan itibaren dışarıya da açılmış olduğu, tıbbi metinlerin artmasıyla açıklanmıştır. Galenos'un aktarımına göre önceden hekimler, çocuklarını bu yönde yetiştirmiş oldukları için bilgilerini yazılı olarak aktarma gereksinimi duymamışlardır. Ancak tıp eğitimi yabancılara da verilmeye başlanınca bilgilerin, yazılı bir şekilde aktarımı meydana gelmiştir. Fakat söz konusu aktarımlar Galenos'a göre sözlü gelenek kadar ayrıntılı olamamıştır (Gal. de anat. administr. 280–281 K). Nitekim Aristoteles gibi Galenos da hekimliğin yalnızca kitaplardan öğrenilemeyeceğine

²⁶⁵ NUTTON'a Tlos'ta tıbbi bir okulun varlığı konusundaki fikri e-posta yoluyla sorduğumda, sorum NUTTON tarafından şu şekilde cevaplanmıştır: "Dear Beyza; It all depends on what you mean by school. Any doctor anywhere could have pupils, but I don't think that's enough to be called a school on the model of Alexandria or Cos. There were places to which people came from a long way away (Smyrna, Alexandria, Rome, Sparta), sent requests to for medical assistance (Cos), or where there's evidence for teaching (Tarsus). The best example of what I mean is the young man from Cythera who moves to study medicine at Boiae (!) and then Sparta, neither of which have a reputation for medicine. Locality also does not guarantee there being a school, like that of Quintus, where we can trace a teacher-pupil lineage, let alone a fixed set of doctrines or adherence to a sect, 'house' of Herophilus, or Men Karou. It's a word best avoided, or at least explained to avoid misunderstanding. Moschos could have been taught at Tlos by someone, and the town itself was large enough to have one or two practitioners, but that's not enough in my present opinion for a 'school'. I certainly now wouldn't believe in a medical school at Tlos- presumably also Antiochis learned within the family" (Bu e-posta NUTTON'un izni doğrultusunda paylaşılmıştır).

²⁶⁶ Hekimlerin kent entelektüelleriyle bir araya geldiği mekânlardı ve Ephesos'ta da bulunmaktaydı (AYTAÇLAR 2005: 63).

²⁶⁷ Sırasıyla bk. 2.7, A ve Aa; 2.1, A ve Ab; 2. 6, E ve G, J; 2.5, A belgeleri.

inanmaktaydı.²⁶⁸ Ancak her ne kadar yazılı kaynaklar sözlü geleneğin yerini tutmamışsa da dışarıdan hekim olmak isteyen bir kişinin; bir başka hekimin yanında çıraklık veya asistanlık yapması ve ayrıca yazılı bilgilerden yardım alması, kendisinde olabilecek eksikliği gidermesi konusunda yardımcı olmuş olmalıdır (DEAN-JONES 2003: 98). Çünkü bir hekimin yetkinlik düzeyi o hekime, tabiri caizse, bir müşteri kitlesi oluşturacaktır. Söz konusu eğitimin ise bir ücret karşılığında gerçekleştiği bilinmektedir.²⁶⁹

M.Ö. IV. yy. ile birlikte gerek hekimlik öğretiminin dışarı açılması gerekse artan yazılı kaynaklar, sahte hekimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu kişiler sahte hekimliklerini eksik bilgilerinden dolayı uzun vadede yürütememişler ve bu sebeple de Antikçağ hekimleri bu duruma düşmemek için kapsamlı bir eğitim almak için çabalamışlardır (DEAN-JONES 2003: 97). Nitekim ünlü tıp okullarında eğitim alan kişilerin diğer hekimlere nazaran daha çok tercih edildiği aktarılmaktadır (PIKOULIS *et alii* 2008: 2203). Böylelikle de hekim adayı, yüzeysel bir eğitimle yetinmek istemeyerek, eksiksiz bir eğitim almak için kentleri dışındaki tıp okullarına gitmeye başlamıştı (SAMAMA 2003: 22). Usta çırak ilişkisinden hoca öğrenci ilişkisine dönüşen tıbbi eğitimlerin (PIKOULIS *et alii* 2008: 2205) verildiği okulların en ünlü olanlarının ise İskenderiye, Kos, Knidos, Pergamon vb. gibi kentlerde olduğu bilinmekte ve buralarda yetişen hekimlerin oldukça nitelikli olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Bu kriterler bağlamında çalışmamızda, eğitilmiş (*pepaideumenos*) bir hekim olabilmenin önünü açan tıp okullarına ve bu okulların meydana getirdiği mezheplere mensup olduğu düşünülen hekimler bulunmaktadır. Örneğin Sideli Mnemon'un, İskenderiye'ye gitmiş olduğu ve İskenderiye'de bir okulu olduğu bilinen Kleophantos'un öğrencisi olduğu bilinmektedir.²⁷⁰ *Paideia* heykeli ile onurlandırılmış olan Rhodiapolisli Herakleitos'un ise İskenderiyeliler ve Rhodoslular tarafından tıbbi ve felsefi kişiliğinin övülmüş olduğu bilgisi, O'nun İskenderiye'de eğitim alıp bu eğitimin uygulamalarını da Rhodos'ta yapmış olabileceğini düşündürmüştür.²⁷¹ Nitekim Herakleitos'un sahip olduğu zenginlik, bu düşüncenin yersiz olmadığını

²⁶⁸ Aristot. *eth. Nic.* 1181b,1; *Gal. de anat. administr.* 220 K.

²⁶⁹ *Plat. prot.* 311b-c (SAMAMA 2003: 20).

²⁷⁰ Bk. 2.7, A belgesi.

²⁷¹ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

göstermektedir. Çünkü NUTTON 1995: 20'ye göre İskenderiye'de eğitim alabilmek, bir zenginliğe işaret etmekteydi. Pneumatik okulun kurucusu olan Attaleialı Athenaios'un²⁷² ise İskenderiye'de eğitim aldığı bilinen stoacı filozof Poseidonios'un (KUDLIEN 1970: 16) öğrencisi olarak anılması,²⁷³ O'nun da İskenderiye'de eğitim aldığını kanıtlamasa bile benzer bir şekilde eğitilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Athenaios'un öncüsü olduğu pneumatizme ek olarak; methodizm, dogmatizm veya ampirizm gibi tıp mezheplerinin de takipçileri bulunmakta ancak bu takipçilerin doğrudan bir tıp okuluna gidip gitmedikleri bilinmemektedir. Nitekim DRABKIN 1944: 340, bazı hekimlerin sırf hocası veya babası bir tıp mezhebini savunmuş olduğu için kendilerine methodik, dogmatik veya ampirik demiş olduklarını ifade etmektedir. Örneğin Sideli Artemidoros'un ünlü methodist ve anatomist Erasistratos'un takipçisi olduğu bilinmekte²⁷⁴ ancak kendisinin direkt Erasistratos'un tıp okuluna gidip gitmediği bilinmemektedir.²⁷⁵ Benzer şekilde Aurelius Varianus Pantauchos da Prusalı Asklepiades'in görüşlerini yani methodizmi benimseyen bir hekim olarak tanıtılmıştır.²⁷⁶ Ancak Pantauchos, methodizmin kuruluşundan neredeyse 300 yıl sonra yaşamış bir hekimdir. Bu sebeple muhtemelen kendisi, methodizmi benimseyen ailesinden veya eğitimcilerinden etkilenmişti. Çalışmamızda bu isimler dışında methodik tıp görüşünü savunmuş olabileceği ihtimal dahilinde olup, kesin kanıtlarla desteklenemeyen iki isim de Rhodiapolisli Herakleitos ve Pergeli Asklepiades'tir.²⁷⁷ Tüm bunlar dışında ALONSO, 2014'te tamamlamış olduğu Doktora Tezi'yle farklı bir bakış açısı sunmakta ve Asklepiades *cognomen*'ine sahip hekimlerin, Prusalı Asklepiades'in öğretilerinden veya benzer tıbbi uygulamalarından faydalanmış olabileceği varsayımında bulunmaktadır (ALONSO 2014: 129). Bu bakış açısından hareketle Pergeli Asklepiades'in methodik öğretileri benimsemiş olma ihtimali doğrulanabilir ve Poglalı Aurelius Akhilleus'un babası Asklepiades için de aynı ihtimal sorgulanabilir.

²⁷² Bk. 2.3, E ve Ic belgeleri.

²⁷³ Bk. 2.3, E belgesi.

²⁷⁴ Bk. 2.1, A ve Aa belgeseri.

²⁷⁵ Bk. 2.1, A ve Aa belgeleri.

²⁷⁶ Bk. 3.3. A belgesi.

²⁷⁷ İhtimal sebepleri için bk. 1.10; 2. 2.

Roma Çağı ile birlikte methodist ekolü benimseyen hekimlerin varlığında gözle görülür bir artış dikkat çekmektedir ve çalışmamızda da diğer tıbbi mezheplere nazaran, methodist olduğu düşünülen hekimlerin varlığı yoğunluktadır. Dikkat çeken bu yoğunluk ise KUDLIEN'e göre Roma'nın, Hellen dünyasıyla kaynaşmış olması ve Hellenlerin de bu değişime ayak uydurması olarak açıklanmaktadır: Prusalı Asklepiades'in etkisi altında oluşan bu ekol, Romalıların pratik yaşamına ayak uydurarak tıbbın basitleştirilmesine ve böylece de Romalılar tarafından Hellen hekimlerin daha çok benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Bu sebeple de methodik tıbbın sağlamaya çalıştığı basit ama etkili tedavi,²⁷⁸ Roma kültürünün sevedemediği ayrıntılı, felsefi ve kapsamlı tıbbı bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (KUDLIEN 1970: 17).²⁷⁹

Kişilerin tıbbi eğitime, Attaleialı Athenaios'un da dediği gibi,²⁸⁰ 14–15 yaşlarında başlayıp,²⁸¹ 17–20 yaş aralığında eğitimlerini tamamladıkları bilinmekteydi.²⁸² Bu eğitimin süresi değişken olmakla birlikte en az iki ya da üç yıl, tam bir eğitimin ise daha uzun sürebileceği düşünülmektedir (LAES / STRUBBE 2014: 184). Öyle ki İmparatorluk Çağı'nın başlarında tıbbi öğretimin dört ya da beş yıl olduğunu gösteren kimi antik belgeler ve kaynaklar da bulunmaktadır.²⁸³ Bu bağlamda tıbbi eğitime 14–15 yaşlarında başlayan birinin, 17–20 yaş aralığında eğitimini tamamlamış olması ve “hekim” olarak anılması muhtemeldir.²⁸⁴ Örneğin Ksanthoslu hekim Asiatikos, 18 yaşında yetkin bir hekim olarak aktarılmıştır.²⁸⁵ Başka bir örnek ise Khoma kenti'nde hekimlik yaptığı bilinen Calestrius'tur. Kendisi genç yaşına rağmen kamu muafiyetleriyle onurlandırılmış bir hekim olarak tanıtılmıştır.²⁸⁶ Diğer bir örnek ise 19 (?) yaşında olan ve φιλόλογος olarak adlandırılan Lydailı genç hekim

²⁷⁸ Celsus'un aktardığına göre; methodik tıbbın öncülerinden olan Asklepiades, hastayı güvenli, hızlı ve zevkli bir şekilde tedavi etmeyi, bir hekimin görevi olarak düşünmekteydi (Cels. med. III,4,1).

²⁷⁹ Methodizmin kuruluşu ve yükselişi hakkında ayrıca bk. NUTTON 1997: 191–206.

²⁸⁰ Bk. 2.3, Ze belgesi.

²⁸¹ DRABKIN 1944: 337; KUDLIEN 1970: 35 dn. 83; HORSTMANSHOFF 1995: 90; LAES / STRUBBE 2014: 184.

²⁸² SAMAMA 2001: 309; SAMAMA 2003: 24; NISSEN 2006: 372; LAES / STRUBBE 2014: 184.

²⁸³ SAMAMA 2001: 309; SAMAMA 2003: 24.

²⁸⁴ HORSTMANSHOFF 1995: 90; SAMAMA 2001: 309; SAMAMA 2003: 24; NISSEN 2006: 372; LAES / STRUBBE 2014: 184.

²⁸⁵ Bk. 1.3, A belgesi.

²⁸⁶ Bk. 1.6, A belgesi.

Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos'tur.²⁸⁷ Ancak LAES / STRUBBE 2014: 186'ya göre genç hekimlerin varlığını gösteren epigrafik kaynaklar çoğunlukla İmparatorluk Çağı'na ait olmakla birlikte, oldukça nadirdir.²⁸⁸ DRABKIN 1944: 337'ye göre söz konusu tıbbi eğitimdeki çıraklık veya öğrencilik süresi; öğrencinin yeteneklerine, tıbbi uygulamalarının sıklığına veya ustasının gereksinimlerine bağlı olarak değişiklik de gösteriyordu. Hatta aslında "*Ars longa vita brevis*" ifadesi, bir Antikçağ hekimi için tıp eğitiminin, bir ömür boyu sürmesi gerektiği mesajını içeriyor olmalıdır. Öyle ki Pergamonlu ünlü hekim Galenos'un yaklaşık 11 yılını Pergamon, Smyrna, Korinthos ve İskenderiye'de tıbbi eğitimine adanmış olduğunu bilinmektedir (DRABKIN 1944: 337).

b. Unvanları ve Çalışma Alanları

Sahip olduğu ἀρχ- köküyle yüksek bir konumu gösteren ἀρχίατρος tabirinin bilinen ilk anlamı, hükümdarın veya imparatorun kişisel hekimidir.²⁸⁹ Terimsel bağlamda bir *arkhiatros* olarak adlandırılmasa da Hellenistik Çağ'da bilinen ilk hükümdar hekimi, M.Ö. 216–187 arasına tarihlendirilen Apollopheanes'tir. Apollopheanes, Seleukos hükümdarı Antiokhos III'ün şahsi hekimi olarak tanımlanmıştır.²⁹⁰ *Arkhiatros*'un en eski kullanımı ise Delos'ta bulunan

²⁸⁷ Bk. 1.1, A belgesi.

²⁸⁸ SAMAMA'nın hekimleri derlemiş olduğu epigrafik koleksiyonunda yer alan 507 hekimden 29'unun ölüm yaşı bildirilirken, bunlardan sadece dört tanesinin (bk. SAMAMA 2003: no. 196, 286, 335, 383), 18–20 yaş aralığında olduğu bildirilmiştir (SAMAMA 2003: 24 dn. 77). SAMAMA'ya göre bu genç hekimler arasındaki en küçük hekim Asiatikos olsa da, SAMAMA Kariyalı Apollonides adlı 18 yaşındaki başka bir hekimi gözden kaçırmıştır (GVI 1543; SAMAMA 2003: 251). Ayrıca SAMAMA her ne kadar kendi yorumlamasında Lykia kökenli bir başka hekim olan Ameinias'ı (bk. 1.1, A belgesi) 19 yaşında kabul etse de, O'nu bu genç hekimlerin arasına yerleştirmemiştir. Muhtemelen Ameinias'ın yaşı kesin verilerle kanıtlanamadığı için SAMAMA, O'nu bu listeye yerleştirmedir. Bu sebeple 29 hekimden dördü değil -Ameinias'ı da sayarsak- altısı, 18–20 yaş aralığındaki genç hekimlerdendir. LAES / STRUBBE 2014: 186 da; Mısır Papirüslerinin, biri 17 diğeri 20 yaşında olan başka iki genç hekimin varlığından da bizi haberdar ettiğini bildirmektedir. Ayrıca yaşı belirtilmemesine rağmen birinin genç (νεαρία), diğeri ise erken öldüğü belirtilen iki hekimden biri Khoma'da çalışan Calestrius iken (bk. 1.6, A belgesi), diğeri de Dionysios isimli başka bir hekimdir (GVI 520).

²⁸⁹ RE II, 1 (1895) 464–466, s.v. «Ἀρχίατρος» (M. WELLMANN); NUTTON: 1977: 194; SAMAMA 2003: 42.

²⁹⁰ SEG 33, 673; TAM V/1, no. 689; Apollopheanes için ayrıca bk. SAMAMA 2003: no. 133, 233.

yazıtlarda karşımıza çıkmaktadır: Antiokhos IX'un şahsi hekimi Antiokheialı Krateros (M.Ö. 129–114) ve Mitridates IV'ün hekimi Amisoslu Papias (M.Ö. 102/101),²⁹¹ terimsel olarak en eski *arkhiatros* örneklerini oluşturmaktadır (SAMAMA 2003: 42).

Roma İmparatorluğu başlamadan önce yani Roma Cumhuriyet Dönemi'nde de önemli devlet adamlarının kişisel hekimleri olduğu ve bu hekimlerin onlarla seyahat ettikleri görülmektedir. Örneğin *Sicilia* Eyalet valisi Verres'in, Pergeli hekim (*medicus*) Cornelius Artemidoros'u yanında Sicilya'ya götürdüğü bilinmektedir (2.4). Bu durum Roma İmparatorluğu'na da aktarılmıştır ve imparatorların kişisel hekimliği durumunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim Antonius Musa isimli bir hekim, önceleri Marcus Antonius'un yanında çalışmış ve Marcus Antonius tarafından azat edilmiştir (*libertus*). Daha sonraları ise (M.Ö. 23) İmparator Augustus'un kişisel hekimi olmuştur (BARBARA 2014: 31 dn. 31). Bu sebeple oldukça prestijli bir yere sahip olan Antonius Musa, bilinen ilk imparator hekimi olarak gösterilmektedir.²⁹² Söz konusu bu hekimlerin imparator ailelerine olan yakınlıkları nedeniyle oldukça seçkin ve saygın bir konumda oldukları bilinmektedir. İmparatorun hekimlerini ifade eden *arkhiatros*'tan önce, imparatorluğun ilk dönemlerinde, *ιατρὸς Καίσαρος* ve *ιατρὸς Σεβαστοῦ* (*medicus Augusti* veya *medicus Germanici*)²⁹³ ifadeleriyle karşılaşılmaktadır (SAMAMA 2003: 43).²⁹⁴ Bu ifadeler yalnızca imparatorun şahsi hekimi olarak değil aynı zamanda imparator ailesinin hekimliğini yapan kimseler için de kullanılmış olabilir (NUTTON 1977: 195). Latince yazıtlarda ve eserlerde ise *arkhiatros*'un Latince formu olarak, *archiater* veya *archiaterus* ifadelerinin kullanılmış olduğu da görülmektedir (SAMAMA 2003: 44 vd.). Ancak İmparatorun kişisel hekimleri için *arkhiatros*, *archiater* veya *archiaterus* ifadelerinin Roma nezdinde tam olarak ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir. Öte yandan NUTTON 1977: 195, imparatorluk hekimi için *arkhiatros* kullanımının, M.S. I. yy. dolaylarında Roma İmparatorluğu'nda daha moda olmamış olan bir unvan veya kavram olduğunu belirtmektedir. M.S. I. yy.

²⁹¹ *IDélos* VI 1547; *IDélos* VI 1573. Söz konusu hekimler için ayrıca bk. SAMAMA 2003: 208–210.

²⁹² Cass. Dio LIII,30,3–6; ALONSO 2018: 128. Antonius Musa hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *RE* I,2 (1894) 2633., s.v. «Antonius», no. 79» (M. WELLMANN); MARASCO 1998: 247 vd. no. 4.

²⁹³ NUTTON: 1977: 194; ALONSO 2018: 129.

²⁹⁴ Söz konusu ifadelerin karşılaştığı epigrafik kaynaklar için bk. SAMAMA 2003: no. 193, 378, 439, 460, 461.

dolaylarına tarihlendirilen ve bir imparator hekimi olduğu bilinen Tiberius Claudius Menekrates, ἰατρὸς Καίσαρος olarak anılmıştır (CIG 6607). Nitekim Augustus'un hekimi olan Antonius Musa için de *arkhiatros* unvanı kullanılmamıştır. Ancak M.S. 59 yılına tarihlendirilen C. Stertinius Ksenophon isimli bir imparator hekimi,²⁹⁵ Kos yazıtlarında *arkhiatros* olarak ifade edilmiştir.²⁹⁶ NUTTON 1977: 196 ise öncelikle Ksenophon'un, İmparator Claudius Dönemi'nden (M.S. 41–54) sonra Nero Dönemi'nde de (M.S. 54–68) hekimlik yapmış olduğunu dile getirmekte ve söz konusu Kos yazıtlarının üzerlerinde, iktidar değişimi sırasında bazı oynamalar yapılmış olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle de NUTTON, Ksenophon'un Nero Dönemi'nden sonra bir *arkhiatros* olarak anıldığını düşünmüştür (NUTTON 1977: 195 vd.). Hatta *arkhiatros*'un kullanımı yaygınlaşmadan önce, imparatorluk hekimlerinin ἰατρὸς Καίσαρος veya ἰατρὸς Σεβαστοῦ'ya ek olarak basitçe ἰατρὸς olarak da anılabildiğini ve M.S. II. yy.'dan sonra *arkhiatros* kullanımının artmış olduğunu ifade etmektedir. Örneğin, Roma İmparatorluğu'nda aslen Magnesialı olan ve tıbbi yeterliliği imparator tarafından onaylanan Tib. Claudius Tyrannos isimli bir hekimin, imparatorlara hizmet ettiği anlaşılrsa da yalnızca ἰατρὸς olarak anılmış olması,²⁹⁷ NUTTON'nun kendi düşüncesini desteklemesi için vermiş olduğu örneklerden biridir. Dahası NUTTON bu düşünceden yola çıkarak; çalışmamız dahilinde bulunan Sidymalı Tib. Claudius Epagathos'un (1.7), İmparator Claudius ile yakın bağlantısını göz önünde bulundurmakta ve bu sebeple de yalnızca ἰατρὸς olarak anılmasına rağmen Epagathos'un, imparatorun kişisel hekimi olabileceğini düşünmektedir (NUTTON 1977: 195 dn. 25). Ancak RÉMY / DELRIEUX 2007 muhtemelen NUTTON'un söz konusu görüşüne karşı çıkarak, Epagathos'un tıbbi yeteneklerini İmparator Claudius'un maiyetinde bir köle olarak icra etmekte olduğunu ve Epagathos'un, İmparator

²⁹⁵ Muhtemelen Koslu olan Ksenophon'un tıbbi bağlamda Asklepios ailesine ait olduğu, kendi memleketine pek çok yardımlar yaptığı (*euergetes*) ve hem imparator rahibi hem de Asklepios rahibi olduğu bilinmektedir. Kendisi, imparatorların kişisel hekimi olmakla birlikte aynı zamanda Roma'da *praefectus fabrum* ve *ab epistulis graecis* de olmuştur. Ancak Tacitus'un aktardığına göre (Tac. ann. XII,67), İmparator Claudius'un karısı Agrippa, Claudius'u öldürmek için Ksenophon'a bir zehir hazırlatmıştır. Bu sebeple Ksenophon da iş birlikçi olarak anılmıştır (BARBARA 2014: 32 vd.; ISRAELOWICH 2015: 31; ALONSO 2018: 129).

²⁹⁶ Yazıtlar için bk. SAMAMA 2003: no. 142, 143, 144, 145, 146, 147.

²⁹⁷ *IMagnMai.* 113; NUTTON 1977: 195. Ayrıca Hellenistik Çağ'a ait olsa da, ilk hükümdar hekimi olarak adlandırılan Apolophanes de yalnızca ἰατρὸς olarak anılmıştır (MASTROCINQUE 1995: 149).

Claudius'un yanında bir ayrıcalığının olmasını da hekimliğinden ziyade, idari görevlerde bulunmasına fayda sağlayan *accensus*'luğuna bağlı olduğunun daha muhtemel olduğunu düşünmektedir (RÉMY / DELRIEUX 2007: 273). Bu sebeple bu durum tam olarak kanıtlanamamış olduğu için, Sidymalı Epagathos bir imparator hekimi olarak kaydedilememektedir.

Sarayla olan bağlantıları sebebiyle ayrıcalıklı bir konuma sahip olan imparatorluk hekimlerinin pek çoğu (ALONSO 2018: 128) Hellen asıllı olup kendi dillerini ve hekimlik kültürlerini beraberinde saraya götürmüşlerdir. Bir hekimin sarayda görev alabilmesi içinse gerek kültürel gerek bilimsel bağlamda yüksek bir profil çizmesi gerekmektedir (MARASCO 1998: 243 vd.). Nitekim bu yüksek kaliteye verilebilecek en iyi örnek Galenos'tur. Öyle ki Galenos da İmparator Marcus Aurelius'un sarayında oldukça yetenekli bir hekim kadrosu bulunduğu tanıklık ederek (Gal. praen. 657-660 K), genel çerçevede imparator hekimlerinin yetkin olduğunu göstermiş bulunmaktadır. Ancak Roma imparator hekimlerinin, bir devlet memuru gibi çalıştığı yerin yalnızca saraylar olmadığı bilinmektedir (ANDRÉ 1987: 121). MARASCO 1998: 244, *arkhiatros*'lar için hazırlamış olduğu prosopografya ile birlikte imparatorluk hekimlerinin çoğunlukla iyi bilinen yazıların ve eserlerin sahipleri olduğunu vurgularken, aynı zamanda bu hekimlerin kimi ilâçların kaşifleri ya da farklı biçimde geometri, retorik ve şiir sanatı üzerine becerileri olan kimseler ve filozoflar olduklarını da vurgulamaktadır. Ayrıca MARASCO 1998, iyi bir konuma gelmek isteyen başka hekimlerin ise kendilerini, yukarıdaki özelliklerle adlandırmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. Bu sebeple birazdan bahsedilecek olan kent *arkhiatros*'larının da ortaya çıkmasıyla -özel bir tanımlama yapılmadığı sürece- saray hekimlerinin diğerlerinden ayırt edilmesi güçleşmiştir. Örneğin çalışmamızda *arkhiatros* olarak anılmasına rağmen imparator hekimi olup olmadığı net olmayan bir hekim mevcuttur: Kendisinden çok sonralara tarihlendirilen bir yazıtta *arkhiatros* olarak anılan Sideli Marcellus,²⁹⁸ kimi araştırmacılar tarafından İmparator Hadrianus'un kişisel hekimi olarak görölse de O'nun, bir kent *arkhiatros*'u olarak düşünülmesi gerektiğine inanan araştırmacılar da mevcuttur.²⁹⁹

²⁹⁸ Bk. 1.6, K belgesi.

²⁹⁹ Söz konusu tartışmanın ayrıntıları için bk. 2.6.

Kamu hekimlerinin (ὁ δημόσιος ἰατρός) varlığına dair yapılan tarihlendirmeler Sicilyalı Diodoros'un eserinden faydalanılarak (Diod. XII,13,4), M.Ö. VII. yy. gibi bir tarih olarak aktarılmakta (AYTAÇLAR 2005: 69), bilinen en eski kamu hekiminin ise M.Ö. VI. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış olan ve Hdt. III,129–137'de Kral Dareios'un hayatını kurtardığı anlatılan Krotonlu Demokedes olduğu ifade edilmektedir (MASSAR 2001: 177 dn. 8). Ancak bu antik kaynakların tanıklığı, kamu hekimliği kurumu hakkında pek fazla bilgi sağlamamaktadır. Kamu hekimi ifadesinin epigrafik kaynaklar doğrultusunda ise M.Ö. IV. yy.'dan M.S. II. yy.'a kadar sürekliliğini korumuş olduğu görülmektedir (NUTTON: 1977: 199). Ancak M.S. II. yy.'dan sonra ise epigrafik kaynaklarda kamu hekimi tabiriyle karşılaşmadığı görülürken özellikle Hellas'ın doğusunda, genellikle *arkhiatros* ya da "kent *arkhiatros*'u" tabirinin çoğaldığı görülmektedir (NUTTON: 1977: 199).³⁰⁰ Epigrafik kaynaklarda karşılaşılan ve çoğaldığı görülen bu *arkhiatros* tabirlerinin, saray hekimi olmadığı ya da sarayla bir bağlantısı olmadığı düşünülmektedir. Çünkü söz konusu çoğalma, oldukça fazla olduğu için bir sarayın, o kadar çok hekime istihdam sağlaması çok da mümkün görünmemektedir. Bu çoğalmanın sebebi ise Roma İmparatorları tarafından hekimlere verilen yasal ayrıcalıkların geliştirilmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır.³⁰¹ Bu sebeple söz konusu *arkhiatros* tabirlerinin, M.Ö. IV. yy.'dan M.S. II. yy.'a kadar var olduğu görülen kamu hekimi ifadesi yerine kullanıldığı düşüncesi ortaya atılmıştır.³⁰² Ancak kamu hekimleri üzerine bir çalışma yapan COHN–HAFT 1956: 7 vd., kamu hekimi ve *arkhiatros*'un aynı olabileceğine karşı çıksa da NUTTON, söz konusu *arkhiatros*'ların, Hellenistik dönemlerdeki kamu hekimleriyle bire bir aynı

³⁰⁰ Kent *arkhiatros*'u olarak anılan bazı diğer Antikçağ hekimleri için bk. CIG 5877 (M.S. 150–250); IG IV 782 (M.S. 192); *Forschungen in Ephesos* III 141, no. 55 (M.S. 188–250); NUTTON 1977: 192 (M.S. II–III. yy.); CIG 2714 (M.S. 100–250); NUTTON 1977: 220 no. 28 (M.S. 211–217) (bk. NUTTON 1977).

³⁰¹ M.Ö. 30'lardan kalma bir kararnamede Roma İmparatorluğu'ndaki tüm hekimlere bir dereceye kadar vergi muafiyetleri verildiği bilinmektedir. Öyle ki hekimlere tanınan bu ayrıcalıklar sadece Roma İmparatorluğu'nda değil Hellen kentlerinde de yaygındı. Ayrıca M.S. 75'te İmparator Vespasianus, hekimlere vergi ve kamu işlerinde muafiyet sağlarken İmparator Hadrianus da Vespasianus'un ve muhtemelen Traianus'un daha önceki yasalarını devam ettirerek, hekimlerin kamu vergilerinden ve *leitourgia*'lardan muaf tutulmuş olmasını sürdürmüş, onların mevcut onurlarını ve dokunulmazlıklarını doğrulamıştır (Dig. XXVII,1,6.1–8; L,4,18,30; NUTTON 1977: 200; MILLAR 1983: 78; NUTTON 1997: 255; 401 no. 10).

³⁰² VERCOUTRE 1880: 355 vd., 358–361; POHL 1905: 23 vd, 36–39, 43 vd.; WOODHEAD 1952: 237.

olduklarını düşünmese bile, onların bir ardılı olabileceğini ifade etmektedir (NUTTON 1977: 206). Her ne kadar bu durum kesin olarak kanıtlanamasa da söz konusu çoğalma ve kamu hekimi tabirlerinin belli bir dönemden sonra kullanılmamış olmasının³⁰³ en olası açıklaması bu olmakla birlikte, Roma İmparatorluğu'nun kendi himayesindeki kentler için hekim istihdam etmesi ve bu hekimlerin de imparatorlukla bağlantısını göstermek adına *arkhiatros* tabirinin kullanılıyor olması mümkündür. Ancak hekimlerin unvanlarında meydana gelen bu dönüşüm -bölgeden bölgeye farklılık göstermekte olup- en fazla Küçükasya'da görülürken, kıta Hellas'ta da daha nadir olarak görülmektedir. Roma'da da böyle bir ize rastlanmamaktadır, Mısır'da ise M.S. V. yy.'a kadar imparatorluk tarafından görevlendirilen kamu hekimlerine ó δημόσιος ιατρός denmeye devam edilmiştir (SAMAMA 2003: 44 vd.). Nitekim kent *arkhiatros*'larının en sık görüldüğü Küçükasya'da da kamu hekimliği tabirlerinin hemen *arkhiatros*'luğa dönüşmediği ve en erken M.S. 140 dolaylarında *arkhiatros* kullanımının arttığı düşünülmektedir (NUTTON 1977: 201). Örneğin M.S. II. yy. dolaylarına tarihlendirilen Rhodiapolisli Herakleitos ve Khoma'da hekimlik yapmış olan Calestrius bir kent *arkhiatros*'una veya bir kamu hekimine tanınabilecek vergi muafiyeti hakkına sahip olmalarına rağmen,³⁰⁴ yalnızca *iatros* olarak anılmışlardır (NUTTON 1977: 201). Öyle ki çalışmamızda Sidymalı Aristodemos ve Aristoteles'e ek olarak Rhodiapolisli Hermogenes de benzer şekilde kamu muafiyetiyle onurlandırılmış,³⁰⁵ ancak onlar birer kent *arkhiatros*'u olarak anılmışlardır. Söz konusu bu üç *arkhiatros*'un tarihleme bakımından Herakleitos ve Calestrius'tan daha geç zamanlara konumlandırılıyor olmaları da NUTTON'un söylemini destekleyebilir. Buradan hareketle de NUTTON, kamu hekimliği yerine *arkhiatros*'luğun kullanımının ve yayılmasının da hemen olmadığını ve bu kullanımı tetikleyen bir şeyler olduğunu ifade etmektedir: Antoninus Pius, İmparator Vespasianus ve Hadrianus'un hekimlere vermiş oldukları ayrıcalıklara bir kısıtlama getirmiş ve bu kısıtlama da bir başlangıç noktası olarak görülmüştür. Antoninus Pius'un bu fermanında yalnızca hekimlerin değil aynı zamanda sofist ve gramercilerin sayısında da bir kısıtlamaya gidildiği görülmektedir. Fermanda hekimlerin

³⁰³ Nitekim COHN-HAFT 1956'nın kamu hekimlerini listelediği çalışmasında M.S. II. yy.'dan sonrasına ait bir tarihleme bulunmamaktadır.

³⁰⁴ Bk. 1.10, B ve C; 1.6, A belgesi.

³⁰⁵ Sırasıyla bk. 1.4 A; 1.5, A; 1.11, A belgesi.

sayısı ve dağılımı şu şekilde açıklanmıştır: Küçük kentler bünyesinde beş, *conventus* başkentleri yedi ve *metropolis*'ler de en fazla on hekim barındırabileceklerdir (Dig. XXVII,1,6,2-8). Yani artık bir kentin sınırlı sayıda kamu hekimi istihdam etmesi sağlanarak, söz konusu ayrıcalıklara sahip olabilen hekim sayısı da azaltılmıştır. Bu sebeple NUTTON'a göre kentlerdeki hekim sayılarının sınırlanmasıyla *arkhiatros* unvanının yaygınlığı ve önemi artmış olabilir. Söz konusu kısıtlamanın ise aslında finansal bir çıkar sağlaması amaçlanmış, böylece de kentlerin ve başkalarının üzerine kalan kamu görevlerinden ve vergilerden muaf olanların sayısı azaltılıp bunların paylaştırılması sağlanmıştır (NUTTON 1977: 200 vd.). Bu nedenle hekimlerin sayısında yapılan kısıtlama, hekimler arasında tercih edilme kriterlerini de doğrudan etkilemiş olabilir. Nitekim Ephesos'ta Antoninus Pius Dönemi'ne tarihlendirilen bir yazıttan (*IEphesos* IV 1161), Ephesos'ta hekimler arasında dört senede bir *Asklepieia* yarışmalarının yapıldığı anlaşılmakta ve bu sebeple de yarışmaları kazananlarının, kentin *arkhiatros*'u olabilme haklarını elde ettiği düşünülmektedir. Ancak böyle bir yarışmayla başka kentlerde karşılaşmadığı için, *arkhiatros* seçimlerinin her zaman bu şekilde yapıldığı gibi kesin bir söylem içerisinde bulunulmamıştır (AYTAÇLAR 2005: 73 vd.). Fakat kimi *arkhiatros*'ların söz konusu unvanlarını, kentlerinde var olan politik sebeplerle de almış olabileceklerine ek olarak babalarından veya atalarından devralmış olduğu da bilinmektedir (AYTAÇLAR 2005: 74). Çünkü özellikle Doğu'da bir hekim, mesleğini iyi bir şekilde tamamladıktan ve bu mesleği ailesine devrettikten sonra, diğer rakip hekimlerin tercih edilme olasılığı daha azdı. Bu açıdan bakıldığı zaman da kamu hekimliğini ya da kent *arkhiatros*'luğunu iyi şekilde sürdüren bir hekimin edindiği çevre ve zenginlik, devamlılığını sürdürebilmesi adına aile üyelerince devralınabilirdi (NUTTON 1977: 200). Örneğin Karia'da bulunan bir yazıtta, aynı aileden oldukları anlaşılan iki *arkhiatros* bulunduğu öğrenilmektedir (*MAMA* VI 117).³⁰⁶ Ayrıca Kos'ta karşımıza çıkan başka bir yazıtta da 21 yaşında ölmüş olan genç bir *arkhiatros*'tan bahsedilmesi (*IGR* IV 1067), O'nun gençliğine rağmen sahip olduğu bu mesleki unvanı, babasından almış olduğunu düşündürmüştür (SAMAMA 2003: 43). Çalışmamızda ise somut kanıtların yetersizliğine rağmen bir baba-oğul olduğu düşünülen, Sidymalı iki kent *arkhiatros*'u olan Marcus

³⁰⁶ Kent *arkhiatros*'luğunu bir aile mesleği olarak sürdüren başka *arkhiatros*'lar için ayrıca bk. *CIG* 3953h; *CIG* 2987; *SEG* 17,527; *IGR* IV 1278 (NUTTON 1977: no. 43, 47, 53, 57).

Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos ve aynı *tria nomina*'ya sahip olan Aristoteles'i³⁰⁷ örnek olarak gösterebiliriz. Aristodemos'un Aristoteles'e nazaran daha itibarlı olduğu görülmektedir ve O'nun söz konusu itibarı, oğlunun da bir *arkhiatros* olmasında fayda sağlamış olmalıdır.

Kamu veya kent hekimlerinin varlığı, Hellen kentlerinde bir sağlık organizasyonu olduğunu göstermektedir (SAMAMA 2003: 38). Maaşlı çalıştığı bilinen ve bazı ayrıcalıklara sahip olabilen bu hekimlerin, kent sakinlerine ücretsiz ve ucuz sağlık hizmeti sunmuş olmaları gerektiği düşünülmekte (AYTAÇLAR 2005: 74) ve bu sebeple de söz konusu organizasyonun, sosyal hizmetlerin atası olarak kabul görülmüş olduğu aktarılmaktadır (SAMAMA 2003: 38). Ancak COHN-HAFT 1956, bu duruma temkinli yaklaşılması gerektiğinin altını çizmektedir. Çünkü söz konusu maaş ve ayrıcalıklar, kamu hekiminin kent vatandaşlarına ücretsiz hizmet etme zorunluluğunu göstermemektedir. Bu sebeple kamu hekimliği, kent tarafından ücretsiz bir şekilde hekimlik yapılması için oluşturulan sosyal bir hizmet değil, belirli süreler çerçevesinde onaylanmış olan bir kurum olarak kabul edilmelidir (NUTTON: 1977: 199). Ancak bir kamu veya kent hekiminin, o kentte işe alınması için gerekli koşulları sağlamasında ücretsiz olarak yapmış olduğu tıbbi yardımlar, olumlu bir etki sağlayabildiği için (SAMAMA 2003: 38 vd.) hekimlerin, gönüllü bir şekilde kimi zaman ücretsiz hekimlik yaptıkları düşünülebilir. Nitekim hekimlerin ücretsiz bir şekilde vermiş oldukları hizmetlerin özellikle belirtildiği ve bu sebeple övüldüğünü gösteren bazı yazıtlarla karşılaşmaktayız.³⁰⁸ Çalışmamızda ise -her ne kadar kamu hekimi olup olmadığına dair tartışmalar devam etse de- Rhodiapolisli Herakleitos'un "ihtiyacı olanlar" (τῷ δεομένῳ ποῖκα) için ücretsiz bir şekilde hekimlik yaptığı bilinmektedir.³⁰⁹ Buradan anlaşıldığına göre de Herakleitos'un aslında hekimliğini ücretsiz bir şekilde yalnızca ihtiyacı olanlar için yapmış

³⁰⁷ Bk. 1.4, A belgesi; 1.5, A belgesi. Aristodemos'un imparator veya saray hekimi olabileceğine dair bir düşünce de bulunmaktadır. Bunun tartışması için bk. 1.4.

³⁰⁸ Örneğin Rhodoslu Pheidros M.Ö. 304-303 yıllarında hastalara parasız baktığı ve görevini kentine karşı iyi bir niyetle sürdürdüğü için Atinalıların övgüsüne layık görülmüştür (IG II/III/2 483). M.Ö. II. yy.'a tarihlendirilen bir yazıtta, Lamia'da Metedoros isimli bir hekim, etkileşimde bulunduğu tüm hastalara ücretsiz bir şekilde destek olduğu için övülmektedir (IG IX/2 69). Bir başka örnek olarak da Roma'da bulunan ve M.S. II. yy.'a tarihlendirilen bir mezar yazıtında, "altından nefret eden" (ὁ μισόχρυσος) diye tanımlanan Dionysios isimli bir hekim bulunmaktadır (SEG 41, 874) (İPLİKÇİOĞLU 2010: 242).

³⁰⁹ Bk. 1.10, C belgesi.

olduğu ve zengin vatandaşlar içinse böyle bir söylemde bulunulmadığından dolayı onlara belirli bir ücret karşılığında hizmet edilmiş olduğu düşünülebilir. Zira çoğu Antikçağ hekiminin de varlıklı veya vatandaş olmayan kimselere ücretsiz bir şekilde hizmet verdiği düşünülmemektedir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 242). Bir hekimin kamu hekimi olabilmek adına yapması gereken tek şey ücretsiz bir şekilde yardımlarda bulunması değildir. Kamu hekimliği kurumuna bir hekimin dahil olabilmesi ve kent tarafından işe alınabilmesi için yüksek bir itibara sahip olması beklenmekte ve kente tıbbi becerilerini doğrudan kanıtlamış olması gerekmektedir (MASSAR 2001: 184 vd.). Nitekim Platon'un *Gorgias* adlı eserinde, bir kamu hekiminin önce özel hekimlikte tecrübe kazanıp ardından kamu hekimi olması gerektiği ifade edilmektedir (Plat. Gorg. 514d-e). Bir sonraki aşamada ise bir hekimin diğer adaylar içerisinde tercih edilebilmek adına; kent meclislerinin önüne çıkarak söylevleriyle, iyileştirdikleri hastaların tanıklığıyla, -varsa- çalıştıkları başka kentlerden aldıkları onurlandırma kararlarıyla kendini ve deneyimlerini ispatlamaya çalıştığı bilinmektedir (SAMAMA 2003: 39). Öyle ki Ksenophon, kamu hekimliğine aday bir hekimin tercih edilmek adına bir topluluğa nasıl konuştuğuna dair küçük bir kesit sunmaktadır (Xen. mem. IV,2,5). İşe alım sürecinin zor olduğu anlaşılmakta olan bu konum beraberinde; tercih edilen hekime, kente yaptığı hizmetler karşılığında birtakım ayrıcalıklar da sunmaktaydı ve bu ayrıcalıklar, Roma İmparatorluk Çağı'nda da aynı orandaydı: Altın bir taç, bir heykel, erdemlerini ilan eden fikri bir kararname, *proksenia*, *promanteia*, *proedria*, *ateleia*, toprak sahibi olma, -o kentin yurttaşıysa- kamu hizmetlerinden muaf olma ve çalıştıkları kentten almış oldukları maaşlar (NUTTON: 1977: 199). Bir hekimin sahip olduğu bu ayrıcalıklar, kamu veya kent hekimi olarak kabul edilmesinde, bugün araştırmacılar için önemli bir kıstas olmuştur. Bugün bir Antikçağ hekiminin kamu hekimi olup olmadığını anlamada en belirgin özellikler ise şunlardır; söz konusu hekimin kurumsal özellikleri ve göreve atanma şeklinin belirtilmiş olması ve kent tarafından onurlandırılan hekimin unvanının açık bir şekilde ifade edilmesidir.³¹⁰ Bunlar dışında yukarıda bahsedildiği üzere bir kamu hekiminin sahip olduğu söz konusu ayrıcalıklara ek olarak o hekimin, kent ile kurmuş olduğu kamusal bağlar da onun, bir kamu hekimi olup olmadığını anlamamıza olanak sağlamaktadır (COHN-HAFT 1956: 5). Öyle ki

³¹⁰ COHN-HAFT 1956: 5 vd.; MASSAR 2001: 178.

PLEKET 1995: 31, Hellenistik Çağ'ın kamu hekimlerinin büyük bir yüzdesinin, kendi yerel toplumlarının üst katmanlarından gelmiş olduklarına dikkat çekerek, kamu hekimlerinin belirlenmesinde başka bir kıstasın altını çizmiştir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda çalışmamızda yer alan hekimler arasında öncelikle Hellenistik Çağ'a tarihlendirilen ve kamu hekimi olduğu görülen Tloslu Moskhos'un; hem halka tıbbi bir hizmet verdiği açıkça belirtilmiş hem de ölümünden sonra heykeli dikilmiş ve bir kahraman olarak anılmıştır.³¹¹ Bu da PLEKET 1995'in sözünü ettiği, Hellenistik Çağ kamu hekimlerinin sahip olduğu prestiji gözler önüne sermektedir. Çalışmamızda diğer hekimler için böyle belirgin bir ifade söz konusu değildir. Ancak Tloslu Moskhos'la benzer şekilde hem aynı çağda yaşamış hem de aynı kentin mensubu olan kadın hekim Antiokhis'in sahip olduğu zenginlik ve elde ettiği onurlar, bir kamu hekimine yaraşır biçimdedir. Çünkü bir kamu hekimi gibi Tlos Danışma ve Halk Meclisi tarafından altın bir portreyle onurlandırılan Antiokhis'in,³¹² kendi heykelini diktirebilecek zenginliğe ve seçkinliğe sahip olması, kamu hekimi olduğunu kanıtlar niteliktedir. M.Ö. II. yy. dolaylarına tarihlendirilen Pergeli Asklepiades'in ise yine aynı şekilde altın bir çelenk ve bronz bir heykelle onurlandırılması ve hem hizmet ettiği kent olan Seleukeia'nın olumlu yöndeki tanıklığını alması hem de oradan ailesiyle birlikte vatandaşlık hakkına sahip olması, O'nun bir hekim olarak kentteki seçkinliğini gözler önüne sermektedir.³¹³ Ayrıca tıp sanatında yeterliliğini kanıtlamış olan Pergeli hekim Asklepiades'in, kazanmış olduğu ayrıcalıklara ek olarak, 1000 *drakhme* gibi yüksek sayılabilecek bir maaşla (ὀψωνιάζω)³¹⁴ uzun yıllar boyunca Seleukeia'da hekimlik yapması da bir kamu hekimi olduğunu göstermektedir.³¹⁵ Roma İmparatorluk Çağ'ına gelindiğinde; kamu hekimi tabirinin yavaş yavaş ortadan kalktığı görülmekte olup, yalnızca *iatros* olarak anılmalarına rağmen bir kamu hekiminin sahip olduğu ayrıcalıklara sahip olan ve kentin üst düzey tabakasından olduğu anlaşılan bazı hekimlerin varlığından bahsetmiştik.³¹⁶ Bu hekimlerden Rhodiapolisli Herakleitos'un sahip olduğu muafiyete ek olarak

³¹¹ Bk. 1.17, A belgesi.

³¹² Bk. 1.2, A belgesi.

³¹³ Bk. 2.2, A belgesi.

³¹⁴ Asklepiades'in maaşı hakkında yapılan değerlendirmeler için bk. 2.2.

³¹⁵ Bk. 2.2, A belgesi.

³¹⁶ Bk. s. 147 vd.

altın yaldızlı bir portreyle onurlandırılması, oyunlarda ön koltuklarda oturma gibi ayrıcalıkların verilmesi ve farklı kurumlarca pek çok kez hekimliğinin övülmesi;³¹⁷ Khoma Danışma ve Halk Meclisleri tarafından hekim Calestrius'un onurlandırılması³¹⁸ ve yukarıda bahsedilmeyen Menophilos'un ise hem bir *prytanis* hem de bir hekim olarak Kadyanda Meclisleri tarafından altın bir taç ve bronzdan yapılmış bir portreyle onurlandırılması³¹⁹ göz önüne alındığında söz konusu hekimlerin, kentlerinde seçkin bir sınıfa mensup olduklarının ve birer kamu hekimi konumunda olduklarının düşünülmesine olanak sağlamaktadır. Kamu hekimlerinin devamı niteliğinde olan kent *arkhiatros*'larının ise benzer ayrıcalıklara sahip oldukları görülmektedir. Çalışmamızdan; vatani tarafından *arkhiatros* Hermogenes'in,³²⁰ İmparatorlar tarafından *arkhiatros* Aristodemus'un³²¹ ve -kim tarafından verildiği belirtilmeyen- *arkhiatros* Aristoteles'in³²² vergi muafiyetiyle onurlandırılması; kent *arkhiatros*'u Aurelius Varianus Pantaukhos'un kendisi için dikilen bir heykelle³²³ ve kent veya saray *arkhiatros*'u olduğu büyük bir tartışma konusu olan Marcellus'un ise bir heykelle onurlandırılması³²⁴ örnek olarak verilebilir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen hekimlerimizin hepsi, bulundukları kentlerin meclisleri ve önemli kuruluşları tarafından onurlandırılarak COHN-HAFT 1956: 5'in önemli bir kıtas olarak gördüğü kamusal bağlarını da göstermişlerdir. Diğer taraftan PLEKET 1995: 31 -en azından Hellenistik Çağ'da- kamu hekimlerinin politik olarak kentin üst katmanlarında bulunmuş olduklarına dikkat çekerek, kamu hekimlerinin belirlenmesinde başka bir kıtasın altını çizmiştir. Tüm bunlardan hareketle çalışmamızda ise kenti Rhodiapolis için maddi anlamda pek çok yardımda bulunmuş olan Herakleitos'un üst bir tabakadan olduğu anlaşılmakta ve Menophilos'un ise üstlenmiş olduğu *arkhe*'lerle birlikte yazıtta atalarından da bahsedilmesi ve bir *prytanis* olması,³²⁵ O'nun da toplumun üst sınıfına ait olduğunu göstermektedir. Politik olarak aktif olup olmadıkları bilinmeyen

³¹⁷ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

³¹⁸ Bk. 1. 6, A belgesi.

³¹⁹ Bk. 1.16, A belgesi.

³²⁰ Bk. 1.11, A belgesi.

³²¹ Bk. 1.4, A belgesi.

³²² Bk. 1.5, A belgesi.

³²³ Bk. 3.3, A belgesi.

³²⁴ Bk. 2.6, K belgesi. Ayrıca söz konusu tartışma için bk. s. 117-120.

³²⁵ Bk. 1.16, A belgesi

ancak sosyal statülerinin iyi bir düzeyde olduğunu düşündüğümüz diğer hekimlere gelince; bir Roma vatandaşı olan ve genç yaşına rağmen vergi muafiyetiyle onurlandırılan Calestrius'un iyi bir aileden geldiği düşünülmekte;³²⁶ tıbbi bağlamda Antiokhis'in babasıyla birlikte oldukça iyi bir konumda olduğu bilinmekte ve diktirebildiği kendi heykeliyle de sahip olduğu zenginlik anlaşılmaktadır;³²⁷ son olarak Pergeli Asklepiades'in, ailesi hakkında bilgi sahibi olamasak da, tıbbi doğrultuda pek çok kez övülüyor olması, kazandığı ayrıcalıklarına ek olarak yüksek bir maaşla çalışıyor olması ve bu doğrultuda hem kendi kentinin hem de Seleukeia'nın tanıklığını alarak tıbbi yeteneklerinin vurgulanıyor olması O'nun da bir hekim olarak ayrıcalıklı konumunu gözler önüne sermektedir.³²⁸ Kent *arkhiatros*'ları bağlamında ise PLEKET 1995: 31; Hellenistik Çağ kamu hekimlerinin bir ardılı olarak görebileceğimiz kent *arkhiatros*'larının %60'ının, Hellenistik Çağ kamu hekimlerinde olduğu gibi, kentin seçkinleri arasından olmadığını ifade etmektedir. Yani kentin politik işlerinde aktif olan kesime ait olmadıkları ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışmamız kapsamındaki kent *arkhiatros*'larının politik bağlamda aktif olduklarını gösteren bir ifade bulunmamaktadır. Ancak politik bağlamda seçkinlikleri kanıtlanamasa da tıbbi bakımından seçkin olan konumlarını koruyabildikleri, *arkhiatros* unvanlarıyla doğrudan gösterilmektedir. M.S. II. yy.'ın sonlarında Antoninus Pius'un yapmış olduğu kısıtlamayla artık bir kent *arkhiatros*'unun tıbbi anlamda çok daha donanımlı olabileceği düşünülmektedir (AYTAÇLAR 2005: 73). Çünkü kısıtlanan hekim sayısı, tercih edilmek istenen hekimler arasında elbette rekabeti de arttırmış olmalıdır ve bu sebeple de tercih edilmek adına hekimlerin, kendilerini daha donanımlı hale getirmek için çabaladıkları düşünülebilir. Ayrıca bu kısıtlama, nitelsiz hekim sayısındaki lüzumsuz artışın önüne geçerek, hekimlik mesleğinin itibarını da yükseltmiş olmalıdır (ÖZDEMİR 2019: 63). Nitekim Roma'da M.S. IV. yy. dolaylarında artık bir kamu hekiminin, yedi farklı hekim tarafından onaylandıktan sonra seçilmesi zorunlu hale getirilmiştir (ÖZDEMİR 2019: 64). Çalışmamızda da Rhodiapolisli Hermogenes'in, Sidymalı Aristoteles'in, Claudius Epiktetos ve Aurelius Varianus Pantaukhos'un birer

³²⁶ Bk. 1.6, A belgesi.

³²⁷ Bk. 1.2, C belgesi.

³²⁸ Bk. 2.2, A belgesi.

kent *arkhiatros*'u olduğu kesin olarak bilinmektedir.³²⁹ *Arkhiatros* olarak anılmasına rağmen Sideli Marcellus'un ve Sidymalı Aristodemos'un ise kent mi yoksa saray hekimi mi oldukları tartışmalıdır.

Çalışmamızda yalnızca *iatros* olarak anılmasına rağmen kamu hekimi olarak değerlendirdiğimiz hekimlerden bazıları, RÉMY / DELRIEUX 2007: 273 vd.'na göre, kamu hekimi olarak düşünülmemelidir. Çünkü RÉMY / DELRIEUX 2007'ye göre bir hekime kamu hekimi ya da *arkhiatros* denmesi için, o unvanların onursal kararnamede mutlaka belirtilmesi gerekmektedir. Bu sebeple RÉMY / DELRIEUX sırasıyla Herakleitos, Menophilos, Calestrius, Antiokhis ve Asklepiades için dolaylı cümleler kullanılmış olduğunu ifade ederek, onları bir kamu hekimi olarak kabul edenleri kesin bir dille reddetmiş ve söz konusu hekimlerin, birer özel hekim olduğunu düşünmüştür. Ancak hekimlere dair epigrafik belgelerin bulunduğu bir katalog hazırlayan SAMAMA 2003: 41'e göre, doğrudan kamu hekimi olarak adlandırılanların sayısı zaten oldukça azdır. Bu bağlamda öncelikle bir hekimin herhangi bir kentte görevli olduğunu belli eden bazı kararname örnekleri, o hekimin kamu hekimi olup olmadığı tartışmasına dahil edilemeyeceğini göstermektedir. Bu durumda Pergeli hekim Asklepiades'in, kamu hekimi olduğu tartışılmamaktadır.³³⁰ Diğer taraftan kentin ve vatandaşlarının tanıklığını alarak yapılan onurlandırmalar ve hekimlerin sahip oldukları ayrıcalıklar ise, göz ardı edilmemelidir. Hatta kimi hekimlerin Danışma ve Halk Meclis'leri tarafından özellikle onurlandırılıyor olmaları, onların kent ve halk ile kurmuş oldukları iletişimi gözler önüne sermektedir. Nitekim Kos'ta bulunan bir yazıtta, kenti tarafından tıbbi hizmetleri ve yetenekleri sebebiyle övülen bir hekim, kamu hekimi olmamasına rağmen kente özverili bir şekilde hizmette bulunduğunu açıkça belirtmiştir (SEG 33, 670). Bu özverisi sebebiyle övgülere, ödüllere ve onurlandırmalara sahip olan hekim, kent tarafından övülmesini ve kentinin sağladığı ödülleri bir ayrıcalık olarak göstermiş ve bu ayrıcalığa nail olabilmesinin sebeplerini tek tek açıklayarak, kamu hekimi olmasa da bunu hak ettiğini bir şekilde ispatlamıştır. Her ne kadar bu epigrafik örnek, söz konusu hekimlerimize kıyasla erken bir zamana tarihlendirilse de bir hekimin, kentin ve o kentin vatandaşlarının

³²⁹ Ayrıca Hüseyin ve Feriştah ALANYALI'nın yürütmüş olduğu Side kazılarında Troilos isimli, Sideli bir *arkhiatros*'un varlığından haberdar olsak da (bk. NOLLÉ 2015: 247) söz konusu hekime ilişkin herhangi başka bir bilgiye tarafımızca ulaşamamıştır.

³³⁰ Bk. SAMAMA 2003: 41 dn. 50

onurlandırılmalarına ve övgülerine sahip olması önemlidir. Çünkü bir kentin sağlamış olduğu ayrıcalıklar, içeriği değişse bile, her zaman önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Herakleitos'un 60 kitaplık yazdığı tıbbi eserine; Antiokhis'in, Menophilos'un ve Asklepiades'in de övülmeyi hak eden hekimlik tecrübelerine karşı, RÉMY / DELRIEUX 2007'nin söz konusu hekimlere özel hekim demiş olması, sorgulanması gereken bir yaklaşım olarak görülebilir.

Kamu hekimlerinin varlığı, statüsü, ayrıcalıkları ve aldıkları maaşları göz önüne alındığında onların kamusallaşması, söz konusu kentlerde yaşadıklarını gösterdiği için bu durum onların, hekimlik mesleklerini sürdürebilecekleri bir yere de sahip olduklarını göstermektedir (SAMAMA 2003: 37). Bu bağlamda hekimlerin, uygulamalarını gerçekleştirmiş olduğu profesyonel odaların bulunduğu bilinmektedir. Epigrafik ve edebî kaynakların tanıklığıyla varlığı kanıtlanan bu yerlere, Hellence ιατρείον denilebilirken Latince karşılığı ise *taberna medicae* olarak gösterilebilir.³³¹ Öncelikle bu yerlerin varlığı, kentlerde hekimlerin varlığına da kesin bir kanıt olarak görülmekte olup (SAMAMA 2003: 37); buraların, kamu hekimlerinin evleri içerisinde bulunuyor olması muhtemel olarak görülmektedir (WOODHEAD 1952: 245). Hatta bu evlerde hekim asistanlarının ve çıraklarının da kalabildiği ifade edilmektedir.³³² Ancak hekimlerin tıbbi işlerini yürüttükleri bu mekânlar, sıcak su banyolarının vb. şeylerin bulunduğu ve büyük operasyonların gerçekleştirildiği bir şifa merkezi değildi (FAGAN 1993: 92). SAMAMA 2001: 309'un aktarımına göre bu yerlerin genellikle iki ya da üç odası bulunurdu ve aydınlık yerlerdi. Bahsedilen odaların birinde hasta kabulü gerçekleşirken diğer odalarda tıbbi aletler ve ilaçlar saklanır ve yalnızca bir iki gün kalabilecek olan yaralıların, ameliyat edilebilmesi için de bir yatak bulunurdu.³³³ Ayrıca söz konusu bu muayenehaneler, günümüz eczanelerinin görevini de üstlenmiş ve *medicamenta* olarak adlandırılan ilaç, zehir ve kozmetik karışımları tedavi amaçlı imal etmiştir (BAYKAN 2012: 47 vd.). Bu sebeple NISSEN 2010: 134, ιατρείον'un tıbbi uygulamaların gerçekleştiği bir çeşit muayenehane olduğunu ve hastalara tedaviler uygulandıktan sonra ilaç reçetelerinin verilir gönderildiği bir yer olduğu ifade ederek³³⁴ buranın, hiçbir

³³¹ DURMAZ 2010: 61, 163; BAYAT 2016: 132.

³³² DRABKIN 1944: 336; KUDLIEN 1970: 7.

³³³ KUDLIEN 1970: 7; SAMAMA 2001: 309; SAMAMA 2003: 37.

³³⁴ Nitekim Platon da kusturucu veya müşil gibi ilaçların *iatreion*'larda verildiğini ve bazı hastalıkların, hastaların kendi evlerinde tedavi edilebildiğini ifade etmiştir (Plat. leg. 646 c).

şekilde bir hastane ya da klinik olmadığını dile getirmiştir. Öyle ki NISSEN 2010: 117, bugünkü hastane mantığının ancak M.S. IV. yy.'ın son on yılında, Hristiyanlıkla birlikte meydana geldiğini ifade ederek bu yerlerin, hastane olarak çevrilmesinin mümkün olmayacağını belirtmektedir. Nitekim Rhodiapolis'te Herakleitos'un yaptırmış olduğu Asklepios ve Hygeia Tapınağı'nın yakınlarında olduğu düşünülen bir sağlık kompleksinin varlığı bilinse de burası, modern anlamda bir hastane olarak adlandırılmamaktadır. Öyle ki NUTTON 2014: 382'ye göre, Rhodiapolis'teki *Asklepieion*'un "ilk hastane" olarak hizmet ettiğini iddia edenler bulunmakta ve hatta kimileri tarafından, bazı odaların ameliyat için, diğerlerinin de bulaşıcı hastalıklar için kullanıldığı ifade edilmektedir. Ancak NUTTON, potansiyel bir ölümcül vakanın ve kanlı bir operasyonun, kesinlikle ritüel bir mekân içinde gerçekleşmesine izin verileceğini hayal etmenin zor olduğuna parmak basmaktadır. Ayrıca NUTTON 2014: 386, Rhodiapolis'teki olası hastanenin, askeri üsse oldukça uzak olması sebebiyle bir askeri hastane olarak da adlandırılmayacağını ve bu tıbbi kompleksin, yazıtlarda tam olarak neresi olduğunu belirten bir adlandırma yapılmamış olsa bile, bir *ιατρείον* olabileceğini düşünmektedir. Ancak İPLİKÇİOĞLU söz konusu kompleksin tapınak içinde olmadığını belirterek, olabilecek kanlı operasyonun, NUTTON'un düşündüğü gibi, zaten ritüel bir mekân içerisinde gerçekleşmemekte olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bu kompleks, tapınaktan bağımsız bir şekilde konumlanmıştır.³³⁵ Perge'de rastlanılan ve M.S. I-IV. yy.'lar gibi geniş bir tarih aralığına tarihlendirilen bir yazıtta ise açıkça Polydeukes isimli bir hekimin, bir *ιατρείον*'a sahip olduğu bildirilmektedir. Ancak bu *ιατρείον*'un yeri konusunda kesin bir sonuca varılamamaktadır. Çünkü söz konusu bilgiyi edinmemizi sağlayan epigrafik belgenin bulunduğu civarda, herhangi bir tıp aletine rastlanılmamıştır. Ancak Perge'de bulunan bir *trepanasyon* örneği, -kime ait olduğu bilinmese de- bir *ιατρείον*'un varlığına işaret olarak görülmektedir.³³⁶ Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere söz konusu *iatreion*'un modern bağlamda bir hastane olabilmesi çok da mümkün görünmemektedir. Sidyma yakınlarında ise M.S. V.-VI. yy.'lar arasına tarihlenen bir yazıtta hastaların *ιατρείον*'u ifadesi geçmekte ancak modern araştırmacılar tarafından bu *ιατρείον* ifadesi, hastane

³³⁵ Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU ile yapılan görüşme sonucunda alınan bir bilgidir.

³³⁶ Değerlendirmesi için bk. 2.8.

olarak yorumlanmaktadır ve o yazıtın bir hastane binasına ait olduğu düşünülmektedir.³³⁷ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki; bugünkü hastane kavramının geç dönemlerde ortaya çıkmış olduğu düşünülse de, Hristiyanlık öncesinde de var olan ιατρείον'ların, günümüzdeki tıp anlayışına *Asklepieion*, hamam ve kaplıcalardan çok daha yakın olduğu görülmektedir (BAYKAN 2012: 47 vd.).

NISSEN 2010: 134 vd. Antikçağ'da ιατρείον'lar dışında ayrıca ἐργαστήριον'ların da bulunduğunu ve bu organizasyonun ιατρείον'lara nazaran daha büyük olduğunu ifade etmektedir. Çünkü bazı yazıtlardan ἐργαστήριον'ların, birkaç hekimin aynı anda çalışabildiği ve bu sebeple de daha büyük boyutlu bir tıbbi kuruluşu ifade edebildiği anlaşılmaktadır. Ancak ιατρείον'lar daha çok kamu hekimleriyle özdeşleştirildiği için ἐργαστήριον'ların, ιατρείον'lara göre daha özel kuruluşlar olduğu da düşünülmüştür (NISSEN 2010: 134 vd.).

Cerrah olarak yorumlanan χειρουργός ifadesinin, χείρ (el) ve ἔργον (iş) birleşimiyle meydana geldiği bilinmektedir.³³⁸ Nitekim Celsus'un cerrahiye *quae manu curat* olarak, yani el ile (yapılan) tedavi şeklinde tanımlayarak (Cels. med. VII) χειρουργός'u, Latince anlamıyla açıklığa kavuşturmuştur. Diğer bir taraftan Hippokrates'in cerrahlık üzerine olan *De Officina Medici* (κατ' ἱατρείον) adlı eserinde bir cerrahın yapması gereken ilk şeyden birinin; ellerini temiz, tırnaklarını ise olabildiğince kısa tutması gerektiğini bildirmesi (Hippokr. de off. med. IV) aslında, söz konusu işin en önemli aracının eller olduğunu göstermektedir.

Tıbbi eğitimin aile içinden dışarıya açılması ve bu doğrultuda da hekimlik bilgilerinin yazılı ortama aktarılma çabaları, cerrahi alanda çok da tatmin edici olamamıştır. Çünkü oldukça yoğun teorik bir bilgi gerektiren cerrahi operasyonda, net ve kesin bilgilere ihtiyaç duyulmakta ve bu kesin bilgilerin her birinin de yazılı yolla aktarılamayacağı düşünülmektedir (DEAN-JONES 2003: 110). Nitekim Hippokrates *De Flatibus* adlı eserinde, cerrahi tedavilerle edinilen alışkanlığın, en iyi öğrenme olduğunun altını çizmektedir (Hippokr. de flat. I). Ancak Hippokrates, söz konusu alışkanlığın kent içinde kazanılmasının güç

³³⁷ Söz konusu yazıt ve yorumlaması için bk. AVCU / UZUNOĞLU 2019: 333 vd., no. 9.

³³⁸ SMITH 1859: 272; CRAIK 2010: 223; BAYAT 2016: 297.

olduğunu ifade ederek tecrübe kazanmak ve sık sık pratik yapmak isteyenlerin, savaş alanlarına veya ordulara gitmesinin faydalı olacağını belirtmiştir (Hippokr. medic. 219 L). Galenos da kitaplardan kemiğin şeklini öğrenmektense söz konusu kemiklerin, gözlemlenmesi gerektiğini vurgulamış ve bu gözlemlerin ise en iyi İskenderiye’de yapılabileceğini ifade etmiştir (Gal. de anat. administr. 220 K). Ancak NUTTON 1995: 20’nin de ifade ettiği üzere, herhangi bir hekimin İskenderiye’de eğitim alabilmesi çok da kolay bir şey değildir. Öyle ki DRABKIN 1944: 341’in aktardığına göre Galenos, İskenderiye’ye gidemeyenlerin savaş alanlarındaki yaralılar üzerinde, cerrahi operasyonlar sırasında ya da hayvanlar üzerinde yapılabilecek *diseksiyon*’ların anatomi bilgileri üzerinde olumlu etkileri olabileceğine değinmiştir. Bu bağlamda Roma Çağı ile birlikte askeri faaliyetlerin artmasının, söz konusu tecrübenin sağlanmasında önemli bir rol oynamış olduğu düşünülebilir.

Tek başına bir uzmanlık olarak adlandırılan cerrahinin (SAMAMA 2003: 32), bugünkü cerrahi alanlardan farklı olarak, kendi içinde özel alanlara ayrılmamış olduğu görülmektedir. Örneğin kan akıtma, diş ile ilgili hastalıklar ve hemoroid, yumrular, tümör vb. oluşumların tedavileri, göz hastalıklarının (katarakt vb.) tedavisi için yapılan operasyonlar, *trepanasyon*, *laparotomi* ve *ampütasyon*’a ek olarak, travmatoloji ve ortopedi gibi cerrahi müdahale gerektiren alanlar (UĞURLU 1997: 75) tek bir çatı altında toplanarak, cerrahi operasyon bağlamının bütününe oluşturmaktaydı. Ayrıca DRABKIN 1944: 340; Hellenlerin sözü edilen cerrahi uygulamalarda, iç organların tedavisini içeren cerrahiden daha çok başarılı olduklarını söylemekte ve buna, ikincisinden daha fazla önem vermiş olduklarının altını çizmektedir. Örneğin Galenos’un aktarımına göre bir cerrah olarak adlandırılan Lydaili Diophantos, travmatoloji dahilinde yani liflerin ve kasların zedelenmesi, burkulmalar, yanıklar ve yaralanma tedavileriyle ilgilenmiş olmasının yanında, panzehirler ve merhemler de hazırlamış olan bir cerrahdır.³³⁹ Bundan başka, Pergeli Asklepiades’in, hangi alanda cerrahi uygulama gerçekleştirdiği bilinmese de, söz konusu uygulamalarla beklenmedik hastalıklara çareler sunmuş olduğu bilinmektedir. Ayrıca kendisi yalnızca cerrah değil aynı zamanda *gymnasion*’larda halk sağlığı adına dersler veren bir hekim olmasından dolayı da övülmektedir.³⁴⁰ Bu örnekler dışında yalnızca bir

³³⁹ Bk. 1.12, A ve Aa, B, Ba, Bc belgeleri.

³⁴⁰ Bk. 2. 2, A belgesi.

hekim oldukları bilinmesine rağmen, cerrahi bir kimliğe de sahip oldukları görülen ve söz konusu cerrahi alanların yine çeşitlilik gösterdiği antik hekimlerle de karşılaşmaktayız: Sideli Marcellus'un cerrahlık alanına dair 42 kitabı olduğu bilinmesinin yanı sıra, her ne kadar söz konusu kitaplar günümüze ulaşmasa da, kendisinin hemoroid, göz hastalığı, yumru ve yanık tedavisi gibi alanlarda cerrahi uygulamalar ve tedaviler gerçekleştirmiş bir hekim olduğu, hakkında yapılan alıntılarla vasıtasıyla,³⁴¹ gözler önüne serilmektedir. Bir diğer örnek ise kendisinden yalnızca *medicus* olarak bahsedilen ancak mezar anıtında, bir kutu içerisinde cerrahi aletlerin betimlenmiş olduğu görülen P. Aelius Pius Curtianus'tur (3.1). Tüm bunlardan hareketle hem cerrahinin tek bir alan olarak kabul edilmemiş olduğu hem de kimi hekimlerin de cerrahi ile uğraşabildiği görülmektedir.

c. Uzmanlık Konuları ve Alanları

Antikçağ hekimlerinin tek bir uzmanlık veya ilgi alanı var mıydı? Yoksa bir hekimin yetkin olarak görülmesi için birçok konuda bilgi sahibi olması mı beklenirdi? Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Hellenic epigrafik kaynaklarda hekimlerden bahsedilirken, uzmanlık alanlarını gösteren ifadeler çok nadir rastlanılmaktadır. Hatta SAMAMA'nın tıbbi kişilikler için oluşturmuş olduğu epigrafik katalogda, uzmanlık alanı belirtilmiş olan yalnızca bir hekime rastlanılmaktadır. Çift dille (Latince ve Hellenic) yazılmış ve M.S. I. yy.'a tarihlendirilmiş bu yazıtın içinde Demosthenes isimli bir göz hekiminden bahsedilmektedir (SAMAMA 2003: 508 vd. no. 459). Bu sebeple SAMAMA 2003: 32, Roma dünyasında oldukça yaygın olan uzmanlık alanlarının (özellikle de göz),³⁴² cerrahi dışında Hellen dünyasında görülmediğini düşünmüştür. Ancak

³⁴¹ Bk. 2.6, A ve C, H, Ha, Hb, Hc, J, G belgeleri.

³⁴² Roma dünyasında özellikle göz alanında uzmanlıkların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Epigrafik kaynaklar için bk. *CIL* VI 9605, 9606, 9607, 9608, 9609 (SAMAMA 2003: 509 dn. 17), *CIL* XI 5400 (ANDRÉ 1987: 60 dn. 7). Ayrıca yeni bulunan başka bir epigrafik bir kalıntıda ise İmparator Tiberius'un göz hekimi olduğu anlaşılan Mantias isimli bir hekimden, *medicus ocularius* olarak bahsedilirken başka bir yazıtta da yine Tiberius'un (ya da sarayın) göz hekimi olduğu anlaşılan bir köleden bahsedilmektedir (ROTHENHÖFER 2018). Roma'da uzmanlıklar ve özellikle göz üzerine olan uzmanlıklar hakkında ayrıca bk. ANDRÉ 1987: 60–65.

bazı arkeolojik bulgular, Hellen dünyasında da tıbbın kendi içinde alanlara ayrılmış olduğuna ve uzmanlık alanlarının varlığına işaret etmektedir. Örneğin Atina'daki bir *Asklepieion*'da, adak kabartmalarından 154'ü göz şeklinde olduğu için bu, Atina'nın göz hastalıkları tedavisinde ünlü olduğu çıkarımının yapılmasına olanak sağlamakta ve ayrıca; 25 kulak, 17 tane de yüz adağı bulunmuş olduğu için de yine Atina'nın kafa bölümünde bulunan organlar konusunda uzmanların olduğu bir yer olabileceği düşünülmektedir (OBERHELMAN 2014: 52). Nitekim Aristoph. Ach. 1030'da; gözlerinden rahatsız olan bir hastanın, Dikaiapolis'ten yardım istemekte olduğu ancak Dikaiapolis'in bir kamu hekimi olmadığını ifade etmesiyle hastayı, Pittalos isimli Atinalı bir kamu hekimine yönlendirmiş olduğu aktarılmaktadır (WOODHEAD 1952: 237). Buradan, Atina'da olan halk hekimlerinin de asıl uzmanlık alanlarının göz üzerine olduğu düşüncesi pekiştirilebilir. Benzer şekilde Korinthos'taki *Asklepieion*'da el, ayak ve bacak gibi birçok uzuv kalıntısı bulunmuş ve bu yoğunluk, oradaki kırsal yaşamın el ve ayaklarda meydana getirebileceği rahatsızlıklarla ilişkilendirilmiştir (OBERHELMAN 2014: 52).³⁴³ Tüm bunlar doğrultusunda Hellen dünyasındaki hekimlerin de bir uzmanlık alanına sahip olduğu ya da en azından ilgi alanlarına yönelebildikleri, ancak bunun Roma'daki kadar yaygın olmadığı çıkarımını yapmak mümkündür. Bazı epigrafik kaynaklarda, kimi hekimlerin uygulamış oldukları tedavi yöntemlerine özellikle yer verildiği görülmektedir. Örneğin Phrygia Bölgesi'nde bulunan bir yazıtta; genital organındaki bir hastalıktan (παθὼν αἰδοῖον) muzdarip olan Lucius isimli bir kölenin, hekim Dionysios tarafından ücretsiz bir şekilde tedavi edildiği için şükranlarını sunduğu aktarılmaktadır (SAMAMA 2003: no. 274). Burada hastalığın özellikle paylaşılmış olması oldukça dikkat çekici olmakla birlikte söz konusu hekimin bu konudaki becerisi gözler önüne serilmektedir.³⁴⁴ Çalışmamızdan da birkaç örnek verilebilir: Rhodiapolisli Herakleitos'un, yaşlılara bastonlar bağışlamış olduğunun özel olarak belirtilmiş olması,³⁴⁵ O'nun yaşlıların tedavileriyle veya yaşlıların kendisiyle yakinen ilgilenmiş olabileceği fikrini doğurmuştur.³⁴⁶ Bir uzmanlık olarak görülen cerrahide ise (SAMAMA

³⁴³ Daha birçok anatomik adak kabartmalarının anlatıldığı ve bunlar üzerinden, şifa yerlerinde uzmanlık alanlarının tartışıldığı bir çalışma için bk. OBERHELMAN 2014.

³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. SAMAMA 2003: 384 vd.; NISSEN 2006: 465, 468 no. 296, 297.

³⁴⁵ Bk. 1.10, E belgesi.

³⁴⁶ Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU'nun ders esnasında aktarmış olduğu bir görüştür.

2003: 32), Yukarıda da önceden bahsedildiği gibi Pergeli hekim Asklepiades, en iyi örnekler arasında sayılabilir: Cerrahlığıyla beklenmedik tedaviler uygulayarak hastalarını iyileştirmiş olan Asklepiades'in bu konuda övülmüş olması³⁴⁷ O'nun, cerrahlıkta uzman olduğunu veya bir tedavi yöntemini benimseyip genellikle o yöntem üzerinde ısrar ettiğini gösterebilir. Başka bir cerrah Lydailı Diophantos üzerinden gidildiğinde ise kendisinin genellikle travmatolojik vakalarla ilgilendiğinden, akrep ve sürüngenlerin ısırıklarına karşı panzehir tariflerinin bulunduğu bahsedilmiş olması ve son olarak kolik ile ilgili reçetelerinin beğeniliyor olması³⁴⁸ O'nun, bu alanlarda tanınan bir kişi olduğunu düşündürür. Bir cerrah olarak anılmasa da Sideli Marcellus'un cerrahi alanlarda kitapları olduğundan söz edilmesi³⁴⁹ O'nun, cerrahi ile de yakından uğraşmış olduğunu gösterebilir.

Bir hekimin herhangi bir öğretiyeye bağlı olmasının uzmanlık alanları içerisinde görülebileceği fikrinden hareketle (RÉMY / FAURE 2010: 45), çalışmamızdan şu isimleri örnek olarak gösterebiliriz: Aurelius Varianus Pantaukhos isimli hekim, Prusalı Asklepiades'in öncülü olduğu methodik doktrinlerine³⁵⁰ bağlı kalarak tedavilerini bu doğrultuda ilerlettiği için³⁵¹ methodik tıp uygulamalarında uzmanlaşmış olan bir hekim olarak düşünülebilir (3.3). Sideli Artemidoros'un ise, Caelius Aurelianus tarafından ünlü methodist ve anatomist Erasistratos'un takipçisi olarak tanıtılmış olması³⁵² O'nun da bu öğretiyeye bağlılığını gösterir. Ayrıca Pergeli Asklepiades'in ve Rhodiapolisli Herakleitos'un da methodik tıp görüşünü benimsemiş olabileceği varsayımı,³⁵³ söz konusu hekimlerin de bu uzmanlık alanına sahip olduğunu düşündürür. Diğer bir örnek ise tıp öğretilerini *pneuma* ile özdeşleştiren pneumatik ekolün kurucusu Attaleialı Athenaios olarak verilebilir.³⁵⁴

³⁴⁷ Bk. 2. 2. A belgesi.

³⁴⁸ Bk. 1.12, A ve Aa, B, Ba, Bb, Bc belgeleri.

³⁴⁹ Bk. 2.6, C belgesi.

³⁵⁰ Methodik tıbbın öncüsü Asklepiades'in tedavi yöntemi üç unsurdan oluşuyordu; yemek, şarap ve lavman. Bu, Asklepiades'e göre en iyi tedavi yöntemiydi çünkü, yeterli miktarda şarap ve yiyeceğin ardından, uygunsuz gıdalar lavman ile dışarı atılarak, hastanın gevşemesi ve rahatlaması sağlanıyordu. (Cael. Aurel. cel. pas. lib. I,126 CML; Cels. Med. I,3,18)

³⁵¹ Bk. 3.3, A belgesi.

³⁵² Bk. 2.1, A ve Aa belgeleri.

³⁵³ Bk. s. 41 vd.; 142.

³⁵⁴ Bk. 2.3. E ve Ic, Ub, Uc belgeleri.

Antik kaynaklar üzerinden bakıldığında bir hekimin -varsa- kendi eserinde yoğunlaşmış olduğu tıbbi konular ve içerikler o hekimi, bahsettiği alanda uzman olarak adlandırmamıza yetmese bile, ilgisinin o yönde daha fazla olduğunu varsaymamıza olanak tanır. Örneğin M.Ö. I. yy.'ın ikinci yarısında yaşadığı düşünülen Smyrnalı Athenion, Soranos'un aktardığına göre, kadın hastalıkları üzerine yazmıştır³⁵⁵ ve bu sebeple de kendisinden bugün, bir jinekolog olarak bahsedilmiştir.³⁵⁶ Aynı şekilde Soranos'un kendisi de *Gynaikeia* adlı bir eser yazmış ve bu eserinde de kadın hastalıkları ve doğum hakkında ayrıntılı bilgiler sağlamıştır. Bu sebeple Soranos için de aynı söylemde bulunulmuştur. Çünkü bir konuda ayrıntılı bilgi sahibi olabilmek ve bunu aktarabilmek kişinin, o konudaki yetkinliğine bir kanıt olarak gösterilebilir. Bu açıdan bakıldığında tıbbi eserler kaleme alan kimi hekimlerin ağırlık verdiği bazı tıbbi alanlar, o hekimlerin söz konusu alanlarda uzman olduğu ya da o alana bir ilgisi olduğunu düşündürebilir. Ancak ne yazık ki bugünlere adı ulaşmış olan her hekimin çalışmalarına ve bazen o çalışmaların isimlerine bile ulaşamadığımızdan, her hekim için bu doğrultuda yorumlar yapamamaktayız. Nitekim çalışmamıza dahil ettiğimiz Rhodiapolisli Herakleitos'un, tıbbi içerikli 60 kitabı olduğunu bildiğimiz hâlde³⁵⁷ ne kitapları ne de kitaplarının içerikleri elimize ulaşmıştır. Benzer şekilde Pamphylia kökenli bir hekim olan Sideli Marcellus'un da 42 kitabı olduğu aktarılırken³⁵⁸ bu eserlerinden yalnızca 101 satırlık şiiri³⁵⁹ elimize ulaşmıştır. Marcellus'u, Herakleitos'tan farklı kılan nokta ise O'nun iki kitabının ismi bilinirken, yazmış olduğu bazı konuların neler olduğu da aktarılmıştır.³⁶⁰ Dahası bazı Antikçağ yazarları da Marcellus'un reçeteleri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vermişlerdir.³⁶¹ Aynı şekilde Attaleialı Athenaios'un da eserleri günümüze ulaşmamasına rağmen, sayıca 30 olan kitaplarından yapılan bazı alıntılar, Athenaios'ın hekimliği üzerine yorum yapabilmemize olanak sağlamaktadır. Çalışmamızda Marcellus ve Athenaios dışında; Sideli Mnemon (2.7), Sideli Artemidoros (2.1), ve Tloslu Antiokhis

³⁵⁵ RE II,2 (1896) 2041., s.v. «Athenion», no. 9» (M. Wellmann).

³⁵⁶ Bk. Aytaçlar 2005: 139 no. 95.

³⁵⁷ Bk. 1.10, C ve E belgeleri.

³⁵⁸ Bk. 2.6, J belgesi.

³⁵⁹ Bk. 2.6, G belgesi.

³⁶⁰ Bk. 2.6, A ve C, J, E belgeleri.

³⁶¹ Bk. 2.6, B ve D, F, Fa, H, Ha, Hb, Hc, Hd, I belgeleri.

(1.2) hakkında Antikçağ yazarlarınca az da olsa alıntılar yapılarak, söz konusu hekimlerin tıbbi bağlamdaki ilgi alanları hakkında yapılabilecek yorumların çerçevesini genişletebilmekteyiz. Ancak yukarıda da sözü edilen tüm bu alıntılar ikincil kaynak niteliğinde olduğu için içerisinde, aktarımı yapan yazarının kendi yorumlarının bulunabilme ihtimali de unutulmamalıdır. Bu sebeple verilen her bilgi doğru olarak kabul edilmemelidir. Burada odaklanmamızı gerektiren konu ise Antikçağ yazarlarının, tıbbi eserlerinde söz konusu hekimlere yer vermiş olmalarının sebepleridir. Çünkü Galenos, Oribasius ya da Caelius Aurelianus vb. gibi ünlü tıbbi yazarların; bahsettikleri konular bağlamında bazı hekimlerden kesitler veya tarifler paylaşmaları o hekimlerin, gelişigüzel bir şekilde seçilmiş olmadıklarını düşündürmektedir. Örneğin hangi hekime ait olduğu özellikle belirtilen bir ağrı kesici tarifi paylaşılmışsa, o tarifi güvenilirliğini arttırmak için yazar, tanık gösterme yöntemine başvuruyor olabilir. Ya da yazarın o tarif hakkındaki olumlu deneyimleri veya olumlu dönütlerine şahit olması sebebiyle, tarif sahibinin yazar tarafından onurlandırılması da amaçlanmış olabilir. Bu doğrultuda ünlü Antikçağ tıp yazarlarının eserlerinde; iyi bir şekilde bahsedilmeye ve tedavi yöntemlerinde referans olarak gösterilmeye mazhar olmuş hekimlerden söz ediliyor olması bahsi geçen hekimin, o konu bağlamında biliniyor ve kabul görüyor olduğunu düşündürebilir. Çalışmamız kapsamındaki hekimlerin tıbbi bağlamdaki uzmanlıkları veya ilgi alanlarının neler olabileceğine dair çıkarımlarımız mevcuttur: İlk olarak Pamphyliya kökenli olduğunu bildiğimiz, pnematik ekolün kurucusu Attaleialı Athenaios örnek verilebilir. Galenos tarafından aktarılan bilgilerde; Athenaios ve takipçilerinin, nabız atışını, öğretilerinin temeli olan *pneuma* olarak tanımlamış olmaları³⁶² ve kalp hastalıklarıyla ilgilenmiş olmaları³⁶³ onların, bu konuya oldukça önem verdiklerini ve araştırmalarını bu yönde yoğunlaşmış olabileceklerini göstermektedir. Ayrıca başka bir bağlamda Galenos'un, Athenaios ve takipçilerinin solunum organlarını ve öksürüğü en iyi şekilde incelediklerini aktarmış olması³⁶⁴ aslında, onların genel anlamda solunum konusunda uzmanlaştıkları çıkarımını yapmamıza olanak sağlamaktadır. Son olarak, Athenaios'un yedinci kitabını ise genel itibarıyla üreme hakkında yazmış olması

³⁶² Bk. 2. 3, Ib belgesi.

³⁶³ Bk. 2. 3, Ic ve Vb belgesi.

³⁶⁴ Bk. 2. 3, Ma belgesi.

(WELLMANN 1895: 100) ve bu kitabından yapılan alıntıların Galenos'a ek olarak Oribasius tarafından da yapılıyor olması yine, bir uzmanlığa veya yoğun bir ilgiye işaret ediyor olabilir. Çalışmamız kapsamındaki başka bir hekim olarak Sideli Marcellus üzerinden devam edildiğinde; Galenos, Aetius Amidenus, Paulus Aegineta, Marcellinus, Aleksander Trallianus, Stephanos Byzantinos ve Hieronymus gibi yazarların Sideli hekim Marcellus'tan ve onun bazı tedavi yöntemlerinden bahsetmiş olmaları hem bilgilenme alanımızı genişletmekte hem de Marcellus'un hekim olarak kabul gören bir konumu olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda Marcellus'un, Antikçağ yazarlarınca yapılan bazı aktarımlardan yola çıkarak, delilik hastalıklarıyla yakından ilgilenmiş olduğu düşüncesine sahip olduğumuzu söyleyebiliriz.³⁶⁵ Ayrıca Marcellus'un günümüze kalan 101 satırlık şiirinin³⁶⁶ sadece balıklarla yapılan tedavi yöntemlerinden oluşuyor olması O'nun, ham maddesi deniz canlıları olan ilâçlar bakımından bir uzmanlığına işaret ediyor olabilir. Marcellus'un bahsi geçen şiirinin içeriğine başka bir yönden bakıldığında ise; yeni doğum yapmış veya yapacak olan kadınlar hakkında diğer rahatsızlıklara nazaran daha fazla iyileştirici tarif bulunması (OVERDUIN 2018: 51 dn. 71), Marcellus'un o konuda uzmanlığı olduğunu kanıtlamasa bile, bir ilgisi veya bir bilgi birikimi olduğunu gösteriyor olabilir. Diğer bir hekim olarak Tloslu Antiokhis'ten de bu doğrultuda bahsedilebilir. Antiokhis'in varlığına ilişkin bir epigrafik kaynağa³⁶⁷ ek olarak Galenos'un bahsetmiş olduğu bir kaynak da elimizde bulunmaktadır. Antiokhis'in uzmanlık veya ilgi alanlarının ne olduğuna dair Galenos'tan çok fazla bilgi edinemediğimize rağmen, Galenos bir ilâç reçetesini bizlerle paylaşmaktadır.³⁶⁸ Ayrıca Tarentumlu Herakleides'in tedaviler üzerine farmakolojik incelemeler yapmış ve bu incelemelerden birini, Antiokhis'e ithaf etmiş (EAH 13 3144–3145)³⁶⁹ olduğu bilgisi, Antiokhis'in farmakoloji alanında bilinen bir hekim olduğuna işaret edebilir. Tüm bunlar dışında, kadın hastalıkları ve doğum ile gerek mahremiyet bakımından gerekse sadece kadınsal konular bakımından, ebelerin veya kadın hekimlerin ilgilenmiş olması daha muhtemeldir. Nitekim Antikçağ'da bir kadının zaten hastalık halinde bile bir

³⁶⁵ Bk. s. 112–114.

³⁶⁶ Bk. 2.6, G belgesi.

³⁶⁷ Bk. 1.2, C belgesi.

³⁶⁸ Bk. 1.2, A ve Aa belgeleri.

³⁶⁹ Bk. 1.2, Ab ve Ac, Ad, B, Ba Bb belgeleri.

erkek hekime başvurması olağan bir durum değildi. Erkeklerin de kadın hastalıkları ve doğumla ilgilenmeleri nadiren gerçekleşmiştir (ÖĞENLER / KADIOĞLU / UZEL 2009: 11). Bu sebeple kadın bir hekim olan Antiokhis'in, kadın hastalıklarıyla ve doğumla da ilgilenmiş olduğu düşünülebilir. Bir diğer isim ise Sideli Artemidoros'tur. Caelius Aurelianus'un, Sideli hekimi ayrıca spesifik bir hastalık olarak kuduzun insana etkileri ve geçmişi ile yakından ilgilenenler arasına yerleştirmiş olması,³⁷⁰ O'nun da uzmanlık alanını göstermese bile, kuduz üzerine incelemeler ve araştırmalar yapmış olduğunu düşündürebilir. Çalışmamızda bu doğrultuda verilebilecek son isim Hellenistik Çağ'da yaşadığı bilinen Sideli Mnemon olabilir. Mnemon'un, Hippokrates'in *Salgınlar III (Epidemion to triton)* kitabı üzerine eklemiş olduğu ve Galenos zamanında bile tartışma meselesi olan *kharakter* dizisi,³⁷¹ O'nun kitapla ve kitabın içeriğiyle yakından ilgilenmiş olduğu izlenimini verirken, salgın hastalıkları üzerine araştırmalar yapmış olduğunu da düşündürebilir. Nitekim VALLANCE 2000: 104, Mnemon'un okumak için kütüphaneden almış olduğu *Salgınlar III* kitabının kenar boşluklarına yazdığı söz konusu *kharakter*'leri, bugünkü üniversite öğrencilerinin kendileri için yapmış olduğu anımsatıcı kısaltmalara benzetmiştir. Bu düşünceden hareketle de Mnemon'un salgın hastalıklar üzerine bir çalışma gerçekleştirdiği ve bu çalışmasında özellikle Hippokrates'in kitabından yararlanmış olduğu fikri ortaya çıkabilir. Ancak söz konusu hekimlerin uzmanlık alanlarının olup olmadığının bir kesinliğe sahip olmaması (örn. göz hekimi, kalp hekimi vb.) ve hatta kimi araştırmacılar tarafından Hellen dünyasında cerrahi dışında böyle bir olgunun pek de mümkün olmadığının ifade edilmesi (SAMAMA 2003: 32) şu düşünceyi de beraberinde getirir: Hekimlerin -varsa- uzmanlık alanlarının özellikle belirtildiği kaynakların az olması, onların pek çok alanda yetkin olmasının beklenmiş olabileceğini ve bu sebeple de söz konusu betimlemelere ihtiyaç duyulmamış olduğunu da düşündürebilir. Yani o zamanlarda bir hekimin tek bir konuda uzman olması, o hekimin tam olarak anılmasına yetmiyor olabilir. Örneğin Marcellus için delilik hastalıklarıyla ilgilendiğini ifade ederken ardından da balıklar hakkındaki ilâçlar konusunda var olan ilgisini de es geçemiyoruz. Bu da Marcellus'un tek bir alanda ilerlemediğini göstermektedir.

³⁷⁰ Bk. 2.1, A ve Aa belgeleri.

³⁷¹ Bk. 2.7. A ve Aa, Ab, Ac belgeleri.

Benzer şekilde Lydailı Diophantos'un bir cerrah olmasına ek olarak, panzehir ve kolik hakkında ilaç reçetelerinin bulunuyor olması da tek bir alan üzerine yoğunlaşmadığı çıkarımının yapılmasına olanak sağlayabilir. Aynı şey Athenaios ve takipçileri için de geçerlidir. Bir yandan solunum üzerine bilir kişiler olarak adlandırılırlarken, diğer yandan da Athenaios'un üreme hakkında ayrıntılı bir esere sahip olduğu söylenebilmektedir. Bu sebeple hekimlerin uzmanlık veya ilgi alanlarının, bugünkü gibi tek bir yönde olmadığını düşünmek daha doğru olacaktır. Nitekim Hellen dünyasında sıradan bir hekimin, kamu hekimi veya kent *arkhiatros*'u olabilmesi için tıbbi yetkinliğini kanıtlamış olması beklenirken; bu yetkinliğin, hangi alanlarda olacağına dair ayrıntı ve koşulların belirtilmemesi, bu söylemi doğrular niteliktedir.

B. Hekimlerin Sosyokültürel Bağlamda Değerlendirilmesi

a. Kent ve Toplum Yaşamına Katılım

Antikçağ'da bir vatandaşın kamu yaşamında aktif bir rol oynayabildiği ve kendi kentinde bazı görevler üstlenmiş olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Hellen kentlerinde en erken *arkhe* ve *leitourgia* kavramlarının ortaya çıktığı ve Roma İmparatorluğu'nda da bu kavramların birkaç anlam değişikliği yaşayarak, Hellen kentlerinde devamlılığını sürdürdüğü görülmektedir. Hellenistik Çağ kaynaklarında temel anlamının "kendi halkına yaptığı hizmet" olduğu *leitourgia*'nın (DMITRIEV 2005: 18), Hellenistik Çağ sonrası için kullanılan anlamının ise halk için çalışma olduğu, ancak bu çalışmaların yalnızca kentle sınırlanmayıp kent dışındaki halkı da kapsamış olduğu aktarılmaktadır (DMITRIEV 2005: 115). Bu çalışmalar veya görevler, kentin zengin ve ileri gelenleri tarafından gönüllü bir şekilde üstlenilmiş veya seçimle başına geçirilmiş kimseler tarafından yapılmaktaydı ve bu görevler, kişisel sermayelerin kent yararına kullanılabilmesine olanak sağlamaktaydı. Söz konusu görevleri üstlenen kimseler de bunun karşılığında kendi onurlarını ve ünlerini yükseltiyorlardı (AKDOĞU-ARCA 2001: 140). Ayrıca *leitourgia* görevlerini üstlenen bir vatandaşın, kamu yararına kendi cebinden karşılayarak, büyük paralar gerektiren tapınak yapımı veya şenlikler düzenleme gibi şeyler yaptıkları

görülmektedir (İPLİKÇİOĞLU 1997: 134). Bu doğrultuda maddi olarak gönüllülük çerçevesinde ilerleyen görevler ve yardımlar aslında, belirli bir servetin gerekliliğini de göstermektedir.³⁷² Bu nedenle söz konusu kurumlarda görev alan kişinin varlıklı olması bir gelenek haline gelmiştir (PEKER 2012: 80). Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu *arkhe* ve *leitourgia*'lar bugün, bir çeşit memuriyet olarak adlandırılrsa da özellikle Hellen *polis*'inde bu görevler bir meslek olarak değil bir yükümlülük gibi görülmektedir. Bu yükümlülükleri karşılamak da gerek ahlaki gerek maddi bir üstünlükle mümkündür (ÜNVER 2012: 6). Tüm bunlardan hareketle de söz konusu memurlukların üstlenilmesi, özellikle Roma İmparatorluk Çağı'ndan itibaren, kişinin ve ailesinin kent içerisinde sahip olduğu prestij ve varsılığın en büyük işareti olarak düşünülebilir. Çünkü şunu da belirtmek gerekir ki, Geç Cumhuriyet ve İmparatorluk Çağı ile birlikte onurlandırma yazıtlarında karşımıza çıkan “atalarından gelen soylulukla, erdemle, yardımseverlikle” gibi ifadeler, söz konusu *leitourgia*'ların hem aile içerisinde aktarılmış olabileceğini hem de söz konusu memuriyeti kişi, atasından sonra yerine getirmemiş olsa bile onun kazandığı prestiji üstlenmiş olduğunu gösterebilir (DMITRIEV 2005: 163).³⁷³ Tüm bu ifadeler ışığında kent yaşamına bu statüde katılmış olan ve ayrıcalıklı yerel ailelere mensup olan hekimlerin de var olduğu bilinmektedir. Örneğin Lydaili hekim Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos'un, kentin tüm *arkhe*'lerini ve *leitourgia*'larını üstlenen ve kentleri tarafından 20 yıl boyunca onurlandırılan bir ailesi olduğu bildirilmekte ve Aristoboulos'un da aslında mesleği ile değil, ailesinin seçkinliği ile ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir.³⁷⁴ Benzer şekilde hekim Diophantos da Lydaili köklü bir aileye mensup olmasına rağmen kent görevlerine babası ve oğlu kadar aktif bir şekilde katılmamış olduğu görülmektedir. Ancak ailesinden gelen seçkinliğin sürdürülmüş olduğu da görülmektedir.³⁷⁵ Aynı şekilde Apameialı hekim Lysandros II'nin de ailesinin, kentlerindeki tüm *arkhe*'leri üstlenmiş olduğu ve Lysandros II'nin, ailesinden gelen bu erdemleri ve görevleri devam ettirerek kent memuriyetine katılmış

³⁷² JONES 1940: 166 vd.; PEKER 2012: 80.

³⁷³ *Leitourgia* ve diğer kent görevleri hakkında ayrıntılı bilgiler ve sınıflandırmalar için ayrıca bk. LIEBENAM 1900; CHAPOT 1904; DMITRIEV 2005; PEKER 2012.

³⁷⁴ Bk. 1.1, A belgesi.

³⁷⁵ Bk. 1.12, A belgesi.

olduğu da bilinmektedir.³⁷⁶ Bir diğer örnek ise, Kadyandalı hekim Menophilos'tur. Kendisi, atalarının göz dolduran iyiliklerinden ve erdemlerinden pay almış biri olarak betimlenmekte ve bir kent memuriyeti üstlendiğinin de altı çizilmektedir.³⁷⁷ Bu ifadeler bağlamında dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta; hekimlerin gerek aileleri vasıtasıyla gerek kendi çabalarıyla seçkin bir şekilde kent yaşamında aktif bir rol oynayabildikleridir; bu, söz konusu kimi *arkhe* ve *leitourgia*'ları üstlenebilmelerinden de anlaşılabilir. Örneğin Karia'da bulunan ve M.S. 251'e tarihlendirilen bir yazıtta Marcus Aurelius Valens Polites isimli bir *arkhiatros*'un, ilk³⁷⁸ *arkhon* (ἀρχιᾱτρός πρῶτος ἄρχων) olarak anıldığı görülmektedir (SAMAMA 2003: 380 no. 268). Bahsi geçen hekimin hem bir *arkhiatros* olması hem idari bir memurluk olan *arkhon* (PEKER 2012: 35) şeklinde anılıyor olması, hem de "ilk" (πρῶτος) sıfatıyla bu *arkhon*'luğun güçlendirilmesi, gerek hekimliğinin gerekse kentsel yaşam konusundaki seçkinliğinin en üst seviyede olduğunu göstermektedir. Yine idari bir görev olarak anılan ve yüksek bir mevkiye sahip olan *prytanis*'liğin³⁷⁹ de kimi hekimler tarafından üstlenilmiş olduğu bilinmektedir.³⁸⁰ Örneğin çalışmamızda bahsi geçen ve Kadyanda tarafından onurlandırılan hekim Menophilos, *prytanis* olarak da anılmıştır.³⁸¹ Lysandros II ise maliye ile ilgili bir memuriyet olarak adlandırılabilen *dekaprotos*'luk³⁸² görevini (PEKER

³⁷⁶ Bk. 1.15, A belgesi.

³⁷⁷ Bk. 1.16, A belgesi.

³⁷⁸ Roma İmparatorluğu ile birlikte daha sık görülen πρῶτος ifadesi, memuriyetler arası hiyerarşiyi gösterirken söz konusu görevlerin fonksiyonlarında kıdem bağlamında herhangi bir yüksekliği göstermemektedir. Heyet içindeki memurların birbirleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir (DMITRIEV 2005: 236; PEKER 2012: 100).

³⁷⁹ Yüksek mevkili kent memurlarından biri olarak görülen (CHAPOT 1904: 569; DMITRIEV 2005: 127 dn. 93) ve *arkhe* görevine sahip olan *prytanis*'ler, kent yönetimiyle ilgili meselelerle ilgilenebilmiş ve Halk Meclisi'ne öneriler getirebilmişlerdir (MAGIE 1950: 60 dn. 29; ÇAĞ 2018: IV). Ayrıca bazı Küçükasya kentlerinde *strategos*'ların da *prytanis*'lerle aynı görevleri yerine getirdikleri ve hatta birlikte görev aldıkları bilinmektedir (ÇAĞ 2018: 35). *Prytanis*'lik ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. RE S XIII (1973) 730–815 vd., s.v. «prytanis», (F. GSCHINTZER).

³⁸⁰ *Prytanis*'lik görevini üstlenen hekimlere; M.S. I. yy. dolaylarına tarihlendirilen Menekrates (SAMAMA 2003: no. 231), M.S. II. yy.'da yaşamış olan Marcus Aurelius Kharmides (SAMAMA 2003: no. 249–250) ve M.S. I–II. yy.'lar arasına tarihlendirilen Menodoros (IGR IV 520) örnek verilebilir.

³⁸¹ Bk. 1.16, A belgesi

³⁸² Adından da anlaşılacağı üzere on kişiden oluşan ancak, Hadrianus ile birlikte sayısının 20'ye çıkarıldığı *dekaprotos*'luk kurumu, kentin ileri gelen zenginlerinden oluşmaktaydı (DMITRIEV

2012: 54) üstlenmiş bir hekimdir.³⁸³ Bu örnekler doğrultusunda da söz konusu kamu görevlerinin hekimlerce de üstlenildiği görülmektedir.³⁸⁴

Leitourgia görevleri yalnızca kent işlerinden ibaret değildir. Öyle ki kesinlikle bir *arkhe* sayılmayan hekimlik mesleğinin, -özellikle Hellenistik Çağ'da- bir *leitourgia* olarak görülebildiği ifade edilmektedir (DMITRIEV 2005: 18, 115).³⁸⁵ Ancak Hellenistik Çağ sonlarında ve Roma İmparatorluk Çağı'nda kamu hekimliği veya kent *arkhiatros*'luğu bir kamu memuriyeti olarak görülmüş olsa da (PEKER 2012: 61, 133), hekimleri konu alan kimi yazıtlarda geçen *leitourgia*'lardan muaf ifadesinin (ἀλιτούργος), hekimlik mesleğiyle ilgili olmadığı yani bir hekimin, hekimlik mesleğinden muaf tutulmuş olabilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı aktarılmaktadır. (DMITRIEV 2005: 116 dn. 39). Çünkü her kent memurluğu *leitourgia* olmadığı gibi her *leitourgia*'nın da bir kamu memuriyetini oluşturması gerekmiyordu (DMITRIEV 2005: 116). Ancak DMITRIEV 2005: 116 dn. 39, bir istisna oluşturabileceğini düşünerek Rhodiapolisli Herakleitos'u örnek vermiştir: Rhodiapolisli Herakleitos'un, hekimliğini yeri geldiğinde ihtiyacı olanlara ücretsiz bir şekilde yapmış olması, söz konusu *leitourgia* kavramının hekimlik bağlamındaki tanımına örnek olarak gösterilebilirken, bu kavramın hemen önünde yer alan ἀλιτουργησίᾳ ifadesi,³⁸⁶ Herakleitos'tun ücretsiz bir şekilde yapmış olduğu hekimlikten muaf tutulmuş olduğunu kastetmiş olabilir (DMITRIEV 2005: 116 dn. 39). Ancak Herakleitos'un hekimliğinin yanı sıra kenti için başka hayırseverliklerde bulunmuş olması, söz

2005: 199). Roma İmparatorluğu ile birlikte görülmeye başlanan *dekaprotos*'luğun (DMITRIEV 2005: 111) asıl görevi ise, kentlerine konulan vergiler toplanırken ortaya çıkan açığı, garanti ettikleri kişisel servetleriyle kapatma zorunluluğudur. Bu bağlamda da *dekaprotos*'ların ödeme konusunda uyguladığı dayatma yöntemi ile düzenli bir şekilde vergilerin toplanması da sağlanmış olurdu. Üç yıl veya ömür boyu da sürebilen bu görevin, en düşük düzeydeki *leitourgia*'lardan biri olduğu bilinmekle birlikte, epigrafik kaynaklarda ve Mısır papirüslerinde farklı alanlarda da icra edildiği görülmektedir. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun batı kesimindeki *decemprimus*'a da eşdeğer olduğu düşünülmektedir (SIDERIS 2013: 59 vd., 66). *Dekaprotos*'luk ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. SAMITZ 2013: 1-61.

³⁸³ Bk. 1.15, A belgesi.

³⁸⁴ Epigrafik kaynaklar doğrultusunda kentlerin resmî görevleri ve *magistratus*'luklarında yer alan hekimler için ayrıca bk. SAMAMA 2003: 62-64.

³⁸⁵ DMITRIEV 2005: 18 dn. 24 örnek olarak da Miletoslu bir kamu hekimi olan ve M.Ö. II. yy. dolaylarına tarihlendirilen Apollonios'u vermiştir. Kendisi yerine getirmiş olduğu hekimliğinden dolayı pek çok kez övülürken, aynı zamanda sahip olması gereken onurların hatırlanması gerektiğinin altı çizilmektedir (IG XII/5 823-824).

³⁸⁶ Bk. ἀλιτουργησίᾳ τιμηθέντα, ιατρεῦσαντα προίκα, 1.10, B ve C belgeleri.

konusu muafiyetin hekimlik görevi ile ilgili olabileceği düşüncesini çürütebilir. Ayrıca Herakleitos'un ihtiyacı olanlar için yapmış olduğu hekimliğin, bir *leitourgia* olarak değil de bir *euergesia* olarak yerine getirilmiş olabileceği düşünülebilir. Öte yandan Herakleitos'un Asklepios ve Hygeia'nın yaşam boyu rahibi (ὁ διὰ βίου) olması O'nun kesin olarak dini bağlamda bir *leitourgia* üstlenmiş olduğunu göstermektedir (RÉMY / DELRIEUX 2007: 277).³⁸⁷ Nitekim hekimler arasında Asklepios ve Hygeia rahipliğini üstlenmiş olanlarla karşılaşmak, şaşırtıcı bir durum değildir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 243).³⁸⁸

Hellenistik krallıkların güç kaybetmesiyle birlikte meydana gelen boşluk, kentin ileri gelenleri tarafından doldurularak *euergesia*'lık kurumunun kent eşrafı tarafından oluşturulmasına olanak sağlamıştır (ÜNVER 2012: 18). Türkçeye hayırseverlik olarak çevirebileceğimiz *euergesia*'nın, adından da anlaşılacağı üzere, gönüllülük çerçevesinde ilerleyen bir kurum olduğu ve görev icabı olarak yapılmadığı görülmektedir. Yani kişi, herhangi bir memuriyet üstlenmeden *euergesia* yerine getirebilirdi.³⁸⁹ Kamu binalarının onarımı ve yapımı, steller, yazıtlar ve heykellerin dikilmesi, mimari dekoratif harcamaların karşılanması, halka yiyecek içecek yardımlarının yapılması, elçilik görevlerinin üstlenilmesi, kültürel ve dini şenliklerde birtakım şeylerin üstlenilmesi gibi eylemlerin *euergetes*'ler tarafından yerine getirildiği görülürken ayrıca, kentte beklenmedik olaylar veya felâketler meydana geldiğinde de, önemli bir olgu olan *euergesia*'nın yine *euergetes* olarak adlandırılan bu kişiler tarafından üstlenildiği görülmektedir.³⁹⁰ Söz konusu *euergesia*'ların yerine getirilmesi ise kişiye, bir *euergetes*'in teşvik edici gücünü oluşturan sosyal bir prestij kazandırmaktaydı (İPLİKÇİOĞLU 2010: 248). Ancak tüm bunların gönüllü bir şekilde üstlenilmesi de elbette belirli bir mal varlığına işaret etmektedir. Nitekim kentlerde bir kişinin, zenginliğini gösterebilmesindeki en büyük araç, *euergesia*

³⁸⁷ Bk. 1.10, A ve B, C, D belgeleri.

³⁸⁸ Örneğin bir imparator hekimi olduğu bilinen ve M.S. I. yy. dolaylarına tarihlendirilen Gaius Stertinius Ksenophon, Herakleitos'la benzer şekilde, yaşam boyu (ὁ διὰ βίου) Asklepios rahibi olarak adlandırılmaktadır (IGR IV 1053). M.S. I-II. yy.'lar arasına tarihlendirilen Menodoros isimli bir hekim de, *agonothetes* ve *prytanis*'lik görevleriyle birlikte Asklepios rahibi olarak anılmaktadır (IGR IV 520). Asklepios rahipliği yapmış olan bir başka bir hekime ise M.S. II. yy.'a tarihlendirilen Menandros oğlu Samiades örnek olarak gösterilebilir (LBW 1663). (SAMAMA 2003: 65).

³⁸⁹ AKDOĞU-ARCA 2001: 140; PEKER 2012: 93 vd.

³⁹⁰ AKDOĞU-ARCA 2001: 141; ÜNVER 2012: 32.

idi (DİNÇ 2015: 13). Bu varsılığın en büyük emaresinden biri olan elitlik olgusu da; özellikle Geç Hellenistik Çağ'dan başlayıp, Roma İmparatorluk Çağı ile birlikte *euergesia*'nın, seçkin ailelerin tekelinde olmasına yol açmıştır. Söz konusu ailelerin de yüksek konumu, *euergesia* üstlenenlerin zaten *leitourgia* ve *arkhe* üstlenen kişilerden oluşmuş olmasına olanak sağlıyordu. Bu sebeple özellikle Roma İmparatorluk Çağı'nda artık bu seçkin ailelerin, aynı zamanda *euergesia* da üstlenmiş oldukları görülmektedir. Çünkü bu seçkin tabakadan olan yerel aileler, üstlendikleri *euergesia*'larla birlikte kendi ketlerinde sosyal ve politik açıdan ayrıcalıklı onurlara nail olmaktaydılar ya da sahip olunan onurların devamlılığını sağlamaktaydılar (ÜNVER 2012: 24, 28 vd.). Tüm bu bilgilerden hareketle özellikle Küçükasya hekimlerinden de hem *leitourgia* veya *arkhe* hem de *euergesia* üstlenmiş olanların olduğu ya da ailelerinden gelen *euergesia*'ları devam ettirmiş olabildikleri görülmektedir. Örneğin hekim Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos'un Lydaili seçkin ailesi, üstlenmiş oldukları *leitourgia* ve *arkhe*'lere ek olarak kentleri için elçilikler de üstlenerek, bir *euergetes* olduklarının altını çizmişlerdir. Ayrıca 20 yıl boyunca onurlandırılmış olmaları da söz konusu onursal devamlılığın sağlanabilirliğine bir örnek teşkil etmektedir.³⁹¹ Aperlaili hekim Lysandros II de hem *dekaprotos* hem de *euergetes* olan ve ailesinin seçkin bir konumda olduğu anlaşılan bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁹² Kadyandalı hekim Menophilos ise açık bir şekilde hayırseverliğinden dolayı (κατ' εὐεργεσίαν) altın bir taç ve bronzdan yapılmış bir portre ile onurlandırılmış olan bir *prytanis*'tir.³⁹³ Menophilos örneğinde görülen somut onurlandırma armağanları da üstlenilen *euergetes*'likler sebebiyle verilenler arasında bulunabiliyordu (ÜNVER 2012: 28). Çünkü söz konusu armağanlar (örn. portre, heykel, çelenk vb.), halkın görebileceği şekilde sergilenebilir ve bu, yapılmış olan hayırseverliğin tanıtımını mümkün kılabilirdi. Örneğin hekim Herakleitos, kentine sağlamış olduğu *euergesia*'lardan dolayı Menophilos'la benzer şekilde, altın yaldızlı bir porte ve *paideia* heykeli ile onurlandırılmış olup³⁹⁴ ayrıca, kendisinden neredeyse 200 yıl sonra kenti Rhodiapolis'e hayırseverliğinin tescillendiği bir heykeli

³⁹¹ Bk. 1.1, A belgesi.

³⁹² Bk. 1.15, A belgesi.

³⁹³ Bk. 1.16, A belgesi.

³⁹⁴ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

dikilmiştir.³⁹⁵ Herakleitos'un böyle bir onurlandırılma ve anılmaya nail olabilmesi ise hiç şüphesiz kenti için yerine getirmiş olduğu *euergesia*'lar sayesinde olmuştur. Zira bir hekim olarak Herakleitos'un, Antikçağ kentleri ve halkları için büyük önem taşıyan üç büyük *euergesia*'yı yerine getirmiş olduğu görülmektedir. Bunlar; herhangi bir mecburiyet gerektirmeksizin, kamu binalarının kurulması, oyunların finanse edilmesi ve ayrıca beslenme ve kültürel bağlamda bağışlar yapılmasıdır (İPLİKÇİOĞLU 2010: 248). Ayrıca Herakleitos'un tüm bu *euergesia*'ları cömertlikle üstlenebilmesi ve ölümünden yıllar sonra anılıyor olabilmesi, *euergesia*'larla yakın bir ilişkisi olduğu bilinen vakıflardan birini kurmuş olabileceğini de düşündürmüştür (1.10).³⁹⁶ Şunu da belirtmek gerekir ki, Herakleitos muhtemelen kentin en zengin seçkinlerinden biriydi. Çünkü oldukça pahalı olan inşaat ve imar faaliyetleri, kentin en seçkin zenginleri tarafından üstlenilebilirdi (ZUIDERHOEK 2009: 63 vd.). Her ne kadar Herakleitos'un gibi oldukça fazla *euergesia* üstlenmiş olmasa da, bir kamu binası yaptırarak, maliyetli bir *euergesia*'lık üstlenmiş olan diğer bir isim ise Oinoandalı hekim Kapaneus III'tür. Kendisi Herakleitos gibi kendi memleketi Oinoanda'ya bir *Asklepieion* yaptırmıştır.³⁹⁷ Bu bilgilerden hareketle de Herakleitos ve Kapaneus III'ün bu konuda sağlamış olduğu yardım yani tapınak yapımı, bu hekimlerin kendi kentlerinin tanıtımında önemli bir role sahip olmuş olabilecekleri sonucunu doğurmuştur. (SAMAMA 2003: 387 dn. 3).

Kentin güzel ve konforlu görünmesinde önemli bir rol oynayan yapı *euergesia*'ları; *gymnasion*, agora, su kemerleri, çeşmeler ve hamamlar gibi kentin temel ihtiyaçlarını sağlarken; *stoa* yapıları, taklar ve heykeller ise kentin süslü görünmesine katkı sağlamaktaydılar (AKDOĞU-ARCA 2001: 161). Üstlenilmesi oldukça yaygın olan bu *euergesia*'ların, hekimler tarafından da yerine getirilen *euergesia*'lar arasında yer aldığı görülmektedir: Örneğin Tloslu Antiokhis'in muhtemelen bronzdan olan kendi heykelini, memleketi Tlos'a diktirmiş olduğu bilinmektedir.³⁹⁸ Çalışmamızda benzer şekilde Lydailı C. Iulius Diophantos da bir Asklepios heykeli ve kaidesini, kendi cebinden karşılayarak diktirmiştir.³⁹⁹

³⁹⁵ Bk. 1.10, E belgesi.

³⁹⁶ Söz konusu vakfın Herakleitos tarafından da kurulmuş olabileceğine ilişkin yapılan değerlendirmeler için bk. 1.10.

³⁹⁷ Bk. 1.13, A belgesi.

³⁹⁸ Bk. 1.2, C belgesi.

³⁹⁹ Bk. 1.12, C belgesi.

İmparator Claudius'un azatlısı ve *accensus*'u olan Sidymalı hekim Tib. Claudius Epahathos ise, oğlu Livianus ile birlikte hem Tanrıça Artemis'e bir *stoa* yaptırmış hem de İmparator Claudius'un heykelini yaptırarak İmparator'u onurlandırmıştır.⁴⁰⁰ Tüm bu örneklerden yola çıkarak, Antikçağ'da kimi hekimlerin, kent yaşamında büyük roller üstlendikleri açıkça anlaşılmaktadır.

b. Roma Vatandaşlığına Sahip Olanlar

Sonradan kazanılabilen Roma vatandaşlığı (*civis Romanus*),⁴⁰¹ her meslek gurubunda olduğu gibi hekimlikte de kişiye -özellikle kendi memleketinde- üstün statü ve prestij sağlamaktaydı (NUTTON 1997: 255). Çünkü Roma vatandaşlığına sahip olabilen kişi, Roma hukuku tarafından tanınarak, onun rehberliği ve koruması altına girmektedir ve bu imtiyaz yeni vatandaşın, siyasal bağlamda özel hayatına da yön verirdi (SHERWIN-WHITE 1996: 264). Ancak yabancı kökenli hekimler için Roma'da bu statüyü kazanmaları ve oranın halkıyla kurulabilecek olan sağlıklı entegrasyonu sağlayabilmeleri çok da kolay olmamıştır. Çünkü gerçek bir Romalının kariyer planlamasında hekimlik yolunda ilerlemek istemesi neredeyse imkânsızdı. Bu sebeple aslında hekim anlamına gelen *medicus* ifadesi, Roma'da bir köleyi veya bir azatlıyı kastedebilirken, özgür doğmuş bir Roma vatandaşını kastetmezdi.⁴⁰² Romalılar arasında hekimlik mesleğini "öteki" yapan asıl unsurlardan biri ise onun, Hellenler tarafından uygulanmış olmasıydı.⁴⁰³ Ancak hekimlerin kıymeti özellikle askeri alanlarda anlaşılmakta ve bu sebeple de varlıklarının bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Çünkü Roma'nın kendi bünyesinde asker barındırması pahalı bir harcama olduğu için yatırım yaptığı askerin hayatta kalması, ordu için büyük bir önem teşkil etmekteydi. Bu sebeple özellikle Augustus ile birlikte askerlere verilen sağlık hizmetleri ücretsizdi (ISRAELOWICH 2015: 93). Nitekim hekimler ve meslekleri Romalılar tarafından çok sevilmesine de, hekimlerin Roma vatandaşlık hakkı kazanan ilk topluluk olduğu

⁴⁰⁰ Bk. 1.7, A ve B belgeleri.

⁴⁰¹ *civis Romanus* olma hakkında yapılan ayrıntılı bir çalışma için bk. SHERWIN-WHITE 1996.

⁴⁰² SCARBOROUGH 1970: 299; ALONSO 2018: 135.

⁴⁰³ SCARBOROUGH 1970: 300; ALONSO 2018: 135.

bilinmektedir (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 39).⁴⁰⁴ Diğer bir taraftan NUTTON 1997: 167'ye göre artık M.Ö. I. yy.'lara gelindiğinde Romalıların, bir Hellen hekimin istihdamını sağlaması neredeyse zorunlu bir hâl almıştır. Çünkü Hellenlerin Romalılara göre tıbbi bağlamdaki başarısı, onların varlığını Romalılar için ihtiyaç haline getirmiştir. Öyle ki söz konusu başarı aynı zamanda tıbbi eserlere de yansımış ve bu eserlerin Hellence olması da Hellenlerin hekim olarak Roma'da bulunmasını sağlamıştır (SCARBOROUGH 1970: 296 vd.). Bu bağlamda da istihdamı sağlanan kimi kişisel hekimlere de söz konusu vatandaşlık haklarının verilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin M.Ö. 80 dolaylarında ya Sulla'nın birçok gence vermiş olduğu vatandaşlık hakkı ile ya da *Cilicia* valisi Cornelius Dolabella tarafından azat edilmesi ile Roma vatandaşlık hakkı elde etmiş olan Pergeli hekim Cornelius Artemidoros'un,⁴⁰⁵ daha sonrasında Verres'in şahsi hekimliğini de yapmış olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁶ M.Ö. 49-44 arasında ise Caesar, Roma'da profesyonel bağlamda hekimlerin ve öğretmenlerin varlığının kalıcılığını sağlamak adına onlara, vatandaşlık hakkı ve vergi muafiyeti vermiştir (Suet. Iul. XLII,2).⁴⁰⁷ Bu kararla aslında Roma'da bu tarihlerden önce hekim sayısının yetersiz olduğu anlaşılmakta olup (RÉMY / FAURE 2010: 6 dn. 2), bu kararın ardından ise Roma'da yabancı hekimlerin varlığında bir artış yaşanmış da olmalıdır (ANDRÉ 1987: 14). İmparatorluk Çağı'na geçildiğinde Caesar'ın uygulamaya geçirdiği ayrıcalıklar, Augustus tarafından da kabul edilmiştir. İmparator Vespasianus ise hekimleri ayrıca askeri yükümlülüklerden de muaf bırakmıştır (ÖZDEMİR 2019: 63). Böylece Romalıların gözünde hekimlerin konumu, ilk zamanlardaki kadar vasat olmamaya başlamıştı. Her ne kadar hekimler hiçbir zaman Roma İmparatorluğu'nun doğusunda olduğu kadar seçkin bir sınıftan görülmemiş olsa da, Roma'da zengin bir şekilde yaşayan, özgür bir Roma vatandaşı olan ve mesleklerini yürüten hekimlerin varlığı bilinmektedir (KORPELA 1987: 116). Nitekim KORPELA 1987: 116 dn. 154; buna verilebilecek en iyi örneklerin Claudius Zosimos (*IGUR* 682) ve Claudius Galenos olduğunu aktarırken, bu

⁴⁰⁴ Cicero'dan alınan bilgilere göre M.Ö. 82'de Pompeius, Sicilya seferinde görev alan tüm hekimlere vatandaşlık hakkı vermiştir (Cic. Verr. II,23,102; IV,25,48).

⁴⁰⁵ Bk. s. 99 vd.

⁴⁰⁶ Söz konusu düşünce için bk. 2.4.

⁴⁰⁷ SCARBOROUGH 1970: 297; ANDRÉ 1987: 14; NUTTON 1997: 167; ISRAELOWICH 2015: 21.

isimler arasına Sideli hekim T. Flavius Coelius Severus'u⁴⁰⁸ da yerleştirmektedir. Ayrıca bu örnekler içerisinde Roma'da tanınır şekilde mesleğini yürüttükten sonra kendi memleketine gelip bir stel diktiren Pataralı hekim P. Glitius Aristo'nun⁴⁰⁹ da eklenmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Çünkü kendisi, Roma'daki hekimlik kariyerini başarıyla yürütmüş ve muhtemelen emekli olduktan sonra kendi memleketine dönerek, ayrıcalıklı kimseler arasında yerini almıştır.

Roma vatandaşlığını gösteren en önemli kanıtlardan biri hiç şüphesiz sahip olunan isimler ve kayıtlı olunan *tribus*'tur. Roma vatandaşlığını hak eden biri, *praenomen* ve *nomen gentilicium*'unu alıp kendi orijinal adını da *cognomen* olarak korumaktaydı (SHERWIN-WHITE 1963: 145 vd.). Ardından da kişi, bir *tribus*'a kaydolurdu. Roma halkının bölümleri ya da kabileleri olarak tanımlanabilen *tribus*, her yurttaşın ait olmak zorunda olduğu bir oluşumdur. 35 *tribus* bulunmaktaydı. Söz konusu *tribus*'ların vatandaşlarca veya kentlerce nasıl ve neden seçildiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak her ne kadar *tribus* seçimleri konusunda tam olarak tutarlı bir durum saptanılmış olmasa da belirli Roma eyaletlerinde, belirli *tribus*'ların tercih edildiği görülmektedir. Örneğin 35 *tribus*'tan biri olan *Quirina tribus*'unun, genellikle Doğu eyaletlerinden olan yeni vatandaşlarca tercih edildiği görülmektedir.⁴¹⁰ Nitekim çalışmamızda hem *tria nomina*'ya sahip olup hem de bir *tribus*'a kayıtlı olduğu bilinen iki hekim bulunmaktadır: Sidymalı Tib. Claudius Epagathos ve Pataralı P. Glitius Ariston'un, *Quirina tribus*'una kayıtlı olduğu bilinmektedir.⁴¹¹ Lydialı C. Iulius Diophantos'un ise bazı aile üyelerinin *Voltina tribus*'una kayıtlı olduğu bilirse de,⁴¹² kendisinin *tribus*'u hakkında böyle bir bilgilendirme yapılmamıştır (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 278 no. P245).

ANDRÉ 1987: 14'e göre Roma vatandaşlığına sahip olan Hellen asıllı hekimlerin birçoğu, Romalı isimlerinin yanında Hellen olan *cognomen*'lerini

⁴⁰⁸ Bk. 2.5, A belgesi.

⁴⁰⁹ Bk. 1 9, A belgesi.

⁴¹⁰ OCD 1550 vd., s.v «tribus»; LEWIS / SHORT 1897, s.v «tribus». *Tribus* için ayrıca bk. RE VI (1937) 2492-2518, s.v. «tribus» (W. KUBITSCHKE).

⁴¹¹ Bk. 1.7, A belgesi; 1.9, A belgesi. Ayrıca bir imparator hekimi olduğu bilinen Lidyalı Tib. Claudius Menekrates'in de *Quirina tribus*'undan olduğu bilinmektedir (bk. CIG 6607; KORPELA 1987: 167 vd. no. 70).

⁴¹² Bk. DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: P246 (oğlu), P250 (babası), P251 (erkek kardeşi).

başka sebeplerle kullanmaya devam etmiştir. Çünkü ANDRÉ'ye göre Hellenler, Roma'da tıbbi anlamda büyük bir ün kazanmış oldukları ve bu alanda maharetlerini kanıtlamış oldukları için Hellence olan o isim, kendisine gelecek olan müşteriye bir güven verecekti. Bu doğrultuda çalışmamız üzerinden gidildiğinde; Verres'in kişisel hekimi olan Cornelius Artemidoros, İmparator Claudius yanında hekimlik de yapmış olan Sidymalı hekim Tib. Claudius Epagathos ve uzun yıllar boyunca Roma'da tanınır bir şekilde hekimlik yapan Pataralı hekim P. Glitius Ariston örnek olarak verilebilir.⁴¹³ Ancak gerek söz konusu hekimlerin gerekse Roma'da çalışan başka Hellen kökenli hekimlerin, kökenlerini belli eden Hellence *cognomen*'lerini yalnızca müşteri çekmek veya bir hekim olarak prestij sağlamak için kullanmış oldukları çıkarımı doğru değildir. Örneğin hekimlik mesleğini Roma'da yürütmüş ve orada ölmüş olan T. Flavius Coelius Severus'un, Hellen asıllı olup olmadığı isminden anlaşılmamaktadır. Ancak mezar yazıtında Sideli olduğu bildirilen bu hekimin,⁴¹⁴ ya Hellence ismini bırakmış ya da hiç sahip olmamış olduğu düşünülebilir. Bir diğer örnek de yalnızca isminden yola çıkılarak bir Roma vatandaşı olduğu düşünülen ve Sideli olduğu bilinen Marcellus'tur. Kendisi antik ve epigrafik kaynaklarda tek bir isimle anılmıştır (2.6.). Romalılığını gösteren ancak Hellence *cognomen*'e sahip olmayan bir diğer hekim ise P. Aelius Pius Curtianus'tur (3.1). Kendisinin kökeni hakkında bir bilgiye sahip olunmamasına rağmen yapılan çıkarımlarla Aspendoslu olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁵

Hellen kentlerinin vazgeçilmezlerinden biri olan elit kesimin, kendi aralarındaki seçkinlik yarışında bir üst boyuta atlayabilmelerinin sırrı elbette Roma vatandaşlığına da nail olabilmeleriydi. Çünkü söz konusu elit kesimin de birbirleri arasında statü ve zenginlik farkı bulunmakta olup, bu farklılığın belirlenebilmesinde ise sonradan kazanılmış olan Roma vatandaşlığı büyük bir rol oynamaktaydı. Zira seçkin bir kişinin sahip olduğu Roma vatandaşlığı aslında, imparator tarafından tanınmış olunduğunun bir göstergesiydi (ÜNVER 2012: 39). Bu sebeple söz konusu kişilerin, birbirleri arasındaki sınırı ve ayrımı

⁴¹³ Çalışmamızda Hellence *cognomen*'ini kullanan başka Roma vatandaşı hekimler de bulunmakta ancak onların, Roma'da hekimlik yapıp yapmadıkları bilinmemektedir. Söz konusu hekimler için bk. 1.4; 1.5; 1. 7; 1.1.; 3.2; 3.3.

⁴¹⁴ Bk. 2.5, A belgesi.

⁴¹⁵ Söz konusu varsayımlar ve sebepleri için bk. 3.1.

belirlemek adına Roma vatandaşı olmak için çabaladıkları görülmektedir. Bu ifadeler ışığında gerek *euergesia*'larıyla gerekse üstlendikleri kamusal görevlerle kendi kentlerinde seçkin bir konumda olduklarını bildiğimiz kimi hekimlerin, bu sebepler doğrultusunda Roma vatandaşlığını almış oldukları veya zaten seçkin bir aileye mensup olmalarından mütevellit, Roma vatandaşlığını kazanmış oldukları da düşünülebilir. Örneğin Lydailı hekim C. Iulius Diophantos, ailesinin kentteki prestijli konumundan dolayı Roma vatandaşı olabilmıştır. Ayrıca kendisinin de bu seçkinliği, bazı *euergesia* işlerini yürüterek devam ettirmeye çalıştığı görülmektedir.⁴¹⁶ Diğer bir örnek ise hekimliğinden çok İmparator Claudius'un yanında yapmış olduğu *accensus*'luğu vurgulanan Sidymalı Tib. Claudius Epagathos'tur. Kendisinin İmparator ile olan yakın ilişkisi, Roma vatandaşı olmasında büyük bir rol oynamıştır. Dahası imparatorluktaki kariyerini tamamladıktan sonra memleketine dönerek; yerel toplum içerisinde, kendisinin ve ailesinin diğer elitler arasında ayrıcalıklı bir konumda olmasını sağlamıştır. Nitekim söz konusu ayrıcalık, nesiller boyu devamlılığını sürdürmüş olacak ki Epagathos'un torunu olduğu düşünülen Sidymalı Tiberius Iulius Aquilinus Castricius Saturninus Claudius Livianus, Roma'da seçkin bir sınıfa işaret eden *ordo equester (praefectus praetorio)* mensubu olarak karşımıza çıkmaktadır (DÖNMEZ-ÖZTÜRK 2011: 269–271).

İmparatorluk Çağı ile birlikte Roma vatandaşlığı alabilen herhangi bir kimsenin kuşkusuz, kendisini kent veya sosyal yaşamda kanıtlamış olması gerekmektedir. Bu bağlamda Küçükasya'da seçkin sınıflara mensup olabilen kimi hekimlerin kendilerini hem sahip olduğu Roma vatandaşlıklarıyla hem de hekimlik mesleklerindeki parlaklığıyla de kanıtlamış olabildikleri görülmektedir. Örneğin; Khoma kenti tarafından kamu muafiyetiyle onurlandırılan Calestrius ...ποτ... isimli genç bir hekimin (1.6), Roma vatandaşı olduğu ve iyi bir aileden geldiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda kendisi gibi eşinin de Roma vatandaşı olduğu anlaşılan Claudius Epiktetos'un Ksanthos kentinde *arkhiatros*'luk görevini yürütüyor olması, o kentin yerel toplumunda ayrıca bir hekim olarak seçkin bir şekilde bulunduğunu göstermektedir.⁴¹⁷ Hekimlik mesleği ile ön plana çıkan diğer bir isim Pataralı P. Glitius Ariston ise

⁴¹⁶ Bk. 1.12, C belgesi.

⁴¹⁷ Bk. 1.8, A belgesi.

görevini Roma'da en iyi şekilde icra etmiş⁴¹⁸ ve kendi memleketine geri dönmüştür. Bu da Ariston'a kendi toplumunda şüphesiz hem hekimliğiyle hem de sosyal konumuyla bir imtiyaz sağlamıştır. İmparatorlar tarafından kamu muafiyetleriyle onurlandırılmış bir *arkhiatros* olan Sidymalı M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos da bu örnekler arasında verilebilir. Aristodemos'un bir *arkhiatros* olarak İmparatorlar tarafından onurlandırılmış olması ve Roma vatandaşlığına sahip olabilmesi⁴¹⁹ O'nun, kendi memleketinde gerek bir hekim olarak gerekse bir Sidyma vatandaşı olarak, seçkin bir konumda olduğunu göstermektedir. Ancak Aristodemos'un, Caracalla Fermanı (*Constitutio Antoniniana*) ile Roma vatandaşlık hakkı elde ettiğine inanan bazı araştırmacılar da mevcuttur.⁴²⁰ Roma vatandaşlığının kişilere vermiş olduğu söz konusu imtiyazların, Caracalla'nın M.S. 212'de ilan ettiği *Constitutio Antoniniana* ile bozulduğu görülmektedir. Çünkü *Constitutio Antoniniana* ile Roma'nın sahip olduğu topraklar üzerinde yaşayan herkese Roma vatandaşlık hakkı tanınmış (IMRIE 2018: 139, 141) ve böylelikle de Roma vatandaşlığına sahip olmak, çaba gerektiren bir şey olmamaya başlamıştır. Çalışmamızda ise M.S. III. yy. dolaylarına tarihlendirilmelerinden dolayı Aurelius Akhilleus (3.2) ve Aurelius Varianus Pantaukhos'un (3.3), *Constitutio Antoniniana* ile Roma vatandaşlığına sahip olduğu düşünülmektedir.

c. Entelektüellik Durumları

Felsefi ve edebî yönden kendini geliştiren bir hekimin, kendisini tıbbın tek bir alanında geliştirmiş olan bir hekime kıyasla daha seçkin bir konuma sahip olduğu düşünülebilir. Nitekim özellikle M.S. II. yy. ile birlikte baş gösteren II. Sofistik Dönem'de felsefe, edebiyat, hitabet ve tıp gibi mesleklerin birlikte yürütülüyor olması, oldukça yaygın bir hale gelmiştir (KAŞKA 2017: 178 vd.).⁴²¹

⁴¹⁸ Bk. 1.9, A belgesi.

⁴¹⁹ Bk. 1.4, A belgesi.

⁴²⁰ Tartışmalar için bk. 1.4.

⁴²¹ Bk. M.S. IV. yy.'a tarihlendirilen bir yazıtta C. Culpurnius Collega Makedon isimli biri sırasıyla; *bouleutes*, *rhetor*, *philosophos* ve *arkhiatros* olarak tanımlanmıştır (bk. SEG 32, 1302; 49, 1856). Başka bir örnek ise Roma'daki Hellenlerden biri olan Ortesinos üzerinden

Öncelikle felsefi bağlamdan gidildiğinde, Galenos'un özellikle üzerinde durduğu hekim-filozof düşüncesinin, Galenos'tan önce de popüler bir yere sahip olduğu, gerek edebî gerek epigrafik kaynaklarca kanıtlanabilir niteliktedir. Nitekim bilimsel tıbbın var olması, batıl inançlardan kurtulmayı amaçlayan İonialı doğa filozoflarıyla birlikte oluşmuştur.⁴²² Böylelikle de aslında tıbbın felsefe ile yakın ilişkisinin kökleri ve sebebi belirlenmiştir (LONGRIGG 1963: 149). Öyle ki EIJK 2005: 8'e göre erken dönemlerde tıp, felsefenin kızı veya kız kardeşi olarak görülmüştür. Bu sebeple de felsefenin, tıbbın bilimselliğini desteklediği düşünülmüştür. Nitekim ünlü Hellen filozofları olan Empedokles ve Anaksagoras ayrıca hekimdiler (AYTAÇLAR 2005: 10).

Hekim-filozof idealine her ne kadar kimi ekoller -özellikle ampirikler- tarafından karşı çıkılmış olsa da söz konusu düalizmin, bazı kişiler tarafından farklı derecelerde yüceltilmiş olduğu görülmektedir (MAZZINI 2014: 81). Özellikle M.Ö. I. yy.'ın sonu M.S. I. yy.'ın başlarına gelindiğinde; Hellen hekim ve filozoflar için yazmış olduğu eserleriyle, çevresinde pek çok öğrenci biriktiren ve bir hekim-filozof olarak büyük bir ün kazanan Prusalı Asklepiades ile karşılaşmaktadır (AYTAÇLAR 2005: 10). Ancak M.S. II. yy.'da tıbbın, felsefe olmadan hiçbir değer taşımadığına inanan Galenos⁴²³ ile de artık, tıbbın felsefe ile olan ilişkisi en üst seviyelere ulaşmıştır.⁴²⁴ Nitekim M.S. II. yy. dolaylarına tarihlendirilen söz konusu hekim-filozof tabirlerinin artmış olması, felsefe ve tıp arasındaki ilişkinin giderek yaygınlaştığını ve bu ilişkinin bir hekimin nitelikli sayılabilmesinde bir kıtas olduğunu göstermektedir. Ancak insanların en güzel ve en büyük uğraşının tıp ve felsefe olduğunu düşünen Galenos'un

verilmektedir. Ortesinos, hekimliğiyle, felsefi kişiliğiyle ve konuşmadaki yeteneği ile övülmektedir (AYTAÇLAR 2005: 66).

⁴²² JAEGER 1943: 4 vd.'na göre, M.Ö. IV. ve V. yy.'larda tıbbi kaynakların İon lehçesiyle yazılmış olması ve İonialı filozoflarla tıbbın rasyonalist tarafı arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Ayrıca Hippokrates'in memleketi Kos'ta, Dor lehçesi konuşuluyor olmasına rağmen, Hippokrates ve O'nun tıp okulunun da İon lehçesiyle yazdığını ifade eden JAEGER 1943, İonialı filozofların bilim diline etki etmiş olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda da JAEGER 1943: 5'e göre her ne kadar Hippokrates, felsefe ve tıbbın birbirinden ayrı düşünülmesi gerektiğine inansa da, tıbbın bir bilim olarak görülmesinde İonialı filozofların çok büyük bir payı vardır. Doğa filozofları ve Hippokrates tıbbı kapsamında, Antikçağ'da felsefe ve tıp üzerine yürütülen başka bir çalışma için ayrıca bk. MILLER 1949: 309-318.

⁴²³ Galenos, en iyi hekimin ayrıca bir filozof olduğu görüşünü; "Ὁτι ὁ ἀριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος (lat. *Quod Optimus Medicus Sit Quoque Philosophus*) adlı eserinde de aktarmıştır (bk. Gal. opt. med. I.53-63 K).

⁴²⁴ AYTAÇLAR 2005: 10; MAZZINI 2014: 81.

(Gal. de libris propr. 9 K), özellikle üzerinde durduğu hekim–filozof idealine erişmek muhtemelen kolay bir şey değildi. Öyle ki diyalektiğe önem veren babası tarafından 15 yaşında felsefeye yönlendirilen Galenos, bir hekimin felsefeyle uğraşabilmesi için keskin zekaya, iyi hafızaya ve sıkı bir çalışmaya ihtiyacı olduğunu bildirmektedir (Gal. de ord. libror. suor. 59 K). Bu bağlamda filozof olarak adlandırılan veya felsefeyle uğraşmış olan bir hekimin kültürel yeterliliği, Galenos’un bu yorumuyla gözler önüne serilmektedir. Ancak Galenos, doğru düzgün okuyamadığı hâlde felsefe ve tıp ile uğraşanların (!) da olduğunu ifade etmiş ve bu kişileri yermiştir (Gal. de libris propr. 9 K). Bu sebeple her hekim–filozof olarak anılan kişi, bahsedilen ideali kesin olarak karşılar yorumu yapılamaz.

Hekim–filozofların varlığı epigrafik kaynaklarca da doğrulanmakta olup, bahsi geçen hekim–filozoflara çalışmamız bağlamında Lykia Bölgesi’nden iki örnek isim verilebilir.⁴²⁵ Bunlardan ilki Rhodiapolis kenti, meclisleri ve başka kurumlarca onurlandırılan Herakleitos’tur.⁴²⁶ Tıbbi ve felsefi eserlere sahip olan Rhodiapolisli Herakleitos, söz konusu eserleri sebebiyle de Atinalı Epikourosçular tarafından övüldüğü için felsefi yönelimi, Epikourosçu bakış açısıyla özdeşleştirilmiştir.⁴²⁷ Tıbbi bağlamda da iyi bir hekim olduğu anlaşılan Herakeitos’un, söz konusu hekim–filozof idealini iyi bir şekilde karşılamış olduğu görülmektedir. Diğer bir isim ise Rhodiapolisli Herakleitos’un hemşerisi olarak tanımlayabileceğimiz Hermogenes’tir. Hermogenes, filozof kimliğinin yanında bir de *arkhiatros* olarak onurlandırılmıştır.⁴²⁸ Ancak Hermogenes’in felsefi yönelimine dair bir bilgi paylaşılmamıştır. Lykia kökenli bu iki hekimin felsefeyle olan bağlantıları epigrafik kaynaklar tarafından kesin ifadelerle kanıtlanırken; isminin yanına φιλόσοφος ifadesi yerleştirilmeyen ancak, felsefe ile yakından uğraşmış olduğu belli olan Pamphylia kökenli olduğu anlaşılan Attaleialı Athenaios’tan da hekim–filozof bağlamında söz edilmelidir. Çünkü kendisi, temellerini stoacılığa dayandırmış olduğu pneumatik tıp okulunun kurucusu olarak karşımıza çıkmakta⁴²⁹ ve stoacı önde gelen düşünür

⁴²⁵ Yazıtlarda ιατρός καὶ φιλόσοφος olarak tanımlanan başka kişiler için bk. SAMAMA 2003: no. 22, 231, 334, 478, ve 481 (SAMAMA 2003: 398 dn. 51).

⁴²⁶ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

⁴²⁷ MAREK / FREI 2010: 604, 608; AKGÜN–KAYA 2015: 37.

⁴²⁸ Bk. 1.11, A belgesi.

⁴²⁹ DILLER 1936: 182; STADEN 1989: 77.

Poseidonios'un öğrencisi olarak anılmaktadır.⁴³⁰ Öyle ki diyalektiğe önem verdiği bilinen Galenos, Athenaios'un da diyalektiğe uygun davrandığını ve önem verdiğini aktarmakta ve bu sebeple de Galenos'a göre Athenaios'un bir konu veya tanımlama üzerine yaptığı yorumlar önemli olarak görülmektedir.⁴³¹ Nitekim stoacıların da diyalektiğe önem verdiği bilinmektedir (KUDLIEN 1975: 191 dn. 38). Bunlar dışında Attaleialı Athenaios'un; Platon, Aristoteles ya da Khryssippos gibi ünlü filozofların bazı düşüncelerini benimsemiş olan bir kişilik olarak karşımıza çıkması,⁴³² O'nun felsefeyle olan yakın ilişkisini göstermektedir. Ayrıca Athenaios, bir kişinin yararlı bir insan olabilmesi için bilim, felsefe ve tıp çalışmalarını aynı anda yürütmesi gerektiğine inanarak⁴³³ aslında, hem kendisinin nasıl bir eğitim aldığını gözler önüne sermekte hem de Aristoteles'in eğitilmiş hekim (*pepaideumenos*) tanımlamasını karşılamaktadır.⁴³⁴

M.Ö. V. ve IV yy. dolaylarında Hellas'ta gelişim gösteren eğitilmiş insan ideali (*pepaideumenos*), kültürel alanda oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte, kişiye toplumsal bağlamda da bir prestij de sağlamaktaydı (JÖRİ 1995: 411). Öyle ki bir kişinin *pepaideumenos* olabilmesi için aristokrasinin gereksinimlerinden biri olan *paideia*'a sahip olması gerektirmektedir. Çünkü bir kişinin tamamıyla *paideia* sahibi olabilmesi için eğitim alması, üst düzey sınıfın yapabileceği bir şey olup aristokrasinin gerekliliğini oluşturmaktaydı (AYTAÇLAR 2005: 45 vd.). Nitekim bir hekim-filozof olarak anabileceğimiz Rhodiapolisli Herakleitos'un, İskenderiye'de eğitim aldığı ve *paideia* heykeliyle onurlandırılmış olduğu bilinmektedir.⁴³⁵ Bunlar da Herakleitos'un entelektüeller arasına yerleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Herakleitos gibi açık bir şekilde anılmasa da, Aspendoslu (?) hekim P. Aelius Pius Curtianus'un mezarındaki kabartmalarda kitap ruloları olması, hiç şüphesiz O'nun da eğitilmiş bir hekim olduğunu göstermektedir.⁴³⁶ Ayrıca abisinin bir hatip olduğu bilinen Lydailı Diophantos'un varlıklı ve muhtemelen kültürlü olmaya önem

⁴³⁰ Bk. 2.3, E belgesi.

⁴³¹ Bk. 2.3, Ic belgesi

⁴³² Bk. 2.3, F ve Kb, Lc, O belgeleri.

⁴³³ Bk. 2.3, Ze belgesi.

⁴³⁴ Aristoteles'e göre tıbbi eğitim modelleri üçe ayrılmaktaydı. Bunlar; zanaatkâr hekim, bilimsel hekim ve eğitimin bir parçası olarak tıp eğitimi alan eğitilmiş hekim şeklindeydi (Aristot. pol. 1282a; PİKOULIS *et alii* 2008: 2205)

⁴³⁵ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

⁴³⁶ Bk. 3.1, A belgesi.

veren bir aileye sahip olması, kendisinin de benzer eğitimlerden geçmiş olabileceğine işarettir.⁴³⁷

Antikçağ'da hekimlik mesleklerinin yanı sıra edebî yönden de kendilerini beslemiş olan bazı hekimlerin var olduğu görülmektedir. Antikçağ'daki kimi hekimlerin sahip olduğu tıbbi eserler, onların edebî yönlerini de gözler önüne sermektedir. Nitekim M.Ö. II. yy. dolaylarında yaşamış ve ilk dilbilimci olarak adlandırılan Dionysios Thraks (SLUITER 2010: 28), dilbilgisini hekimlik mesleğinin kız kardeşi şeklinde ifade ederek⁴³⁸ aslında, hem bir hekimin dilbilgisi eğitimi almasının gerekliliğini vurgulamış, hem de yazar-hekim veya şair-hekimlerin varlığına başka bir açıdan ışık tutmuştur. Öyle ki söz konusu eğitimin, varlıklı ve kültürlü bir aileye mensup olan Galenos'un babası tarafından kendisine verildiği bilinmekte (Gal. de ord. libror. suor. 59 K) ve Galenos'un günümüze kalan eserleriyle de bu bilginin doğruluğu anlaşılmaktadır. Ancak Galenos, edebî yaklaşımın kimi zaman işe yarar olabileceğini düşünse de genellikle bir "gevezelik" (ἀδολεσχία) olarak nitelendirmekteydi (Gal. in Hipp. epid. comm. VI,879 K). Fakat LOUGOVAYA 2019: 157, edebî yeteneğin ve şiir tutkusunun, Antikçağ hekimlerinde görülen bir özellik olduğunu ifade etmektedir. Nitekim hekimlik ve şairlik arasındaki ilişki Galenos tarafından da yok sayılmamış ve hatta tıbbi içeriklerin şiir şeklinde yazılmış olmasını kimi zaman yararlı bulduğu da olmuştur. Çünkü şiirin sağlamış olduğu ahengin, özellikle ilâç reçetelerini ölçülerıyla birlikte akılda tutabilmeyi kolaylaştırmış olduğunu ve şiirle ilâç reçetelerindeki maddelerin karışımının da daha doğru bir şekilde verildiğini düşünerek; şiiri, bu konuda düzyazıdan daha yararlı görmüştür.⁴³⁹ Öyle ki Galenos, Andromakhos ve Damokrates'i farmakolojik eserlerini şiir şeklinde yazmış oldukları için övmüştür (Gal. de antid. 32 K). Çünkü bir hekim için ilâç reçetelerinin çok önemli olduğunu belirten Galenos, ilâç reçetelerini bir yangın sonucunda kaybeden iki hekimin, hekimlik mesleklerini artık icra edemediğinden bahsederek ilâç reçetelerinin bir hekim için önemine dikkat çekmiştir.⁴⁴⁰ Bu sebeple kimi Antikçağ hekimleri tarafından şiirin, reçetelerin

⁴³⁷ Ailesi hakkında yapılan genel değerlendirme için bk. 1.12.

⁴³⁸ Ἡς (ἡ ἰατρικὴ) ἀδελφὴ ἐστὶν ἡ γραμματικὴ (Σ Dionysios Thraks, GG I iii, 2.9; SLUITER 2010: 29).

⁴³⁹ Gal. comp. med. gen. 820 K; LOUGOVAYA 2019: 157.

⁴⁴⁰ Gal. de comp. med. per. gen. 459 K; HAUTALA 2014: 189.

akılda tutulabilmesi için başka bir araç olarak da görülmüş olması muhtemeldir.⁴⁴¹ Çalışmamızda da benzer şekilde tıbbi reçetelerini veya eserlerini şiir şeklinde yazan iki önemli isimle karşılaşmaktayız: Bunlardan ilki olan Rhodiapolisli Herakleitos'un -günümüze ulaşmasa da- tıbbi ve felsefi içerikli olan 60 eseri bulunmakta olup, bu eserlerden bazılarının şiir bazılarının ise düzyazı şeklinde yazılmış olduğu bilinmektedir.⁴⁴² "Tıbbi şiirlerin Homeros'u" ve "tüm zamanların ilki" olarak anılan Herakleitos'un⁴⁴³ eserleri, İmparatorluk Kitaplığı'na yerleştirilmiştir.⁴⁴⁴ Ayrıca kendisinden 200 yıl sonra şiir şeklindeki bir yazıtla⁴⁴⁵ anılıyor olması, O'nun şair kimliğine de bir gönderme olarak düşünülebilir. Bir diğer isim Sideli Marcellus'un ise şiir şeklinde 42 eseri bulunmakta olup, muhtemelen bu eserlerinden biri olan ve balıklarla yapılabilecek ilaç reçetelerinden oluşan 101 dizelik bir şiiri günümüze ulaştırmıştır.⁴⁴⁶ Ayrıca, Marcellus'un da tıbbi içerikli eserleri Herakleitos gibi,

⁴⁴¹ Örneğin hem şair hem de hekim olarak anılan ve M.Ö. II. yy.'da yaşamış olan Kolophonlu Nikandros'un, *heksametron*'la yazmış olduğu iki tıbbi eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan ilki 958 satırlık *Theriaka*, ikincisi de 630 satırlık *Aleksipharmaka*'dır (EANS 2008: 573 vd.). Başka bir örnek isim daha vermek gerekirse; M.S. I. yy.'da yaşamış olan Servilius Damokrates (Demokrates), Galenos tarafından ἄριστος ἰατρός (Gal. de Ther. ad Pis. 260 K.), Plinius tarafından da *primis medentium* (Plin. nat. XXV,49.) olarak anılır. Böyle anılan bu hekimin *iambos* vezinle yazmış olduğu eserinden yalnızca birkaç satır Galenos sayesinde günümüze ulaşmıştır (SMITH 1844: vol. I. 934; EANS 2008: 226.). Son olarak Plinius ile Nikandros'un söz etmesinden dolayı bildiğimiz ve M.S. I. yy.'da yaşamış olan hekim-şair Petrikhos'un, başlığından başka bir şey bilmediğimiz *Ophiaka* adlı eserini de tıbbi şiirlerin varlığı konusundaki örnekler arasında verebiliriz (SMITH 1844: vol. III. 214; OVERDUIN 2018: 31 dn. 2). Ayrıca hekim ve şair olanlara M.Ö. III. yy.'da yaşamış olan Miletoslu Nikias (AYTAÇLAR 2005: no. 109) da verilebilir.

⁴⁴² Bk. 1.10, B ve C, E belgeleri.

⁴⁴³ Bk. 1.10, B ve C belgeleri.

⁴⁴⁴ Ayrıca Herakleitos ile aralarında hem şair hem de hekim olmalarından dolayı benzerlikler bulunan kimi hekimlere şu isimler örnek olarak verilebilir: M.S. II.'yy. dolaylarına tarihlendirilen Korinthoslu Thrasippos; hekim ve şair olarak "Hellenler arasında ikincisi olmayan" diye anılmasından dolayı (GVI 2020), gerek hekim ve şair olmasıyla gerekse "tüm zamanların ilki" olarak anılması açısından Herakleitos ile büyük bir benzerlik örneği göstermiştir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 238 vd.). Thrasippos ile Herakleitos arasında değinilmiş olan ortak noktalara ayrıca şiir şeklinde yazılan bir yazıtla anılmaları da gösterilebilir. İkiisi de vezinli bir yazıtla anılmış olan hekim-şairlerdir. Şair ve hekim düalizmi baz alınarak yapılan bir başka benzerlik ise dn. 455'te de sözü edilen hekim, Lydia Blaundoslu hekim-şair Servilius Damokrates üzerinden kurulabilir: Damokrates, Herakleitos gibi kenti için yardımlar da yapmış olan bir hekim-şairdir (İPLİKÇİOĞLU 2010: 248 vd.).

⁴⁴⁵ Bk. 1.10, E belgesi.

⁴⁴⁶ Bk. 2.6, C ve J, G belgeleri.

İmparatorluk Kitaplığı'na yerleştirilmiş ve vezinli olan bu şiirleri sebebiyle de belagat yeteneğiyle övülen bir hekim-şair olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁷

Şiir olarak yazdırılan yazıtların gerek ithaf edilen kişinin gerekse ithaf eden kişinin kültürel seviyesine bir gönderme yaptığı düşünülmektedir (LOUGOVAYA 2019: 143). Öyle ki kendisinden çok sonra şiir şeklinde bir yazıtla anılan Herakleitos,⁴⁴⁸ bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biridir. Başka bir açıdan bakıldığında ise LOUGOVAYA 2019, eğitim ve kültür seviyelerinin yüksek olduğu bilinen Atina, Roma ve Pergamon gibi kentlerin, çok fazla sayıda yazıtın yanı sıra en karmaşık epigrafik şiirlerin de üreticileri olmalarından yola çıkarak, hakkında şiir yazılmış olan kişi kadar, bu şiirleri yazmaları için birilerini görevlendirenlerin de belirli bir eğitim seviyesinde olduğu sonucuna varmıştır (LOUGOVAYA 2019: 157). Bu bağlamda bakıldığında ise tıbbi şiirleri olduğu bilinen Marcellus'un⁴⁴⁹ ayrıca, Herodes Atticus gibi ünlü bir sofist tarafından şiir şeklinde bir epigram yazması için görevlendirildiği bilinmektedir (POMEROY 2007: 168). Marcellus'un, ünlü sofist Herodes Atticus tarafından eşi adına 98 satırlık uzun bir şiir yazması için görevlendirilmiş olması da,⁴⁵⁰ Marcellus'un yalnızca tıbbi şiirler yazmamış olduğunu, şiir konusunda oldukça yetkin bir kişilik olduğunu ve bu yetkinliğin ünlü bir sofist tarafından fark edilebiliyor olduğunu göstermektedir.

⁴⁴⁷ Bk. 2.6, C belgesi.

⁴⁴⁸ Bk. 1.10, E belgesi.

⁴⁴⁹ Bk. 2.6, C, E, G ve J belgesi.

⁴⁵⁰ CIG 6280; IG 1389; SEG 29, 999.

GENEL DEĞERLENDİRME

Lykia ve Pamphylia bölgelerindeki hekimleri konu alan çalışmamızın genel değerlendirmesine, elde edilen verileri ve temel bilgileri tek bir çatı altında paylaşarak başlamak yerinde olacaktır:

Lykia Bölgesi'nde 17 hekim saptanmıştır. Tloslu hekim Antiokhis'in babası Diodotos, bazı modern araştırmacılar tarafından bir hekim olarak düşünülse de, kendisinin bir hekim olduğunu ifade eden bir belge bulunmadığı için bu sayıya dahil edilmemiştir.

Lykia Bölgesi'ndeki hekimlerin kentlere göre dağılımı şu şekildedir: Sidyma'da 3 (Tib. Claudius Epagathos, M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos ve M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles), Tlos'ta 2 (Antiokhis ve Moskhos), Lydai'da 2 (Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos ve C. Iulius Diophantos), Rhodiapolis'te 2 (Herakleitos ve Hermogenes), Ksanthos'ta 2 (Asiatikos ve Claudius Epiktetos), Aperlai'da 1 (Lysandros II), Kadyanda'da 1 (Menophilos), Khoma'da 1 (Calestrius ...ποτ...), Oinoanda'da 1 (Kapaneus III) ve Patara'da 1 hekim (P. Glitius Ariston) bulunmaktadır. Ayrıca Lykia'nın hangi kentine mensup olduğu bilinmeyen ancak Lykialı olarak söz edilen 1 hekim (Leontios) daha bulunmaktadır. Söz konusu bu hekimler arasında yerli olduğu kesin olarak kabul edilenler ise; Lydailı Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos ve Tloslu Antiokhis; baba oğul olduğu düşünülen Sidymalı M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos ve M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles; Pataralı P. Glitius Ariston; Rhodiapolislil Herakleitos ve Hermogenes; Lydailı C. Iulius Diophantos; Oinoandalı hekim Kapaneus III; Aperlai Apollonias'ından Lysandros II ve Kadyanda *phyle*'si Apollonias'ından Menophilos ve Lykialı Leontios'tur. Belgelerde kesin olarak belirtilmemiş olsa da bazı çıkarımlar vasıtasıyla; Asiatikos'un, Tib. Claudius Epagathos'un ve Moskhos'un da Lykialı olduğu düşünülmektedir. Geriye kalan Calestrius ...ποτ... ve Claudius Epiktetos'un ise Likyalı olup olmadığı konusunda kesin bir görüş bulunmamaktadır.

Pamphylia Bölgesi'nde toplamda 9 hekim tespit edilmiştir. Ayrıca bugün varlığından, yalnızca bir epigrafik belgeyle haberdar olduğumuz (NOLLÉ 2015: 247) ancak, söz konusu belge yayımlanmamış olduğu ve bu belgeye tarafımızca ulaşamadığı için çalışmamıza dahil edemediğimiz Sideli Troilos adında bir *arkhiatros* bulunmaktadır.

Perge'de bulunan kaynaklarla varlıklarından haberdar olduğumuz Polydeukes ve ismi belirtilmeyen bir hekim (*anonymus*) haricinde diğer tüm hekimlerin kökeni belirtilmiş olduğu için, söz konusu hekimleri Pamphylia'nın yerlisi olarak görmekteyiz. Pamphyliyalı olduğunu düşündüğümüz 4 Sideli (Artemidoros, T. Flavius Coelius Severus, Marcellus, Mnemon), 2 Pergeli (Asklepiades, Cornelius Artemidoros) ve 1 de Attaleialı (Athenaios) hekim bulunmaktadır.

Pamphylia Bölgesi'nden olup olmadıkları tartışmalı olan ve yalnızca epigrafik kaynaklar vasıtasıyla öğrenilen 3 hekim bulunmaktadır. Bunlardan Aurelius Akhilleus'un bulunduğu Pogla kent ismi belirgin bir şekilde verilmiş olmasına rağmen söz konusu kentin hangi sınırlara ait olduğu konusunda kesin bir sonuca varılamamıştır; ancak bu kentin, Pamphylia Bölgesi dahilinde olduğu düşüncesi olası kabul edilmektedir. P. Aelius Pius Curtianus'un nereli olduğu belirtilmemiş olmasına rağmen kendisinin Hellen kökenli olduğu düşünülmekte ve Aspendoslu olduğu ileri sürülmektedir. Aurelius Akhilleus'un Poglalı olduğu açıkça belirtilmiş ve kendisi kentin yerlisi olarak görülmüştür. Ancak Aurelius Varianus Pantaukhos'un yaşadığı yer veya kökenine dair bir bilgi bulunmadığı için Pantaukhos'un, Kibyra Minor'dan olduğuna veya orada çalışıp çalışmadığına dair kesin bir yorum yapılamaz.

Tüm bunlardan hareketle her iki bölgede tespit edilen hekimlerin toplam sayısı 29 olarak belirlenmiştir.

Hellenistik Çağ'da yaşamış olan hekimler Mnemon (M.Ö. III. yy.'ın ilk yarısı), Asklepiades (M.Ö. II. yy.), Artemidoros (M.Ö. II–I. yy.) Antiokhis (M.Ö. I. yy.'ın ilk yarısı), Cornelius Artemidoros (M.Ö. I. yy.) ve Moskhos (M.Ö. I. yy.'ın sonu) iken; Roma İmparatorluk Çağ'ında yaşamış ve mesleğini bu zamanlarda icra etmiş olan hekimler ise şu şekilde sıralanabilir: Tib. Claudius Epagathos (M.S. 47–50), Lysandros II (M.S. I. yy.'ın son çeyreği ile II. yy.'ın birinci çeyreği), Athenaios (M.S. I. yy.); Asiatikos (M.S. I–II. yy.),

Kapaneus III (M.S. I-II. yy.), Pergede ismi belirlenemeyen bir hekim (M.S. I-II. yy.); C. Iulius Diophantos (M.S. II. yy.'ın birinci yarısı veya ikinci çeyreği), Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos (M.S. II. yy.), P. Aelius Pius Curtianus (M.S. II. yy. Hadrianus Dönemi), Calestrius ...ροτ... (M.S. II. yy. Hadrianus Dönemi), P. Glitius Ariston (M.S. II. yy.), Herakleitos (M.S. II. yy.), Menophilos (M.S. II. yy.), Marcellus (M.S. II. yy.), T. Flavius Coelius Severus (M.S. II. yy.); Claudius Epiktetos (M.S. II-III. yy.), M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos (M.S. II-III.), Hermogenes (M.S. II. yy. sonu III. yy. başı); M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles (M.S. III. yy.), Aurelius Akhilleus (M.S. III. yy.), Aurelius Varianus Pantaukhos (M.S. III-IV. yy.) ve Roma İmparatorluk Çağı'nın sonlarında yaşamış Hristiyan hekim Leontios (M.S. V-VI. yy.). Polydeukes ise M.S. I-IV. yy.'lar aralığında herhangi bir zamanda tarihlendirilmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle Hellenistik Çağ'a tarihlendirilen hekim sayısı 6 iken, Roma İmparatorluk Çağ'ında yaşamış olan hekimlerin sayısının 23 olduğu görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu tarihler göstermektedir ki Roma İmparatorluk Çağı'na, özellikle M.S. II. yy. dolaylarına tarihlendirilen hekim belgeleri Hellenistik Çağ'a göre daha fazladır.

Roma vatandaşı (*civis Romanus*) olan hekim sayısı toplamda 13 olarak belirlenmekte olup bunlardan yalnızca Cornelius Artemidoros'un Hellenistik Çağ'da Roma vatandaşı olmuş olduğu görülmektedir. Geriye kalan diğer 12 hekimin, Roma İmparatorluğu Çağ'ında vatandaşlık aldığı görülürken bu hekimlerden ikisinin (Aurelius Akhilleus ve Aurelius Varianus Pantaukhos), Caracalla Fermanı'yla Roma vatandaşı olabildiği anlaşılmaktadır. Roma vatandaşlığı, ailelerinden gelen isimler; C. Iulius Diophantos, P. Glitius Ariston ve M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles'tir. Calestrius... ροτ... 'un ise her ne kadar iyi bir aileden gelmiş olduğu düşünülse de ailesinin Roma vatandaşı olup olmadığı bilinmemektedir. Diğer isimlerden Tib. Claudius Epagathos'un doğrudan İmparator Claudius sayesinde; İmparatorlar tarafından kamu muafiyetiyle onurlandırılan M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos'un ise İmparatorluk tarafından verilen ayrıcalık sonucunda Roma vatandaşlığına sahip olduğu düşünülmektedir. Marcellus, T. Flavius Coelius Severus ve P. Aelius Pius Curtianus'un da Roma'da elit kesim tarafından tanınan bir hekim olmaları mümkündür. Claudius Epiktetos'un ise Roma vatandaşlığına nasıl sahip olabildiğine dair kesin bir çıkarım yapılamamaktadır.

Antik kaynaklarda yalnızca hekimlikleriyle anılan veya hekim oldukları için ayrıcalıklı bir konumda oldukları anlaşılan isimler; Artemidoros, Asklepiades, Athenaios, Marcellus, Mnemon, Polydeukes, Aurelius Akhilleus ve Aurelius Varianus Pantaukhos olarak belirlenmiştir.

Bir hekim olarak kamu muafiyetleriyle onurlandırılan hekimlerin: M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos, M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles, Calestrius ...ποτ..., Herakleitos ve Hermogenes olduğu görülmektedir.

Aileleri veya kendilerinin toplumsal bağlamda seçkin bir konumda oldukları; üstlendikleri *arkhe*, *leitourgia* ve *euergesia*'lar ile belirlenebilen hekimler ise Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos, Tib. Claudius Epagathos, Kapaneus III ve Lysandros II, olarak görülmektedir. Hem toplumsal hem de hekimlik bağlamında seçkin olduğu anlaşılan hekimler; Antiokhis, Herakleitos, C. Iulius Diophantos, Menophilos, P. Glitius Ariston, Moskhos, T. Flavius Coelius Severus ve P. Aelius Pius Curtianus'tur.

Hekimlerin mesleki bağlamda, unvanları doğrultusunda sınıflandırılması yapıldığında yalnızca *ιατρός* (ιητήρ) ve/ya *medicus* olarak anılan hekim sayısı toplamda 16 olup, bu kişiler; Ameinias nam-ı diğer Aristoboulos, Asiatikos, Calestrius ...ποτ..., Claudius Epagathos, Herakleitos, Kapaneus III, Leontios, Lysandros II, Asklepiades, Aurelius Akhilleus, P. Aelius Pius Curtianus (*medicus*), Cornelius Artemidoros (*medicus*), T. Flavius Coelius Severus (*medicus*), Marcellus (*medicus*, *ιατρός*, *ιητήρ*, *ἀρχίατρος*), Mnemon ve Polydeukes olarak sıralanabilir. *ιατρός* veya *medicus* olarak anılmamasına rağmen "hekimlik yaptı, hekimlik yapan veya hekimlik sanatında tecrübeli" şeklinde yorumlanabilen ifadelerle de *ιατρός* veya *medicus* oldukları anlaşılan kişiler; Antiokhis (ἐπὶ τῇ περὶ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐνπειρία), P. Glitius Ariston (ἰατρεύσαντα), Menophilos (ἰατρεύοντα) ve Moskhos'tur (ἰατρεύσαντι). Ancak iki türlü de anılmadıkları hâlde hekim oldukları anlaşılan Athenaios ve Artemidoros, bu tablo içerisinde bir istisna olarak görülmektedir. Athenaios'un *pneuma* düşüncesi üzerine bir tıp okulu kurmuş olması, O'nun bir hekim olduğuna ilişkin en büyük kanıtı sunarken, Artemidoros'un da ünlü hekim Erasistratos'un takipçisi olması ve önemli hastalıklardan olan kalp ve kuduz hakkında yorumlamalarda bulunabilecek yetkinlikte olması, O'nun da hekimliğine ilişkin bir kanıt oluşturmaktadır.

Hekimlik mesleklerini icra etmek için kendi memleketlerinden ayrılmış olan hekimler mevcuttur: Öncelikle, Roma'da hekimlik yaptıkları, oldukça varlıklı oldukları ve bu sebeple de Roma'da hekim olarak iyi bir konumda oldukları düşünülen Pamphylia kökenli hekimler (*medicus*); Cornelius Artemidoros, Marcellus, T. Flavius Coelius Severus ve P. Aelius Pius Curtianus iken; Lykia kökenli hekimler (*iatros*) Tib. Claudius Epagathos ve P. Glitius Ariston'dur. Hem kendi kentinde hem de Roma dışında çalışmış olanlar da bulunmaktadır: Pamphylia kökenli hekimlerden İskenderiye'de olduğu düşünülen Mnemon ve Seleukeia'da olduğu bilinen Asklepiades; Lykialı hekimlerden ise Atina'da hekimlik mesleğini icra etmiş olan Leontios bu durumun örnekleridir.

Çalışmamızda ele aldığımız hekimler arasından 6'sının (Moskhos, Herakleitos, Menophilos, Calestrius ...ποτ..., Antiokhis ve Asklepiades) kamu hekimi olduğu düşünülmektedir. Kamu hekimliği bağlamında değerlendirdiğinde; Pamphylia Bölgesi'nin Perge Kenti'nde bir *iatreion* (ἰατρεῖον)'u olduğu düşünülen hekim Polydeukes'in de bir kamu hekimi olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Çünkü kimi modern araştırmacılar tarafından ἰατρεῖον'ların, bir hekimin -sürekli olmasa da- kamusal yönüne yapılabilecek bir vurgu olarak kabul edilmesi; Polydeukes'in de bir kamu hekimi olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. **TARİHSEL BÖLÜM**'de de belirtildiği gibi, NUTTON 1977'nin M.S. I. veya II. yy.'larda kamu hekimi tabirlerinin Küçükasya'da artık belirtilmediği ve yalnızca *iatros* tabirleriyle karşılaşılabildiği ifadesi de, şayet Polydeukes M.S. I-II. yy.'lar arasında yerleştirilirse, O'nun bir kamu hekimi olma ihtimali olası görülebilir. Ancak Polydeukes M.S. II. yy. sonrasına yerleştirilirse, bu savın gerçek olabilme ihtimali düşüktür. Bu sebeple tam bir tarih aralığına sahip olmadığımız ve başka somut delillerle kanıtlanamadığı için Polydeukes'in bir hekim olarak unvanı, varsayımdan öteye gidememektedir.

Çalışmamızda *arkhiatros* olarak anılan hekimlerin sayısı 6 olarak belirlenmekte olup, bu unvana sahip hekimlerden 4'nün Lykia, 2'sinin de (biri tartışmalı olanlarda) Pamphylia'dan olduğu görülmektedir. *Arkhiatros* olarak anılan M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristoteles'in, Claudius Epiktetos'un, Hermogenes'in ve Pantaukhos'un birer kent *arkhiatros*'u olduğu düşünülmektedir. M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos ve Marcellus'un ise saray hekimi anlamını taşıyan *arkhiatros* mu yoksa kamu

hekimlerinin birer ardılı olarak düşünölen kent *arkhiatros*'u mu oldukları, modern araştırmacılar tarafından tartışma konusudur. Oğlu M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğör Aristoteles gibi M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğör Aristodemos'un da Sidyma'da bir kent *arkhiatros*'u olduğu düşöncesi, bizlere daha yakın görünmektedir. Ancak Sideli Marcellus hakkında ne yazık ki kesin bir yargıda bulunamamaktayız. Her iki olasılığın da kuvvetli gerekçelerinin bulunması, bugün kesin bir yorumun yapılamamasına neden olmaktadır. Bu saydığımız isimlerin dışında, ilgili belgeye ulaşamadığımız için çalışmamıza dahil edemediğimiz Sideli Troilos'un da bir *arkhiatros* olduğu bilgisi NOLLÉ 2015: 247 tarafından paylaşılmıştır.

Uzmanlık alanı ve konuları bağlamında öncelikle; cerrah unvanına sahip olan, cerrahlık yaptığı veya cerrahi ile ilgilenmiş olduğu düşünölen hekimlerin; C. Iulius Diophantos, Asklepiades, Marcellus ve P. Aelius Pius Curtianus olduğu tespit edilirken, başka spesifik uzmanlık alanları tespit edilememiştir. Ancak tıbbi konular ve ilgi alanları ışığında bakıldığında, Antiokhis'in farmakoloji, kadın hastalıkları ve doğum; Herakleitos'un yaşlılık hastalıkları; C. Iulius Diophantos'un panzehir ve kolik; Artemidoros'un kuduz ve kalp hastalıkları; Mnemon'un epidemik hastalıklar ve son olarak Marcellus'un da farmakolojik ilâç reçeteleri, dalak ve sindirim rahatsızlıkları, bu rahatsızlıkların tedavisiyle mümkün olduğu düşünölen melankoli ve kurt adam sendromu hakkında bilir kişi olduğu düşünölmektedir. Ayrıca tıbbi öğretilerin de birer uzmanlık alanı olduğu fikrinden hareketle; Herakleitos, Asklepiades, Artemidoros, Athenaios ve Aurelius Varianus Pantaukhos'un uzmanlık veya ilgi alanları belirlenmiştir. Ancak yukarıda bahsedilen tüm hekimlerin, bugün yalnızca bir alanda uzmanlaşabilen hekimler gibi olmadıkları ve birçok tıbbi alanla aynı anda ilgilenmiş oldukları görölmektedir.

Geleneksel yani aile tarafından bir hekim olarak eğitilen isimler; Antiokhis, M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğör Aristoteles, Asklepiades ve Aurelius Akhilleus olarak belirlenmiştir. Hatta Asklepiades'in ve M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğör Aristoteles'in çocuklarını da bu yönde eğitmiş olduğu düşünölmektedir. Hekimliği ailesinden öğrenip öğrenmediğı üzerine tartışılan hekim Asiatikos'un sahip olduğu mesleğı ailesi vasıtasıyla değil, dışarıdan öğrenmiş olduğunu ve benzer şekilde Ameinias nam-ı diğör Aristoboulos'un da dışarıdan hekimlik eğitimi almış olduğunu kabul etmekteyiz. Entelektöel

bağlamda eğitimli hekimler arasında ise sayabileceğimiz ilk isim Herakleitos iken, diğer isimler; C. Iulius Diophantos, Menophilos, Mnemon, Artemidoros, Athenaios, Marcellus ve P. Aelius Pius Curtianus'tur. Bu bağlamda Pamphylia Bölgesi bünyesinde, Lykia Bölgesi'ne göre sayıca daha az hekim barındırsa da entelektüel doğrultuda, Lykia'ya kıyasla daha nitelikli bir hekim kadrosuna ev sahipliği etmiştir.

Roma'nın M.S. II. yy.'da artan refah düzeyi, Küçükasya'yı ve oradaki hekimlerin yaşantılarını da etkilemiş görünmektedir. Nitekim M.S. II. yy. dolaylarında yaşadığı düşünülen hekimlerin tamamına yakının zengin olduğu görülmektedir. Ayrıca M.S. II. yy.'da imparatorlar tarafından hekimlere tanınmış olan ayrıcalıklar, söz konusu hekimlere gerek kendi kentlerinde gerekse Roma'da mesleklerini iyi bir şekilde yürütebilme imkânı sağlamıştır. Öyle ki bu ayrıcalıklara sahip olan hekim sayısının, çalışmamız bağlamında hatırı sayılır düzeyde olması manidardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki M.S. II. yy. sonlarında, belirli gerekçeler sebebiyle hekim sayılarında kısıtlamaya gidilmiş olması, bu hekimler arasında seçicilik kıstaslarının artmış olduğunu düşündürmektedir. Bu sebeple çalışmamız dahilinde, bu yüzyıllara tarihlendirilen Lykia Bölgesi'ndeki 3 hekimin (Claudius Epiktetos, M. Aurelius Ptolemaios nam-ı diğer Aristodemos ve Hermogenes), sahip oldukları *arkhiatros* unvanlarıyla söz konusu kısıtlamalara rağmen seçildikleri veya bu unvanları taşıyabilecek düzeyde hekimler oldukları düşünülebilir.

Kültürel düzeyde bakıldığında özellikle Pamphylia tanınmış hekimlere ev sahipliği yapmıştır. Bu kültürel üretimin İmparatorluk Çağ'ında değil Hellenistik Çağ'da başlamış olduğu, Sideli Mnemon ve Artemidoros ile anlaşılmaktadır. Nitekim özellikle bir kültür merkezi olarak kabul edilen ve İskenderiye'yi örnek aldığı düşünülen Side, *-arkhiatros* Troilos haricinde- tek başına 4 hekime ev sahipliği yapmaktadır. Bu sebeple Side kenti yalnızca kent halkı tarafından değil aynı zamanda civar kentler tarafından da bir eğitim merkezi olarak görülmüş olmalıdır. Öyle ki Strabon tarafından da Side yakınlarında olduğundan bahsedilen Kibyra Minor'da ve orada olduğu düşünülen hekim Aurelius Varianus Pantaukhos'un, her ne kadar nereli olduğuna dair ikilemler yaşansa da, Side'de eğitim almış bir hekim olması bizler tarafından ihtimal dahilinde düşünülmekte ancak, bu ihtimal başka kanıtlarla ne yazık ki desteklenememektedir. Lykia'da ise Side örneği gibi belirgin bir

örnek bulunmasa da, İskenderiye’de eğitim almış olan Rhodiapolisli Herakleitos’un kendi memleketine, bir kütüphane yaptırmış olması ve içerisine tıbbi ve felsefi kitaplar bağışlamış olması, İskenderiye ve İskenderiye’yi örnek alan Side’ye benzer bir şekilde belirli bir kültür merkezi yaratma ihtiyacı duymuş olduğunu gösterebilir. Ayrıca Rhodiapolisli Herakleitos’un yaptırmış olduğu Asklepios Tapınağı ve içerisine koydurduğu heykeller, Kapaneus III’ün de Oinoanda’ya yaptırdığı Asklepios Tapınağı ve Lydaili Diophantos’un ise diktirdiği Asklepios heykeli hekimlerin, kültürel değerlere ve mesleklerine verdikleri önemi gösterirken ayrıca Lykia’nın da tıbbi ve uygulayıcılarına verdiği değer gözler önüne serilmektedir. Nitekim Lykia’nın, Tanrı Apollon ile olan bağlantısı ve Apollon’a olan saygısı beraberinde, O’nun oğlu olarak kabul edilen Asklepios’a ve Tanrı Asklepios’un temsil ettiği tıbbi da önem vermiş olabileceği çıkarımını meydana getirir.

Sonuç itibarıyla, bünyesinde barındırdığı seçkin, özgün, bilge, tecrübeli, varlıklı vb. hekim kapasitesiyle oralarda tıp okullarının veya entelektüel merkezlerin varlığının sorgulanmasına yol açan Lykia ve Pamphylia, bir İskenderiye veya Ephesos olmasa da, hekimlere sosyal, kültürel ve mesleki doğrultuda pek çok şey katan ve böylesi hekimleri yetiştiren bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ

1. Edebî Kaynaklar

Aet.

VI,10–11, 151–152 *CMG* VIII/2: 2.6, A, s. 104

III,162,332 *CMG* VIII/1: 2.3, A, s. 67

Alex. Trall. Ther.

II,357: 2. 6, B, s. 105

Anth. Pal.

VII,158: 2. 6, C, s. 105

Aristoph. Ach.

1030: s. 162

Aristot. eth. Nic.

1181b,1: s. 140 dn. 268

Aristot. pol.

1282a: s. 182 dn. 434

App. civ.

B.C. 1,11,100: s. 100 dn. 164

Cael. Aurel. cel. pas. lib.

II,6 *CML*: 2.3, B, s. 67

II,163 *CML*: 2.1, A, s. 56

III,112–113 *CML*: 2.1, Aa, s. 56

III,118–119 *CML*: 2.1, Ab, s. 56

I,126 *CML*: s. 162 dn. 350

166–168 *CML*: s. 84

Cass. Dio

LIII,30,3–6: s. 144 dn. 292

LXIX,22,3: s. 42; s. 43 dn. 93

Cels. med.

I,3,18: s. 164 dn. 350

III,4,1: s.142 dn. 278

VII: s. 158.

Cic. ad. Brut.

I,6,2: s. 101 dn. 170

Cic. Att.

XV,1,1: s. 101

Cic. fam.

XVI,4,1: s. 101

XVI,4,2: s. 101

Cic. Verr.

II,1,7–9: s. 98

II,1,52–54: s. 100

II,23,102: s. 175 dn. 404

II,2,27: s. 100 dn. 168

II,2,75: 2.4, A, s. 96

II,3,28: 2.4, Aa, s. 96

II,3,54: 2.4, Ab, s. 97

II,3,69: 2.4, Ac, s. 97

II,3,70: 2.4, Ad, s. 97

II,3,117: 2.4, Ae, s. 97

II,3,138: 2.4, Af, s. 97

IV,25,48: s. 175 dn. 404

Dig.

XXVII,1,6,1: s. 147 dn. 301

XXVII,1,6,2–8: s. 149

L,4,18,30: s. 147 dn. 301

Diog. Laert.

II,8,104: 2.3, C, s. 68

Diosk. de mat. med.

praef.,2: s. 16 dn. 23

Gal. ars. med.

I,305–306 K: 2.3, D, s. 68

Gal de anat. administr.

220 K: s. 140 dn. 269; s. 160

280–281 K: s. 10; s. 139

Gal. de antid.

32 K: s. 183

72 K: s. 128 dn. 231

175 K: 1.12, A, s. 44

181 K: 1.12, Aa, s. 44 vd.; s. 18 dn. 29

Gal. de causis content.

134 *CMG* II: 2.3, E, s. 68

Gal. de comp. med. sec. loc.

250 K: 1.2, A, s. 12

281 K: 1.12, Bb, s. 45

296 K: 2.3, F, s. 69

340–341 K: 1.2, Aa, s. 12

691 K: 1.2, Ab, s. 12

- 828 K: 2.6, B, s. 97
 845 K: 1.12, Bc, s. 45
 847–848 K: 1.2, Ac, s. 12
 957 K: 1.2, Ad, s. 12
 983 K: 1.2, Ae, s. 12
- Gal. de comp. med. per. gen.**
 459 K: s. 183 dn. 440
 507 K: 1.12, B, s. 45
 717 K: s. 18 dn. 29
 726 K: 1.2, B, s. 13
 727 K: 1.2, Ba, s. 13
 804–805 K: 1.12, Ba, s. 45
 812 K: 1. 2, Bb, s. 13
 820 K: s. 184 dn. 441
 847 K: 2.3, G, s. 69
 1035–1036 K: s. 101
- Ps.-Gal. def. med.**
 347 K: 2.3, R, s. 76 vd.
 356 K: 2.3, Ra, s. 77
 392 K: 2.3, Rb, s. 77
- Gal. de diff. febr.**
 295–296 K: 2.3, H, s. 69
- Gal. de dign. puls.**
 787–788 K: 2.3, J, s. 70
- Gal. de elem. ex. Hipp. sent.**
 457–461 K: 2.3, K, s. 71
 465–469 K: 2.3, Ka, s. 72
 485–486 K: 2.3, Kb, s. 73
- Gal. de libris propr.**
 9 K: s. 181
- Gal. de ord. libror. suor.**
 59 K: s. 181; s. 183
- Gal. de puls. diff.**
 646 K: 2.3, I, s. 69
 674 K: 2.3, Ia, s. 69
 749–751 K: 2.3, Ib, s. 69 vd.
 755–756 K: 2.3, Ic, s. 70
- Ps.-Gal. de rem. parab.**
 459 K: 2. 6, D, s. 105
- Gal. de sem.**
 599–600 K: 2.3, L, s. 73 vd.
 603–604 K: 2.3, La, s. 74
 610 K: 2.3, Lb, s. 74
 612–614 K: 2.3, Lc, s. 74
 620–621 K: 2.3, Ld, s. 74 vd.
 626 K: 2.3, Le, s. 75
- Gal. de sympt. causis.**
 165–166 K: 2.3, M, s. 75
 174 K: 2.3, Ma, s. 75
- Gal. de temp.**
 522–523 K: 2.3, N, s. 75 vd.
- Gal. de ther. ad Pis.**
 260 K: s. 184 dn. 442
- Gal. de trem. Palp. convuls. et rig.**
 609–610 K: 2.3, O, s. 76
 615–616 K: 2.3, Oa, s. 76
- Gal. de venae sect. adv. Erasistr.**
 163 K: 2.3, P, s. 76
- Gal. in Hipp. epid. comm.**
 III,525 K: s. 125; s. 126 dn. 225
 III, 526–527 K: s. 126
 III,603 K: 2.7, A, s. 120
 III,604–605 K: s. 123
 III, 605 K: s. 123 dn. 220
 III,605–607 K: 2.7, Aa, s. 120 vd.
 III,607 K: s. 125
 III,608 K: 2.7, Ab, s. 121
 III, 611–613 K: s. 125; s. 126 dn. 227
 III,612 K: s. 127 dn. 230
 III,617 K: s. 127 dn. 229
 III,617–618 K: s. 126
 III,618–619 K: 2.7, Ac, s. 121 vd.; s. 123
 dn. 221
 III,731 K: 2.7, Ad, s. 122
 III,II,9,91–95: s. 126 dn. 225
 III,II,9,93 K: s. 123
 VI,879 K: s. 183
- Gal. in Hipp. de nat. hom. comm.**
 105 K: s. 124 dn. 221
 112 K: 2.3, S, s. 77
- Gal. In Hipp. de victu acut. comm.**
 443–444 K: 2.3, T, s. 77
- Ps.-Gal. medicus. introd.**
 677 K: 2.3, U, s. 77
 689 K: 2.3, Ua, s. 78
 698 K: 2.3, Ub, s. 78
 699 K: 2.3, Uc, s. 78
- Gal. meth. med.**
 110–111 K: 2.3, V, s. 78
 462 K: 2.3, Va, s. 78 vd.
 929 K: 2.3, Vb, s. 79
- Hdt.**
 III,130–131: s. 63
 III,129–137: s. 147

- Hes. erg.**
518–521: s. 116 dn. 201
- Hier. Iovin.**
II,6,397–398: 2.6, E, s. 105
- Hippokr. aphor.**
VII,87: s. 118 dn. 206
- Hippokr. de flat.**
I: s. 158
- Hippokr. de off. med.**
IV: s. 158
- Hippokr. epid.**
I,636: s. 15
III,24–28: s. 125
III,56: s. 126
III,102–108: s. 127 dn. 228
- Hippokr. lex.**
638,2: s. 21; s. 138
- Hippokr. medic.**
219 L: s. 159
- Hom. Il.**
I, 10: s. 21 dn. 39
I, 60–65: s. 1 dn. 1
II, 729–733: s. 1 dn. 2
II, 731–732: s. 1 dn. 2
IX, 239: s. 58 dn. 119
IX, 305: s. 58 dn. 119
XXI, 542: s. 58 dn. 119
XXII, 29–31: s. 57
- Marcell. med.**
350 *CML* V: 2.6, F, s. 106
532–534 *CML* V: 2.6, Fa, s. 106
- Marcel. Sid.**
134–137: 2.6, G, s. 106–109
- Nik. Myr. dyn.**
III,38,253: 2.4, C, s. 97
- Nik. ther.**
8–12: s. 115
- Orb. coll. med.**
1.7–8 *CMG* VI/1: 2.3, Y, s. 79
1.11 *CMG* VI/1: 2.3, Ya, s. 79
1.12 *CMG* VI/1: 2.3, Yb, s. 79
2.8 *CMG* VI/1: 2.3, Yc, s. 79
2.12–14 *CMG* VI/1: 2.3, Yd, s. 79
300 *CMG* VIII: s. 113 dn. 192
- Orb. lib. inc.**
2,99 *CMG* VI/2: 2.3, Z, s. 79
2,105–106 *CMG* VI/2: 2.3, Za: s. 80
2,106 *CMG* VI/2: 2.3, Zb, s. 80
2,112 *CMG* VI/2: 2.3, Zc, s. 80
2,115–116 *CMG* VI/2: 2.3, Zd, s. 80
2,138–141 *CMG* VI/2: 2.3, Ze, s. 80 vd.
2,146–148 *CMG* VI/2: 2.3, Zf, s. 81–83
- Paul. Aeg.**
1,232 *CMG* IX: 2.6, H, s. 109
1,310 *CMG* IX: 2.6, Ha, s. 109
1,331 *CMG* IX: 2.6, Hb, s. 109
2,87 *CMG* IX: 2.6, Hc, s. 109
2,319 *CMG* IX: 2.6, Hd, s. 109
- Plat. Gorg.**
514d–e: s. 151
- Plat. leg.**
646 c: s. 156 dn. 334
- Plat. Prot.**
311 b–c: s. 140 dn. 269
- Plat. Tim.**
68a8–b6: s. 94 dn. 147
- Plin. nat.**
VII,37: s. 66
XX,40: s. 87
XXV,49: s. 184 dn. 441
- Plin. epist.**
X,108–119: s. 39 dn. 82
- Plut. de Pyth. or.**
396 F: s. 41 dn. 90
- Plut. symp.**
731a–731b: s. 57 dn. 115
- Ruf. frag.**
496, no. 254: s. 84
- Steph. Byz. ethn.**
99,1: 2.6, I, s. 110
- Strab.**
IX,5,17: s. 1 dn. 2
XIV,4,2: s. 135 dn. 251
- Suda**
179: s. 84; s. 83 dn. 140
687: 2.6, J, s. 110
688: s. 111 dn. 185
689: s. 111 dn. 185
- Suet. Iul.**
XLII,2: s. 175
- Tac. ann.**
XII,67: s. 145 dn. 295
- Xen. mem.**
IV,2,5: s. 151

2. Epigrafik Kaynaklar

- ADAK / AKDOĞU / OKTAN 2015
94–96, no. 3: 2.6, K, s. 110
- BEAN / HARRISON 1967
41 no. 1: 1.6, A, s. 26
- BEAN / MITFORD 1964–1968
no. 38: 3.3 A, s. 135; s. 135 dn. 251
- BEAN / MITFORD 1970
152,154c: s. 11 dn. 10
- CIG**
2714: s. 147 dn. 300
2987: s. 149 dn. 306
3283: s. 136
3953h: s. 149 dn. 306
4412: s. 11 dn. 10
4289: 1.15, A, s. 50
4277: 1.8, A, s. 29
5877: s. 147 dn. 300
6265: s. 20 dn. 32
6280: s. 111 dn. 187; s. 114 dn. 196; s. 185 dn. 450
6607: s. 145; s. 176 dn. 411
III 4149: s. 41 dn. 89
III 4315: 1.10, B, s. 32
- CIL**
III 231a: s. 132 dn. 241
III 231b: s. 132 dn. 241
VI 9580: 2.5, A, s. 102
VI 9605: s. 160 dn. 342
VI 9606: s. 160 dn. 342
VI 9607: s. 160 dn. 342
VI 9608: s. 160 dn. 342
VI 9609: s. 160 dn. 342
XI 5400: s. 160 dn. 342
XII 1804: s. 136
XIV 3030: 3.1 A, s. 132
- COUSIN / DIEHL 1886
60 vd. no. 13: 1.16, A, s. 52
- Forschungen in Ephesos*
III 141, no. 55: s. 147 dn. 300
- GUMMERUS 1932
32, no. 81: 2.5, A, s. 102; s. 104 dn. 179
- GVI**
241: 1.3, A, s. 19
445: s. 20 dn. 36
- 520: s. 143 dn. 288
686: s. 19 dn. 32
718: s. 138 dn. 262
1543: s. 143 dn. 288
2020: s. 184 dn. 444
2040: s. 65 dn. 133
- HEBERDEY / KALINKA 1896
23, no. 13: 1.17, A, s. 54
- HICKS 1889
58: s. 46 dn. 94
72 vd. no. 24: 1.1, A, s. 10
- HOLLEAUX 1886
217, no. 1: 1.13, A, s. 48
- IDélos**
IV 442 A: s. 64 dn. 131
VI 1547: s. 144 dn. 291
VI 1573: s. 144 dn. 291
- IDidyma**
285: s. 41 dn. 89
- IG**
1389: s. 111 dn. 187; s. 114 dn. 196; s. 185 dn. 450
II 6873: s. 16 dn. 20
II/2 363: s. 41 dn. 90
II/2 1723: s. 37 dn. 76
II/2 3796: s. 41 dn. 90
II/III/2 483: s. 150 dn. 308
1389: s. 111 dn. 187; s. 114 dn. 196; s. 185 dn. 450
III 1129: s. 37
III/2 3482: 1.14, A, s. 49
IV 782: s. 147 dn. 300
IX/2 69: s. 150 dn. 308
XII/5 823–824: s. 170 dn. 387
XII/6 1.12: s. 16 dn. 25
XII/7 23: s. 16 dn. 25
- IGR**
3200: s. 11 dn. 10
III 374: s. 15 dn. 19
III 376: s. 15 dn. 19; s. 65 dn. 133; s. 138 dn. 263
III 534: 1.1, A, s. 10
III 578: 1.7, A, s. 27
III 579: 1.7, B, s. 27

- III 599: 1.4, A, s. 22
 III 636: 1.8, A, s. 29
 III 693: 1.15, A, s. 50
 III 732: 1.10, A, s. 32
 III 733: 1.10, B, s. 32
 IV 507: s. 65 dn. 134; s. 138 dn. 263
 IV 520: s. 169 dn. 381; s. 171 dn. 388
 IV 1053: s. 35 dn. 72; s. 171 dn. 388
 IV 1067: s. 149
 IV 1278: s. 149 dn. 306
 XII/1 1032: s. 16 dn. 25
- IGUR**
 682: s. 176
- IK**
IEphesos I 22: s. 37 dn. 76; s. 118
IEphesos IV 1161: s. 149
IEphesos IV 1164: s. 118 dn. 213
IEphesos IV 1677: s. 118 dn. 213
IPerge 12: 2.2, A, s. 60
IPerge 275: 2.9, A, s. 130
ISide I 40: 2.5, A, s. 102
ISide I 70: s. 118 dn. 210
IStratonikeia 540: s. 118 dn. 213
- IMagnMai**
 113: s. 15 dn. 19; s. 145 dn. 297
- IScM**
 I 65, l: s. 64 dn. 130
- İPLİKÇIOĞLU 2004**
 220 1.11, A, s. 42
- İPLİKÇIOĞLU 2010**
 231: 1.10, B, s. 32 vd.
 233: 1.10, C, s. 33
 244: 1.10, A, s. 32; 1.10, D: s. 33 vd.
 245: 1.10, E, s. 34
- LBW**
 1297: 1.14, A, s. 50
 1336 1.10, B, s. 32
 1663: s. 171 dn. 388
- MAMA**
 VI 114: s. 15 dn. 19
 VII 566: s. 65 dn. 133
 VIII 263: s. 11 dn. 10
- MERKELBACH / ŞAHİN 1988**
 104–106 no. 5: 2.2, A, s. 60
- MERKELBACH / STAUBER 2002**
 58 no. 17/10/07: 1.3, A, s. 19
- ORMEROD–ROBINSON 1914**
 15, no. 20: 1.3, A, s. 19
- TAM**
 II/1, no. 129: 1.12, C, s. 45
 II/1, no. 147: 1.1, A, s. 10
 II/1, no. 152: 1.12, D, s. 45
 II/1, no. 153: 1.12, E, s. 45
 II/1, no. 141: s. 48 dn. 99
 II/1, no. 178: 1.7, A, s. 27
 II/1, no. 184: 1.7, B, s. 27
 II/1, no. 221: 1.4, A, s. 22
 II/1, no. 224: 1.5, A, s. 24
 II/1, no. 339: 1.8, A, s. 39
 II/1, no. 369: 1.3, A, s. 19
 II/2, no. 590: 1.17, A, s. 54
 II/2, no. 595: 1.2, C, s. 13
 II/2, no. 663: 1.16, A, s. 52
 II/3, no. 906: 1.10, A, s. 32
 II/3, no. 910: 1.10, B, s. 32 vd.
 II/3 no. 919: s. 11 dn. 10
 V/1, no. 432: s. 20 dn. 38
 V/I, no. 689: s. 138 dn. 262; s. 143 dn. 290
- PETERSEN / von LUSCHAN 1889**
 78 no. 55: 1.4, A, s. 22
 63 no. 30: 1.7, A, s. 27
 63 no. 32: 1.7, B, s. 27
- RAMSAY 1888**
 no. 13: 3.2 A, s. 133
- ROBERT 1965**
 49: 1.1, A, s. 10
- SAMAMA 2003**
 no. 02: s. 16 dn. 20
 no. 22: s. 181 dn. 425
 no. 24: s. 43 dn. 92
 no. 27: 1.14, A, s. 49
 no. 35: s. 53
 no. 53: s. 53
 no. 106: s. 15 dn. 19
 no. 107: s. 15 dn. 19
 no. 109: s. 64 dn. 131
 no. 123: s. 15 dn. 19
 no. 124: s. 15 dn. 19
 no. 133: s. 143 dn. 290
 no. 137: s. 15 dn. 19; s. 67 dn. 136
 no. 142: s. 145 dn. 296
 no. 143: s. 145 dn. 296
 no. 144: s. 145 dn. 296

no. 145: s. 145 dn. 296
 no. 146: s. 145 dn. 296
 no. 147: s. 145 dn. 296
 no. 161: s. 15 dn. 19
 no. 162: s. 15 dn. 19
 no. 163: s. 15 dn. 19
 no. 187: s. 65 dn. 134
 no. 188: s. 65 dn. 134
 no. 193: s. 144 dn. 294
 no. 196: s. 143 dn. 288
 no. 231: s. 168 dn. 381; s. 181 dn. 425
 no. 233: s. 143 dn. 290
 no. 236: s. 143 dn. 288
 no. 237: s. 20; s. 20 dn. 38
 no. 249: s. 169 dn. 380
 no. 250: s. 169 dn. 380
 no. 251: s. 20 dn. 36
 no. 257: s. 54 dn. 111
 no. 268: s. 169
 no. 274: s. 161
 no. 276: 1.13, A, s. 48
 no. 277: 1.16, A, s. 52
 no. 278: 1.1, A, s. 10
 no. 279: 1.17, A, s. 54
 no. 280: 1.2, C, s. 13
 no. 281: 1.7, B, s. 27
 no. 282: 1.7, A, s. 27
 no. 283: 1.4, A, s. 22
 no. 284: 1.5, A, s. 24
 no. 285: 1.8, A, s. 39
 no. 286: 1.3, A, s. 19
 no. 287: 1.15, A, s. 50
 no. 288: 1.6, A, s. 26
 no. 289: 1.10, A, s. 32
 no. 290: 1.10, B, s. 32 vd.
 no. 334: s. 181 dn. 425
 no. 335: s. 143 dn. 288
 no. 339: s. 65 dn. 133
 no. 340: 3.2 A, s. 133

no. 341: 2.2, A, s. 60 vd.
 no. 342: s. 65 dn. 133
 no. 350: 3.3 A, s. 135
 no. 378: s. 144 dn. 294
 no. 383: s. 143 dn. 288
 no. 439: s. 144 dn. 294
 no. 460: s. 144 dn. 294
 no. 461: s. 144 dn. 294
 no. 478: s. 181 dn. 425
 no. 481: s. 181 dn. 425

SEG

6, 566: 118 dn. 213
 6, 571: s. 16 dn. 25
 12, 444: s. 15 dn. 19
 17, 527: s. 149 dn. 306
 20, 674–675: s. 118
 24, 811: s. 14; s. 138 dn. 263
 27, 682: s. 37
 27, 937: 1.10, B, s. 32 vd.
 29, 999: s. 111 dn. 188; s. 114 dn. 196; s. 185 dn. 450
 32, 1261: s. 15 dn. 19
 32, 1302: s. 179 dn. 421
 33, 670: s. 15 dn. 18; s. 155
 33, 672–673: s. 16 dn. 25
 33, 673: s. 143 dn. 290
 36, 929: s. 43
 38, 1462: s. 51 dn. 104
 41, 680: s. 16 dn. 25
 41, 874: s. 150 dn. 308
 48, 1117: s. 16 dn. 25
 49, 1856: s. 179 dn. 421
 50, 1312: s. 118 dn. 213
 50, 1352: s. 48
 54, 749: s. 16 dn. 25
 54, 1369: s. 118 dn. 213
 56, 1777: 1.11, A, s. 42
 57, 1669: 1.9, A, s. 30

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TÜRKÇE TEZ ÖZETİ FORMU**

LYKIA VE PAMPHYLIA BÖLGELERİNDE HEKİMLER

Yüksek Lisans Tezi

Beyza ERDURANR

ÖZET

Bu çalışmada, Lykia ve Pamphylia bölgelerinde varlığı tespit edilen toplamda yirmi dokuz hekim incelenmektedir. İki ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, varlığı saptanan hekimlerle ilgili olan epigrafik ve edebî kaynaklar bir araya getirilerek hekimler hakkında prosopografik değerlendirmeler yapılmaktadır. İkinci ana bölümde, birinci bölümde sunulan veri ve değerlendirmelerden hareketle modern literatürün de konuya ilişkin yorumlarına yer verilerek Lykia ve Pamphylia bölgelerinde bulunan hekimler, mesleki ve sosyokültürel bağlamda ele alınmaktadır. Bu bölümde çalışmamız dahilinde yer alan hekimlerin eğitimleri, mesleki yeterlilikleri hakkında yorum yapılabilmesini sağlayan unvanları, hekimlik mesleğini icra ettikleri çalışma alanları ve eğer varsa uzmanlık konuları ve ilgi alanları tartışılmaktadır. Ayrıca hekimlerin kent yaşamına katılımları, Roma vatandaşı olma durumları ve entelektüellik durumları ele alınmaktadır. Böylece ilgili hekimlerin kamusal ve toplumsal alanda elde ettikleri konumları aydınlatılmaktadır.

Sayfa Sayısı: 200

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAKUT

Anahtar Kelimeler: Lykia, Pamphylia, Antikçağ Hekimi, Antikçağ Tıbbı

Kabul Edildiği Yıl: 2022

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
İNGİLİZCE TEZ ÖZETİ FORMU**

**PHYSICIANS IN LYKIA AND PAMPHYLIA REGIONS
(M.S Thesis)**

Beyza ERDURAN

ABSTRACT

In this study, twenty-nine physicians who have been traced to exist in Lycia and Pamphylia regions are investigated. In the first part of the study, which consists of two main parts, epigraphic and literary sources related to the physicians determined to exist are brought together and carried out prosopographic evaluation about physicians. In the second main part, based on the data and evaluations presented in the first part, the physicians in the Lycia and Pamphylia regions are resided in the professional and socio-cultural context, by including in the interpretations of the modern literature on the subject. In this section, their titles that enable them to comment on their professional qualifications, their fields of practice and, if any, their areas of expertise and interests are discussed. In addition, the participation of physicians in urban life, their situation of being a Roman citizen and their intellectual status are discussed. Thus, the positions of the relevant physicians in the public and social area are clarified.

Page Number: 201

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ayşe YAKUT

Keywords: Lycia, Pamphylia, Ancient Physician, Ancient Medicine

Year: 2022